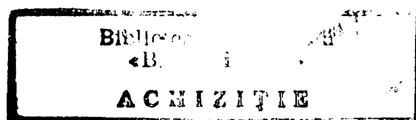
Alexandru Zub

Clio
sub semnul interogației

Idei, sugestii, figuri

POLIROM
2006

www.polirom.ro

Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Carol I nr. 4 ; P.O. BOX 266, 700506
Bucureşti, B-dul I.C. Brătianu nr. 6, et. 7, ap. 33, O.P. 37 ;
P.O. BOX 1-728, 030174

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României:
ZUB, ALEXANDRU
Clio sub semnul interogaţiei: idei, sugestii, figuri / Alexandru Zub. – Iaşi: Polirom, 2006
ISBN 973-681-957-4

930(498)

Printed in ROMANIA

Alexandru Zub (n. 1934) este cercetător științific gr. I, directorul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol" din Iași, fost profesor la Universitatea „Al.I. Cuza" și președintele Secției de Științe Istorice și Arheologie a Academiei Române. Dintre volumele publicate, amintim: *Mihail Kogălniceanu, 1817-1891. Biobibliografie*, Ed. Enciclopedică Română – Ed. Militară, București, 1971; *A.D. Xenopol, 1847-1920. Biobibliografie*, Ed. Enciclopedică Română – Ed. Militară, București, 1973; *Vasile Pârvan. Efigia cărturarului*, Ed. Junimea, Iași, 1974 (ed. a II-a, 2003); *Mihail Kogălniceanu istoric*, Ed. Junimea, Iași, 1974; *Vasile Pârvan, 1882-1927. Biobibliografie*, Ed. Științifică și Enciclopedică – Ed. Militară, București, 1975; *Junimea. Implicații istoriografice*, Ed. Junimea, Iași, 1976; *M. Kogălniceanu, un fondateur de la Roumanie moderne*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1978; *Hundert Jahre Unabhängigkeit Rumäniens, 1877-1977*, Osteuropainstitut, Regensburg, 1978; *A scrie și a face istorie. Istoriografia română postpașoptistă*, Ed. Junimea, Iași, 1981; *Biruit-au gândul. Note despre istorismul românesc*, Ed. Junimea, Iași, 1983; *Pe urmele lui Vasile Pârvan*, Ed. Sport-Turism, București, 1983; *L'Historiographie roumaine à l'âge de la synthèse: A.D. Xenopol*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1983; *Mihail Kogălniceanu*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1984 (ed. a II-a, Ed. Institutul European, Iași, 2004); *De la istoria critică la criticism. Istoriografia română la finele secolului XIX și începutul secolului XX*, Ed. Academiei, București, 1985 (ed. a II-a, cu subtitlul *Istoriografia română sub semnul modernității*, Ed. Enciclopedică, București, 2000); *Les dilemmes d'un historien: Vasile Pârvan*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1985; *Cunoaștere de sine și integrare*, Ed. Junimea, Iași, 1986 (ed. a II-a, cu subtitlul *Identitate, durată, devenire istorică*, Ed. Universității „Al.I. Cuza", Iași, 2004); *Istorie și istorici în România interbelică*, Ed. Junimea, Iași, 1989 (ed. a II-a, 2003); *Istorie și finalitate*, Ed. Academiei, București, 1991 (ed. a II-a, cu subtitlul *În căutarea identității*, Ed. Polirom, Iași, 2004); *La sfârșit de ciclu. Despre impactul Revoluției franceze*, Ed. Institutul European, Iași, 1994; *Eminescu. Glose istorico-culturale*, Ed. Enciclopedică „Gheorghe Asachi", Chișinău, 1994; *În orizontul istoriei*, Ed. Institutul European, Iași, 1994; *Impasul reîntregirii*, Ed. Timpul, Iași, 1995 (ediție revăzută și adăugită, 2004); *Chemarea istoriei. Un an de răspântie în România postcomunistă*, Ed. Junimea, Iași, 1997; *Discurs istoric și tranziție*, Ed. Institutul European, Iași, 1998; *Reflections on the Impact of the French Revolution. 1789, de Tocqueville, and the Romanian Culture*, The Center for Romanian Studies, Iași/Oxford/Portland, 2000; *Orizont închis. Istoriografia română sub dictatură*, Ed. Institutul European, Iași, 2000; *Oglinzi retrovizoare. Istorie, memorie și morală în România. Alexandru Zub în dialog cu Sorin Antohi*, Ed. Polirom, Iași, 2002; *Vasile Pârvan: dilemele unui istoric*, Ed. Institutul European, Iași, 2002; *Istoriografia română la vârsta sintezei*, Ed. Institutul European, Iași, 2003; *Sovietization in Romania and Czechoslovakia. History, Analogies, Consequences*, Ed. Polirom, Iași, 2003; *A.D. Xenopol. Istoriografia română la vârsta sintezei*, Ed. Institutul European, Iași, 2004; *Mihail Kogălniceanu, arhitect al României moderne*, Ed. Institutul European, Iași, 2005. Este și inițiatorul unor culegeri de studii (unele în colaborare), ediții îngrijite, serii coordonate etc.

Cuprins

Notă explicativă 9
Cuvânt înainte 11

I. Cum să privim trecutul ?

Istoria sub semnul interogației 19
Despre „criza” istoriei 30
Reevaluări necesare 33
A fi istoric azi : un bilanț și o pledoarie 35
Tradiție, înnoire, spirit integrativ 40
Început de secol și de mileniu în istoriografie 48
Cum să privim trecutul ? 56

II. Topos, critică, reconstrucție

Tranziția continuă 63
Critică și reconstrucție 68
Teritoriu și teritorii în discursul istoric 80
Între Est și Vest : o problemă de istorie culturală 91
Dimensiunea socială a istoriei 98
Prodan și Braudel : afinități, analogii 112
Michel Foucault printre istorici 123
Deleuze și Foucault despre timp 131
Ego-istoria și durata imediată 141
Dimensiunea culturală a istoriei : Roger Chartier 155
Seducțiile imaginarului 160
Demitizarea între modă și demers științific 174
Despre adevăr și ficțiune în restituirea trecutului 177

III. Decupaje în modernitatea românească

Întrebări, întrebări... 185
Istorism și naționalism 191
Cultură istorică și modernizare în secolul XX 205
Istoria culturii la răspântie 216

IV. Istorie și deontologie

Istoriografia română și „spiritul Genevei” 225
Între comanda totalitară și imperativul științific 238
Istoricul sub vremi sau istoricitatea discursului basarabean 248

Index 255

„En attendant, sur l'échiquier qu'il dessine, chaque historien cherchera sa place : cette dalle noire, ou cette dalle blanche, ou la ligne qui les sépare... Pour ma part, chaque position historique m'a toujours semblé acceptable, pourvu qu'elle n'exclût aucune des autres positions où peut se placer l'historien. Chaque philosophie de l'histoire m'a paru secourable. Toutes ont leur vérité, leur utilité. Être historien, c'est désirer les pratiquer toutes, ou du moins les traverser toutes par le bon chemin du raisonnement."

(Fernand Braudel, „Préface", în Émile Callot, *Ambiguïtés et antinomies de l'histoire et de sa philosophie*, Rivière, Paris, 1962)

Notă explicativă

Textele strânse în acest volum reprezintă elaborări din ultimii ani pe teme de istoriografie, gândire istorică, culturologie. Ele continuă o modalitate de expresie deja prezentă în alte cărți, precum : *Biruit-au gândul*, 1983 ; *Cunoaștere de sine și integrare*, 1986 ; *Istorie și finalitate*, 1991 ; *La sfârșit de ciclu*, 1994 ; *În orizontul istoriei*, 1994 ; *Eminescu*, 1994 ; *Impasul reîntregirii*, 1995 ; *Chemarea istoriei*, 1997 ; *Discurs istoric și tranziție*, 1998 ; *Orizont închis*, 2000. Cele mai multe au un subtitlu menit să circumscrie mai exact domeniul. Unele au fost și reeditate în anii din urmă, semn că prezentau un anume interes public.

Noile contribuții, adunate acum sub copertă, se adaugă așadar unei serii afine, pe teme privitoare la relația noastră cu trecutul, critică și construcție, modernitatea românească sub unghi istoriografic, aspecte deontologice din timpul dictaturii comuniste etc. Elaborate adesea ocazional, pentru diverse publicații sau reuniuni de tip academic, ele comportă totuși o coerență tematică, de viziune și de metodă, care le asigură unitatea necesară. Volumul se încheie (*caeterum censeo*...) cu unele considerații despre „istoricitatea discursului basarabean", pe seama căruia persistă, din păcate, încă destule prejudecăți. Era cazul să se ia notă de reevaluările produse și dincolo de Prut.

O temă trece astfel dintr-un volum în altul, ca un indiciu de continuitate a preocupării, dar poate și ca un semn că asemenea probleme nu pot avea nicicând soluții definitive. Reluarea e firească, aprofundarea legitimă.

Trei dintre textele adunate aici au mai fost tipărite în volum, după cum rezultă din mențiunile făcute de fiecare dată : „Istoria sub semnul interogației" ; „Întrebări, întrebări" ; „Seducțiile imaginarului". Le-am inclus totuși în volum fiindcă mi s-a părut că servesc la o mai bună înțelegere a ansamblului.

În câteva cazuri, pentru a elimina repetiții jenante, a fost necesar să modificăm titlul, lucru menționat la finele textului, împreună cu locul unde, eventual, acesta a mai fost tipărit.

Unele scăpări produse la dactilografiere sau procesare electronică au fost eliminate tacit.

Nu putem încheia aceste lămuriri fără a mulţumi Editurii Polirom pentru solicitudinea manifestată faţă de autor şi pentru modul exemplar de finalizare a cărţii.

Al.Z.

Cuvânt înainte

Orice istoric simte nevoia de popasuri reflexive, dacă nu și-a făcut din reflecție un mod curent de a se manifesta în domeniul său. Cât despre mine, am optat de la început (nu fără a jena alte opțiuni) pentru o cât mai bună îngemănare a restituției factologice cu o reflecție capabilă să pună în lumină idei directoare, sensuri, ipoteze de lucru, sugestii. Istoria istoriei are, se știe, vocația lecturii „în filigran", ceea ce îi permite să antameze trecutul ca o multitudine de „palimpseste" susceptibile de restituție istoriografică. Mai mult, ea are ambiția de a scoate în relief mentalitatea colectivă, după cum sesiza unul dintre cei mai subtili profesioniști ai domeniului[1].

Ca să-și împlinească menirea, istoricul învață a pune întrebări, a chestiona materia și a găsi, pe cât posibil, răspunsurile cele mai adecvate. Într-o carte mai veche, glosam sumar pe aceeași temă, constatând că „istoria se naște din interogație, pune ea însăși sistematic întrebări și provoacă mereu la chestionarea domeniului". Formulam apoi, retoric, o suită de interogații legate de finalitatea istoriei, mai mult spre a-l introduce pe lector în atmosferă și a-i induce, eventual, o parte din neliniștile care îl apasă pe istoric[2].

Nu demult, reputatul cărturar Neagu Djuvara a publicat un eseu despre „relativitatea generală" a domeniului, sub un titlu incitant, întrebându-se pentru noi dacă *Există istorie adevărată ?*[3]. Interogația e veche, imemorială, forma însăși datând încă din timpul lui Lucian din Samosata (secolul al II-lea e.n.), a cărui *quomodo historia conscribendo* e de fapt tot o interogație, pe seama căreia autorul ironiza „istoriile monstruoase sau fabuloase înfățișate în vechii poeți, istorici și filosofi"[4].

---

1. Pierre Chaunu, „L'histoire sérielle, bilan et perspective", în *Revue historique*, 2, 1970, p. 301.
2. Al. Zub, *Istorie și finalitate*, Editura Academiei, București, 1991, p. 7 (ed. a II-a, 2004, p. 11-12).
3. Neagu Djuvara, *Există istorie adevărată ? Despre „relativitatea generală" a istoriei. Eseu de epistemologie*, Editura Humanitas, București, 2004.
4. Lucian din Samosata, *Istoria adevărată*, trad. de Florica Bechet, Editura Paideia, București, 2000, p. 13-14.

Atâtea cărți faimoase au de altfel titluri interogative: E.H. Carr și H.I. Marrou se întrebau, cvasiconcomitent, în 1961, *ce este istoria* ?[1]. Mai aproape de noi, Keith Jenkins repeta sintagma, urmând același impuls euristic[2]. Retorica a jucat întotdeauna un rol în asemenea situații, dacă ne gândim la unele titluri hasdeene (*Pierit-au dacii ?*) și la atâtea altele din colosala bibliografie a domeniului, imposibil de analizat aici cum se cuvine.

Se poate sesiza uneori în interogație și un fel de a impune discursul propriu, o provocare ca aceea lansată de Fukuyama în 1989: *The End of History ?*[3], pentru ca peste trei ani semnul întrebării să dispară din titlul sintezei[4]. A repus totuși semnul respectiv în drepturi când a fost să răspundă unor critici: *After History ?*[5]. Oponenții săi au recurs, adesea, cum era firesc, la aceeași formă[6].

Invitat a colabora la colecția „Destins du monde", menită să ilustreze preferințele „noii istorii", Fernand Braudel constata, la jumătatea secolului XX, că aproape totul se cuvenea repus în chestiune, inclusiv limbajul, ceea ce implică deopotrivă teoria, observația factologică și comparatismul[7].

Istoricul instituie un dialog cu trecutul, pe care îl chestionează și îl rescrie, mereu atent la relația dintre subiect și obiect, relație căreia teoreticienii domeniului i-au acordat mult interes, de la Vico până la noi, pentru a nutri încă intense dezbateri[8].

Se poate spune, azi mai mult ca oricând, că istoriografia se reînnoiește mereu, pe seama extensiei de orizont epistemic, a sporului documentar, în creștere exponențială, a primenirii metodologice nu mai puțin. Teoria și practica se completează mutual, ca în subtitlul cunoscutei reviste *Rethinking History*, care enunță astfel un întreg program[9].

---

1. Edward H. Carr, *What Is History ?*, Vintage Books, New York, 1961; Henri Irénée Marrou, *Qu'est-ce que l'histoire ?*, în Charles Samaran (ed.), *L'Histoire et ses méthodes*, Gallimard, Paris, 1961.
2. Keith Jenkins, *Why History ? Ethics and Postmodernity*, Routledge, Londra, 1999.
3. Francis Fukuyama, „The end of history?", în *The National Interest*, 1989.
4. *Idem*, *The End of History and the Last Man*, The Free Press, New York, 1992.
5. Timothy Burns (ed.), *After History ? Francis Fukuyama and His Critics*, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., Lanham Md., 1994.
6. George B. Smith, „The end of history or a portal to the future: Does anything lie beyond late modernity?", în Timothy Burns (ed.), *op. cit.*, p. 1-21.
7. Fernand Braudel, *Structurile cotidianului: posibilul și imposibilul*, vol. I, Editura Meridiane, București, 1984, p. 5-6.
8. Alun Munslow, „Editorial", în *Rethinking History*, 4 (1), 2001, p. 1-5.
9. *Rethinking History. The Journal of Theory and Practice*, vol. 4, Glasgow, 2000.

Mai mult poate decât alte domenii, studiul istoriei e pândit de riscul emiterii unui discurs monoton și repetitiv, dat fiind că situațiile seamănă între ele, până la un punct, iar tipologiile aferente nu sunt fără număr. Deși, teoretic, păstrează convingerea că are de-a face cu o noutate continuă, istoricul se comportă, în strădania lui restitutivă, de o manieră ce tinde a diminua diferențele și a descoperi liniile mari, elementele de continuitate și permanență. El speră să propună astfel un discurs mai bine articulat, mai persuasiv, mai convingător, deși e subminat mereu de soluții alternative. Exemplul oferit de Braudel e încă destul de aproape ca să ne prevină că și în cazurile cele mai fericite dilema persistă, ezitarea e firească, nevoia de a găsi alternative cu un grad sporit de veracitate alimentând noile căutări ale istoricului. A evita definițiile constrângătoare, a rămâne mereu deschis pe tărâmul faptelor, a căuta la orice pas nuanța infinitezimală, iată un tip de conduită istoriografică în stare să susțină treaz interesul celor care se devotează cunoașterii omului în manifestările lui spațio-temporale. Se poate spune că orice studiu autentic, în domeniul amintit, stă sub semnul căutării antinomice și al răspântiei[1], că misiunea istoricului e cu atât mai dificilă cu cât ea se consumă după reguli mai severe și cu finalități mai înalte.

Privită astfel, meseria de istoric implică o anume solidaritate de breaslă, o *oekumene* ce-l obligă pe fiecare să-și racordeze inițiativele, pe cât posibil, să-și potrivească pașii pe linia unei cât mai depline convergențe. Ne putem poticni pe parcurs, însă rezultatul final se vădește convergent și de aceea mai solid, mai dătător de speranțe, mai apt să alimenteze elanul „sisific" de reconstruire a trecutului. Dacă există o șansă pentru istoricul ce-și reînnoiește mereu aventura, ea se sprijină pe acest travaliu comun, pe îmbinarea cât mai armonioasă a demersului analitic cu năzuința spre sinteza integratoare[2].

Fiind vorba de o reflecție în desfășurare asupra domeniului, e firească revenirea la anumite idei, contexte, figuri, legate deopotrivă de noile achiziții în domeniu și de propria devenire. Căci un istoric se examinează mereu pe sine, după un îndemn străvechi, cel puțin de la Marc Aureliu, reiterat cu obstinație de-a lungul timpului. Cazul lui Pârvan rămâne, sub acest unghi, ilustrativ[3]. Să-mi fie permis a reproduce un pasaj din biografia acestuia, pusă și ea sub semnul interogației :

---

1. *Cf.* Al. Zub, *Vasile Pârvan : dilemele unui istoric*, Institutul European, Iași, 2002, p. 118.
2. *Ibidem*, p. 123.
3. *Ibidem*, p. 126-127.

Istoricul e prin definiţie un călător. Călător în timp şi în spaţiu, fiindcă rostul profesiei sale e să reconstituie devenirea umanităţii sub unghi cronotropic, să circumscrie deci spaţio-temporal fenomenologia istorică, asigurându-i o structură coerentă şi raţională[1].

În această viziune, pasiunea pentru adevăr se nutreşte deopotrivă prin studiu meticulos şi prin interogarea sistematică a realităţii din jur[2].

La timpul său, Xenopol afirma, nu fără un anume temei, că „în expunerea trecutului umanităţii trebuie deosebită practica de teorie", după modelul existent în zona artelor[3]. Astfel se comportă şi azi profesioniştii domeniului, însă distincţia dintre practică şi teorie nu mai este atât de categorică, o contaminare dintr-o zonă în alta având loc în permanenţă. Practica, bine condusă, implică oarecum teoria, ca în cunoscutul adagiu goethean, care ne îndeamnă a recunoaşte peste tot rudimentele teoriei[4].

Căutând a reconstitui, pas cu pas, traseul istoriografiei române, oarecum fenomenologic, am avut ocazia să remarc nu o dată dificultatea unui răspuns clar şi persuasiv cu privire la acest raport. Căci, deşi are o anume constanţă, el se schimbă totuşi mereu şi impune o adaptare continuă a discursului la datele concrete. „Totul fiind o chestiune de apreciere", după cum sesiza un istoric obsedat de ideea veracităţii[5], rămâne la latitudinea fiecăruia să găsească un raport cât mai just, o mai deplină adecvare.

După o lungă dominaţie a discursului unic în partea oficială a istoriografiei noastre, numeroşi istorici au adoptat o atitudine critică, adesea hipercritică, faţă de „moştenirea trecutului" în acest domeniu. Discursul „demitizant" mai întâi, istoria „alternativă" şi „polemică" după aceea constituie reacţii definitorii pentru atitudinile asumate de unii istorici în tranziţia postcomunistă. Ele ar merita, în alt cadru, o analiză mai atentă.

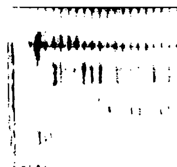
Neliniştile cronicarului, legate de greutatea accederii la adevăr, se năşteau din aceeaşi conduită filosofică, anxioasă, interogativă, capabilă a nutri totodată elanuri poetice şi restituţii istoriografice. Biruinţa gândului rezulta dintr-o căutare continuă, în planul eruditiei, ca şi în sfera cugetării.

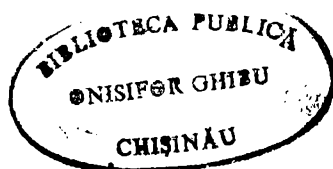
1. *Idem*, *Pe urmele lui Vasile Pârvan*, Editura Sport-Turism, Bucureşti, 1983, p. 280 (ed. a II-a, 2005, p. 254).
2. *Ibidem*, p. 285 (ed. a II-a, p. 259).
3. Alexandru D. Xenopol, *Teoria istoriei*, Institutul Cultural Român, Bucureşti, 1997, p. 1.
4. „Cel mai bine ar fi să considerăm că orice e faptic conţine deja teoria" (citat din memorie).
5. Fernand Braudel, *op. cit.*

Şansa istoricului modern de a găsi răspunsuri adecvate la aceleași preocupări e cu atât mai mult pendinte de cunoaşterea cât mai deplină a faptelor, în lumina unor presupoziţii teoretice și cu ajutorul unor metode capabile să pună în lumină elementele definitorii sub numeroase aspecte, astfel ca ansamblul restituţiei să fie nu numai verosimil, dar și veridic. E o ţintă deplin justificată, la atingerea căreia contribuie și adepţii relativismului, în zilele noastre, dacă evită să-şi absolutizeze discursul. Rigoarea gândirii se cere dublată de un substanţial contact cu faptele, de o severă disciplină a analizei, pusă la lucru *sine ira et studio*, dar și fără prejudecăţile acumulate de istorici de-a lungul timpului. Un spirit deschis, inteligent, servit de o bună orientare profesională şi de o neistovită sete cognitivă, pusă în slujba adevărului, ar înlesni sensibil apropierea de scop. Dar trebuie să ţintească mai sus, tot mai sus, pentru a-l atinge. Pentru cei care ştiu să-i urmărească serios, competent şi onest căutările, o conştiinţă tragică se degajă din mişcarea spaţio-temporală a scrisului istoric.

Autorul

I. Cum să privim trecutul?

Istoria sub semnul interogației[1]

Ca orice domeniu cognitiv, istoria e supusă schimbării, ba încă la o schimbare rapidă, astăzi și spectaculoasă, motivată de numeroși factori. Istoricii ei (fiindcă orice domeniu comportă și o perspectivă diacronică) au produs la răstimpuri bilanțuri menite a-i defini starea, nu numai pentru că acumulările dintr-un interval necesită asemenea popasuri de limpezire și prospecțiune, dar și fiindcă unele momente impun apeluri mai insistente la experiența trecutului, sedimentată în istoriografie și readusă mereu la lumina actualității. De aceea, o reflecție asupra acestui domeniu, oricât de sumară, devine aproape inevitabil o reflecție mai amplă asupra societății producătoare de istorie. De aceea, un însemnat istoric a ținut să observe că „nimic nu e mai revelator pentru realitatea profundă a unei gândiri colective decât istoria istoriei”[2], domeniu ale cărui resurse n-au fost până acum decât secvențial puse la lucru.

Discursul istoric acompaniază din aproape istoria. E normal să se întâmple așa, fiind vorba de realități consubstanțiale[3]. Asincroniile ce se constată uneori țin de patologia fenomenului, în dimensiunea lui socială, ca și în cea istoriografică. O reflecție riguroasă le cuprinde în chip necesar pe amândouă, cu toată complexitatea și dinamica lor.

Motive epistemologice, nu de altă natură, ar trebui să îndemne istoriografia la deschidere și globalitate. A-i reface statutul pe un temei mai solid, după atâtea vicisitudini care au compromis-o în parte, devine o exigență *sine qua non*. Noutatea ei se întemeiază, ne asigură Max Weber, mai ales pe stăruința de a problematiza mereu faptele[4]. Nimic nu se câștigă definitiv în acest domeniu, totul se cucerește iar și iar sau se pierde pentru totdeauna.

---

1. Text publicat în *Romanian Studies at the Turn of the Century*, ed. Kurt W. Treptow, The Center for Romanian Studies, Iași/Oxford/Portland, 2000, p. 25-36.
2. Pierre Chaunu, „L'histoire sérielle : bilan et perspective”, în *Revue historique*, 2, 1970, p. 301.
3. *Cf.* Henri Irénée Marrou, *De la connaissance historique*, Seuil, Paris, 1962.
4. Max Weber, *The Methodology of the Social Sciences*, The Free Press, New York, 1949, p. 104.

Un discurs despre criză sau criza discursului istoric?

Nemulțumirea în raport cu prestațiile istoriografiei este veche și n-a făcut, în ultimul timp, decât să devină mai radicală. Se are în vedere calitatea discursului istoric, relevanța acestuia, blocajul ce survine atât în comunicarea cu publicul larg, cât și înăuntrul breslei. Vechile insatisfacții difuze au fost dublate de contestări violente, dacă nu și de critici judicioase, ca în cazul lui Paul Veyne, care punea sub semnul interogației chiar statutul științific al istoriei[1].

Când totul se schimbă sub ochii noștri, într-o cadență atât de vie, istoria căpătând o viteză tot mai mare[2], se înțelege că discursul istoric nu poate rămâne în afara procesului. El a și fost analizat adesea din perspectiva crizei, pus așadar în situația de a-și remedia lipsurile sesizate de critici, fie aceștia veniți din afara domeniului sau dinăuntru.

Această situație de criză nu e câtuși de puțin nouă. H. Berr o sesiza încă la începutul secolului XX, opunându-i soluția sintezei. I se părea chiar că starea de criză în „știința istorică" ar fi continuă și că depășirea ei reclamă din partea breslei eforturi adecvate[3]. Așa au gândit, în epocă, numeroși istorici sensibili la demnitatea profesiei lor și atenți la noile comandamente sociale[4]. N. Iorga și Lucien Febvre, între alții, subliniau vocația totalizantă a istoriei, ca răspuns la tendința specializării excesive. La fel de jenantă era însă și vulgarizarea, stimulată de numeroși factori, între care o rea pedagogie avea să dețină mult timp un loc de seamă. Carența filosofică, după opinia lui H.I. Marrou[5], este încă o sursă a crizei, la care se pot adăuga altele, nu o dată puse în evidență[6]. Se vor ivi apoi filmele, televiziunea, historamele etc.[7]

Apelul la alte discipline a putut nutri o „istorie rece" (C. Lévi-Strauss) sau chiar o „arheologie a cunoașterii" (M. Foucault), fără să elimine

---

1. Paul Veyne, *Comment on écrit l'histoire. Essai d'épistémologie*, Seuil, Paris, 1971.
2. *Cf.* Daniel Halévy, *Essai sur l'accélération de l'histoire*, Éditions Self, Les Iles d'Or, Paris, 1948.
3. Henri Berr, *La synthèse en histoire*, Alcan, Paris, 1911 (ed. 1953, p. 307).
4. Henri Hauser, „L'histoire et les historiens", în *Mélanges offerts a N. Iorga*, Gramber J., Paris, 1933.
5. Henri Irénée Marrou, *op. cit.*
6. Pierre Vilar, „La crise de la pensée historique", în *Les crises de la pensée scientifique dans le monde actuel*, Centre d'Études de la Civilisation contemporaine, Desclée de Brouwer, Paris, 1971, p. 59-81.
7. *Ibidem*, p. 61.

însă impresia de criză a istoriografiei. Nici „semantica istorică", alimentând din mers o istorie a gândirii, n-a putut aduce schimbări esențiale[1]. O lungă serie de noi discipline s-au pus la dispoziția discursului istoric, fără să-i poată restitui totuși vechiul entuziasm[2]. Nici studiile interdisciplinare, nici apelul insistent la transdisciplinaritate, încă actual, n-au refăcut între timp prestigiul breslei.

Bilanțurile produse ocazional, mai ales pentru marile congrese, au evidențiat deosebiri importante de viziune de la o generație la alta. François Bédarida[3] și Gérard Noiriel[4], în ultimul timp, ne-au pus în situația de a regândi problema crizei în istoriografie, iar o amplă dezbatere consecventă a pus în lumină pluralitatea discursurilor pe această temă[5]. Atenția ce se acordă istoricilor-epistemologi (H.I. Marrou, P. Veyne, M. de Certeau etc.) indică un interes aparte pentru depășirea frontierelor academice, a unilateralității, a obsesiei partizane de tip ideologico-partinic. Tendinței de filosofare vană în domeniu i se opune ideea de a reconsidera instrumentarul „clasic", la care se adaugă, firește, noile achiziții, precum acelea de tip lingvistic, postmodernist etc.[6].

În acest spirit, istoria se definește ca un ansamblu de activități profesionale, cu accent fie pe cunoaștere (aport de noi cunoștințe), fie pe memorie (învățământ, scrieri pentru marele public etc.), fie pe exercițiul puterii (în sfera educației, în cercetare, în atribuirea de titluri și distincții). Comentariile adiacente (Arlette Farge, P. Boucheron, L.B. Dorléac, J.-Cl. Martin, Daniel Roche, R. Girault, Étienne Anheim, Ph. Minard etc.) au pus din nou în lumină tensiuni de natură generaționistă, cu apel la solidaritate și „ordine", în sensul impus de latura „colectivă" a meseriei de istoric[7].

Asemenea dezbateri au avut loc mai peste tot în lumea apuseană, unele cu vaste ecouri (*Historikerstreit* în Germania anilor '80, de exemplu) și cu inițiative demne de interes. Peste ocean (Steven L. Kaplan) ar fi vorba mai degrabă de o criză a debușeelor decât de una

1. *Ibidem*, p. 66.
2. Fernand Braudel, „Préface", în Émile Callot, *Ambiguïtés et antinomies de l'histoire et de sa philosophie*, Rivière, Paris, 1962.
3. François Bédarida (ed.), *L'Histoire et le métier d'historien en France, 1945-1995*, Éditions de la Maison des Sciences de l'Homme, Paris, 1995.
4. Gérard Noiriel, *Sur la „crise" de l'histoire*, Belin, Paris, 1996.
5. „Sur la «crise» de l'histoire. Table-Ronde autour du livre de Gérard Noiriel", în *Le Bulletin de la SHMC* (supl. *RHMC*), nr. 3-4, 1997, p. 72-111.
6. *Ibidem*, p. 76-77.
7. *Ibidem*, p. 88-90. *Cf.* și Daniel Roche, „Les historiens aujourd'hui. Remarques pour un débat", în *Vingtième siècle*, nr. 12, 1986, p. 3-20.

epistemologică[1]. În planul cunoaşterii istorice, căutările febrile, adesea tensionate, nu pot fi decât normale, pe linia acelei „ştiinţe normale a istoriei" la care s-a referit cândva şi Th. Kuhn, ştiinţă stimulată azi îndeosebi de filosofia analitică.

Mai gravă se prezintă situaţia în zonele ex-comuniste, unde golul ideologic, după destructurarea sistemului, pune mari probleme tagmei lui Clio. Peste tot, aproape, se simte nevoia de teorie, însă şi de reviziunea sistematică a unui trecut îndelung manipulat de putere ca factor legitimant[2].

Sub zodia lui Hermes

Se admite în genere că istoria e în criză, unii analişti definind-o astfel în raport cu ştiinţele sociale în ansamblu, alţii sub unghiul noilor teorii şi perspective. „Hermes dezlănţuit" ar fi sintagma ce i se poate aplica, azi ca şi ieri, spre a-i urmări metamorfozele, „măştile" mereu schimbătoare, capacitatea renovaţiei necontenite[3].

În ultimul deceniu, semnalele de criză s-au înmulţit, în sânul breslei, ca şi din afara ei. „Declinul profesiei de istoric", „birocratizarea istoriei"[4], „criza disciplinară" şi „criza cognitivă"[5] sunt expresii curente, născute din analizele întreprinse de istoricii înşişi sau de cei veniţi din zone conexe. Sistematizările făcute, între alţii, de B. Bailyn, G.G. Iggers, T.S. Hamerow, Himmelfarb, M. Kammen, J. Habermas, H.-G. Gadamer, A.C. Danto, J. Derrida, D. LaCapra, F.R. Ankersmit, J. Rüsen ne previn suficient pentru a înţelege starea critică din care ele s-au născut[6]. Pe când istoricii americani înclină spre controverse metodologice, hermeneuţii caută o înnoire a domeniului însuşi.

O schimbare de direcţie s-a produs în anii '80, de la istoria socială spre istoria mentalităţilor, de la istoria structurală la istoria vieţii cotidiene, de la o macroistorie inspirată de ştiinţele sociale la o

---

1. *Sur la „crise" de l'histoire...*, p. 94-95.
2. *Cf.* Sorin Antohi, „Teoria istoriei ca provocare a istoriografiei", în *Litere, arte, idei* (supl. *Cotidianul*), V, 35 (18.IX.1995), p. 1, 6.
3. Karin J. MacHardy, „Crises in history, or: Hermes unbounded", în *Storia della storiografia*, 17, 1990, p. 5-27.
4. Theodore S. Hamerow, „The decline of historical profession", în *OAH Newsletter*, 15, noiembrie 1987, p. 4-21; „The bureaucratization of history", în *American Historical Review*, 94, iunie 1989, p. 654-660; *Reflections on History and Historians*, University of Wisconsin Press, Madison, 1987.
5. Karin J. MacHardy, *op. cit.*
6. *Ibidem.*

microistorie narativă, stimulată de antropologia culturală, schimbare ce denotă un dinamism aparte în evoluţia istoriografiei[1]. Sunt „paradigme" (în sensul definit de T. Kuhn) ce nu acoperă integral un atare fenomen. S-a făcut apel, de aceea, şi la alte strategii explicative, decurgând anume din poziţii pedagogico-politice, precum schema binară stânga-dreapta, progresism-conservatorism etc., dar şi ele s-au vădit insuficiente pentru a lămuri asemenea schimbări conceptuale şi de perspectivă. Unii istorici au manifestat interes pentru ideea de generaţie, prin care s-ar putea lămuri crearea de „şcoli", „tradiţii" etc.

O amplă dezbatere a avut loc în istoriografia germană pe marginea scrisului istoric, privit ca un aspect al culturii politice, opunându-se în mare istoria socială şi cea a cotidianului[2]. Viziunea e predilect antropologică, nu fără analogii în „lumea nouă", după cum rezultă mai ales din revista *History and Theory*.

Istorismul pro şi contra

După o expeditivă condamnare *de plano*, motivată politic, era normal ca istorismul să fie readus în actualitate de îndată ce o nouă generaţie, străină de experienţa războiului mondial şi a Holocaustului, a intrat pe scena istoriei. *Historikerstreit* din anii '80 indică renaşterea unui interes legitim pentru marile probleme ce confruntaseră, sub semnul istoriei, pe înaintaşi. Istoria se cuvenea revizuită şi repusă în drepturi, dincolo de tabuuri şi prejudecăţi.

Studiile întreprinse de atunci cu privire la istorism şi la avatarurile acestuia s-au amplificat considerabil, alcătuind o vastă literatură exegetică. Cele mai noi, subscrise de Annette Wittkau, Jörn Rüsen, Friedrich Jaeger ş.a. în anii '90, constituie deja o nouă vârstă a exegezei respective[3]. Dispunem şi de unele bilanţuri pe marginea acestei dispute[4], a cărei utilitate rămâne indiscutabilă, căci a permis limpeziri de cel mai viu interes ştiinţific şi moral. Într-un asemenea

1. Irmline Veit-Brause, „Paradigms, schools, traditions. Conceptualizing shifts and changes in the history of historiography", în *Storia della storiografia*, 17, 1990, p. 50-65.
2. Carola Lipp, „Writing history as political culture. Social history versus «Alltagsgeschichte»", în *Storia della storiografia*, 17, 1990, p. 66-100.
3. Annette Wittkau, *Historismus. Zur Geschichte des Begriffs und des Problems*, Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen, 1992; Friedrich Jaeger. Jörn Rüsen, *Geschichte des Historismus*, C.H. Beck, München, 1992.
4. Irmline Veit-Brause, „Historicism revisited", în *Storia della storiografia*, 29, 1996, p. 99-125.

bilanț, Irmline Veit-Brause a ținut să spună că, pentru ea, *„istorism* și *istoricism* sunt termeni interșanjabili"[1]. Analiza lor nu se poate limita la un simplu capitol de istoriografie, căci vizează o largă arie a științelor socioumane și trimite spre o *Historik*, în sensul definit de Droysen[2], dacă nu chiar – pe urmele lui Hayden White – spre o *metaistorie*[3].

Nu e cazul să insistăm aici asupra dezbaterii însăși, mult prea vastă pentru a fi chiar și numai rezumată. Ajunge să menționăm că cei mai de seamă exegeți au voit să purifice istorismul de conotațiile lui negative. F. Meinecke, J. Rüsen *e.g.* s-au distanțat de interpretările abuzive, recunoscând în *istorism* o etapă distinctă a științelor umane, a istoriei ca disciplină academică[4]. Oarecum pe același temei, Raymond Aron refuza ca inoperantă distincția dintre *istorism* și *istoricism*[5], distincție pe care teoreticienii interesați de patologia discursului istoric au exploatat-o intens. *The Poverty of Historicism* de Karl Popper (1957) indică o dată semnificativă pe acest traseu, reînnoit de atunci prin numeroase inițiative. Unii au pus accent pe teorie și metodă (Jaeger/Rüsen), definind istorismul ca o fază, o paradigmă a gândirii istorice, pe când alții (E. Troeltsch, K. Mannheim, O.G. Oexle etc.) socoteau mai relevantă „istoricizarea gândirii", atribuind astfel istorismului rang de problemă fundamentală a modernității (Annette Wittkau)[6].

Nu e greu de sesizat că prima direcție de interpretare, pe linia lui Meinecke, revendică normalitatea discursului istorist, cealaltă – patologia lui. Ambele pornesc însă de la starea de criză a domeniului, subliniată pe tot parcursul disputei despre istorism (E. Troeltsch, K. Heussi, K. Popper etc.)[7], criză ale cărei efecte continuă să preocupe spiritele. În viziunea unor exegeți (G.G. Iggers)[8], distorsiunile istorismului s-ar datora abaterii de la principiile iluministe. Alții (Jaeger/

---

1. *Ibidem*, p. 99.
2. Horst Walter Blanke, *Historiographiegeschichte als Historik*, Frommann-Holzboog, Stuttgart-Bad Cannstatt, 1991.
3. Jörn Rüsen, *Studies in Metahistory*, Human Sciences Research Council, Pretoria, 1993.
4. Irmline Veit-Brause, *op. cit.*, p. 100-101.
5. Raymond Aron, *Leçon sur l'histoire*, Éditions de Fallois, Paris, 1989, p. 13.
6. Irmline Veit-Brause, *op. cit.*, p. 104.
7. Ernst Troeltsch, *Die Krisis des Historismus*, 1922; Karl Heussi, *Die Krisis des Historismus*, Tübingen, 1932; Karl Popper, *The Poverty of Historicism*, Routledge & Kegan Paul, Londra, 1957; Irmline Veit-Brause, *op. cit.*, p. 116-122: *Crisis of/or in Historicism?*.
8. Georg G. Iggers, *The German Conception of History. The National Tradition of Historical Thought from Herder to the Present*, Wesleyan University Press, Middletown, 1968 (ed. germ.: *Deutsche Geschichtswissenschaft*, Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 1971).

Rüsen) consideră istorismul ca legatar și continuator al filosofiei respective, legitimând oarecum un nou istorism, ca formă de continuitate într-un domeniu mereu reactivat prin dinamica tradiției și a înnoirii[1]. Se afirmă adesea că ne-am găsi acum dincolo de istorism, concluzie ce nu mulțumește pe toată lumea.

Întemeiată pe o critică epistemologică, Irmline Veit-Brause sugerează un *continuum* opus, în plină postmodernitate, fragmentării istoriei într-o „pletoră de microistorii"[2]. Demnitatea discursului istoric reclamă din noua sinteza ca act necesar și indispensabil în orice moment. Mai mult, ea pretinde o reinserție a istoriei ca disciplină academică în contextul instituțional firesc și o reexaminare a statutului profesional în domeniu, ceea ce presupune și o regândire a conceptului de raționalitate științifică în raport cu istoria[3]. Evident, dacă deziderațul unei istorii a istorismului (Thomas Nipperdey)[4] a fost în mare satisfăcut, exigența raționalizării discursului istoric e încă departe de a fi produs răspunsuri satisfăcătoare într-o epocă a interdisciplinarității[5].

Se poate subscrie și azi la opinia formulată încă de Troeltsch că istorismul trebuie debarasat de conotația lui negativă, spre a fi înțeles ca „istorizare fundamentală a tuturor ideilor noastre despre umanitate, despre cultura și valorile sale"[6]. *Abusus non tollit usum.* Critica istorismului a impus disocieri și distanțări utile, valorificarea lui *sub specie historiae* e însă un demers mereu necesar. El nu exclude controlul empiric asupra generalizărilor, ci, dimpotrivă, după îndemnul dat cândva de R. Aron, atunci când sesiza în istorismul german ispita devierii spre o reprezentare metafizică a istoriei[7]. Este ceea ce motivează critica popperiană și glosele unor exegeți dispuși să vadă în istorism (*istoricism* la Popper) mai curând nota de exces, expansiunea abuzivă[8].

Indiferent de nuanță, rămâne sigur un fapt: cunoașterea istorică înseamnă interpretarea limbajului alterității, tentativa de a dialoga

1. Irmline Veit-Brause, *op. cit.*, p. 106.
2. *Ibidem*, p. 124.
3. *Ibidem*, p. 125.
4. Thomas Nipperdey, *Gesellschaft, Kultur, Theorie*, Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen, 1976, p. 59-73, „Historismus und Historismuskritik heute".
5. *Cf.* Pietro Rossi, *Vom Historismus zur historischen Sozialwissenschaft*, Suhrkamp, Frankfurt, 1987.
6. Ernst Troeltsch, *Gesammelte Schriften*, Bd. 3 (*Der Historismus und seine Probleme*), Tübingen, 1922, p. 102.
7. Raymond Aron, *op. cit.*, p. 14.
8. Radu Dudău, „Istorism-istoricism", în *Revista de istorie socială*, I, 1996, p. 293-298.

cu altul, una legată mereu de prezent[1]. Istorismul german a stimulat, pe această linie, discursul european din anii '30, apoi (îndeosebi prin B. Croce și R.G. Collingwood) pe cel din America[2]. Retrospectiva, subliniind istoricitatea, și prospectiva, indicând sensul, finalitatea, trebuie socotite complementare în istoriografie. Disjuncția lor netă, ca în disputa amintită mai sus, nu poate fi decât abuzivă, iar încercarea de a înlocui istorismul prospectiv prin relaționism (K. Mannheim) este neconcludentă, ca și apărarea lui (L. Althusser) sub unghi marxist[3]. Se poate admite însă ca valabilă concluzia lui K. Popper că nu există o teorie științifică a dezvoltării istorice care să sprijine predicția, ceea ce îndeamnă, desigur, la mai multă circumspecție[4].

Nu se poate vorbi nici de raționalitate în istorie (Max Weber, Paul Veyne), ci de o invenție continuă, fie și susceptibilă de tipologizare[5]. Schemele explicative nu duc prea departe în istoriografie, după cum nici soluțiile născute din raționalismul critic. *Against Method* (P. Feyerabend) este un apel ce privește, desigur, și istoria, un fel de a condamna excesul raționalist, „metoda fără spirit"[6]. Cei care identifică știința cu ordinea se văd contraziși de noile teorii, care mizează pe incertitudine, „structuri disipative", haos[7]. Ambiguitățile și antinomiile fac parte din textura intimă a istoriei[8], ca realitate profund aporetică, al cărei studiu nu poate mulțumi nicicând.

Discursul istoric între modern și postmodern

În lipsa unui termen specific, se invocă postmodernismul pentru a circumscrie, vag și incoerent, căutările acestui timp. Istoricii n-au ezitat să ia parte, cu unelte proprii, la acele căutări, interesați ca limpezirile clipei de față să beneficieze de perspectiva diacronică. *În căutarea unei paradigme* este, fără îndoială, o sintagmă adecvată[9].

1. Raymond Aron, *op. cit.*, p. 16-17.
2. Radu Dudău, *op. cit.*, p. 294.
3. *Ibidem*, p. 295-296.
4. *Ibidem*, p. 297.
5. Introducerea lui Christian Descamps la *Întrebări pentru sfârșit de mileniu: convorbiri cu „Le Monde"*, Editura Humanitas, București, 1992, p. 157-164.
6. Paul Feyerabend, *Against Method*, Minnesota Studies, University of Minnesota Press, 1970. *Cf.* și Christian Descamps, *op. cit.*, p. 24-31.
7. George A. Reisch, „Chaos, history, and narrative", în *History and Theory*, XXX, 1, 1991, p. 1-20.
8. Émile Callot, *Les ambiguïtés et les antinomies de l'histoire et de sa philosophie*, Rivière, Paris, 1962.
9. Al. Zub, „În căutarea unei paradigme", în *Xenopoliana*, II, 1994, p. 1-18. Vezi, în același volum, și alte comentarii (Alexandru-Florin Platon, Ștefan Afloroaie, Radu Neculau, Petru Bejan, Florea Ioncioaia, Valeriu Gherghel, Bogdan- Mihai Mandache, Silviu Lupașcu, Cătălin Turliuc) pe tema postmodernismului.

S-a scris deja mult pe această temă, adesea cu o iritare lesne explicabilă, fiindcă, deşi obişnuit cu schimbările rapide, omul „postmodern" e şocat de metamorfozele uluitoare de azi.

Ce efecte a putut avea reflecţia postmodernă asupra istoriografiei? Jörn Rüsen, la care vom face apel mai departe, ne previne tocmai asupra confuziei şi incertitudinii ce domină încă discursul istoric[1]. Totul se repune în discuţie, de la raţionalism şi progres până la discursul unic asupra duratei. Se preconizează deja o pluralitate de istorii, în acord cu pluralismul politic al epocii noastre. Accentul cade încă pe antinomii şi contraste, dar se aşteaptă sinteza capabilă să le depăşească. Este ceea ce propune Rüsen însuşi, folosind (după Hayden White, dar în alt spirit) termenul *metaistorie*[2]. „Indiferent cum am defini anume fenomenul cunoscut ca *postmodernism*, care în mod curent îi intrigă pe intelectuali, el constituie o provocare pentru istorici şi meseria lor. Prefixul *post*, observă Rüsen, indică prezenţa unei profunde nemulţumiri faţă de acele modele de interpretare culturală ce definesc relaţiile socioculturale în curs ca *moderne*. Trăsăturile esenţiale ale *modernismului* sunt problematice, iar discuţia despre fenomenul emergent al *postmodernismului* semnalează nevoia unei noi perspective istorice[3]."

Nu se poate şti cum va colora această perspectivă discursul postmodern în ansamblu şi istoriografia în speţă. Abolind conexiunea genetică a trecutului cu prezentul, postmodernismul dă frâu liber imaginaţiei şi face posibile o multitudine de restituţii. El este antigenetic şi antievoluţionist, însuşiri de mare efect asupra discursului istoric. Se poate crede că va stimula astfel teoria istorică.

Inerţii şi entuziasme

Sunt semne că noile generaţii ar dori să ia asupra lor misiunea teoretică a istoriografiei. Tineri cercetători se arată severi în judecată când e vorba de discursul produs anterior, îndeosebi sub regimul comunist, culpabilizându-şi predecesorii pentru lipsa lor de „vrednicie" profesională. Refuzul teoriei, în practica istoriografică, putea constitui un *alibi* pentru lipsa vocaţiei, un fel comod de a se deroba[4].

---

1. Jörn Rüsen, „Studiile istorice între modernitate şi postmodernitate", în *Litere, arte, idei*, V, 35 (18.IX.1995), p. 1, 6-7; 36 (25.IX.1995), p. 6-7 (traducere şi comentariu de Sorin Antohi).
2. *Idem*, *Studies in Metahistory*, Human Sciences Research Council, Pretoria, 1993.
3. *Ibidem*, p. 221.
4. Ovidiu Pecican, „Mulţi pălmaşi, puţine capete", în *Vatra*, XXVII, 2, 1997, p. 80-81.

Deși atât de sumare, unele analize critice din ultimul timp au reușit să atragă atenția asupra lipsei alarmante a preocupărilor teoretice în istoriografia noastră[1]. Două sinteze de acest fel într-un secol (Xenopol și Djuvara) înseamnă prea puțin în adevăr și dezvăluie o carență mai veche. Regimul comunist i-a agravat numai, prin exces ideologizant, consecințele. Așa se face că ne aflăm azi în situația de a constata o mare precaritate conceptuală și un minus de teorie, într-un domeniu tot mai larg deschis teoretizărilor. Pentru mulți profesioniști, remarcă un exeget,

> adevărul istoric se abține de la orice fel de teorie, chiar de la conceptualizarea unor fenomene, ba chiar și de la generalizările inevitabile; doar faptele contează, doar reconstituirea detaliată și robace a detaliilor, în numele unei naive credințe, potrivit căreia Adevărul – unic, etern și imanent – așteaptă în documentul inedit, iar publicarea torențială a surselor și narațiunile stângace, fragmente metonimice dintr-o *saga* etno-națională, sunt singurele forme de activitate științifică serioase[2].

Lipsa de interes pentru orice teorie se motivează uneori prin discreditul care a lovit unica teorie, marxismul, pe al cărei adevăr contaseră mai înainte. La unii, această explicație ar putea fi un simplu alibi pentru o carență funciară, ascunzând lipsa de vocație în domeniu. Oricum, cantonarea în factologic poate salva aparențe de onorabilitate profesională într-o lume atât de predispusă la autoiluzie. Nu e greu să o convingi că „istoria se scrie (numai) cu documente și că e legitimă această cantonare, inevitabilă în reconstrucția istoriografică”. Este o atitudine ce se regăsește la spiritele terne ce populează inerțial domeniul, dar și la oameni chemați să ia decizii în știință și cultură. Diagnosticul pus de Sorin Antohi în eseul despre „Ieșirea din metatext” este, din păcate, exact:

> avem o mică elită istoriografică modernă și *europeană*, care își negociază din greu pozițiile și programele în sistemul academic, în absența unor standarde profesionale riguroase[3].

Masa corpului de cercetare nu e doar neinteresată a depăși handicapul existent, ci se opune activ tendințelor de înnoire existente la unii istorici. Opoziție tacită adesea, expresivă uneori, tenace mai totdeauna. Decalajul profesional față de marile școli din Occident și chiar din proximitatea noastră apuseană nu face decât să crească.

---

1. Sorin Antohi, „Ieșirea din metatext: istorie și teorie în România postcomunistă”, în *Sfera politicii*, 39, 1996, p. 18-19.
2. *Ibidem*, p. 19.
3. *Ibidem*.

Un risc real, despre care s-a mai scris[1], decurge din această situaţie: izolarea istoriografiei noastre, la finele secolului XX, printr-un discurs construit în secolul al XIX-lea şi deformat sub regimul comunist, e o sursă de inadecvaţie continuă, un handicap ce se cuvine depăşit. Regretabila întârziere istorică, potenţată sensibil sub dictatură, nu poate fi redusă decât prin efort critic (care trebuie să însemne în primul rând *autocritică*) şi prin construcţie severă, atentă, riguroasă.

Se verifică din nou relaţia intimă, consubstanţială, dintre istorie şi discursul istoric. Drenajul social pe care ni-l dorim nu e posibil fără a drena memoria[2] : operaţie delicată, a cărei împlinire necesită, desigur, timp. Contextul actual înlesneşte revizuiri de tot soiul, atribuind istoriografiei un rol aparte[3]. Estul, ca şi Vestul acestei lumi se confruntă cu nevoia de a răspunde la provocările postmodernismului, provocări acutizate în lumea ex-comunistă printr-o complexă patologie ce afectează atât memoria colectivă, cât şi breasla menită a fi tocmai un gardian al memoriei[4].

Terenul pe care se poartă azi lupta cea mai spectaculoasă e teoria istorică, epistemologia chemată să amelioreze forţa argumentativă a istoriografiei, într-un climat ce presupune, evident, o multitudine stilistică şi un pluralism al modelelor de interpretare[5]. Între entuziasmul deschiderii nelimitate şi inerţiile produse sub regimul comunist, propria noastră istoriografie îşi caută drumul[6]. Reconstrucţia este deocamdată (şi cu bun temei) cuvântul ei de ordine[7].

1. Lucian Boia, „Riscul izolaţionismului", în *Sfera politicii*, 39, 1996, p. 13-15.
2. *Cf.* Al. Zub, „Politische Änderung und Geschichtsdenken in Rumänien", în *Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol"*, XXX, 1993, p. 1-13 ; „Discursul istoric sub impactul schimbărilor", în *Sfera politicii*, 39, 1996, p. 7 ; „Clio în orizontul tranziţiei", în *Secolul 20*, 11-12, 1996, p. 117-120.
3. *Cf.* Carlos Barros, „The history ahead", în *Storia della storiografia*, 30, 1996, p. 77-106.
4. „Istorie şi istorici în postcomunism", în *Magazin istoric*, XXX, 12, 1996, p. 50-53. Consideraţii mai ample la Toader Nicoară, „Clio în orizontul mileniului trei", în *Tribuna*, VIII, 47-52 (21.XI-31.XII.1996), p. 12. Text reluat (împreună cu Simona Nicoară) în *Mentalităţi colective şi imaginar social. Istoria şi noile paradigme ale cunoaşterii*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1996, p. 9-39.
5. Jerzy Topolski, „Viitorul istoriografiei", în *Magazin istoric*, XXXI, 7, 1997, p. 69-71.
6. *Cf.* Alexandru Duţu, „Entuziasme, inerţii, reflecţii", în *Dilema*, V, 242, 1997, p. 16.
7. Andrei Pippidi, „Une histoire en reconstruction", în Antoine Marès (ed.), *Histoire et pouvoir en Europe médiane*, L'Harmattan, Paris, 1996, p. 239-262.

Despre „criza" istoriei[1]

Lumea modernă a avut mereu sentimentul că se află în impas. Ea s-a înfiripat din criza medievalității, multiplă, și a trăit la rându-i experiențe critice al căror inventar umple paginile istoriei. Secolul XX, mai dramatic poate ca oricare, a debutat sub semnul crizei, ca să se încheie la fel.

Nu alta e situația gândirii istorice, care nu poate fi analizată decât în raport cu istoria însăși, cele două „registre" ale realului fiind, se știe, consubstanțiale. Editând *Revue de synthèse historique*, la 1900, Henri Berr pornea tocmai de la constatarea crizei în acest domeniu, pe care avea să-l discute sistematic în volumul *La synthèse en histoire* (1911), preocupat în mod expres de soluția unei depășiri a crizei. Era o criză reală sau una închipuită? Știința în ansamblu și istoriografia mai ales emană mereu semne de criză, după cum se poate constata din cea mai sumară analiză a lor.

Dacă ne gândim la discursul istoric, tot secolul XX a cunoscut situații de criză, lesne identificabile prin intermediul congreselor internaționale de specialitate. Ajunge să amintim aici studiul monografic *Die Oekumene der Historiker* (1987), subscris de Karl Erdmann, pentru a ilustra cum s-au reactivat continuu strădaințele breslei de a primeni dialogul cu lumea, cu istoria, pe seama unui instrumentar tot mai complex și mai subtil. În acești ultimi ani ai secolului, pândiți de spaime escatologice, de efectele perverse ale milenarismului, ideea de „criză" n-a făcut decât să se extindă.

Recent, Gérard Noiriel a reactualizat tema într-un volum (*Sur la „crise" de l'histoire*)[2] care a stârnit multe discuții, adunând chiar pe unii protagoniști la o masă rotundă, ale cărei concluzii se cunosc deja din *Bulletin de la Société d'Histoire Moderne et Contemporaine* (3-4, 1997). Polemica iscată interesează nu numai pe specialiștii în domeniu, ci și marele public. Fiindcă, alături de chestiuni strict profesionale, nici ele fără un ecou mai amplu, se evocă aspecte ce angajează istoria,

1. Text publicat în *Mesagerul Sf. Anton*, 27, martie-aprilie 1998, p. 24-25 („Din nou despre criza istoriei").
2. Gérard Noiriel, *Sur la „crise" de l'histoire*, Belin, Paris, 1996.

ca practică socială, ca memorie și aură de putere. Noiriel însuși, autorul cărții, plasează tema într-un ansamblu mai vast și mai complex, unul vizând bilanțul inerent acestui „fin de siècle".

Se poate spune că unele speranțe puse în istorie, fie că e vorba de un discurs interdisciplinar sau de unul mai aproape de tradiția istoriografică, au fost înșelate în ultimul timp. O insatisfacție difuză persistă, cât despre ea, la multiple niveluri. Clio îi decepționează mai cu seamă pe cei care îi pretind adevărul absolut, răspunsuri definitive și impecabile. Tendința unor epistemologi de a-i asigura depășirea frontierelor academice (H.I. Marrou, P. Vilar, P. Veyne etc.) a întâmpinat reacții negative chiar în sânul breslei, mai dispusă parcă să conserve decât să înnoiască.

Sintezele produse din când în când, cu rost bilanțier, ne edifică asupra nevoii de a stimula dimensiunea filosofică a discursului respectiv, fără a o submina însă pe cea narativă. Excesele unor formule precum *postmodernismul* sau *„turnura lingvistică"* din America i-au prevenit deja pe istorici asupra necesarului echilibru între *praxis* și reflecția marginală, echilibru ce stimulează îndeobște activitatea breslei. Noul prestigiu al povestirii, întemeiat pe hermeneutică și pe experiențele narativismului contemporan, poate diminua impresia de criză ce însoțește de la un timp discursul istoric. Dacă nu se mai fac *apologii* la adresa istoriei, ca pe timpul lui Marc Bloch, se caută în schimb soluții de împăcare între nevoia de orizont teoretic și exigența restituirii cât mai depline a faptelor. Hermeneutica (W. Dilthey, P. Ricœur etc.) se întâlnețte aici cu sugestii pragmatiste la fel de vechi (C.S. Peirce, W. James, J. Dewey), la care se adaugă, desigur, altele, venind anume dinspre filosofia critică (R. Aron) și alte tipuri de reflecție, ceea ce înseamnă că ne-am putea găsi în pragul unei noi sinteze, care să țină cont de iluziile și deziluziile anterioare.

Merită să fie reținută și sugestia depășirii pozitivismului prin apel la hermeneutică, antropologie, teoria informației etc., ceea ce înseamnă un interes sporit pentru sens, context, comunicare. Socio-istoria nu mai e un simplu proiect, ci o realitate, iar pentru istoricii cu apetit metafizic, chiar o teologie mereu deschisă la dialogul cu științele umane.

Se afirmă, cu temei, că nu *istoriografia* însăși este în criză, ci *istorismul*, acel spirit care anima în secolul al XIX-lea națiunile în căutarea identității lor și care a produs apoi un tragic dezechilibru în lume. Ceea ce apărea ca spectaculos și măreț s-a vădit efemer și culpabil. Analiza istoriei ca eveniment, decizie, dramă, așadar sub aspectul ei de criză, a adus discursul istoric în pragul unei teologii a istoriei, ca în

viziunea lui H.I. Marrou[1] (*Théologie de l'histoire*, 1968; ed. rom. 1995) sau în aceea a lui Paul Ricœur[2] (*Histoire et vérité*, 1955; ed. rom., 1996), pentru a nu aminti decât aceste nume dintr-o lungă serie.

Eroarea și culpa în istorie nu se pot înțelege fără ideea de criză, iar aceasta din urmă implică evenimentul în sens larg. Dramatismul istoriei devine nu numai inteligibil, în viziune teologică, dar și suportabil. „De aceea, conchidea Ricœur, sensul pe care-l poate avea istoria în ansamblul ei este obiect de credință; nu este obiect al rațiunii, precum progresul instrumental, pentru că el este sensul global pe care îl poate lua această figură pe cale de a fi desenată de actele oamenilor"[3] (*Istorie și adevăr*, 1996, p. 109). Cu această încredere se poate asuma viața. Din afundul absurdului se naște, salutară, speranța.

Ambiguitatea istoriei degajă un sens, o înțelegere ce se refuza mai înainte, una care nu respinge misterul, făcând anume din el un antidot contra oricărui fanatism teoretic sau aplicat, intelectual sau politic. Complexitatea și bogăția istoriei se complac în mister, îl reclamă chiar ca „economie" ultimă. Pentru a ne păzi de fanatism, același exeget recomanda pluralitatea perspectivelor și un sentiment al discontinuității problematice. Totul se cuvine complicat, ca replică la simplificarea excesivă impusă de spiritele reducționiste. Complicat și nuanțat, în sensul căutării permanente a Adevărului, deși condiția noastră nu permite decât accesul la fragment. S-a ajuns demult la concluzia că „nu există pace posibilă decât într-o lume în care oricine știe că nu posedă decât un adevăr parțial și că, prin urmare, nu numai că nu trebuie să-i excludă pe ceilalți, ci să-i iubească, pentru că și ei posedă o parte de adevăr"[4] (Jean Daniélou, *Reflecții despre misterul istoriei*, 1996, p. 92).

Dacă există o înțelepciune în istorie, ca discurs, aceea nu poate fi decât consonantă cu Marea Carte, și ea pune mereu în discuție datoria istoricului. Un distins teoretician al domeniului, Marrou, ne asigură că „valoarea cunoașterii istorice e direct legată de bogăția lăuntrică și lărgimea de spirit, de calitatea sufletească a istoricului ce a elaborat-o", el însuși predispus la eroare, dar suferind cu noblețe și păstrându-și speranța.

Este o concluzie reconfortantă, la care s-ar cuveni să recurgă atât slujitorii lui Clio, cât și cei care fac apel, cu motivații diverse, la paginile istoriei. „Criza" acesteia, fie că e vorba de realitatea ambientală sau de răsfrângerea ei în discurs, poate deveni tema unei meditații fecunde.

---

1. Henri Irénée Marrou, *Théologie de l'histoire*, Seuil, Paris, 1968; trad. rom. *Teologia istoriei*, Editura Institutul European, Iași, 1995.
2. Paul Ricœur, *Histoire et vérité*, Seuil, Paris, 1955; trad. rom. *Istorie și adevăr*, Editura Anastasia, București, 1996.
3. Paul Ricœur, *op. cit.*, p. 109.
4. Jean Daniélou, *Reflecții despre misterele istoriei*, Editura Universității din București, 1996, p. 92.

Reevaluări necesare[1]

Abolirea tabuurilor tematice, odată cu sistemul comunist, a condus la o explozie de inițiative în materie de istorie, îndeosebi în istoria contemporană, zona cea mai sensibilă a istoriografiei. Au invadat, practic, piața domeniului oameni de meserie și diletanți, istorici de ținută profesională alături de grafomani sau pur și simplu de impostori preocupați să exploateze, în beneficiu propriu, interesul existent pentru temele odinioară interzise. În lipsa unei critici de întâmpinare, nu se poate aștepta o descriere exactă a tabloului, derutant în orice caz, ca și alte „tablouri" ale realității românești. Fenomenul e însă demn de interes și, oricum, susceptibil de analize multiple.

Alături de etnogeneză și continuitate istorică, problema unității statale a fost o temă larg dezbătută, adesea cu îngroșări și distorsiuni de factură naționalistă. Faptul se explică, în parte, prin nevoia regimului comunist de a se legitima astfel și pe temei istoric, însă și printr-o anumită consonanță a discursului respectiv cu „orizontul de așteptare" al societății noastre. „24 Ianuarie" și „1 Decembrie" erau puse alături de „1 Mai", „23 August", „7 Noiembrie", amestecându-se valori de tradiții diferite într-un calendar unic, reducționist și generator de confuzie.

Cum și răul are o parte bună, această insistență programatică a dus la tipărirea de documente și la unele studii secvențiale de interes incontestabil. *1918 la români* este titlul unei serii deja impresionante, a cărei valorificare științifică e departe de a se încheia. Au rămas încă multe de făcut, sub unghiul compulsării documentare, ca și pe linia interpretării datelor strânse laolaltă.

Sărbătorirea lui *1 Decembrie*, ca zi națională, a născut în ultimii ani reacții contradictorii, motivate mai ales politic, dar având uneori și un substrat profesional. Sugestii noi de interpretare a fenomenului au venit îndeosebi dinspre memorialistică, gen care a cunoscut, după 1989, o expansiune aparte, îmbogățind mărturiile personale și impunând nuanțe în reconstituirea ansamblului.

---

1. *Apud Mesagerul Sf. Anton*, 40, mai-iunie 2000, p. 23.

Publicul cititor ar putea fi interesat mai cu seamă de atitudini, împrejurări sociopolitice, diplomație, elemente nedeplin cunoscute până acum și susceptibile de noi interpretări. Generația Unirii, ca să dăm un singur exemplu, s-ar putea defini, pe această bază, mai nuanțat, atitudinile manifeste în epocă arătându-se mult mai diversificate decât s-a crezut până acum. Tot așa, partea de hazard și de „noroc" în desfășurarea evenimentelor (pe linia sugerată cândva de Mircea Vulcănescu) este în măsură să ne surprindă.

Nu e inutil poate să amintim aici faptul că fruntașii luptei naționale de peste munți au dorit să obțină o anume autonomie administrativă, pe seama căreia sperau să mențină ceea ce era bun din experiența austro-ungară. Transilvania trebuia să fie, în această viziune, elementul cel mai dinamic al noii construcții statale, unul pe care se puteau sprijini eforturile integrării în noua ordine postbelică. Unirea fără condiții s-a proclamat în ultimul moment, ca rezultat al unui complex de factori, între care starea de spirit a populației românești din zona intracarpatină rămâne esențială.

Desigur, asemenea precizări, la care se pot adăuga multe altele, nu schimbă tabloul în ansamblu. Ele nuanțează însă „contextul" și explică unele „acomodări" dificile din perioada care a urmat. „Noua casă", pentru a folosi expresia lui David Prodan, istoric sensibil la „cauza națională", se punea la punct anevoie, ținând seama de moștenirile atât de diverse pe care le includea și de presiunea inexorabilă a timpului.

Impresia că începea un „alt timp", comunicată ulterior de Blaga, prezent la Marea Adunare de la Alba Iulia, rămâne definitorie pentru atmosfera de care vorbeam. O confirmă și alte surse, unele chiar din zona ce resimțea momentul ca o imensă frustrare. E un motiv în plus de regândire a momentului, în detalii, ca și în restituția de ansamblu.

Importantă, în acest orizont, e mai cu seamă disponibilitatea, deschiderea, conștiința că e nevoie de căutare continuă pentru a degaja sensuri istoricește valabile din mulțimea de fapte și circumstanțe. Este o condiție greu de împlinit și în sfera istoriografiei, cu atât mai mult când e vorba de publicul larg. Dar nu ne putem lipsi de ea, mai ales într-un moment când regândirea trecutului devine o necesitate a reconstrucției sociale. Marile momente ale istoriei, tocmai acelea care au fost mistificate mai adânc sub dictatură, pot deveni ocazii benefice ale examenului de sine așteptat la nivelul fiecărui individ și al comunității în ansamblu.

După opt decenii de la Marea Unire, *1 Decembrie* poate fi și un bun pretext de analiză a istoriei parcurse între timp, analiză care nu trebuie să fie decât critică și autocritică.

A fi istoric azi: un bilanț și o pledoarie[1]

Dacă, în ansamblu, tagma istoriografică e sesizată, de la un timp, ca fiind prea timidă în demersurile teoretice, ca și în cele cu caracter aplicativ, o parte a ei, cea tânără de tot sau încă tânără, manifestă, dimpotrivă, o anume dezinvoltură în ambele direcții. Exemple destule ar putea fi aduse în sprijinul acestei constatări, fiindcă s-a scris totuși mult în deceniul din urmă, cu toate că persistă impresia de penurie, întemeiată probabil pe lipsa unei sinteze monumentale, comparabilă cu marile sinteze din trecut. Faptul acesta nu trebuie să mire pe nimeni, întrucât experiența aduce cu anii un spirit autocritic care poate avea efecte inhibante sau măcar susceptibile să redimensioneze mai modest proiectele. Este o remarcă, și nu o scuză, fiindcă în mod normal sinteza ar trebui să aibă loc la toate vârstele, cu atuurile și dezavantajele de rigoare. Dacă nu se întâmplă tocmai așa, cel puțin în ultima vreme, este – poate – și din cauza unei stări de spirit care nu servește marile construcții nici în istoriografie.

Cu toate acestea, în interstițiul amintit s-au produs câteva sinteze, la nivel de compendiu sau de narațiune larg accesibilă (Florin Constantiniu, Neagu Djuvara etc.), iar *Istoria românilor* de Vlad Georgescu, apărută în exil, circulă în mai multe ediții, umplând cumva un gol și răspunzând trebuinței firești de a îmbrățișa cu mintea o durată cât mai lungă din istoria comunității apartenente. Nu lipsesc nici studiile monografice, pe diverse teme, deși numărul lor e încă redus față de nevoile existente, nici biografiile de personalități ale trecutului, îndeosebi pentru figurile expulzate, ocultate, falsificate, minimalizate sub regimul comunist.

Cât despre tentativele cu rost teoretizant sau metodologic, ele se prezintă oarecum la fel, conturând o direcție destul de promițătoare pentru istoriografia română. E destul să amintim *e.g.* ultimele cărți

1. Text publicat în *Mesagerul Sf. Anton*, 46, mai-iunie 2001, p. 25-27 („Condiția istoricului azi”).

publicate de Alexandru Duțu, înainte de a se stinge, *Essai sur une théorie de l'histoire* de Eugen Cizek, *Istoriografia antică* de Mircea Ignat, *Mentalități colective și imaginar social : istoria și noile paradigme ale cunoașterii* de Simona și Toader Nicoară, *Istorie și mentalitate* de Florea Stănculescu, *Istoria depersonalizată* de Codrin Liviu Cuțitaru, *Epistemologia istoriei* de Cecilia Tohăneanu, *O fenomenologie a gândirii istorice românești* de Adrian Pop, *Generație și schimbare în istoriografia română* de Lucian Nastasă, un loc aparte ocupându-l eseurile scrise de Lucian Boia : *Istorie și mit în conștiința românească*, *Jocul cu trecutul – istoria între adevăr și ficțiune*, *Două secole de mitologie națională* etc. Să mai notăm, în aceeași direcție de idei, cărțile atât de temeinic elaborate de Sorin Antohi, vizând chiar un al treilea discurs, o *introducere în antropologia istorică* publicată de Alexandru Florin Platon sub titlul *Societate și mentalități în Europa medievală*, apoi excelenta carte subscrisă de Andrei Pippidi, *Despre statui și morminte*, gândită ca pledoarie *pentru o teorie a istoriei simbolice*. Se adaugă și unele tentative de a extinde cadrul spre zonele conexe, ca în *Metafizica istoriei* de Constantin Portelli, *Antropologie filosofică* de Elena Puha și N. Stratone, *Introducere în filosofia istoriei* de Gheorghe Gr. Radu, titlu similar de altfel cu cel recuperat, postum, din opera lui Mircea Florian. Un volum de *Filosofia istoriei ca istorie a filosofiei* a mai tipărit, în ultimul timp, Dan Oprescu.

Am amintit aceste titluri, dintr-o serie mai amplă, numai spre a sugera existența unor preocupări constante într-un domeniu acuzat, adesea fără temei, de lipsa inițiativelor. Noi înșine am publicat, în aceeași perioadă, câteva cărți pe teme conexe, tinzând la definirea aceluiași domeniu în ultima jumătate de secol : *Chemarea istoriei*, *Discurs istoric și tranziție*, *Orizont închis – istoriografia română sub dictatură*. Revista *Xenopoliana*, care apare regulat începând din 1993, la Iași, a dedicat mai multe fascicule problemelor cu care istoriografia se confruntă la ora actuală.

De unde rezultă totuși insatisfacția, mărturisită, ici și colo, în forme diverse, de unii comentatori ai fenomenului ? Când e vorba de comentatori ocazionali ori de simpli jurnaliști gata de gâlceavă la orice pas, indiferent de temă, nu e loc de supărare, nici de a reacționa în vreun fel. Se întâmplă însă ca opinii analoage să fie diseminate chiar de unii specialiști, în graba lor de a-și semnala prezența în economia profesiei, de unde și nota hipercritică ce răzbate în analiză. Am întâlnit, în presa din ultimii ani, destule asemenea judecăți, la fel de sumare pe cât de neîntemeiate, cele mai multe subscrise de tineri cu reale calități, dar nu și dispuși să respecte „regulile jocului". Ceea ce frapează, mai întâi, e lipsa de informație corectă, apoi genera-

lizarea pripită, la care se adaugă prezumția (enormă câteodată) de a da răspunsuri personale înainte de a fi dobândit o competență reală în domeniu.

Nu e locul să insistăm aici asupra unei situații de care școala (de orice nivel) e responsabilă în primul rând. Fără disciplina intelectuală care se deprinde acolo, nu se pot obține rezultate valabile în nici o profesie umanistă, cu atât mai puțin în istorie, „știința cea mai dificilă", după opinia lui Fustel de Coulanges, admisă acum de mai toată lumea.

Excepții onorabile se pot semnala din când în când. Una dintre ele este eseul *A fi istoric în anul 2000*[1], publicat de Bogdan Murgescu (n. 1963), cadru didactic la Universitatea București, al cărui absolvent (1986) și doctor (1995) este. După un studiu despre lumea românească în secolele VII-XVIII și după un altul, cu orizont mai restrâns, dar nu mai puțin interesant, despre circulația monetară în spațiul carpato-danubiano-pontic (secolul al XVI-lea), tânărul confrate semnează acum un eseu despre condiția istoricului azi. Este un răspuns la o interogație pe care nici un profesionist în domeniu n-o poate ocoli, chiar dacă puțini dintre închinătorii lui Clio se încumetă să răspundă sistematic.

Motivându-și demersul, într-un *argument* preambular, autorul proclamă legitimitatea unei asemenea interogații și a răspunsurilor pe care ea le provoacă mereu, considerând că punerea în chestiune a istoriei ca disciplină e mai curând un semn de vitalitate decât unul de criză. Cum trebuie să o privim, acum, la cumpăna dintre milenii? Răspunsul lui Bogdan Murgescu este o tentativă de a redefini istoria, ca domeniu cognitiv, în strânsă, organică relație cu realitatea de care se ocupă. „Studiem istoria pentru a cunoaște trecutul", conchide autorul, fără a ignora scepticismul pe care unii profesioniști ai domeniului îl manifestă cu privire la „capacitatea noastră de a cunoaște cu adevărat trecutul"[2].

Ideea de a porni de la imperativul *identității* pentru a explica de ce oamenii se interesează de trecutul lor se arată productivă în paginile dedicate rosturilor istoriei. „Ancorele identitare" nu pot fi ocolite nici azi, când se cultivă destul de intens „eliberarea de istorie", abolirea selectivă a trecutului, astfel ca istoria să nu mai constituie, în sens nietzschean, un impediment pentru „viață", să nu impieteze așadar asupra plenitudinii acesteia. Gardian al memoriei colective („bătrân prin experiență", spunea Iorga), istoricul nu se mai bucură totuși de acel prestigiu simbolic care a făcut din el, multă vreme și

1. Bogdan Murgescu, *A fi istoric în anul 2000*, Editura All, București, 2000, 133 p.
2. *Ibidem*, p. 9.

mai cu seamă în secolul al XIX-lea, un personaj de prim-plan. Politicul l-a folosit, în diverse forme, alterându-i puritatea discursului, nici ea fără umbre și fără contestații. Regimurile totalitare l-au aservit în bună parte, afectându-i sensibil credibilitatea. Între uz și abuz (ca să folosim din nou o expresie clasică), istoricul s-a văzut prins mereu, ca într-o dilemă fără leac, ajunsă o temă de neocolit a condiției sale. Comanda socială falsifică și ea, chiar dacă mai subtil, discursul acestuia, ținut mereu (ca în sintagma lui Marc Ferro) „sub supraveghere" și aservit unei cauze, fie ea și onorabilă. Apelul la istorie, selectiv prin însăși natura lui, e condamnat parcă să nu fie inocent decât în zona „tehnică", a instrumentarului, dacă nu cumva și aceasta e atinsă, mai subtil, de un anume interes. Producția pseudoistoriei se extinde mereu, subminând cumva legitimarea socială a meseriei de istoric, conchide Bogdan Murgescu, preocupat să apere pe cât posibil profesionalismul, dar sceptic în ce privește putința de a-l scuti de imixtiuni alterante. Ca și confrații din vechime, el consimte a defini totuși „istoria ca știință a trecutului", una servind „la înțelegerea prezentului și la previzionarea viitorului", chiar dacă în linii mari și numai ca mijloc de a preveni, la o adică, repetarea erorilor. Soluțiile imaginate de „psihoistorie", așa cum le evocă autorul, nu pot fi încă luate în seamă. Rămânând pe terenul meseriei sale, istoricul se recomandă azi prin materia pusă la îndemâna oricui, ca suport cognitiv pentru înțelegerea omului, dar și prin atenția la contingent și prin viziunea sa integratoare, elemente utilizabile în orice știință conexă. „Evidențierea conexiunilor și a reconstituirii ansamblului" rămâne, oricum, una dintre misiunile istoricului, oricâte rezerve s-ar face cu privire la precaritatea poziției sale. Validarea temporalității reale n-o poate face decât istoricul, căruia îi revine de altfel și misiunea, deloc ușoară, de a legitima faptele cu care lucrează științele umane, științe ale căror modele teoretice trebuie să se confrunte mereu cu realitatea istorică.

Eseul *A fi istoric în anul 2000*, atât de generos ca titlu și nu mai puțin angajant pentru autor, constituie un bun exercițiu de sistematizare a problemelor cu care istoriografia se confruntă la acest final de crug, unul dintre cele mai impresionante, desigur, pe linia procesualității istorice, ca și sub latura imaginarului istoriografic.

Concluziile practice care se degajă din text merită nu mai puțină luare aminte. Autorul trece în revistă ideile și direcțiile mai de seamă (școala critică, pozitivismul, „Analele", istoria socială, marxismul, istoria ideilor și mentalităților, antropologia culturală, istoria narativă, psihoistoria etc.), inclusiv cele sesizabile în istoriografia română, folosindu-se de analizele existente și subliniind exigența unei mai

1. *Ibidem*, p. 13.

bune sincronizări cu „experimentele" ce se fac în lumea apuseană. „Lipsa unei reflecții teoretice sistematice" îi pare evidentă[1], ca și preeminența istoriei politice, în dauna istoriei social-economice și a dialogului real cu alte științe. Pentru studiul relațiilor internaționale se recomandă *introducerea* lui P. Renouvin, indispensabilă, desigur, dar există atâtea soluții înnoitoare mai recente, ca în lucrările lui J.B. Duroselle și Thierry de Montbrial, pentru a nu aminti aici și alte nume semnificative. Cât despre istoria culturală produsă la noi, se remarcă unele „încercări de înnoire", ilustrate mai ales de Alexandru Duțu, dar nu se poate spune că au fost doar „încercări", după cum nu trebuie să se treacă atât de ușor peste alte demersuri, uneori eminente, ca acelea inițiate de Sorin Alexandrescu, Pavel Chihaia, Paul Cornea, Adrian Marino, Andrei Pippidi, Pompiliu Teodor etc., dacă e să ne limităm și aici la nume de o notorietate fără dubiu. Lipsa de ecou a teoriilor postmoderniste e mai puțin reală decât presupune autorul, dacă ne gândim la ultimele studii publicate de Sorin Antohi și la altele întreprinse de istorici literari.

Mai bine întemeiat se vădește Bogdan Murgescu atunci când se ocupă de aspecte pragmatice ale breslei. Cu drept cuvânt, el îi reproșează lipsa de comunicare, formalismul instituțional (când există și acesta), incongruența proiectelor, amânarea sintezelor colective, carența „filonului critic" și a dialogului interdisciplinar. Însă și pe acest tărâm se impuneau poate unele nuanțe, ca în judecata excesivă a rezervei lui David Prodan față de pluridisciplinaritate. Regretatul istoric de la Cluj nu refuza *de plano* metoda în cauză, ci pretindea, nu fără motiv, măsură și modestie în folosirea ei. Accentele puse pe didactica istorică (în sens larg) denotă o bună experiență în domeniu și ar merita să fie discutate mai amplu.

Relația istoricului cu societatea, o veche sursă de controverse, ocupă și în analiza de față un loc aparte, autorul formulând soluții de ameliorare a statutului respectiv. Breasla istoricilor ar trebui să afle ea însăși căi de solidarizare activă, dinamică, eficientă, în cadrul unei strategii care să vizeze totodată dimensiunea cognitivă, deontologia și iradiația socială. În bună măsură, această ultimă parte din text e o schiță de cod deontologic, a cărei discuție, în sânul breslei, n-ar fi deloc inutilă, mai ales că autorul vede în istorici nucleul forte al intelectualității umaniste. Profesionalism și rigoare deontologică, iată calea spre orice împlinire, fie aceasta individuală sau colectivă. O regăsim mereu în eseul la care ne-am referit, eseu ce nu va rămâne, se poate spera, fără ecou în sânul breslei istoricului, căreia îi oferă, nesistematic, un bilanț şi o pledoarie pentru regândirea ansamblului.

---

1. *Ibidem*, p. 40.

Tradiție, înnoire, spirit integrativ[1]

Ezit între a căuta să propun o reflecție asupra termenilor enunțați în titlu și o prezentare de ordin mai personal, fie și legată de contextul istoriografic în care se plasează. Ambele modalități ar fi justificate. Am însă impresia că unele aprecieri de ansamblu sunt momentan mai utile, întrucât o asemenea îngemănare de concepte nu e deloc aleatorie. Analiza lor, oricât de succintă, ar înlesni cumva o definire a discursului istoric actual în spațiul românesc.

O asemenea reflecție nu e posibilă fără unele precauții de ordin teoretic și de metodă, deoarece situația istoriografiei, la ora actuală, nu e deloc simplă. Ne aflăm într-un moment când discursul istoric este pus în cauză, istoria contestată, adesea vehement, un relativism plin de consecințe se află în plină expansiune. Sub unghi istoriografic, acest trend are surse mai vechi, dar constituie și o provocare a modernității târzii. Un fragmentarism specific, „postmodern", unit cu tendința de a disloca anumite clișee, habitudini de gândire, viziuni, constructe, sisteme, pentru a le substitui o formulă incertă, constituie o notă caracteristică a acestei „tranziții".

Postmodernismul, pe seama căruia a curs atâta cerneală, se refuză încă unei definiții acceptabile și în istoriografie, deși s-au făcut numeroase tentative consensuale. Dincolo de situarea cronologică față de trendul modern, indicată de prefixul *post*, se deschide un câmp imens de ipoteze care nu ne edifică prea mult. Dubiile persistă pe acest tărâm, ca și în domeniile conexe, nutrite parțial și de vicleana „gândire corectă", care a indus deja un regretabil schematism în gândirea noilor generații, creând confuzii, piste false, stări de frustrație pentru vaste categorii etnosociale.

Discursul istoric nu a putut evita această situație, care comportă eventual și o parte bună, în sensul că ne îndeamnă să regândim domeniul, cu limitele lui, cu instrumentele disponibile, cu șansele actuale, cu strategia reconstrucției istoriografice. Sunt elemente demne de relevat, asupra cărora nu se poate stărui momentan.

---

1. Text revizuit al unei expuneri făcute la Universitatea „1 Decembrie 1918", Alba-Iulia, sub genericul „Doctoranzii și istoria" (7 martie 2003).

Partea rea este că dislocându-se anumite forme de gândire și reconstrucţie, în care spiritul s-a complăcut un timp, nu fără beneficii cognitive, s-a ajuns la o negare sistematică, aş spune cu program, ca în *Against Method* de P. Feyerabend, o culme a revoltei anticanonice, generatoare de confuzie și derută.

Confuzie a existat, desigur, mereu în viața oamenilor și în istorie. Neorânduiala ne acompaniază peste tot. Rațiunea de a fi a istoricului este de a încerca să ordoneze lucrurile din jur, să le scoată din amorfism și discontinuum, asigurându-le astfel sensul, coerența, logica. Tocmai de aceea, spunea F. Furet, meseria de istoric nu mai e la îndemâna oricui. Era dificilă pe timpul lui Fustel de Coulanges, a devenit și mai anevoioasă între timp, sub impulsuri pozitiviste, dar și datorită noilor achiziții din sfera umanistă a cunoașterii.

Apelul la sens şi ordine rămâne esenţial. Într-o carte excelentă, *Jocul cu mărgele de sticlă*, Hermann Hesse imagina, la un moment dat, un dialog între maestru (*magister ludi*) și ucenic pe tema istoriei. Pater Jakobus își previne discipolul că un istoric trebuie să creadă cu obstinație în misiunea sa de instituire a sensului, a ordinii în materia haotică a trecutului, misiune serioasă și tragică, a cărei împlinire nu e deloc simplă. Nu ne putem edifica asupra *situației* în care ne găsim (expresie dragă lui J.-P. Sartre) decât punând rațiunea cât mai intens la lucru, instituind mereu dreptul minții de a guverna materia. *Mens agitat molem*, ca în cunoscutul stih vergilian, semnificând preeminența spiritului, primatul ideii. Tocmai de aceea misiunea istoricului este tragică, imposibilă, fiindcă el trebuie să creadă în ordine și sens, deși totul în jur arată a dezordine și nonsens. Nimic nu pare a-l încuraja să constate că ordinea există, că e sigură și o poate consolida. Cu toate acestea, el nu are dreptul să abdice. Se opune morala profesiei, acea deontologie istorică pe care o găsim mereu, secol după secol, în suferinţă.

Se poate spune că istoricul există în măsura credinței sale, că poate sesiza ordinea în haosul din jur, că poate construi o imagine a trecutului, a prezentului și a perspectivelor. El se mișcă între, s-a spus, *retro* și *pro*. Un mare istoric contemporan, Pierre Chaunu, a publicat chiar o carte ce unifică durata, prefăcând-o în fief al său: *De l'histoire à la prospective*. Din informul lumii, istoricul e chemat să degaje elementele de coerenţă, cele care pot învesti cu sens viața oamenilor, istoria, devenirea.

Recuperarea a „ceea ce a fost" nu se obține, firește, într-un singur fel, după o rețetă unică, infailibilă. Pluralismul s-a impus și în acest domeniu, iar de la un timp a devenit chiar nota dominantă a istoriografiei. Subiectivitatea cercetătorului este o trăsătură inerentă,

admisă de toată lumea, chiar dacă nu produce și entuziasm în sânul breslei. Nota subiectivă a oricărui demers e subînțeleasă acum de oricine. Istoricul și-a dobândit dreptul de a fi personal (N. Iorga spunea odată, ironic, că pretinde a fi *obiectiv* numai cine nu poate fi *subiectiv*), în timp ce instrumentele menite a-i spori gradul de obiectivitate s-au complicat progresiv, făcând „meseria de istoric" tot mai anevoioasă.

Tendința de a relativiza domeniul, pe urmele altor discipline umaniste, a dus și la excese, în sensul că *istoria istoriei* e prezentată de unii ca o aglutinare de mituri și clișee, incapabilă să spună ceva real și rezistent pe seama aventurii cronotropice a omului. Pluralitatea discursurilor, legitimă, a putut fi înțeleasă ca o egală justificare pe linia adevărului, ceea ce nu este exact. Versiunile de lectură pot fi numeroase, dar nu infinite și nicidecum egale ca veridicitate.

Discuţiile iscate în jurul lucrărilor despre *istorie şi mit* în conştiinţa românească, subscrise de profesorul Lucian Boia în ultimii ani, sunt relevante sub acest aspect. Seducțiile imaginarului, spuneam undeva, par să fie puternice, irezistibile pentru unii istorici. A împinge relativismul la limită se vădește însă contraproductiv. Nu oricine se simte îndemnat să-și dea cu părerea despre un aspect sau altul din istorie este și autorizat să o facă. Legitim e numai discursul profesionist, care ține cont de rigorile meseriei și caută răspunsuri fără a pretinde că sunt unicele valabile sau definitive.

Nu trebuie să fii un mare specialist pentru a înțelege că între nivelul personalității istoricului și nivelul realității obiective (în termenii lui H.I. Marrou, *Comment comprendre le métier d'historien*) are loc un schimb dinamic de informații, impulsuri, provocări, că istoricul nu abordează „materia" inocent, ci ca deținător al unui fond aperceptiv, urmărind o problematică și apelând la euristică, astfel ca întâlnirea cu „documentele" să poată nutri, prin comprehensiune, explicație și sinteză, un nou discurs, expresie și a personalității sale. Numai cu documente și critică nu se ajunge însă la *istorie*. Erudiția fără empatie și dispoziție „poetică" (a spus-o adesea N. Iorga) se afundă în documentarism și factologie.

Un elan capabil de transcendere se vădește indispensabil și în acest domeniu, altfel litera rămâne moartă, efortul de (re)construcție redus la sfera cantitativului, oricât de necesară și aceasta. *Sens* și *sensuri* în istorie! Pe acest joc între *unu* și *multiplu*, singular și plural, așeza Alban G. Widgery o reflecție sistematică asupra istoriografiei, de la Confucius la Toynbee, sesizându-i anume dimensiunea hermeneutică: *Interpretations of History* (1961). De atunci, evoluția pluralistă a domeniului a cunoscut nuanțe noi, începând chiar cu

L'Histoire et ses méthodes, scoasă în același an, cu numeroși colaboratori, de Charles Samaran în seria Pléiade. În 1974, Jacques Le Goff și Pierre Nora scoteau o trilogie, sub titlul *Faire de l'histoire*, pentru a defini, cu ajutorul unor confrați de mare clasă, obiectele, metodele, ambițiile cognitive și pedagogice ale noilor istorici. Peste încă un deceniu, Nicola Tranfaglia și colaboratorii săi dedicau instrumentarului istoriografic un întreg volum din *Il mondo contemporaneo* (1983), sinteză la care se vor adăuga mereu altele, în diverse spacii culturale, până la cele care pun acum în discuție căutările postmoderne.

Revenind la problema multitudinii de oferte din istoriografie, trebuie spus că legitime sunt numai discursurile izvorâte dintr-o anumită experiență istoriografică, dintr-un permanent exercițiu al metodei, făcut cu rigoare și cu analiza cât mai completă a faptelor. Este marea problemă la care istoricul e chemat să răspundă. Nu e ușor, pentru că aporiile acestui domeniu sunt nesfârșite și se refac cu fiecare experiență istoriografică în parte. În genere, se pornește de la o școală, un model, un tip de discurs, aparent mai credibil, mai verosimil, pentru a se ajunge la propria lui aventură, ca să reiau expresia folosită de profesorul Keith Hitchins, căci este într-adevăr o aventură fascinantă, capabilă să mobilizeze, una care finalmente ar trebui să producă un discurs reconfortant. Fiindcă dincolo de vicisitudinile care marchează viața noastră, istoria și discursul pe care îl producem, se înfiripă totuși o anumită certitudine, o apropiere treptată de adevăr, la care se cuvine a contribui cu toții.

Nu vom ajunge să intrăm în posesia adevărului ca atare, pentru că el nici nu există la modul absolut, ci numai într-o altă ordine a lucrurilor, grație discursului de tip metafizic asupra istoriei. Se poate aminti consensual acea *Teologie a istoriei* scrisă de H.I. Marrou, o carte extraordinară, ca și lucrarea cu același titlu publicată de Hans Urs von Balthasar. Atâtea altele așază istoria într-un construct metafizic, susceptibil să ofere maximum de reconfort. Ne e dat în această lume să cucerim progresiv realitatea trecută, ca și pe cea prezentă, pas cu pas, prin apel la surse, pentru a putea ajunge să cunoaștem mai deplin experiența trecutului, să construim cât mai viabil. Putem avea iluzia că vom cunoaște deplin sursele, însă exhaustivitatea în acest domeniu e numai o ispită. Sursele se produc din interes și au un dublu coeficient de distorsiune, unul genetic și altul impus de lectură, de interpretare, după cum ne-a prevenit deja un spirit înalt pozitivist ca David Prodan, care a înțeles acest lucru studiind monografic diverse teme. El a căutat să diminueze coeficientul de refracție printr-un efort de critică, analiză, reconstrucție

bazată pe multitudinea faptelor, pe explorarea cât mai deplină a informațiilor de orice fel, pe maximum de scrupul documentar, metodologic, narativ. Deși nu voia să teoretizeze, opera lui Prodan implică de fapt o teorie și o reprezentare mai amplă a ansamblului, pentru că este o reconstituire minuțioasă și sistematică. Cineva a spus, un mare german, că în mod ideal ar trebui să considerăm că tot ce faptic e bine urmărit presupune o teorie.

Așa se întâmplă de regulă în meseria noastră. Nu e vorba aici de a adopta linia factologiei, a reconstituirii pozitiviste a trecutului și a ne cantona exclusiv într-un efort care ne epuizează. Generații în șir trebuie să fie solidare pentru a se ajunge la o bună sinteză. Trebuie să avem realismul și umilința de a recunoaște că ne situăm pe linia unor eforturi ce convoacă secole și că ele nu se încheie cu noi. Cu cât va fi mai bine instrumentat domeniul, din acest punct de vedere, cu atât mai valabile vor fi rezultatele. Problema este ca noi să putem da garanții de autenticitate, de rigoare în ce facem și astfel să reabilităm istoria, veghind cu atenție la profesionalismul ei. „Le métier d'historien", în definitiv, reprezintă garantul adevărului, oricât de precar și de provizoriu ar fi acesta în spațiul guvernat de Clio.

Mai trebuie să adaug câteva cuvinte despre raportul dintre termeni. De ce *tradiție* și *inovație*? De unde această idee de *integrare* ce m-a interesat momentan? Ernst Schulin, cunoscut celor care se ocupă de istoria universală, de teoria istoriei, de istoria istoriografiei, a publicat, cu ani în urmă, o carte despre *Traditionskritik und Rekonstructionsversuch* (*Critica tradiției și tentativa de reconstrucție*). Asta facem, mereu, ca istorici. O ecuație aparent simplă, dar care se vădește până la urmă foarte complicată. Prestăm mereu o critică a ceea ce s-a întâmplat în domeniu și reconstruim continuu, ca și cum am verifica neîncetat terenul pe care avansăm. Este un admirabil efort de refacere, care poate fi comparat, de ce nu, cu povestea Meșterului Manole, în care zidul se tot năruie, iar înălțarea lui e reluată mereu de la capăt, până la marea jertfă. E frumos, e fascinant pentru cine are tăria să-și asume un angajament de o asemenea anvergură, însă analogia nu trebuie să descumpănească, ci să îndemne la curajul de a accepta că în spațiul lui restrâns, în tema sa, în segmentul cronotropic pe care l-a ales, fiecare poate aduce contribuții revelatoare pentru ansamblu. Fiindcă nimic nu e întâmplător în lume, nici un detaliu nu e lipsit de sens, iar sensul se revelează prin integrare sistematică.

Există parcă o solidaritate ascunsă în lucruri, o legătură pe care istoricul e chemat să o pună în lumină. Lucrurile se țes tainic, ca în acea metaforă plastică a „desenului din covor", pe care Thornton

Wilder, istoric de formație, a imaginat-o în romanul *Ziua a opta*, pentru a putea spune că în căutarea adevărului noi ne aflăm mereu de partea unde covorul nu prezintă decât noduri și ațe, desenul întrezărindu-se numai, ca prin ceață. Desenul însuși, reprezentând coerența și splendoarea lumii, acela nu este apanajul nostru, ci al Creatorului. Nu vom ajunge la el decât prin divinație, prin acea fulgerare a spiritului, apanaj rarisim, de care numai geniul se arată vrednic. Tocmai de aceea Iorga a căutat să lege discursul istoric de *poiesis*, creație, în splendida „Prefață" la *Istoriologia umană*, proiect colosal de ambițios, din care n-a ajuns să scrie decât fragmente. Prefața, reprodusă în volumul *Generalități cu privire la studiile istorice*, se încheie cu o sentință paradoxală, care-i stupefiază pe cei care jură pe cunoașterea fără rest în istorie și fac din discursul pozitivist o soluție *nec plus ultra*. Cel care a tipărit mii și mii de documente, scormonind zeci de arhive și elaborând sute de monografii, își încheia lămuririle introductive cu această confesiune paradoxală: „Aș fi vrut din partea mea să am mai mult talent poetic pentru a fi mai aproape de adevăr". Fiindcă în istorie nu e destul să dispui doar de informație și să o integrezi mai mult sau mai puțin ingenios, ci e nevoie de har poetic, de talent, iar acesta se cultivă, se disciplinează, se pune la lucru metodic.

Suntem, ca istorici, în situația de a ne flagela continuu dacă vrem să izbutim ceva. Nu e altă situație decât aceea a cărturarilor din Evul Mediu care stăteau, răbdători, în chilie citind, transcriind, desenând, reflectând și regândind totul, pentru ca apoi să facă, pe cont propriu, un pas mai departe. Pașii lor, însumând secole de gândire istorică, de scris și rescris, trebuie să-i avem mereu în atenție, căci reprezintă temelia indispensabilă a meseriei de istoric. Putem contribui astfel la refacerea încrederii în posibilitatea omului de a conștientiza trecutul, de a valorifica prin înțelegere prezentul și, bineînțeles, în măsura posibilului, la prospecțiune.

Ne aflăm în situația de a gândi durata în toate dimensiunile ei, nu doar trecutul. Nu mai e posibil ca istoricul să cantoneze exclusiv în trecut, claustrându-se ca într-o pagodă inaccesibilă. Cum să înțeleagă trecutul fără prezent? Și cum să asimileze prezentul fără trecut? Poate fi configurat apoi viitorul fără *hic et nunc*? Nu prea avem de ales. Prezentul ne oferă experiența imediată, perspectiva. El presupune, desigur, un fond aperceptiv, dar înseamnă și tot ceea ce se întâmplă în jurul nostru ca expresie a vieții, eveniment, orientare, aspirație și implică tot mai mult viitorul. Scriind *De l'histoire à la prospective*, Pierre Chaunu îi îndemna pe confrați să valorifice optim prezentul, ca unică șansă de asimilare a duratei. Cu această

cunoaștere, revelând atâtea elemente din trecut, se poate năzui la o sinteză a duratei.

Mişcarea spiritului în istoriografie se întâmplă *à rebours*. Am scris cândva un mic text despre metoda regresivă în istorie, afină cu aceea folosită de antropogeografi sau în demografia istorică. Voiam să spun că nu trebuie să rămânem închistați în vechile formule și că e bine să apelăm la soluții alternative sau complementare. Pentru a recupera golurile de care vorbea Foucault e nevoie de toată energia noastră spirituală, de fantezie, de o cunoaștere cât mai deplină a faptelor, încât golurile să nu fie umplute la întâmplare, ci cu lucruri verosimile, coerente. Istoricul reține tot ce poate contribui la construirea unui discurs valabil. De aceea Iorga a vorbit de *spirit istoric*, nu în sensul de *Zeitgeist*, care este altceva, ci de un anumit fel de a privi, care se obține la contactul cu urmele trecutului, cu materia, cu experiențele altor studioși, ceea ce implică neapărat critica, distanța, rezerva, regândirea.

Să refacem demnitatea istoriei printr-o construcție viguroasă, fără orgolii excesive și fără iluzia de a cunoaște lucrurile fără rest, dar păstrând convingerea, ca Pater Jakobus, că lumea are o noimă, că trecutul nu este un produs aleatoriu, că ordinea se regăsește prin efort. Misiunea istoricului, se poate spune, are o componentă eroică. Nu e o privire entuziastă, ci mai curând una de „sceptic bine temperat", atent la lumini și umbre, convins că ansamblul îi oferă o șansă de a descoperi coerența, că lucrurile au sens și merită să te străduiești pentru a-l descoperi și a face din el un temei cognitiv pentru alții. Nu e ușor, dată fiind tendința de a destructura care domină de un secol și mai bine, de când Nietzsche a proclamat moartea lui Dumnezeu, iar lumea a fost prinsă în trendul nihilismului, cu tragediile cele mai grozave, moartea omului fiind solemn proclamată în teoria foucaultiană despre „cuvinte și lucruri". La ce se poate ajunge, lunecând de la o negație la alta și proclamând relativismul ca supremă viziune asupra istoriei? Există, desigur, o relativitate a lucrurilor, impusă de însăși condiția umană, dar această relativitate nu e absolută. Avem mijloace, cum spunea Mircea Eliade, să spargem la un moment dat acoperișul casei, să ne regăsim verticalitatea, principiul menit să ne asigure poziția în raport cu tot ceea ce ne înconjoară, fie că e vorba de lucruri prezente sau de trecut. *Briser le toit de la maison* nu e o simplă metaforă.

Aș mai adăuga, în această direcție, pentru a încheia, faptul că în istoriografie se constată: o expansiune în timp, de la antropogeneză până la omul modern și supraom; o expansiune în spațiu, de la definirea unei situații locale, restrânse, până la dimensiunea planetară

de acum, servită de tehnică, globalism ş.c.l.; o expansiune tematică, de la eveniment şi lucruri spectaculoase, mai evidente, până la idei, sentimente, mentalităţi. Sugerăm astfel şi o expansiune a dificultăţilor cu care se confruntă istoricul. J.B. Duroselle ne-a prevenit despre toate astea în volumul *Tout empire périra*. Nu e acolo o reflecţie metafizică, ci un fel de teorie a istoriei, aplicată la relaţiile internaţionale, o sistematizare tehnică a domeniului, în care se descrie şi tripla expansiune deja evocată. Ar merita să fie şi tradusă, pentru că pune ordine, la nivelul anilor '80, în această multitudine de tendinţe, preocupări, controverse din domeniul istoriografiei. Atâtea altele s-au impus de atunci.

Început de secol și de mileniu în istoriografie[1]

O asemenea coincidență e rară – căci dacă se întâmplă ca un individ mai longeviv să trăiască un secol și să poată mărturisi, oricât de secvențial, despre acesta, experiența unui mileniu n-a avut-o încă nici un om, prin trăire personală, ci numai prin mărturiile și interpretările altora. Cum acestea sunt așa de multe, fragmentare, aporetice, subiective, o anume rezervă față de istorie ca discurs părea legitimă încă din Antichitate, și ea a sporit de atunci, cu toate că s-au produs uneori și reacții entuziaste. Renașterea a cunoscut ideea de „istorie perfectă", romantismul a stimulat „entuziasmul istoriei", iar pozitivismul a nutrit iluzia cunoașterii ei depline, atitudinile sceptice și cele de exultație intensă fiind consecutive, dacă nu cumva și sincrone din când în când. Scepticismul lui Paul Valéry coexistă cu entuziasmul profesional manifestat de Lucien Febvre, H.I. Marrou ș.a.

Între rezerva critică și exultație nu e de ales. Ambele atitudini și-au vădit rostul, rațiunea de a exista în marea luptă pentru recuperarea trecutului ca fundament în orice construcție, mereu reînnoită, fiecare generație având a pune piatra sa la „templul grandios și mereu neisprăvit al lui Clio", după expresia unuia dintre artizanii săi cei mai stimați[2]. Un asemenea templu se sprijină, desigur, pe achiziții succesive, suprapuse, fasonate, astfel ca rezultatul final, abia imaginabil, să răspundă aspirației umane spre adevăr. El presupune solidaritate profesională, de la o generație la alta, încredere în „ordinea lucrurilor", ca și în „ordinea discursului", eforturi la toate nivelurile unei meserii ce reclamă nu numai strădanie, ci și vocație, istoria fiind, cum s-a spus, „știința cea mai dificilă", una al cărei orizont cronotropic se extinde mereu, în timp ce exigențele cognitive sporesc de la o generație la alta, de la o „școală" la alta.

---

1. Text publicat în *Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol"*, tom XXXVIII, 2001, p. 1-6.
2. Charles Samaran, „Préface", în *L'Histoire et ses méthodes*, Gallimard, Paris, 1961, p. VII.

Dacă secolul al XIX-lea fusese un secol al istoriei (unii îi contestă însă preeminența), cel care i-a urmat, încheindu-se sub semnul unei multiple tranziții (postmodernism, postistorie, postcomunism etc.), nu putea fi decât unul menit a-i suporta consecințele. Cum să rămână fără urmări teoretizarea „luptei de clasă" ca lege supremă a istoriei? Ea va fi dogmatizată de ideologii marxiști din secolul XX și va produce mai multe victime decât războaiele mondiale. Și cum să nu adopte „omul nou" al regimurilor totalitare atitudini distructive, din moment ce „moartea lui Dumnezeu", proclamată emfatic la finele secolului al XIX-lea, deschisese calea masacrelor, a genocidului și a „soluției finale"?

Revoluția franceză experimentase deja, cu un secol mai înainte, dictatura, teroarea, înlocuind Divinitatea cu Rațiunea[1]. Secolul XX, un „secol al extremelor" (Eric Hobsbawm), în care s-ar fi produs deopotrivă „moartea liberalismului" (F. Furet) și izbânda acestuia (F. Fukuyama), a cunoscut însă cele mai mari derapaje, sub semnul manipulării masive și al crimei planificate. Comunismul și nazismul s-au vădit fețele lui extreme, în timp ce alte fanatisme își făceau loc, mai ales în lumea islamică și în „lumea a treia", cu urmări imposibil de întrevăzut.

Început sub semnul controverselor social-politice, secolul XX se încheia cu un bilanț dramatic, fără să fi putut da răspunsuri destul de limpezi la multitudinea de probleme puse în procesul modernizării[2]. Tranziția postcomunistă din Europa Centrală și de Est le-a revelat caracterul complex, dinamic, contradictoriu, ca și imperativul unei ordini globale care să nu distrugă totuși identitățile etnoculturale, notele specifice legitimate de istorie ca valori demne să rămână active.

Consubstanțial, discursul istoric nu putea decât să reflecte istoria acelui secol, ale cărui căutări și convulsii le-a cunoscut el însuși. E semnificativ faptul că secolul XX debuta, sub acest unghi, cu un Congres de Istorie Universală (Paris, 1900), primul din seria ce avea să-l traverseze, cu mici sincope[3], până la Congresul Internațional de Științe Istorice de la Oslo (2000), definind un parcurs asupra căruia

1. Wolfgang Müller-Funk, *Die Enttaüschungen der Vernunft. Von der Romantik zur Postmoderne*, OBV/Deuticke, Viena, 1990.
2. *Cf.* Dieter Dowe (ed.), *Jugendprotest und Generationenkonflikt in Europa im 20. Jahrhundert*, Neue Gesellschaft Verlag, Bonn, 1986 ; Radu Florian, *Metamorfoza culturii în secolul XX*, Editura Cartea Românească, București, 1988; idem, *Controversele secolului XX*, Editura Diogene, București, 1997.
3. *Cf.* Karl D. Erdmann, *Die Oekumene der Historiker. Geschichte der Internationalen Historikerkongresse und des Comité International des Sciences Historiques*, Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen, 1987.

istoricii s-au aplecat adesea, convinşi că raportarea lor sistematică la domeniu, o ego-istorie, se legitimează din plin, fie şi numai ca exerciţiu de „a-şi lămuri propria istorie ca şi cum ar fi vorba de istoria altuia”[1].

O atare atitudine consună cu tendinţa istoricilor de a se apropia cât mai mult de prezent, secvenţă temporală în raport cu care altădată doreau să aibă un anume recul, menit să le asigure cumva obiectivitatea[2]. Ea se leagă şi de fenomenul acceleraţiei progresive pe care istoria îl cunoaşte de la începuturi până azi[3]. Schimbările se produc într-o cadenţă tot mai rapidă nu doar în spaţiul fenomenologic, ci şi în istoriografie, motiv pentru care a regândi mereu istoria a devenit o linie de conduită inevitabilă. De câtva timp, apare şi o revistă *Rethinking History*, al cărei titlu echivalează cu un program[4]. Dialogul dintre istorici şi actanţii istoriei a devenit mai febril, sub presiunea timpului şi a schimbărilor produse în atelierele respective[5]. Echipamentul lor mental se primeneşte odată cu acela al comunităţii apartenente[6], meseria de istoric devenind una dintre cele mai anevoioase pe măsură ce domeniul explorabil se extinde cronologic, spaţial, tematic[7].

Dezbaterile din ultimii ani pe tema discursului postmodern în istoriografie au pus în lumină tendinţe care în alte discipline umaniste s-au profilat mai demult: lipsa unui centru, fragmentarism, concluzii dubitative, cultul relativităţii (*anything goes*) şi efemerului, dimensiunea ludică ş.a.[8]. Comentând o celebră carte a lui Peter Munz, *The Shapes of Time*, sub un titlu nu mai puţin incitant, *Hyperhistory*,

---

1. *Cf.* Pierre Nora (ed.), *Essais d'ego-histoire*, Gallimard, Paris, 1987, p. 7.
2. *Cf.* Jean-François Soulet, *L'Histoire immédiate*, PUF, Paris, 1994 (ed. rom., *Istoria imediată*, Editura Corint, Bucureşti, 2000); Timothy Garton Ash, *History of the Present. Essays, Skatches and Dispatches from Europe in the 1990s*, Alen Lane, Londra, 1999.
3. *Cf.* Daniel Halévy, *Essai sur l'accélération de l'histoire*, Éditions Self, Les Iles d'Or, Paris, 1948; Arnold J. Toynbee, *Le changement et la tradition. Le défi de notre temps*, Payot, Paris, 1969.
4. *Rethinking History. The Journal of Theory and Practice*, Stanford University, California Institute of Technology, I, 1997.
5. *Cf.* Paolo Paladino, „Icarus' flight. On the dialogue between the historian and the historical actor”, în *Rethinking History...*, IV, 1, 2000, p. 21-36.
6. Alexandru Duţu, *Dimensiunea umană a istoriei. Direcţii în istoria mentalităţilor*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1986.
7. Jean Baptiste Duroselle, „La connaissance actuelle du passé”, în *Revue des Sciences Morales et Politiques*, 1, 1984, p. 10; *idem*, *Tout empire périra. Une vision théorique des relations internationales*, Publications de la Sorbonne, Paris, 1981, *passim*.
8. Christoph Conrad, Martina Kessel (ed.), *Geschichte schreiben in der Postmoderne. Beiträge zur aktuellen Diskussion*, Reclam, Stuttgart, 1994.

Donald R. Kelley conchidea că „a scrie istorie înseamnă a scrie istoria gândului", în tradiția lui Hegel, Croce, Collingwood[1], însă această tradiție e relativ bine reprezentată și în istoriografia română, prin Xenopol, Iorga, Pârvan, ultimul fiind acela care, după primul război mondial, ținea prelegeri de „istoria gândului liric mediteranean"[2], în timp ce G. Brătianu se pregătea să trateze, în spiritul *Analelor*, teme ca istoria Mării Negre, istoria păcii etc.

Era o culminație istoriografică, pe seama câtorva secole de achiziții, sedimentări, tentative de sinteză, ascensiunea fiind brusc întreruptă de ocupația sovietică și regimul comunist, regim abolit *de jure* spre finele secolului XX. Se poate spune că secolul începuse, sub acest unghi, cu străduința lui A.D. Xenopol de a se impune ca teoretician al istoriei[3] și s-a încheiat cu o spectaculoasă schimbare de optică, impunând revizuiri critice și un amplu program de reconstrucție a trecutului[4].

Un asemenea program nu era lesne de împlinit, căci se lovea nu numai de marile carențe ale economiei, dar și de inerții profesionale, de incapacitatea unor slujbași ai domeniului de a se racorda la noile exigențe. *Apelul istoricilor români*, publicat curând după dezagregarea sistemului, formula o serie de exigențe, în acord cu noile împrejurări, însă aplicarea lor avea să rămână, un timp, simple *pia desideria*[5]. Reforma instituțională, reînnoirea corpului istoriografic, în cercetare, ca și în didactică, marile proiecte de restituție a trecutului falsificat sau ocultat până atunci, instituirea unei deontologii care să descurajeze pe viitor diletantismul și impostura în domeniu etc. au întârziat să se producă, ceea ce a indus impresia că breasla însăși ar fi inactivă, ezitantă, rămasă încă sub regimul „gândirii captive". Impasul era real, desigur, însă nicidecum atât de dramatic pe cât se considera în unele medii mai sensibile la „întârzierile" istoriei, întârzieri în multiple direcții, care se vădeau până la urmă afine și solidare[6]. Discursul istoric nu putea să difere prea mult de ansamblul unei societăți care traversa o lungă și penibilă tranziție: societatea românească și discursul ei despre trecut își căutau

1. Donald R. Kelley, „Hyperhistory", în *Humanities in Society*, II, 2, 1979, p. 168.
2. *Apud* Al. Zub, *Vasile Pârvan, 1882-1927. Biobibliografie*, Editura Științifică și Enciclopedică – Editura Militară, București, 1975, p. 133, n. 782.
3. Alexandru D. Xenopol, *La Théorie de l'histoire*, Ernest Leroux, Paris, 1908.
4. *Cf.* Dennis Deletant, „Rewriting the past: Trends in contemporary romanian historiography", în *Ethnics and Racial Studies*, XIV, 1, 1994, p. 64-86.
5. În *Revista de istorie* (12, 1989, p. 1167-1168) avea să apară, sub presiunea clipei, ca „Declarație a Comitetului istoricilor liberi din România".
6. *Cf.* Al. Zub, *Chemarea istoriei. Un an de răspântie în România postcomunistă*, Editura Junimea, Iași, 1997.

concomitent o nouă paradigmă, una consonantă pe cât posibil cu sistemul de valori existent în lumea apuseană[1]. Firescul, normalitatea erau greu de obținut și în acest domeniu, mai sensibil decât altele la provocările timpului[2].

Totuși, perioada postcomunistă, oricât de săracă, n-a rămas fără o producție istoriografică demnă de luat în seamă, atât pe linia recuperării „petelor albe", cât și a reevaluării „petelor negre", chiar și a ansamblului reprezentat de regimul comunist. Discipline auxiliare neglijate în ultimele decenii (heraldică, genealogie etc.) au fost repuse în dreptul lor, iar rezultatele n-au întârziat să apară[3]. Reviste noi, de istorie locală sau cu o cuprindere mai amplă, au apărut între timp, semnalând resuscitarea interesului pentru studiul acestui domeniu, fie și cu destule carențe asupra cărora nu se poate insista aici. Ele au fost semnalate deja în revuistica de resort și au făcut, de mai multe ori, obiectul unor dezbateri publice. Diletantismul, improvizația, grafomania patriotardă, lipsa de respect pentru proprietatea intelectuală, abuzul factologic sunt numai câteva dintre slăbiciunile evidențiate în asemenea ocazii. Unele au fost puse în lumină de Alexandru Duțu în cărțile pe care a mai apucat să le publice înainte de a se stinge. Altele se degajă din sintezele subscrise de Ion Bulei, Florin Constantiniu, Neagu Djuvara etc., sinteze menite mai ales să umple un gol îndelung resimțit.

În ceea ce privește studiile de istorie și teorie a domeniului, ele n-au ajuns încă să dețină ponderea legitimă în orice istoriografie matură, dar sunt destul de numeroase totuși pentru a semnala o mutație semnificativă și pe această linie. Alexandru Duțu și-a extins proiectele încă un timp, ocupându-se de ideile politice, conștiința europeană, rolul ortodoxiei ș.a.[4] Pompiliu Teodor a publicat unele studii de analiză istoriografică, în perspectiva unei sinteze asupra domeniului[5]. Lucian Boia s-a concentrat asupra istoriei imaginarului, pe care a și dorit să o teoretizeze, inițiind totodată un centru de

1. *Idem, Discurs istoric și tranziție. În căutarea unei paradigme*, Editura Institutul European, Iași, 1998.
2. Observații demne de interes a făcut, sub unghiul amintit, Nicolae Manolescu în *Dreptul la normalitate: discursul politic și realitatea*, Editura Litera, București, 1991.
3. Vezi îndeosebi *Arhiva Genealogică*, scoasă la Iași de Ștefan S. Gorovei.
4. Alexandru Duțu, *Histoire de la pensée et des mentalités politiques européennes*, Editura Universității București, București, 1997; *Political Models and National Identities in „Ortodox Europe"*, Editura Babel, București, 1998; *Ideea de Europa și evoluția conștiinței europene*, Editura All, București, 1999.
5. Pompiliu Teodor, *Istorici români și probleme istorice*, Oradea, 1993; *Incursiuni în istoriografia română a secolului XX*, Fundația Culturală „Cele Trei Crișuri", Oradea, 1995; *Sub semnul Luminilor: Samuil Micu*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2000.

studii în acest domeniu[1]. Un altul lua fiinţă în Cluj, la îndemnurile lui Pompiliu Teodor, în jurul căruia s-a format o bună echipă (Ovidiu Ghitta, Sorin Mitu, Florin Müller, Simona şi Teoader Nicoară, Ovidiu Pecican, Ion Aurel Pop etc.), cu ambiţia „şcolii" şi oferte dintre cele mai diverse[2]. Iniţiative consonante au avut loc în acelaşi timp la Iaşi, pe seama unei tradiţii impunătoare şi a noilor deschideri înlesnite de schimbarea regimului. Vasile Cristian, Ştefan Lemny, Alexandru-Florin Platon, Sorin Antohi, mai cu seamă, se cuvin amintiţi pentru demersurile lor înnoitoare, unele cu propensiuni teoretizante de un real interes pentru istoriografia noastră[3]. Ultimul dintre cei amintiţi se preocupă acum, în altă metropolă, să formeze la rândul său un nucleu interdisciplinar menit să-i extindă iniţiativele[4].

Nu se poate încheia această sumară trecere în revistă fără a fi menţionate câteva studii meritorii cu rost teoretizant, fie că e vorba de restituţii sau de tentative exegetice personale: *Sensibilitate şi istorie în secolul XVIII românesc* de Ştefan Lemny; *Utopica: studii asupra imaginarului social*; *Civitas imaginalis: istorie şi utopie în cultura română*; *Exerciţiul distanţei: discursuri, societăţi, metode* de Sorin Antohi; *Essai sur une théorie de l'histoire* de Eugen Cizek; *Istoriografia antică* de Mircea Ignat; *Mentalităţi colective şi imaginar social: istoria şi noile paradigme ale cunoaşterii* de Simona şi Teoader Nicoară; *Istorie şi mentalitate* de Florea Stănculescu; *Istoria depersonalizată* de Codrin-Liviu Cuţitaru; *Epistemologia istoriei* de Cecilia Tohăneanu; *O fenomenologie a gândirii istorice româneşti* de Adrian

1. Lucian Boia, *Le Fin du monde, une histoire sans fin*, La Découverte, Paris, 1989; *La Mythologie scientifique du communisme*, Paradigme, Caen/Orléans, 1993; *Entre l'Ange et la Bête: le mythe de l'homme différent de l'antiquité à nos jours*, Plon, Paris, 1995; *Istorie şi mit în conştiinţa românească*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1997; *Pour une histoire de l'imaginaire*, Les Belles Lettres, Paris, 1998; *Pour vivre deux cents ans. Essai sur le mythe de la longévité*, Éditions In Press, Paris, 1998; *Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr şi ficţiune*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1998.
2. Ovidiu Ghitta, „O nouă generaţie de istorici", în *Tribuna*, 5, 2-8 februarie 1995, p. 8-9; Ovidiu Pecican, „Există o şcoală istorică tânără la Cluj?", în *Steaua*, 7-8, 2001, p. 79-80.
3. Vezi Mihai-Ştefan Ceauşu, *Institutul de Istorie „A.D. Xenopol". Prezentare*, Fundaţia Academică „A.D. Xenopol", Iaşi, 2001. *Cf.* şi Al. Zub, *Istorie şi finalitate*, Editura Academiei, Bucureşti, 1991; *Chemarea istoriei. Un an de răspântie în România postcomunistă*, Editura Junimea, Iaşi, 1997; *Discurs istoric şi tranziţie. În căutarea unei paradigme*, Editura Institutul European, Iaşi, 1998; *Orizont închis. Istoriografia română sub dictatură*, Editura Institutul European, Iaşi, 2000.
4. Sorin Antohi, „Generaţia 2000: contextul şi promisiunile unui debut", prefaţă la Liviu Chelcea şi Puiu Lăţea, *România profundă în comunism*, Editura Nemira, Bucureşti, 2000, p. 7-50.

Pop; *Generație și schimbare în istoriografia română* de Lucian Nastasă; *Societate și mentalități în Europa medievală: o introducere în antropologia istorică* de Alexandru-Florin Platon etc. O mențiune aparte merită volumul *Despre statui și morminte*, subscris de Andrei Pippidi și gândit ca o introducere în teoria istoriei simbolice. Să mai amintim, fără a epuiza, desigur, bilanțul: *Metafizica istoriei* de Constantin Portelli; *Antropologia filosofică* de Elena Puha și N. Stratone; *Introducere în filosofia istoriei* de Gheorghe Gr. Radu (sub același titlu s-a recuperat o scriere postumă a lui Mircea Florian); *Filosofia istoriei ca istorie a filosofiei* de Dan Oprescu[1]; *Istoriografie generală și românească* de D. Hurezeanu etc.

Toate acestea pentru a sugera că există, în pofida atâtor stavile persistente, inițiative și împliniri într-un domeniu acuzat adesea de inerție și lipsă de eficacitate. Am publicat eu însumi câteva cărți de interes convergent (*Chemarea istoriei*; *Discurs istoric și tranziție*; *Orizont închis* etc.), înlesnind totodată, prin revista *Xenopoliana*, un dialog ritmic pe teme de actualitate istoriografică[2].

O tentativă de a redefini problemele cu care se confruntă acest domeniu, una cu sens bilanțier, a făcut Bogdan Murgescu în eseul *A fi istoric în anul 2000*, spre a conchide că punerea în chestiune a istoriografiei în momentul de față e mai curând un semn de vitalitate și că există destule motive de optimism, dacă suntem atenți mereu la dimensiunea cognitivă, deontologia și iradiația socială a discursului istoric[3].

Dacă orice criză în sfera umanului implică o maladie a memoriei (Pierre Chaunu), datoria istoricilor, ca gestionari ai memoriei colective, este să vegheze la buna rânduială în domeniul respectiv. „Criza istoriei", de care s-a făcut caz insistent în ultimele decenii, este în fond o problemă a istoricilor[4], una ale cărei date se schimbă mereu, obligându-i să se adapteze neîncetat la provocările din jur. Discursul

---

1. Pentru sistematizarea datelor, vezi *Bibliografia istorică a României*, volumele prezentate la CISH din 1990, 1995, 2000.
2. *Xenopoliana*, I, 1993 („Discurs istoric și integrare"); II, 1994 („Postmodernism, postcomunism, postistorie"); III, 1995 („Învățământul istoric azi"); IV, 1996 („Elite: repere, secvențe, controverse"); V, 1997 („Naționalism, etnicitate, minorități"); VI, 1998 (1-2, „Modernizarea în spațiul românesc"; 3-4, „Istoria ca discurs demistificator"); VII, 1999 (1-2, „Comunismul în România: ideologie, întemeieri, dileme"; 3-4, „Confesiune, societate, națiune"); VIII, 2000 („Istorie și identitate").
3. Bogdan Murgescu, *A fi istoric în anul 2000*, Editura All, București, 2000. Vezi comentariul nostru din *Mesagerul Sf. Anton*, 2001.
4. Joan W. Scott, „History in crisis?", în *American Historical Review*, 94, 3, 1989, p. 680-692.

istoric nu se poate elabora decât în strânsă legătură cu mediul ambiant și cu infinitele lui determinații, pe care profesionistul în domeniu nu le poate ignora[1]. Deși nimeni nu-l întreabă, el e dator să vorbească, după îndemnurile făcute cândva de Kogălniceanu și Iorga, reiterate acum de alți istorici, sub presiunea unui timp în continuă accelerație. Gardieni ai memoriei, ei continuă gesturi a căror istorie se suprapune peste istoria speciei umane[2].

Cine ar putea bănui ce forme vor lua asemenea gesturi în secolul abia început și care va fi locul acestui secol în economia noului mileniu?

1. C. Lorenz, „Historical knowledge and historical reality", în *History and Theory*, 33 (3), 1994, p. 297-327. Pentru problematica românească, vezi Frederick Kellogg, *A History of Romanian Historical Writing*, Charles Schaks Jr. Publisher, Barkersfield, 1991 (trad. rom., *O istorie a istoriografiei române*, Editura Institutul European, Iaşi, 1996); Keith Hitchins, „Historiography of the countries of Eastern Europe: Romania", în *AHR*, 97, 4, 1992, p. 1064-1083.
2. *History and Memory*, 1, 1989.

Cum să privim trecutul?[1]

Ca istoric, mi-am pus mereu această întrebare. Am asimilat, profesional, atitudinile propuse de-a lungul timpului de cei care au făcut din studiul istoriei un fel de a exista în lume, ca gestionari ai memoriei, chemați să-i folosească numeroasele depozite, dar și să-i asigure „igiena" cuvenită. Istoria, ca discurs, nu înseamnă doar efort cognitiv, sistematic, ci și atitudine. Așa au considerat-o mulți specialiști în domeniu, cu bun temei, înțelegând că simpla despuiere de arhive și biblioteci, prelungită în restituții mai ample sau mai reduse, fie acestea și mari sinteze pragmatice, nu pot mulțumi pe deplin spiritele ce se preocupă de latura etic-spirituală a lumii de azi, de ieri, de totdeauna.

Un opis al atitudinilor față de trecut, în lunga poveste a umanității, ar umple multe tomuri, fără să aducă mare profit gnoseologic. Un lucru e sigur: oricum l-am defini și oricum l-am relaționa cu celelalte dimensiuni ale duratei, trecutul rămâne o parte a ființei noastre, una de care nu ne putem separa nici râzând, nici blestemând, nici jucându-ne cu imaginile lui, inepuizabile și mereu schimbătoare.

Nevoia de a pune ordine în trecut e la fel de necesară ca ordinea prezentului și ca buna pregătire a viitorului. Un mare și sagace scriitor, Hermann Hesse, remarca la un moment dat că ceea ce trebuie să-l definească pe istoric e „credința în ordine și sens", bazată pe „puterea ordonatoare a spiritului" și dispusă a trata cu respect „adevărul inefabil", realitatea, unicitatea evenimentului[2]. Nu e rău să ne reamintim asemenea îndemnuri, mai ales atunci când în jurul nostru plutesc deruta, indiferența, confuzia.

Unii istorici, convinși de „criza umanităților" în lumea modernă, au admis că trecutul e mort, ceea ce îndeamnă spre o reinventare a lui continuă[3]. Alții au proclamat insistent „sfârșitul istoriei" înseși, în sensul hegelian al cuvântului, socotind că a sosit momentul să

1. Text publicat în *Dacia literară*, XVI, 5 (62), 2005, p. 1-2.
2. Hermann Hesse, *Jocul cu mărgele de sticlă*, trad. Ion Roman, ELU, București, 1969, p. 154-160.
3. John H. Plumb, „The death of the past", în *The Crisis in the Humanities*, Penguin Books, Londra, 1964.

triumfe peste tot liberalismul, ca valorile acestuia să restructureze planeta[1]. Lumea s-ar unifica, sub zodia unui consens pacifist, capabil să-i asigure un nou avânt, o altă fază în ordinea devenirii.

Atitudinea față de trecut, ca ipostază a duratei, a evoluat considerabil în ultimii ani, pe linia unor multiple reacții, nu doar de tip hermeneutic. Ea a devenit în multe cazuri o „ceartă", o dorință de ruptură, ideea de discontinuitate impunându-se ca un câștig pe linia cunoașterii a „ceea ce a fost", dar și o sursă de noi complicații în studiul istoriei.

Cândva, erudiții tindeau să facă, sub impuls pozitivist, „procesul trecutului"[2], cu documentele pe masă, cu metodă, cu sisteme integratoare. În unele cazuri era luată în calcul durata întreagă, deși cuprinderea ei totală rămâne o aspirație de neîmplinit. Istoria, opina consensual N. Iorga, „nu numai că ne lasă în mijlocul vieții, dar o lărgește prin perspectiva imensă a trecutului, prin presimțirea viitorului fără capăt"[3].

Iluzia putinței de a convorbi cu trecutul, fără intermediu, i-a stăpânit, între alții, pe Ranke și Iorga. Ultimul a teoretizat fugitiv o atare conduită, mărturisind undeva, în Postfața la *Istoriologia umană*:

> M-am oprit asupra oricărui eveniment, oricărei situații, oricărei psihologii, ca și cum întâia oară ar fi fost vorba de dânsele. Am căutat a *convorbi* cu ele și cu și *fără interpret*, și astfel socot că nu o dată le-am smuls măcar o parte dintr-o taină pe care, întreagă, n-o vor destăinui nimănui. Chiar dacă m-am oprit la părerea obișnuită, ea s-a înnoit prin aceea că am căutat să aflu ceva nou într-însa[4].

Istoricul care pleda pentru dreptul la abordarea subiectivă a trecutului se amăgea, fără îndoială, socotind că are putința de a accede la situațiile și psihologiile din trecut „așa cum au fost", fiindcă orice mărturie poartă marca unui interes, a unei subiectivități, din care și rezultă o anume distorsiune semantică. Năzuința lui era să restituie figuri, evenimente, stări de spirit, idei, mentalități, tot ce poate defini un personaj sau o epocă, un popor sau o cultură, până la însăși „tragedia acestui neam omenesc"[5].

Trecutul nu e numai complex, imprevizibil, ci și multiplu, sursă continuă de neliniști identitare.

---

1. Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, The Free Press, New York, 1992.
2. N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, ed. a IV-a, Editura Polirom, Iași, 1999, p. 70.
3. *Ibidem*, p. 65-66.
4. *Ibidem*, p. 342.
5. *Ibidem*, p. 340.

Trecuturile noastre, mai numeroase şi mai exotice, preţuite ca vestigii, sunt deposedate de înţelesurile iconografice pe care le încorporau odinioară. Nu mai este prezenţa trecutului cea care ne vorbeşte, ci calitatea de trecut a trecutului (*pastness*)[1].

Problematizarea continuă a acestuia îi aruncă pe mulţi în stupefacţie, chiar şi în lumea istoricilor. Până la urmă, „ce fel de trecut e trecutul nostru?"[2]. Nu e o simplă chestiune retorică. Exegeţii convin tot mai mult asupra complicării ei progresive, convinşi că „prezervarea ne-a adâncit cunoaşterea trecutului, dar a domolit folosirea lui creativă"[3].

Cât de liberi mai suntem în abordarea unui segment sau altul din trecut? Unii istorici plasează anume relaţia cu trecutul în registru ludic, pe seama unui relativism care le-ar îngădui un plus de libertate. „Jocul cu trecutul" e o sintagmă pusă în circulaţie, ca răspuns la dilema „istoriei între adevăr şi ficţiune"[4]. Discursului radical, pe acest tărâm, i s-a pus de curând o surdină, pe linia epistemologiei lui Paul Veyne[5], însă cu ajustări de tip aronian, atât de actuale şi acum. La o etate venerabilă, profesorul Neagu Djuvara ne-a oferit nu demult o ingenioasă reflecţie asupra domeniului, insistând asupra caracterului relativ şi totuşi salutar al istoriografiei[6]. Chestiunea limitelor cunoaşterii în acest domeniu, antamată magistral cândva de Raymond Aron, reclamă toată atenţia istoricului de azi, după cum rezultă şi din demonstraţia mai sus evocată.

Distingem, mai clar, acum, între dimensiunile duratei şi acordăm trecutului un rol mai precis, pe seama noilor reflecţii asupra ansamblului cronotropic, adesea de un interes eminent. Relaţia dintre moştenire, realitate prezentă şi propensiune utopică se regândeşte astfel mai riguros. Un analist al fenomenului a ştiut să fixeze asemenea accente cu două decenii în urmă: „Putem folosi trecutul în mod rodnic numai atunci când înţelegem că a moşteni înseamnă şi a transforma". De unde concluzia că

> istoria nu poate niciodată provoca moartea trecutului, căci fiecare acţiune pe care o întreprindem, fiecare plan pe care îl facem implică

---

1. Rémi Bragne, „Vergangenheit als Aufgabe, Zukunft und Vorgabe...", în *Einsichten* (LMU, München), 1, 2004, p. 32.
2. David Lowenthal, *Trecutul e o ţară străină*, Editura Curtea Veche, Bucureşti, 2002, p. 9.
3. *Ibidem.*
4. Lucian Boia, *Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr şi ficţiune*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1998.
5. Paul Veyne, *Comment on écrit l'histoire. Essai d'épistémologie*, Seuil, Paris, 1971.
6. Neagu Djuvara, *Există istorie adevărată? Despre „relativitatea generală" a istoriei. Eseu de epistemologie*, Editura Humanitas, Bucureşti, 2004.

reevaluarea, revizuirea şi recrearea mai mult sau mai puţin conştientă a trecutului[1].

Gestiunea acestuia se face în multe feluri, mai totdeauna însă profitabil sub unghi cognitiv. Există destule temeiuri ca discursul despre trecut să se armonizeze mai bine cu studiul celorlalte dimensiuni ale duratei şi ca istoria să contribuie mai mult la cunoaşterea umanităţii sub raport individual sau colectiv.

1. David Lowenthal, *op. cit.*, p. 451.

II. Topos, critică, reconstrucție

Tranziția continuă[1]

În ciuda discreditului care a lovit adesea istoriografia în secolul XX, mai cu seamă sub regimul comunist, ea n-a contenit să caute căi noi de expresie și să propună soluții care au scos-o mereu din impas. Între entuziasm și negație, descriind un spectru vast de atitudini, discursul ei continuă să suscite interes și dincolo de sfera specialității, dată fiind tocmai curiozitatea largă pe care istoria o stârnește în mediile cele mai diverse și trebuința inexorabilă de a folosi trecutul prospectivic.

Tranziția a devenit, în chip legitim, o temă curentă a gândirii istorice, cu atât mai stăruitoare cu cât schimbările din acest secol s-au vădit mai spectaculoase. Acolo unde există o conștiință a timpului, există și una a tranziției ineluctabile, iar aceasta poate fi la fel de veche ca și procesul hominizării. Ultimele secvențe temporale indică un ritm alert, care face tranziția mai lesne sesizabilă decât înainte. S-au și produs de altfel, pe seama ei, numeroase analize și studii, în tentativa mereu reînnoită de a descifra posibile căi ale viitorului.

Dar nu istoricii primează, în inițiative ca acestea, ci specialiștii din domenii conexe, îndeosebi politologi, ziariști, sociologi, obligați însă și ei să situeze cât de cât fenomenul actual într-o necesară diacronie. Căci „nu se poate face politică fără o viziune globală asupra omului și a destinului său. La limită, nu se poate înțelege economia și *a fortiori* sprijini pe ea fără acest adaos de suflet ce cantonează, în lipsă de altceva, în metafizică”, ne previne Pierre Chaunu[2], autorul unei incitante cărți despre *tranziție*, concept operațional și sintetizator pentru epoca noastră. Ca și Borges, amintitul mare istoric apreciază că

> totul e tranziție, viața însăși este o tranziție de la individ la biosferă, trecând prin specie; punctișor de spațiu-timp, ne mișcăm insensibil spre absurdul, inconceptibilul neant sau către un dincolo de timp și spațiu

---

1. Text publicat în *Xenopoliana*, IX, 1-4, 2001, p. 1-5 („Clio sub zodia tranziției”), tipărit anterior în *Secolul 20*, 11-12, 1996, p. 117-120.
2. Pierre Chaunu, *Histoire et imagination. La transition*, PUF, Paris, 1980, p. 12.

care ar atribui în fine un sens oricărei clipe trăite de o conştiinţă de sine sub privirea morţii[1].

De aceea, tranziţia pe care Chaunu o ia în studiu se prezintă ca „o intrare într-un sistem tot mai imploziv, cu totul ireproductibil, în sens propriu, un viitor fără destin"[2] ; *future sans avenir*, cum spune acelaşi autor în alt eseu de mare audienţă, recomandând un apel riguros la analiza istorică a prezentului pentru a înlesni pe cât posibil o prospectivă mai puţin sumbră[3].

La acea vreme, deşi se întrezăreau importante schimbări geopolitice, analiştii fenomenului contemporan erau departe de a prevedea amplitudinea fără precedent a mutaţiilor ce aveau să se producă la finele anilor '80 şi mai târziu. Ei se mai află încă în dificultatea de a circumscrie adevăratele linii de forţă, multitudinea de factori ce cooperează la tranziţia actuală. Echilibrul terorii, instalat după al doilea război mondial, a dispărut odată cu autodistrugerea sistemului comunist. În căutarea confuză a unui alt echilibru, lumea trăieşte momentan mizeriile derutei, ale haosului încă dominant într-o bună parte a planetei. Un fin observator al situaţiei sesiza că după căderea comunismului

> nu mai rămân decât oamenii care, fără să fi fost învinşi, au trecut de la o lume la alta, reconvertiţi la alt sistem, partizani ai economiei de piaţă şi ai alegerilor libere sau reciclaţi la naţionalism. Din experienţa lor anterioară nu rămâne însă nici o idee. Popoarele ce ies din comunism par obsedate de negarea regimului în care au trăit, chiar dacă moştenesc de la el obiceiuri şi moravuri[4].

Este concluzia lui François Furet, care trata recent ideea comunistă ca pe o iluzie al cărei trecut poate fi supus deja analizei sistematice.

Mai puţin convinşi de şansele unei asemenea analize par a fi istoricii din zona dominată până nu demult de sovietici în numele idealurilor comuniste. Ei aşteaptă parcă o „limpezire a apelor", o distanţă în timp care să le permită accesul la arhive şi un examen *sine ira et studio*, după buna regulă a profesiei. Condamnaţi deocamdată la aprecieri cu totul generale sau la restituţii de amănunt, mai mult sau mai puţin aleatorii, istoricii din fostul „lagăr socialist" sunt

1. *Ibidem*, p. 37.
2. *Ibidem*.
3. *Idem*, *Un futur sans avenir, histoire et population*, Calmann-Lévy, Paris, 1979.
4. François Furet, *Trecutul unei iluzii. Eseu despre ideea comunistă în secolul XX*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1996, p. 7.

încă debitorii altor științe sociale interesate de analiza sistemului. În Polonia, în Ungaria, unde sistemul fusese mai tolerant în ultima fază, ei au putut beneficia de înlesniri care le-au permis cel puțin să se informeze mai bine, motiv pentru care manifestă acum o dezinvoltură ce-i deosebește de confrații din alte „țări-surori".

Cât despre istoriografia română, este de observat că puținele sinteze tratând și perioada comunistă au apărut în exil (Vlad Georgescu, Octavian Bîrlea etc.) și că încercările analoage din țară au fost mereu condamnate la eșec. Tratatele și compendiile de istorie națională, produse aici până la „explozia" sistemului, erau condamnate *de plano*. În cazul cel mai bun, ca și în studiile mai mărunte, ele valorizau convenabil detaliile, dar falsificau deliberat ansamblul, creând o imagine distorsionată, „partinică", a trecutului. Sintezele apărute, pe epoci sau pe ansamblul duratei românești, atestă din plin această situație, a cărei precaritate se va răsfrânge inevitabil asupra noii etape, după 1989, când exigența unei alte viziuni asupra istoriei, mai aproape de realitate, a ajuns să fie un imperativ.

Am avut ocazia să mă refer, în altă parte (*Sfera politicii*, 39/1996), la condiția discursului istoric după evenimentele din decembrie, sesizând intima relație dintre patologia postrevoluționară, identificabilă în mai toate registrele vieții sociale, și evoluția istoriografiei noastre din ultimii ani. „Septenatul" tranziției de la comunism la o societate liberală, democratică, a însemnat și pentru studiul istoriei o perioadă plină de căutări și convulsii, deloc favorabilă sintezei de care societatea avea totuși atâta nevoie. Breasla istoricilor n-a fost în măsură să-și coordoneze eforturile în această direcție. Fiecare a socotit că e destul să continue vechile proiecte, sub semnul unui fragmentarism inerent mai înainte, dar inacceptabil în noua etapă. Programul novator anunțat de un grup de istorici în zilele revoluției decembriste a rămas un *pium desiderium* până acum, atât cu privire la organizarea instituțională a cercetării, cât și în demersurile de alt ordin, preconizate atunci cu o fervoare ce nu se mai regăsește în inițiativele consumate între timp.

Desigur, un bilanț al istoriografiei române din ultimii ani ar fi prematur și prezumțios. Libertatea de expresie, eliminarea vechilor tabuuri ideologice, reluarea contactelor cu specialiștii străini, o anume înzestrare logistică, unele specializări în medii universitare din Apus, noile teme luate în studiu sunt achiziții însemnate, la care se pot adăuga altele privind renovația produsă în acest domeniu. Explozia editorială a înlesnit apariția de lucrări noi, în care efortul de „aliniere" la istoriografia occidentală e vizibil, ca și valorificarea altora ce nu puteau fi admise mai înainte.

Procesul de recuperare a memoriei se vădea însă anevoios și îndelungat, fiindcă nu era vorba numai de o simplă restituție materială, ci totodată de lupta cu o stranie patologie a memoriei colective, patologie prezentă sub orice dictatură. Regimul comunist a adus a profundă alterare a istoriei, la toate nivelurile, în toate registrele societății. Regenerarea se cuvenea a fi întemeiată pe un examen critic al trecutului, spre a putea fi asimilat și integrat. Era de dorit o cât mai largă deschidere spre *celălalt*, în spiritul ecumenic ce animă azi partea cea mai responsabilă a umanității. Eliberarea de mituri și angoase reclamă neapărat intervenția istoriei. O bună lectură a acesteia poate fortifica spiritul în străduința lui de armonizare cu sine și cu lumea. Corpul social, atins îndelung de racilele sistemului, reclamă și o terapie prin relectura istoriei. Se depun deja străduinţe în acest sens, deşi rezultatele sunt încă modeste. Echipe iniţiate în istoria orală se ocupă de studiul totalitarismului, complinind informaţiile transmise prin „limba de lemn" a documentelor oficiale. Minoritarii, alteritatea, miturile istorice, elitele, partidele politice sunt teme abordate acum cu predilecție, dat fiind că ele au fost interzise ori falsificate sub dictatură. Bilanțul lor nu se poate face acum, dar e sigur că asistăm la o înnoire profundă, pe seama „modelelor" existente în istoriografia străină, dar și a unor filoane autohtone redescoperite în ultimii ani. Carențe de organizare îi întârzie însă rezultatele.

Deși există un Comitet Național, sub egida secției de resort a Academiei, activitatea acestui comitet s-a rezumat până acum la dialogul cu organizatorii congreselor mondiale de specialitate. Puțin, prea puțin, în timp ce breasla istoriografică ar avea nevoie de un organism mai dinamic, care să organizeze dezbateri, conferințe, anchete, congrese etc., organism care să o reprezinte și în raport cu instituțiile statului.

Se pune, desigur, întrebarea dacă această inerție se explică numai prin lipsa de interes a statului în domeniul respectiv și chiar, pe un plan mai larg, față de cercetarea fundamentală. Nu, firește, o multitudine de factori sunt de luat în seamă, cel subiectiv nu mai puțin. O lipsă de voință e sesizabilă și în tagma istoricilor, așa cum analiștii au detectat-o deja în alte domenii. Atomizarea de care s-a vorbit în ansamblu pe seama intelectualității din epoca „tranziției" e, din păcate, un fenomen lesne decelabil și în istoriografie[1].

S-a afirmat adesea în acest interval tulbure că intelectualii români n-au ajuns încă la solidarități semnificative, în stare să le asigure un

1. „România pe aripile stagnării", Ioan Buduca și Radu G. Țeposu în dialog cu Andrei Corbea și Dorel Șandor, în *Cuvântul*, II (2), februarie 1996, p. 8-9.

impact social corespunzător, să le prezerve mai bine interesele. Discuţii şi polemici s-au purtat, desigur, pe această temă, însă rezultatele n-au fost pe măsură. Observaţia e încă mai adevărată când e vorba de istorici : breaslă socialmente în declin de mai mult timp, cel puţin la noi, compromisă în ultima jumătate de secol prin aservirea ei la discursul puterii (îndeosebi prin istoria mai nouă) şi atât de timidă în manifestările postdecembriste.

Se remarcă, mai ales sub acest unghi, absenţa unor sinteze menite a satisface nevoia de adevăr, de comprehensiune a trecutului, de asimilare a valorilor autentice produse de-a lungul unei istorii atât de agitate. Fără o bună asimilare a trecutului nu se poate închipui nici armonia visată a prezentului, nici solide proiecte pentru viitor. Istoricul e chemat să ofere corpului social instrumentele acestei asimilări, viziunea capabilă să integreze experienţe aporetice, să asigure cumva unitatea diacroniei sub unghi etnocultural. Or, tocmai pe acest tărâm, istoriografia s-a vădit fără destule resurse, timidă, ezitantă, ineficientă. Prea puţini profesionişti ai domeniului au acceptat să iasă din orizontul secvenţial în care se plasaseră mai înainte, adesea şi din motive tactice, pentru a se angaja în direcţia sintezei.

Dacă s-au produs totuşi câteva lucrări de acest fel, ele au venit din zona unor specialişti care dăduseră şi înainte de 1990 sinteze, fie şi parţiale, ceea ce le uşura acum reconstrucţia. Reabilitarea unor teme şi figuri interzise anterior, eliminarea unor concepte compromise sub dictatură, mici ajustări de metodă, spre a indica racordarea la noile direcţii din istoriografia mondială, este tot ce s-a putut obţine în aceşti ani. Faptul nu trebuie să surprindă pe nimeni. S-a întâmplat aşa peste tot în zona de dominaţie sovietică, unde discursul istoric a fost în genere pervertit şi nu s-a putut salva decât în abordări secvenţiale sau hipertehniciste. Fragmentarismul fusese, timp de câteva decenii, pentru istoricii mai scrupuloşi, un mijloc de a supravieţui fără mari concesii. Unii au reuşit astfel să se apere de asiduităţile politicului, iar până la un punct, de presiunile ideologiei oficiale. Ei au putut da restituţii de amănunt, valabile şi astăzi, dar şi-au blocat drumul spre sinteza integratoare.

Construcţia sintetică, susceptibilă să uşureze asimilarea trecutului, mai cu seamă a celui apropiat, constituie încă marea miză a istoriografiei noastre. Ea nu scuteşte însă breasla de celelalte obligaţii, fie că e vorba de surse, studii monografice, analize de tot felul, a căror desfăşurare e mereu sincronă în raport cu sinteza.

Critică și reconstrucție[1]

Să-mi fie permis mai întâi a mulțumi pentru cuvintele cu care am fost întâmpinat. Deși fac parte, cumva, din protocolul reuniunilor de acest fel, ele obligă totuși la gratitudine[2].

Mi s-a făcut onoarea, poate nu ca persoană, ci ca reprezentant al unei bresle, să deschid seria de conferințe care vor fi rostite în cadrul „Zilelor academice". Este un fel de a recunoaște, presupun, că dintre toate muzele ce inspiră munca noastră, creația, Clio e cel mai des evocată, dacă nu și cea mai demnă de respect. Puțin din prestigiul ei se revarsă și asupra celor mai umili dintre devoți. „Tu, Clio, culegi de pe morminte florile uscate și ni le faci iară vii, înflorind proaspete, ca cicoarea pe lanuri, în roua dimineții[3]."

Cuvintele lui Vasile Pârvan nu au, aici, un rol de simplă *captatio* retorică. Ele evocă rostul însuși al istoriei, ca domeniu cognitiv, acela de a strânge și interpreta urmele vieții, pentru a face din ele suport de meditație la îndemâna contemporanilor. Suport precar, spun scepticii, dar indispensabil.

A vorbi, în această perspectivă, de *critică și (re)construcție* mi se pare o bună ocazie de a pune în lumină câteva din preocupările istoriografiei de azi, deloc noi, însă având în timpul din urmă conotații dramatice, dacă ne gândim la câte morți au fost proclamate, simbolic, în ciclul modern și postmodern al istoriei. Dumnezeu, ideologie, artă, umanitate, istorie, nimic n-a scăpat de sentința capitală.

Wozu noch Historie? Întrebarea lui Reinhart Koselleck, pusă în 1970, la un congres de specialitate[4], reitera în fond o neliniște nietzscheană, pe seama căreia avea să se producă, îndeosebi prin spenglerieni și heideggerieni[5], o lungă serie de reflecții consonante,

---

1. Text publicat în *Analele Universității „Dunărea de Jos" – Istorie*, Galați, III, 19, 2004, p. 211-221 („Discursul istoric actual între critică și (re)construcție").
2. Text prezentat la Academia Română, Filiala Iași, 11 septembrie 2003.
3. Vasile Pârvan, *Memoriale*, în Al. Zub (ed.), *Scrieri*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981, p. 525.
4. Ernst Schulin, *Traditionskritik und Rekonstruktionsversuch*, Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen, 1979, p. 13.
5. *Cf.* Sorin Borza, *Heidegger și istoria*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2003.

pigmentând criza istoriei în ansamblu, ca realitate complexă şi misterioasă, nicicând explicabilă total. „În această lume detracată – se întreba H.I. Marrou, cu jumătate de secol înainte –, ce loc mai rămâne pentru istorie? Ea nu este decât un joc de măşti în magazinul de accesorii pentru comedianţii propagandei"[1]. Istoria şi contraistoria au stimulat de atunci destui actanţi, sporind totodată numărul scepticilor[2].

Totuşi, profesioniştii veritabili au ştiut să nu abandoneze misiunea de a menţine sensul unui efort multimilenar.

> Fiecare generaţie îşi reface istoria, nu pe ruine, ci pe câştigurile generaţiei precedente. Fiecare clipă a prezentului clarifică sub un alt unghi trecutul, suscitând reliefuri neprevăzute[3],

ne asigură acelaşi Marrou, de la ştiinţa şi echilibrul căruia, pe plan spiritual, avem mereu de învăţat.

Unii s-au îndoit însă că ne putem alege cu ceva din toată istoria. Proust însuşi a ţinut să spună că „nu profităm de nici o lecţie [a ei], fiindcă nu ştim să ajungem până la general şi ne imaginăm întotdeauna că suntem dinaintea unei experienţe care nu are precedente în trecut"[4].

Semnificativ este că însuşi conceptul de istorie pare a fi eludat de unii profesionişti, în favoarea unor sintagme ca aceea de „existenţă istorică", folosită de Ernst Nolte pentru una din cele mai îndrăzneţe sinteze, menită să prezinte aventura umană „între începutul şi sfârşitul istoriei"[5]. Însă tot la profesionişti, la cei adevăraţi, putem găsi, la o adică, impulsuri pozitive.

La capătul unei analize a istoriografiei moderne, nuanţată, subtilă, interogativă, Georges Lefebvre a ţinut să-şi prevină cititorii că înnoirea continuă a domeniului nu înseamnă că nimic nu este durabil: progresul e lent, însă real. Cunoaşterea istorică a cuprins toată planeta şi întreaga durată, iar perspectivele s-au înmulţit considerabil, făcând posibile noi interpretări şi noi sinteze[6]. Concluzia?

---

1. Henri Irénée Marrou, *De la connaissance historique*, Seuil, Paris, 1954.
2. *Cf.* Andrei Pippidi, „Une histoire en reconstruction", în Antoine Marès (ed.), *Histoire et pouvoir en Europe médiane*, L'Harmattan, Paris, 1996, p. 261-262.
3. Henri Irénée Marrou, în Charles Samaran (ed.), *L'Histoire et ses méthodes*, Gallimard, Paris, 1961, p. IX.
4. Marcel Proust, *À la recherche du temps perdu*, vol. II, Gallimard, Paris, 1987, p. 713.
5. Ernst Nolte, *Historische Existenz. Zwischen Anfang und Ende der Geschichte*, Piper, München/Zürich, 1998.
6. Georges Lefebvre, *La naissance de l'historiographie moderne*, Flammarion, Paris, 1971, p. 321-326.

Un îndemn cu valoare mereu actuală, fiindcă adaugă la rostul cognitiv al istoriei unul pedagogic, nu mai puţin important:

> Nu aşteptaţi minuni de la istoria sociologică, nici de la istoria fie politică, economică ori socială, de altfel nici de la ştiinţă în genere. Dar nu cedaţi descurajării şi scepticismului. Dacă vă angajaţi pe calea cercetării, faceţi-vă treaba cu stăruinţă, împlinind conştiincios misiunea pe care capacitatea şi împrejurările v-au îngăduit s-o aveţi în vedere. Pentru rest, încredeţi-vă în natura umană şi în viitor, iar dacă vreţi, în spiritul lumii, ca Benedetto Croce, sau, pentru aceia dintre voi care cred, în providenţa religiilor revelate[1].

Nu se poate formula mai bine, nici azi, dubla funcţie a discursului istoric: de a spori cunoaşterea, valorizând experienţa trecută a lumii; de a reconforta, prin exemple din patrimoniul istoriografic şi mai ales prin inculcarea unui sens mai înalt aventurii cronotropice a omului. Este de amintit, aici, consensual, reflecţia unui personaj din *Glasperlenspiel*, de Hermann Hesse, cu privire la meseria de istoric:

> A te îndeletnici cu istoria înseamnează: a te lăsa în seama haosului şi totuşi a-ţi păstra credinţa în ordine şi sens. Este o misiune serioasă, tinere, şi probabil una tragică[2].

Dacă viaţa e o *provocare* continuă pentru individ, ca şi pentru comunitate, cu atât mai mult *discursul* asupra ei, indiferent în ce dimensiune temporală o plasăm, devine o *provocare* pentru intelectul uman, pentru specia noastră autoreflexivă. Cam în acelaşi timp, A.J. Toynbee şi R. Aron au făcut din *provocare* un element central de reflecţie, rămas aşa până astăzi. „Înţelegerea este riposta istoricului la *provocarea* vieţii pe care o explorează", conchidea R. Aron[3] într-un studiu epocal de filosofie a domeniului. Tot astfel, confratele englez făcea din provocare şi răspuns (*challenge and response*) o relaţie caracteristică pentru tot câmpul istoriei, fie aceasta gândită în registrul realităţii ca atare sau în acela de gândire pe seama ei[4]. „Atunci (să ne întrebăm şi noi) care este idealul istoriei? Conceptualizarea trăitului? Erudiţia, interpretarea documentelor? Idealul ar fi un *Comentariu al Codului theodosian* sau *Societatea feudală?*" Interogaţia poate continua, dar nu e decisivă şi indică mai curând o evoluţie a

1. *Ibidem*, p. 326.
2. Hermann Hesse, *Jocul cu mărgele de sticlă*, trad. Ion Roman, ELU, Bucureşti, 1969, p. 159-160.
3. Raymond Aron, *Introduction à la philosophie de l'histoire*, Gallimard, Paris, 1981, p. 59.
4. Arnold J. Toynbee, *Change and Habit. The Challenge of Our Time*, Oxford University Press, New York – Londra, 1966.

gustului decât o chestiune de fond, cum ne asigură Paul Veyne, spre a sublinia îndată că „nucleul irecuzabil al istoriei” rămâne totuși erudiția, căci pe ea se întemeiază profesionalismul în domeniu, restituirea sistematică[1].

Discursul istoric este fără îndoială consubstanţial istoriei pe seama căreia se constituie. Îl numim astăzi *istoriografie*, spre a-l distinge de istoria-realitate (a făcut-o deja în chip eminent H.I. Marrou), dar la origine *istoria* cuprindea, într-o ambiguitate fecundă, ambele dimensiuni[2]. Cea *en historien* are deja un venerabil trecut şi e departe de a-şi încheia aventura epistemică[3].

Acum două decenii, Jean Baptiste Duroselle definea astfel, sumar însă exact, situaţia domeniului:

> Istoria, cunoaştere a trecutului uman, îşi vede astăzi dezvoltarea accelerându-se brutal: multiplicare de urme şi lucrări; expansiune în motivaţii şi recurs la ştiinţele auxiliare; demitizare şi repunere continuă în chestiune a propriilor explicaţii[4].

În adevăr, cu aceste elemente, marele istoric, căruia îi datorăm şi „o viziune teoretică asupra relaţiilor internaţionale”[5], sugera un dinamism aparte al istoriografiei contemporane, însă şi o situaţie de criză a sistemului său cognitiv, din moment ce totul se repunea în chestiune, se revizuia, se reformula, se reconsidera, nu din capriciu profesional, ci în virtutea însăşi a statutului epistemic.

O atare situaţie, opina Duroselle, trebuia să îndemne la modestie, adică la empirism, fiindcă progresele reale făcute în domeniul istoriei se datorează „efortului descriptiv şi metodic” depus de cercetători şi de savanţi, spre a studia, descrie, clasa, lămuri totul cât mai bine[6]. Spre deosebire de alte ştiinţe, care studiază *fenomene* şi identifică legi, istoria se ocupă de *evenimente*, numai de evenimente, care presupun prezenţa semnificativă a omului[7], adică norme de tot felul, memorie, gestiune mai mult sau mai puţin conştientă a achiziţiilor acesteia. Amestec de raţional şi iraţional, omul se dezvăluie din

1. Paul Veyne, *Comment on écrit l'histoire. Essai d'épistémologie*, Seuil, Paris, 1971, p. 276.
2. Henri Irénée Marrou, „Qu'est-ce que l'histoire?”, în *Histoire et ses méthodes*, *op. cit.*, p. 4-6 („Le mot et la chose”).
3. *Cf.* Charles-Olivier Carbonell, *L'Historiographie*, PUF, Paris, 1981.
4. Jean Baptiste Duroselle, „La connaissance actuelle du passé”, în *Revue des sciences morales et politiques* (*RSMP*), 139, 1, 1984, p. 7.
5. *Idem*, *Tout empire périra. Une vision théorique des relations internationales*, Publications de la Sorbonne, Paris, 1981.
6. *Ibidem*, p. 10.
7. *Ibidem*, p. 11.

toate, pas cu pas, în ceea ce are definitoriu, ca „ființă istorică", pentru a folosi aici cunoscuta sintagmă a lui Blaga[1], sau ca „existență istorică", dacă apelăm la expresia mai recentă a lui Nolte[2], ea însăși debitoare tradiției heideggeriene în explicarea ființei (*Dasein*)[3] și având afinități cu sintagma „experiența istorică" (Reinhart Koselleck)[4].

Întrebându-se, nu demult, ce fel de istorie a Evului Mediu se va face în secolul XXI, Alain Guerreau, care se ocupase anterior și de orizontul teoretic al feudalismului, remarca „ostilitatea profesională față de actul reflecției" și o anumită „miopie conjuncturală" a profesioniștilor în domeniu, pentru a lansa apoi „pariul rezistenței"[5].

> În termeni generali – conchidea Guerreau –, problema constă în limpezirea condițiilor de aplicare a raționalismului critic atunci când este vorba de încercarea de cunoaștere a unei etape cruciale (lungi și decisive) din trecutul Europei și, în consecință, al umanității[6].

Fie că e vorba de un ansamblu de evenimente, „materia primă a științelor umane", sau de o disciplină a recuperării evenimentelor din trecut, spre a fi explicate și stoarse de semnificații[7], istoria se prezintă ca un domeniu complex, „cea mai grea dintre științe" (Fustel de Coulanges), una bazată net pe empirie, pe analogii, pe regularități, ceea ce înseamnă că este deopotrivă evolutivă și metodică[8]. „Ambianța concretă" nu exclude teoria, numai că aceasta trebuie să aibă mereu un temei real, istoric, valorizând deopotrivă indivizii și „forțele profunde" (Pierre Renouvin)[9], dimensiunea social-economică și pe cea spirituală, în construcții care, de la Herodot până la noi, n-au făcut decât să sporească în complexitate[10].

Cuvântul-cheie în această analiză, după opinia lui Duroselle, este urma, vestigiul. Involuntară inițial, urma e strâns legată de memorie

---

1. Lucian Blaga, *Ființa istorică*, Editura Facla, Cluj-Napoca, 1977.
2. Ernst Nolte, *Historische Existenz. Zwischen Anfang und Ende der Geschichte*, Piper, München/Zürich, 1998.
3. *Cf.* Sorin Borza, *op. cit.*
4. Reinhart Koselleck, *L'expérience de l'histoire*, EHESS – Gallimard – Seuil, Paris, 1997.
5. Alain Guerreau, *Viitorul unui trecut incert (Ce fel de istorie a Evului Mediu în secolul al XXI-lea?)*, Editura Cartier, Chișinău, 2003, p. 5-13.
6. *Ibidem*, p. 8-9.
7. Jean Baptiste Duroselle, *op. cit.*, p. 13-14.
8. *Ibidem*, p. 18.
9. Pierre Renouvin, Jean Baptiste Duroselle, *Introduction à l'histoire des relations internationales*, Armand Colin, Paris.
10. *Cf.* Arnoldo Momigliano, „Herodotus today", în *Storia della storiografia*, Milano, 1985, 7, p. 3-5.

şi finalitate. Memoria se transformă în urme, multiplicabile neîncetat şi alcătuind patrimoniul cultural, iar urmele devin cu timpul memorie şi participă astfel la devenirea omului[1].

Meditând pe această temă, N. Iorga sesiza că „într-o operă istorică sunt patru elemente: material, critică, organizare, stil. Cele dintâi determină soliditatea şi adevărul, celelalte frumuseţa", conchidea tânărul cărturar într-o lecţie din 1897, menită a defini chiar „frumuseţea în scrierea istoriei"[2]. Intra deci în obligaţia istoricului să compare atent izvoarele, să elimine „scoriile din metalul preţios al adevărului", să interpreteze corect faptele, să aibă „conştiinţă istorică" în abordarea trecutului[3]. A disocia mereu planurile este o nevoie de metodă. La timpul său, Iorga ştia să remarce că, faţă de „istoria estetică" sau „metafizică", noua istorie trebuia să respecte rigorile ştiinţei[4]. Nu ajungea zborul înalt, privirea sintetică.

> Alăturea cu istoricul lucrează eruditul, pentru acelaşi scop al cunoaşterii cât mai întregi şi mai vii a trecutului, din aceeaşi iubire, mai puternică decât a altor oameni, pentru acest trecut. Eruditul nu e numaidecât un elucidator de puncte mărunte, un cioplitor de cornişe sau un adunător de materiale, un lucrător de substrucţii. Lucrarea lui se poate întinde asupra unei epoci întregi şi o poate îmbrăţişa chiar într-o singură carte. Ceea ce-l deosebeşte de istoric e punctul de vedere din care-şi priveşte câmpul de lucru. El nu-şi vede subiectul ca o bucată de viaţă trecută, n-are senzaţia aceasta înaintea lui, a subiectului, ci subiectul se sfărâmă pentru dânsul în părţile sale constitutive. [...] Pentru a fi istoric trebuie o natură de artist; eruditul e gata când un intelectual posedă simţ istoric şi iubire de trecut[5].

În această viziune, istoricul urma să fie atent nu numai la „subiecte mari, cu fraze mari şi pentru publicul cel mare"[6], ca în secolul al XIX-lea, ci la toate subiectele privind cunoaşterea omului, a societăţii, a ideilor dintr-o epocă sau alta. Totul, absolut totul trebuie să-l ispitească pe istoricul ce se respectă. Alături de ce s-a publicat, el

1. Jean Baptiste Duroselle, „La connaissance actuelle du passé", loc. cit., p. 8-9.
2. N. Iorga, *Generalităţi cu privire la studiile istorice*, ed. a IV-a, Editura Polirom, Iaşi, 1999, p. 69.
3. *Ibidem.*
4. *Ibidem*, p. 70.
5. *Ibidem*, p. 73. Vezi şi consideraţiile lui Vasile Pârvan din studiul „Adunători de izvoare, istorici şi filosofi", în *Scrieri*, ed. cit., p. 59-64: „Trebuie să fii istoric pentru ca să fii un bun adunător de izvoare, iar pentru a fi istoric trebuie să fii un adânc cunoscător al faptelor şi gândurilor omeneşti, pe care să le ştii explica şi cântări după adevărata lor valoare, să fii – dacă e să punem termenul – însuţi un filosof în înţelesul serios şi înalt al acestui cuvânt" (p. 64).
6. N. Iorga, *op. cit.*, p. 69.

caută material inedit spre a-şi completa informaţia, dar şi pentru un contact necesar cu vestigiile timpului. Pe lângă bibliotecile aglutinând o imensă informaţie, istoriografia „pozitivistă” cultiva pasiunea ineditului.

Arhivele – observa Iorga – gemeau de materiale aproape necunoscute: erau acolo actele publice, contemporane cu faptul pe care-l constatau, registrele de socoteli, scânteietoare de măruntă viaţă vie, scrisorile private, care dădeau faptul în atmosfera lui de idei şi sentimente, în stilul şi haina timpului; între zidurile lor stătea ascuns ca într-o criptă trecutul mort, cel autentic. Şi uşile acestor repozitorii de preţioase relicvii nu se deschideau. În aceasta avea o bună parte exclusivismul şi neinteligenţa biurocratului care păzeşte lucruri scumpe, dar istoricii erau şi ei vinovaţi de această stare de lucruri: nu băteau de ajuns ca să se deschidă[1].

În căutarea unei soluţii mai bune, studiul istoriei a cedat uneori tentaţiei de a-şi pipăi limitele, de la o extremă la alta, ca într-o „dublă frenezie” bergsoniană. „După literatura istorică falsă, veni cea respectuoasă de adevăr, iar după istoria împodobită, veni istoria goală, după istoria pretenţioasă, veni istoria seacă.”[2] O reconsiderare a domeniului se impunea, în numele demnităţii unei profesii care nu şi-a sacrificat nicicând cu totul propensiunea spre adevăr.

Codul meseriei, pe acest tărâm, se deprinde anevoie, cu efort şi stăruinţă.

Nu există progres în istorie, ştim bine, dacă istoricul nu e în măsură să-şi dea seama de situaţia problemelor, spre a nu reîncepe mereu treaba făcută de alţii, spre a sesiza rapid lacunele de umplut şi mijloacele de a le acoperi, dacă există[3].

Aceasta înseamnă că e nevoie de erudiţie, de analiza critică a mărturiilor, de restituţii sistematice, pe seama unei pregătiri ce nu poate fi decât metodică. „On ne s'improvise pas historien”[4], conchidea Charles Samaran, prefaţând *Histoire et ses méthodes* (1961), pe urmele unei serii ilustre de profesionişti ai domeniului.

Exercitând o funcţie de mediator între experienţa trecutului şi nevoile lumii de azi, „istoricul trebuie să pună necontenit totul în chestiune: dialectică, cicluri, finalisme disimulate; istoria trebuie să acţioneze ca un torent purificator”[5]. Ea alege mereu, rânduieşte,

1. *Ibidem.*
2. *Ibidem*, p. 70.
3. Charles Samaran (ed.), *L'Histoire et ses méthodes*, Gallimard, Paris, 1961, p. X.
4. *Ibidem*, p. XII.
5. Jean Baptiste Duroselle, „La connaissance actuelle du passé”, loc. cit., p. 21.

măsoară, pune la cântar, introduce ordine în materie, caută sensuri, atentă la ansamblul duratei, fiindcă retrospectiva se prelungeşte firesc în prospectivă[1].

Limita dintre jurnalism şi istorie s-a mutat şi ea, inegal, fluctuant, în favoarea unei conjuncţii profitabile pentru *istoria imediată* sau *recentă*, vechea *Zeitgeschichte* incluzând acum şi prezentul. *Istoria timpului prezent* nu mai e o cutezanţă publicistică, un simplu joc de cuvinte, ci un domeniu aparte, gestionat de institute speciale şi bucurându-se de un suport destul de larg în opinia publică[2].

Totul invită la un spor de exigenţă, la o regândire a statutului epistemic al istoriografiei. Discursul acesteia se constituie la intersecţia dintre spiritul critic în continuă veghe şi efortul de (re)construcţie mereu reînnoit. *Traditionskritik und Rekonstruktionsversuch*, iată ecuaţia pusă mereu în pagină de istoric, la orice nivel de anchetă, sub orice formă şi-ar gândi mesajul profesional.

Discursul istoric se construieşte şi se reconstruieşte mereu. Conceptul de *reconstrucţie* e folosit însă ocazional şi pentru a defini un moment distinct, de răspuns la o criză, de schimbare paradigmatică, precum aceea care a însoţit destructurarea sistemului comunist în Europa Centrală şi de Est. Discursul istoric e, în acest caz, anume legat de discursul puterii, *Histoire et pouvoir* fiind chiar tema unui colocviu internaţional relativ la istoriografia din Europa mediană după 1989[3]. Andrei Pippidi a examinat atunci, în 1992, cultura istorică română din anii tranziţiei sub titlul : *Une histoire en reconstruction*[4]. Acelaşi autor făcuse şi mai înainte, la Oxford, o expunere consonantă, în care tranziţia era definită ca o stare critică : *Historians for a Society in Crisis*[5]. Criza, în acest domeniu, implica oarecum efortul de reconstrucţie, revizuirea, reevaluarea.

Conceptul de *revizuire* a fost şi el pus la lucru în acelaşi context, de istorici români (din ţară sau diaspora), ca şi de unii istorici străini, preocupaţi de fenomenul respectiv. *Roumanie, retour à l'histoire et révisions* era titlul propus de Catherine Durandin pentru a examina acelaşi moment istoriografic în raport cu schimbările politice din

1. *Cf.* Pierre Chaunu, *De l'histoire à la prospective*, Robert Laffont, Paris, 1975.
2. *Cf.* Timothy Garton Ash, *History of the Present. Essays, Skatches and Dispatches from Europe in the 1990s*, Alen Lane, Londra, 1999.
3. Antoine Marès (ed.), *Histoire et pouvoir en Europe médiane*, L'Harmattan, Paris, 1996.
4. Andrei Pippidi, „Une histoire en reconstruction. La culture historique roumaine de 1989 à 1992", în *Histoire et pouvoir en Europe médiane*, *op. cit.*, p. 239-262.
5. *Ibidem*, p. 241.

zonă[1], pe când Dennis Deletant folosea un termen mai neutru, *rescriere*, spre a defini tendințele existente[2]. Rescrierea ține de conduita firească a istoricului, dar în cazul de față ea însemna o *revalorizare* critică mai profundă, în acord cu nevoile corpului social.

Reconsiderările nu erau altceva decât *revizuiri* într-o etapă când noțiunea însăși de *revizuire* părea extirpată din vocabularul uzual. Fie că era vorba de sensul geopolitic al *revizuirii* (cu trimitere la sistemul versaillez și la tratatul parizian de pace) sau de planul ideologiei, noțiunea ca atare era dintre cele nerecomandabile pentru discuții publice. În acest caz, *reconsiderarea* putea fi un bun substitut. T. Vianu l-a utilizat cu o certă insistență în anii de relativă deschidere.

Tot așa, conceptul de *sincronism*, de care se folosise îndeosebi E. Lovinescu, părea inadmisibil în noua epocă. El va fi înlocuit de *convergență*, *interferență* și alți termeni, după caz, din moment ce metoda comparativă impunea să se caute un substitut sau mai multe, iar noii profesioniști ai domeniului erau ispitiți să intre efectiv în dialog cu lumea liberă sub acest unghi.

Variațiunile pe aceeași temă sunt numeroase mai peste tot în lume. Se imaginează o altă istorie, un alt trecut, ajuns tot mai imprevizibil în mintea celor grăbiți să simplifice. Alain Guerreau specula nu demult asupra „Evului Mediu în secolul XXI", căutând a-i descifra sensurile pe seama unui trecut nesigur[3]. Se ezită între *ieri* și *mâine*, se închipuie soluții de racordare a discursului istoric la durata completă[4]. „Rescrierea trecutului recent" a ajuns un imperativ de câțiva ani și continuă să ocupe agenda istoriografică[5].

Mai neutru este conceptul de *valorizare*, asociat cu *deschiderea* spre toate sugestiile din domeniu[6], dar mai ales spre idei, atitudini, mentalități, intrând cumva în zona inefabilă a istoriei. El prezumă

---

1. Catherine Durandin, „Roumanie, retour à l'histoire et révisions", în *Relations internationales*, 67, toamna 1991, p. 295-298. *Cf.* și Camil Mureșanu, *Istorie și cunoaștere*, Editura Academiei, București, 2001, p. 11.
2. Dennis Deletant, „Rewriting the past: Trends in contemporary romanian historiography", în *Ethnic and Racial Studies*, XIV, 1, 1994, p. 64-86. *Cf.* și Frederick Kellogg, *O istorie a istoriografiei române*, trad. Laura Cuțitaru, Editura Institutul European, Iași, 1986, p. 155-158.
3. Alain Guerreau, *L'avenir d'un passé incertain. Quelle histoire du moyen-age au XXIe siècle*, Seuil, Paris, 2001 (trad. rom., *Viitorul unui trecut incert: ce fel de istorie a Evului Mediu în secolul al XXI-lea?*, Editura Cartier, Chișinău, 2003).
4. Șerban Papacostea, „Istoriografia română, ieri, azi și mâine", în *Occidentul*, 3, 1991, p. 10, 30.
5. *Cf.* Andrei Pippidi, *op. cit.*, p. 262.
6. Alexandru-Florin Platon, „Valorizare și deschidere în istoriografie", în *Dacia literară*, 1991-1992. *Cf.* și Bogdan Murgescu, *A fi istoric în anul 2000*, Editura All, București, 2000.

construcţia, dar şi reconstrucţia continuă, ca în binomul lui Ernst Schulin din *Traditionskritik und Rekonstruktionsversuch*[1].

Sunt căutări semnificative pentru o perioadă în care istoria fenomenologică îşi schimba sensibil orizontul, dorindu-se în fine liberă, neconstrânsă, capabilă să încerce soluţii noi. *Klio ohne Fesseln?* Câţiva analişti ai domeniului şi-au imaginat-o în adevăr aşa, fără lanţuri[2], însă au trebuit să constate curând, ca moralistul din vechime, că nu oricine îşi ignoră lanţurile e în adevăr liber. Diagnosticul pus cu un deceniu în urmă aceleiaşi istoriografii est-europene de alţi analişti se arată a fi prea optimist. Comparând grupajul de studii din *American Historical Review* (4/1992)[3] cu cel din *Österreichische Osthefte* (2002), se poate sesiza lesne că speranţa a fost şi în acest domeniu mai mare decât posibilitatea schimbării. Dileme şi paradoxuri se vădesc peste tot în istoriografia postcomunistă (Dusan Kovać), relaţia dintre istorie (ca discurs) şi memorie e mereu dificilă (Moritz Csáky). Tezele şi prognozele schiţate pentru Rusia, sub această latură, nu sunt prea entuziaste, cu toate că progresele din ultimii ani rămân evidente (Thomas M. Bohn). Pentru Moldova de peste Prut, ezitând mereu între discursul naţional, étatist şi regional, un diagnostic verosimil e şi mai greu de pus (Wim van Meurs). Din toate se degajă însă dorinţa de a stimula „o altă istorie" (Dusan Necak, Walter Lukan), consonantă cu pluralismul politic şi cu evoluţiile mai recente din domeniul ştiinţelor umane. Continuitatea şi ruptura îşi dispută încă terenul (Alojz Ivanisević), tot astfel fragmentarismul şi sinteza, diversele paradigme în plină expansiune (Holm Sundhausen). Libertatea e sesizată ca un apel la răspundere şi la gestiunea trecutului (Roumiana Preshlenova). *Kontinuität im Wandel*, continuitate în schimbare, e poate formula cea mai potrivită, ca în studiul lui Wolfgang Höpken, pentru ceea ce se întâmplă în istoriografia zonei, una pluralistă prin definiţie, însă ezitantă şi expusă la presiunile naţionalismului (Arnold Suppan). Nici istoriografia română, în cadrul amintit, nu arată mai bine (Lucian Boia, Harald Heppner)[4].

---

1. Ernst Schulin, *Traditionskritik und Rekonstruktionsversueh*, Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen, 1979.
2. *Klio ohne Fesseln? Historiographie im östlichen Europa nach dem Zusammenbruch des Kommunismus*, hrg. Alojz Ivaniseviæ, Andreas Kappeler, Walter Lukan, Arnold Suppan, Wien etc., Peter Lang, 2002 (*Österreichische Osthefte*, 44, 1-2, 2002).
3. „Historiography of the countries of Eastern Europe", în *AHR*, 97 (4), 1992, Piotr S. Wandycz (Polonia), Jiri Koralka (Cehoslovacia), István Deák (Ungaria), Keith Hitchins (România), Ivo Banac (Iugoslavia), Maria Todorova (Bulgaria).
4. Lucian Boia, „Roumanian historiography after 1989", în *Österreichische Osthefte*, 44, 1-2, 2002, p. 499-505; Harald Heppner, „Die rumänische Historiographie seit 1989", în *Österreichische Osthefte*, 44, 1-2, 2002, p. 507-511.

Imaginea ce se degajă din aceste ultime analize, privind anume discursul istoric românesc, suferă în mod evident de pe urma unei distorsiuni critice, care se regăseşte de altfel şi în studiile demitizante din ultimii ani[1]. *Istorie şi mit în conştiinţa românească*, un incitant eseu subscris de Lucian Boia, stă în miezul acestui trend, care a produs deja epigoni, fără să aprofundeze însă o asemenea temă[2]. Distincţia între istoria ca proces obiectiv şi istoria ca reprezentare, postulată de autor, nu era destul de fermă în acel eseu, nici în lucrările de mai târziu.

La un pol analog se situează oarecum şi tendinţa de a dedramatiza istoria, prin apel la criterii ce unifică situaţii foarte diverse, ca şi cum contrariile ar trebui topite într-o judecată de ansamblu, revelatoare. S-a putut sesiza o asemenea conduită în legătură cu trecutul recent, marcat de fascism în Vest, de comunism în Est sau de amândouă peste tot. Orori s-au produs oriunde. N-am putea citi însă istoria şi în cheia bucuriei? S-ar obţine astfel o versiune a ei mai destinsă, mai „pozitivă".

Un analist al fenomenului contemporan distingea, subtil, între bucuria trăită de un om în Estul comunist, sensibil la bunurile minimale (măsline, cafea, de exemplu), şi cea a omului din Vest, sensibil la bucuriile simple. Distincţia între *simplu* şi *minimal*, anevoioasă pentru cine nu a trăit experienţa dictaturii comuniste, rămâne totuşi definitorie pentru două regimuri, sisteme, stiluri de viaţă din lumea postbelică[3]. „Am putea spune – insista analistul – că bucuria avea în Est alt regim temporal decât în Vest. Vestului i se potriveşte definiţia carteziană a bucuriei: «contemplarea unui bine prezent» (*Pass. an.*, II, 61, 93). Dar în Est tocmai prezentul, imediatul erau lipsite de conotaţia bucuriei" – sau dacă exista, aceasta ar trebui înţeleasă ca o bucurie negativă, a neîntâmplării, a răului mai mic sau a răului evitat pur şi simplu. Acum, în lunga tranziţie postcomunistă? „Nu mai avem bucuriile paradoxale, în acelaşi timp chinuite şi exaltante, pe care le provoca universul dictatorial, dar nu avem nici bucuriile voastre", ale celor din Vest. În lipsa acută ce s-a impus,

---

1. *Cf.* Al. Zub, „Discursul istoric şi seducţiile imaginarului", în *Dacia literară*, XII (1), 2001. Text reprodus în *Oglinzi retrovizoare. Istorie, memorie şi morală în România*, Editura Polirom, Iaşi, 2002, p. 169-181.
2. *Cf.* Cristian Pătrăşcănoiu, „Reţetă de succes: istoria cu Boia!", în *Timpul*, IV (7-8), iulie-august 2003, p. 14. *Cf.* şi Ioan-Aurel Pop, *Istoria, adevărurile şi miturile (Note de lectură)*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2002.
3. Andrei Pleşu, „Despre bucurie în Est şi în Vest", în *Dilema*, XI (540), 8-14 august 2003, p. 12-13 (conferinţă la Festivalul Internaţional de la Salzburg, 25 iulie 2003).

a urmat o cădere în hedonism și trivial. Impacienţa sincronizării cu Vestul are pesemne un cost ridicat.

Sugestii? Aproximaţii? Analogii? De multe lucruri luăm act în istorie sub semnul lui „ca și cum" (*abs ob*), kantiana locuţiune din care un gânditor, Hans Vaihinger[1], a făcut, după cum se știe, un concept auxiliar, o marcă a ficţiunii ce dă seama totuși de realitate. Ea exprimă o supoziţie, o ipoteză verosimilă, în acord cu alte situaţii, evenimente, figuri din existenţa istorică. Dacă adăugăm un „ca și cum" la cheia „lecturii" noastre, punem parcă o surdină și îl prevenim pe noul beneficiar asupra altor ipoteze posibile.

Căutând să împace orgoliul profesional cu o necesară modestie, „istoricul trebuie să reacţioneze împotriva a tot ceea ce capătă, în epoca în care scrie, un aer de fatalitate: el știe foarte bine că aceste feluri de evidenţe colective sunt efemere. [...] Mai puţin ca oricând, nu trebuie să facem pe profeţii. A înţelege și explica trecutul nu mai este un lucru atât de simplu", constata François Furet, în controversa cu Nolte pe tema revizionismului istoriografic[2].

În adevăr, nimic nu e simplu, cu atât mai puţin a produce un discurs coerent într-un domeniu ca istoria, pe care eforturi îndelungate de critică și (re)construcţie l-au făcut, de-a lungul timpului, tot mai amplu, mai complex și mai anevoie sistematizabil. Istoria ar putea fi privită, de ce nu, ca un imens tablou în mişcare – covorul lui Wilder[3] – tot mai complex, mai nuanţat şi mai greu de cuprins.

1. Hans Vaihinger, *Filosofia lui „ca şi cum"*, Editura Nemira, Bucureşti, 2003 (ed. princeps, 1911).
2. *Apud* François Furet, Ernst Nolte, *Fascism şi comunism*, Editura Univers, Bucureşti, 2000, coperta.
3. Thornton Wilder, *The Eighth Day*, Harper & Row, New York, 1967.

Teritoriu și teritorii în discursul istoric[1]

Un asemenea titlu nu trebuie să mire pe nimeni. Conceptul de *teritoriu*, în sens larg, este prezent în numeroase discipline și comportă deja o lungă istorie, ceea ce ne obligă, ca și în alte cazuri, să observăm cum de la sensul inițial, fizic, propriu, s-a ajuns la sensul metaforic – și acesta multiplu – folosit pretutindeni. Părinții etnologiei, antropologii mai târziu, preferau sensul primar, care îngăduia să se valorifice analogia dintre experiența umană și cea din afara umanității.

Istoricii, atenți la fapte și evenimente, disensiuni și acorduri, conflicte și colaborări, divergențe și convergențe, au cultivat îndelung același sens, în virtutea obligației de a rămâne cât mai aproape de realitate. Evident, realitatea însăși era înțeleasă la un nivel rudimentar, preferat și acum de unii profesioniști ai domeniului. Pe măsură însă ce domeniul se complica, pretinzând rang de știință (*scienza nuova* la Vico), sensul inițial nu mai putea satisface, întrucât devenise prea restrictiv în raport cu noile exigențe ale discursului istoric.

Cuvintele, realități istorice indiscutabile, se supun și ele tratamentului pe care istoricii îl acordă faptelor în ansamblu, indiferent de natura lor. Ele merită (de ce nu?) să fie tratate *en historien*, cum se întâmplă cel puțin de la Wilhelm von Humboldt încoace, pentru a deveni un domeniu aparte, un câmp de reflecție extrem de productiv în secolul XX, un *teritoriu* revendicat de mai multe discipline umaniste. *Mots et choses* nu e doar o relație de termeni asupra căreia Michel Foucault s-a oprit cu atâta folos epistemologic[2], ci totodată expresia unei realități profunde, la care istoricii trebuie să se raporteze mereu.

Dacă e vorba de *teritoriu*, el trebuie socotit, după expresia lui N. Iorga, drept una dintre „permanențele" istoriei, ca *pământ*, *teren*,

1. Text publicat în *Teritorii (Scrieri, dez-scrieri)*, volum coordonat de Octavian Groza, Editura Paideia, București, 2003, p. 109-121.
2. Michel Foucault, *Les mots et les choses*, Gallimard, Paris, 1966.

sol pe care o *rasă* (altă permanență) pune la lucru încă una, *o idee* conducătoare spre a-și împlini rostul[1]. Cum a evoluat conceptul de *teritoriu* în ansamblul istoriei și mai ales în spațiul românesc nu se poate urmări în acest cadru, prea îngust pentru a îngădui un excurs ce reclamă destule precauții de ordin documentar și metodologic. Mă voi limita numai la câteva considerații marginale, a căror miză e mai modestă, și anume schiță unui tablou ce nu va fi, desigur, isprăvit niciodată. Dar și schița poate avea un rost, comparabil eventual cu rostul fragmentului în construcția istoriografică. Dincolo de schiță, dincolo de fragment întrezărim, ca și romanticii din alt veac, un ansamblu coerent și complex, susceptibil de continuă remodelare.

Teritoriul, în sensul primordial ce ne interesează deocamdată, e un concept de care istoricii s-au folosit mereu, fiindcă evenimentele descrise de ei presupun indiscutabil un *spațiu* de desfășurare, un *loc*, un *teren*, adesea în dispută, actorii istoriei fiind preocupați de regulă să-și adjudece drepturi. De altfel, întreaga durată a umanității poate fi antamată sub acest unghi, cum s-a și întâmplat mereu, adesea în mod abuziv, căci se ignorau atâtea alte dimensiuni ale istoriei.

Noțiunea de eveniment a evoluat considerabil în timp, ca și aceea de teritoriu, de la sensul imediat, fizic, la un sens abstract și simbolic, multiplicat mereu până azi și multiplicabil practic la nesfârșit. Discursul istoric modern, așa cum l-a înțeles Ranke, punând accent pe restituția faptelor (*wie es eigentlich gewesen*)[2], a stârnit critici de-a lungul secolului XX și a făcut loc altor forme, mai suple, mai atente la nuanțe și complementarități. H. Berr condamna „l'histoire historisante"[3], iar Lucien Febvre propunea, în același spirit, o nouă sinteză de istorie universală, una care debuta cu *La terre et l'évolution humaine*[4]. Tendința de a privilegia seriile economice, prezentă deja la finele secolului al XIX-lea, se va adânci în secolul următor, până la sistematizarea „serială" a istoriei de către Pierre Chaunu și discipolii săi[5]. Fără să devină dominante, capătă o pondere semnificativă studiile de tip braudelian, axate pe „durata lungă" și pe „durata medie", studii privilegiind deci analizele structurale și tinzând spre o

1. N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, ed. a III-a, Institutul de Istorie Universală „N. Iorga", București, 1944, p. 237-255.
2. *Cf.* John H. Plumb, *The Crisis in the Humanities*, Penguin Books, Londra, 1964.
3. Henri Berr, *L'histoire traditionnelle et la synthèse historique*, Alcan, Paris, 1921.
4. Lucien Febvre, *La terre et l'évolution humaine*, Albin Michel, Paris, 1922.
5. Pierre Chaunu, *Histoire, science sociale: la durée, l'espace et l'homme à l'époque moderne*, SEDES, Paris, 1974, p. 53-77, cap. II „Histoire et sciences humaines. L'Histoire sérielle".

nouă sinteză[1], una în care aspectele cantitative, măsurabile, sunt complinite de latura evanescentă a istoriei.

Asistăm, de câteva decenii, la o veritabilă explozie tematică în istoriografie. Expansiunea în timp, până la antropogeneză, și expansiunea în spațiu, până la cuprinderea planetei întregi, se complinește astfel cu o expansiune în adâncime, așadar în propriul teritoriu, după cum sesiza la un moment dat J.B. Duroselle[2], deplin încrezător în șansele discursului istoric de a-și menține prestigiul, odată cu indiscutabila sa utilitate cognitivă. „L'histoire, comme les autres sciences, accélère de plus en plus ses travaux et ses conquêtes", conchidea același istoric[3], bucuros că poate da asigurări în ceea ce privește progresul istoriei ca disciplină și că o teorie a domeniului său, relațiile internaționale, una empirică, evolutivă și metodică, a devenit posibilă[4]. Lupta pentru dominație și prestigiu în acest domeniu mai are încă teritorialitatea în miezul ei, spiritul imperial continuă să se manifeste, sub diverse forme, în ciuda avertismentului „tout empire périra" care însoțește acea *translatio imperii* deplânsă de istorici și filosofi[5]. Scriind *De monarchiarum physica examinatio*, Cantemir știa bine acest lucru, ca atâția înaintea sa, ca atâția după el, până la Neagu Djuvara, care a căutat chiar să identifice anumite „legi" în succesiunea imperiilor și civilizațiilor. Le-a urmărit geneza, ascensiunea, valorile structurante, declinul, disoluția, ca să conchidă că „energia creatoare se deplasează de la un popor la altul", că un spațiu locuit de aceeași rasă nu produce mai multe civilizații succesive, că nu există *re-nașteri*, ci numai înnoiri ciclice calitativ diferite etc.[6]

Reflectând pe marginea importanței mediului geografic în istorie, N. Iorga îndemna

> să nu uităm *orizonturile*, care cheamă la expansiune anumite regiuni, atunci când altele au orice perspectivă închisă. Pe aceeași bază teritorială, unii dintre locuitori se îndreaptă într-o parte, pe când alt grup își întoarce privirile aiurea: două dezvoltări foarte diferite, două politici clar deosebite vor ieși de aici, și vecinii, pe continent, nu vor avea decât foarte puține raporturi între dânșii. În Peninsula Italică, cei ce sunt la Răsărit de Apenini se vor îndrepta către lumea bizantină, ceilalți către

1. Fernand Braudel, *Écrits sur l'histoire*, Flammarion, Paris, 1969.
2. Jean Baptiste Duroselle, „De la connaissance actuelle du passé", în *Revue des sciences morales et politiques*, 1, 1984, p. 7-26.
3. *Ibidem*, p. 21.
4. *Idem*, *Tout empire périra. Une vision théorique des relations internationales*, Publications de la Sorbonne, Paris, 1981, p. 18.
5. *Ibidem*, p. 335-349.
6. Neagu M. Djuvara, *Civilisations et lois historiques. Essai d'étude comparée des civilisations*, Mouton, Paris/Haga, 1975, p. 354-355.

Spania sau către Africa de Nord; Veneţia şi Genova, menite a fi duşmane, se vor întâlni mai târziu, pentru o feroce rivalitate, în apele orientale. Suedia se uită către celălalt ţărm al Balticei înguste: ea va presăra scandinavi până la Novgorod şi la Chiev – şi pe această cale, probabil, ostaşii ei descoperă Orientul Imperial –, pe când Norvegia este *oceaniană*, contribuind la acţiunea unei lumi insulare, care se întinde până în Islanda, iar Canut va fi *împărat* al acestor regiuni de la Marea Nordului. În Spania, catalanii sunt mediteraneeni, rivali ai genovezilor, pe când portughezii reprezintă un tip atlantic: ei colonizează în Africa, atunci când cei din Barcelona se amestecă în războaiele contra turcilor din Asia mică. În Balcani, care nu pot fi concepuţi istoric ca un întreg, altceva este grecul, legat totdeauna de coastă [...], şi altceva este tracul acesta, orientat către apele Egeii ori către chenarul grecesc al Mării Negre, pe care o serveşte şi căreia-i dă hrana, atunci când, despărţit prin lanţul Pindului, ilirul priveşte spre Italia, ale cărei corăbii le pândeşte, ca pirat, când nu-i ajunge prada caravanelor din interior[1].

Am reprodus acest lung pasaj dintr-o comunicare făcută de N. Iorga la Congresul Internaţional de Ştiinţe Istorice de la Zürich (1938) pentru a sublinia faptul că între pământ (*Terra mater*, *Γη*), viaţa oamenilor şi istoria formaţiunilor geopolitice există o legătură intimă, care dictează oarecum felul de viaţă, evenimentele, mentalitatea, acel *habitus* local din care se naşte specificul unui grup sau altul. Acţiunile politice din zonă ascultă parcă de un determinism geografic *sui generis*, care poate fi urmărit, istoriceşte, de la Burebista şi Decebal, cu toate avatarurile, până la „România tratatelor", care „nu e altceva decât reîntruchiparea, prin voinţa Carpaţilor şi a Dunării, a monarhiei imperiale a dacilor"[2].

Ca să fixeze „la place des Roumains dans l'histoire universelle", acelaşi savant a căutat să identifice relaţia dintre *pământ* (sol, teritoriu), *rasă* şi *idee*, cele mai vizibile *permanenţe*, pe seama cărora îşi putea îngădui apoi să urmărească dinamica schimbărilor din zona carpato-danubiano-pontică, ale cărei afinităţi cu lumea sud-dunăreană şi deopotrivă cu lumea central-europeană îi păreau indispensabile pentru definirea identităţii româneşti[3].

Psihologia popoarelor ţine şi de locul unde s-a format fiecare, de complexul factorial ce colaborează la alcătuirea unui specific. În ce direcţie le sileşte mediul natal să privească, să viseze, să planifice? „Grecul se uită în toate părţile unde vede marea, care mare îl duce

---

1. N. Iorga, *op. cit.*, p. 242-243.
2. *Ibidem*, p. 247.
3. *Idem*, *La place des Roumains dans l'histoire universelle*, Institutul de Studii Bizantine, Bucureşti, 1935 (ed. a II-a, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1980).

oriunde, căci naţia [lui] şi astăzi, ca şi în Antichitate, e o naţie de colonii." Dimpotrivă, bulgarul e strâns legat de pământul ferm, aşa încât N. Iorga, căutând să motiveze deosebirea, se întreba, retoric: „Ce are a face bulgarul, mărginit la ţara lui, cu grecul care iradiază în toate părţile?"[1]. Asemenea opoziţii nu sunt unice şi nu pot fi, desigur, absolutizate.

> În aşa-numitul *Balcan* – observa tot Iorga –, sunt două lumi total deosebite, fiindcă, întocmai ca în Spania şi Portugalia, o ţară nu este a locului unde stă, ci a ţintei la care se uită. Precum Suedia se uită către Marea Baltică şi astfel e deosebită de Norvegia, care se uită către Ocean şi către Anglia, precum Spania, care se uită la Marea Mediterană, e deosebită de Portugalia, care se uită la Oceanul Atlantic şi se află sub o influenţă ce vine din Anglia, tot aşa cine stă la dreapta catenei care pleacă, spre sud, din Alpi se uită către Marea Neagră şi Arhipelag, iar cine stă de partea cealaltă se uită la Marea Adriatică şi are mai multe legături cu Italia, pe când legăturile cu Marea Neagră şi cu Arhipelagul îi sunt cu totul indiferente[2].

Am reamintit acest pasaj dintr-o conferinţă a lui N. Iorga fiindcă este edificator pentru un tip de gândire istorică ce avea să câştige teren, în sensul că va pune în lumină tot mai mult specificitatea oricărui spaţiu etnocultural, dar şi conexiunile lui inextricabile cu spaţiile vecine. Sub acest unghi, „totul ne leagă *fără* voia noastră. Numai cât un lucru: în loc să începem de la diplomaţie ca să rămânem acolo, lucrul cel mare şi bun este să începem de la ceea ce este ca să ajungem la ceea ce trebuie să fie". Cu alte cuvinte, îndemna Iorga, e bine să ne aducem aminte de vechile baze, asemănări şi colaboraţii, pentru ca să nu facem numai alianţe de stat, care nu leagă, ci legături de popoare, care să poată servi la interesele noastre comune[3].

În viziunea aceluiaşi istoric, spaţiul românesc a fost pentru popoarele din sud-estul Europei un „spaţiu vital" comun, în care îşi găseau rosturile fireşti, pe baza atâtor elemente comune ce le defineau din vechime[4]. Pe seama acestor elemente am socotit util să atrag eu însumi undeva atenţia asupra eforturilor depuse în perioada interbelică pentru o solidarizare a regiunii în cadrul unei Europe încă disjunctive[5].

1. *Idem*, *Ce este sud-estul european?*, conferinţă ţinută pentru Institutul Sud-Est European, Bucureşti, 1940, p. 6.
2. *Ibidem*, p. 7.
3. *Ibidem*, p. 14.
4. *Ibidem*, p. 13-14.
5. Al. Zub, *Istorie şi istorici în România interbelică*, Editura Junimea, Iaşi, 1989, p. 203-211.

„Era naționalităților se termina în același timp cu a colonialismului"[1], statele se regrupau în blocuri angajate într-un lung război rece, ale cărui costuri nu vor putea fi stabilite nicicând. Discursul istoric încremenea în dogme la Răsărit de Elba, ca efect al totalitarismului comunist, pe când în partea apuseană a Europei el cunoştea o diversificare continuă, spectaculoasă, plină de consecințe pe tărâm epistemologic. „Teritoriul" istoriografiei s-a extins până la abolirea oricărei limite. Cantonat cândva exclusiv în trecut, istoricul acapara acum prezentul şi viitorul, unind retrospectiva cu prospectiva, atitudine teoretizată între alții de Pierre Chaunu, a cărui deschidere în domeniu este notorie[2].

Fernand Braudel, pontiful de supremă autoritate în anii de care vorbim, a ştiut să dea expresie memorabilă acestei tendințe:

> Sur l'échiquier qu'il dessine, chaque historien cherchera sa place : cette dalle noire, ou cette dalle blanche, ou la ligne qui les sépare... Pour ma part, chaque position historique m'a toujours semblé acceptable, pourvu qu'elle n'exclût aucune des autres positions où peut se placer l'historien[3].

Istoricul e peste tot la el acasă, putem spune, fiindcă nimic din ce este omenesc nu trebuie să-i rămână străin, după vechiul îndemn, actualizat la timpul său şi de N. Iorga[4], pentru a ajunge să fie acum deviza multor profesionişti în materie. Pentru a ilustra această expansiune spectaculoasă, ajunge să amintim aici câteva sinteze colective din anii '60-'80 ai secolului XX.

Exemplară şi încă utilă, mereu utilă, se arată sinteza *L'Histoire et ses méthodes*, publicată sub îngrijirea lui Charles Samaran[5], cu introducere şi concluzii de H.I. Marrou, sinteză în care erudiția cea mai severă se împletea cu orizonturile teoretice ale unui timp atât de sensibil la înnoire. Un capitol dens şi instructiv despre *geoistorie* a elaborat, în acest cadru, Charles Higounet[6], incluzând reflecții despre identificarea locurilor, geografie şi istorie, geografie istorică, frontiere etc. „Essor de la recherche historique" îşi intitulează, mai încolo, Jean Bottéro un alt capitol, menit a prezenta scientizarea

1. Jacques-Henri Pirenne, *Panorama de l'histoire universelle*, La Baconnière, Neuchâtel, 1963, p. 382.
2. Pierre Chaunu, *De l'histoire à la prospective*, Robert Laffont, Paris, 1975.
3. Fernand Braudel, „Préface", în Émile Callot, *Ambiguïtés et antinomies de l'histoire et de sa philosophie*, Rivière, Paris, 1962, p. 7-8.
4. N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, ed. a III-a, Institutul de Istorie Universală „N. Iorga", Bucureşti, 1944.
5. Charles Samaran (ed.), *L'Histoire et ses méthodes*, Gallimard, Paris, 1961.
6. *Ibidem*, p. 68-91.

progresivă a domeniului, îndeosebi grație disciplinelor conexe[1], la care se referă mai departe Marcel Cohen ș.a.[2]. Istoria mentalităților e circumscrisă apoi de Georges Duby[3], iar instrumentele de lucru de Michel François[4]. La urmă, H.I. Marrou căuta a defini, concluziv, însăși meseria de istoric[5], evocând noul spirit ce guverna de la un timp istoriografia și insistând asupra datoriei de a recupera valorile.

La fel de utilă pentru circumscrierea domeniului este trilogia *Faire de l'histoire*, editată sub îndrumarea lui Jacques Le Goff și Pierre Nora în 1974, când „cearta umaniștilor" era încă în toi. În prima parte se prezintă *noile probleme*: operația istorică (Michel de Certeau), cantitativul în istorie (F. Furet), istoria conceptuală (P. Veyne), căile istoriei înaintea scrisului (André Leroi-Gourhan), istoria popoarelor fără istorie (Henri Moniot), aculturația (Nathan Wachtel), istoria socială și ideologia societăților (Georges Duby), istoria marxistă – istorie în construcție (P. Vilar), întoarcerea la eveniment (P. Nora). A doua parte, dedicată *noilor abordări*, cuprinde studii despre arheologie (Alain Schnapp), economie (J. Bouvier, P. Chaunu), demografie (A. Burguière), religie (A. Dupront, Dominique Julia), literatură (J. Starobinski), artă (H. Zerner), științe (Michel Serres), politică (Jacques Julliard). În a treia secțiune, despre *noile obiecte*, se fac studii privitoare la climat (E. Le Roy Ladurie), inconștient (A. Besançon), mit (M. Detienne), mentalități (J. Le Goff), lingvistică și istorie (Jean-Claude Chevalier), carte (R. Charlier, D. Roche), tineri (P. Vedal-Naquet), corpul uman (J.-P. Peter, J. Revel), bucătărie (J.-P. Aron), opinia publică (J. Ozouf), film (M. Ferro), sărbătoare (M. Ozouf). Tablou complex, imposibil de examinat în detaliu, destul de sugestiv însă și prin simpla înșiruire de teme, autori, proiecte[6].

Să mai notăm, din aceeași serie de sinteze, încă una, *Il mondo contemporaneo*, îngrijită de Nicola Tranfaglia ș.a., în care volumul X se ocupă de instrumentele cercetării și îi dedică istoriografiei partea cuvenită. Relația istoriei cu științele sociale e tratată pe larg (L. Gallino, M. Revelli), alături de modele (S. Veca, L. Cafagna), comparatism (Ch.S. Maier), istoria cantitativă (M. Carmagnani), etnoistoria

---

1. *Ibidem*, p. 143-186.
2. *Ibidem*, p. 823-846.
3. *Ibidem*, p. 937-966.
4. *Ibidem*, p. 1421-1464.
5. *Ibidem*, p. 1465-1540.
6. Jacques Le Goff, Pierre Nora (ed.), *Faire de l'histoire* (I. *Nouveaux problèmes*; II. *Nouvelles approches*; III. *Nouveaux objets*), Gallimard, Paris, 1974.

(A. Triulzi), feminism (Gianna Pomata), cultura de masă (A. Portelli), mitul rasei (L. Poliakov) etc.[1].

Desigur, am fi putut recurge consensual la seria de acte ale Congreselor Internaţionale de Ştiinţe Istorice, care prezintă, la fiecare cinci ani, marile teme, noile direcţii, preocupările teoretice şi de metodă apărute între timp. Din păcate, o asemenea antrepriză, oricât de utilă, ar fi depăşit cu mult cadrul permis aici. Să amintim totuşi monografia publicată de K.-D. Erdmann, *Die Oekumene der Historiker*, de cel mai mare folos pentru cunoaşterea istoriografiei secolului XX[2].

În volumul de analize critice *Le territoire de l'historien* (1973), Emmanuel Le Roy Ladurie folosea totodată şi termenul de „provinces de la recherche historique", voind a sugera poate că este vorba de un complex cu dimensiuni variate şi complementare : istoria materială, sociologică, culturală a lumii satului ; istoria serială şi cantitativă, cu metode statistice ; studiile interferente cu etnografia, economia, mediul ambiant etc., toate reclamând muncă de echipă şi un instrumentar complex. „Mare consumator de informaţie, ordinatorul-istoriograf se acomodează în rest cu problematicile, adică cu ideologiile cele mai diverse", conchidea Le Roy Ladurie, elogiind tehnica de care dispunea şi reclamând ca istoricul să devină un programator[3], ceea ce îl va face pe Braudel să observe că îl interesează mai ales programul programatorului[4], aşadar ideea, proiectul, perspectiva anchetei. Ştia bine şi el însă că o gândire sintetizează nu numai date, informaţii, conjecturi, dar şi ecouri de viaţă personală, amintiri prin excelenţă subiective, ceea ce pune serios problema originalităţii[5]. Se bucura însă de confruntare şi dialog, atent la luminile pe care celelalte ştiinţe umaniste le proiectează în „câmpul nostru de muncă", dar şi la aportul istoricului la cunoaştere în ansamblu[6]. Cum Braudel însuşi se ocupa de convergenţa ştiinţelor umane, adunate în *La maison des sciences de l'homme*, locul statisticii, rolul informaticii, posibilităţile unei antante cu psihologia socială şi psihanaliza, sau cu ştiinţa politică, atât de lentă încă în căutarea rigorii, se înţelege că el nu putea privi decât cu simpatie eforturile novatoare din jur. „Mai mult decât înnoirea sectoarelor, rămânea [deschisă] problema globalităţii",

1. Nicola Tranfaglia (ed.), *Il mondo contemporaneo*, vol. X/3, La Nuova Italia, Florenţa, 1983.
2. Karl D. Erdmann, *Die Oekumene der Historiker*, Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen, 1987.
3. Emmanuel Le Roy Ladurie, *Le territoire de l'historien*, Gallimard, Paris, 1973, p. 11-14.
4. Fernand Braudel, *Écrits sur l'histoire*, Flammarion, Paris, 1969, p. 7.
5. *Ibidem*, p. 5.
6. *Ibidem*, p. 6.

a sintezei capabile să fructifice datele și concluziile atâtor științe. Îl ispitea chiar gândul că istoricii ar putea să-și construiască o sociologie, o economie, o psihologie a lor ș.a.m.d.[1].

Același „teritoriu" căuta să-l definească aproape concomitent Pierre Chaunu sub titlul *Pour l'histoire*, cu secțiuni tematice relevante: „Clio au risque de Clio"; „Clio au cœur de tout, justiciable et juge de l'essentiel"; „À travers l'espace et le temps"[2]. Note asemănătoare a publicat apoi în volumul *L'historien dans tous ses états*[3], care diversifică analizele critice sub titluri la fel de ilustrative pentru noua etapă: „L'histoire en ses états"; „L'histoire chaude"; „Les dérapages (?) métaphysiques: l'Eglise, le destin, Dieu".

Sceptic, în esență, Paul Veyne știa să observe, la rândul său, că istoria ca disciplină cognitivă progresează totuși, mai ales prin „repertorii de locuri", prin analize și restituții, prin demersuri narative bine conduse[4].

Rămânând în același câmp semantic, să mai amintim faptul că François Furet, cunoscut mai ales ca demitizant al Revoluției franceze și autor al controversatei cărți despre *Trecutul unei iluzii*, a publicat o serie de studii sub un titlu nu mai puțin incitant: *L'Atelier de l'histoire*[5]. Voia să sugereze, poate, că munca istoricului este una de meșteșugar, stăpân pe uneltele sale, atent la rostul pragmatic al meseriei, preocupat mereu să-și ducă lucrul până la capăt.

Tabloul e complex și în continuă schimbare de perspective, accente, nuanțe. „L'historien est comme un peintre de genre", spunea unul dintre slujitorii cei mai devotați ai domeniului[6]. Primind misiunea de a elabora un studiu despre Europa preindustrială (secolele XV-XVIII) pentru colecția „Destins du Monde", concepută de Lucien Febvre în 1952, Fernand Braudel a fost silit să constate că aproape totul trebuia repus în discuție, începând cu limbajul, și că o asemenea istorie nu se putea împlini decât în marginea teoriei, dar sub semnul observației concrete și al comparatismului[7]. A rezultat o schemă tripartită, o analiză în trei etape, acum notorie în toată lumea: 1. *Structurile cotidianului – posibilul și imposibilul*; 2. *Jocurile schimbului*;

1. *Ibidem*, p. 7.
2. Pierre Chaunu, *Pour l'histoire*, Perrin, Paris, 1984.
3. *Idem*, *L'historien dans tous ses états*, Perrin, Paris, 1984.
4. Paul Veyne, *Comment on écrit l'histoire. Essai d'épistémologie*, Seuil, Paris, 1971, p. 269-271.
5. François Furet, *L'Atelier de l'histoire*, Flammarion, Paris, 1982.
6. *Ibidem*, p. 19.
7. Fernand Braudel, *Structurile cotidianului: posibilul și imposibilul*, vol. I, Editura Meridiane, București, 1984, p. 5-6.

3. *Timpul lumii*. Dacă primele două dezvoltau tipologii, ultimul era gândit cronologic, ca o *istorie* mai aproape de tradiția domeniului[1].

Toți marii istorici care au avut ambiția sintezei s-au raportat în mod firesc și la factorul teritorial, în care se regăsesc, topite, numeroase elemente, ținând de om, comunitate, rasă, idei dominante, ca în tabloul „permanențelor" evocate de N. Iorga. Elemente inextricabile, alcătuind o țesătură *sui generis*, de care istoricul devine conștient pe măsură ce-și extinde *experiența*, cuvânt-cheie și pentru slujitorii lui Clio.

Asemenea considerații, de natură a circumscrie problematica teritoriului ca temă a istoriografiei, pot continua la nesfârșit, cu exemplificări din orice spațiu etnocultural. Nu e cazul să insistăm acum. Istoricii atenți la asemenea chestiuni ne-au prevenit destul asupra complexității domeniului, conceptul de *teritoriu* fiind mereu ajustat de noile evoluții. Un erudit american, Robert Ardrey, vorbea chiar despre un „territorial imperative", în sensul că avem nevoie întotdeauna de un spațiu protector la nivel de individ, ca și la nivel comunitar[2]. Pretențiile teritoriale (*Lebensraum*, la nevoie) au stat adesea la originea unor tensiuni și conflicte politico-militare, iar în miezul lor se aflau resursele râvnite de pretendenții la posesiune. Istoria marilor regate și imperii, ca și istoria colonialismului sunt ilustrative sub acest unghi.

Ocupându-se de *durată, spațiu și om în epoca modernă*, sub un titlu ce privea *istoria ca știință socială* în ansamblu, Pierre Chaunu considera că până în secolul al XV-lea lumea europeană era compusă din enclave în care se comunica numai parțial și anevoie. Abia atunci s-a produs „explozia planetară a Extremului Occident creștin", grație îndeosebi navigatorilor, negustorilor și oamenilor politici din anumite zone[3]. El a ilustrat magnific acest fenomen, studiind arhivele din Sevilla pentru a defini relațiile acesteia cu „lumea nouă" în secolele XVI-XVII[4].

La rândul său, scriind *Mari curente ale istoriei universale*, operă clasică, Jacques Pirenne punea un accent deosebit pe „contactele"

---

1. *Ibidem*, p. 9. Un compediu al întregii sinteze a apărut apoi sub titlul *La dynamique du capitalisme*, Arthaud, Paris, 1985.
2. Robert Ardrey, *The Territorial Imperative*, Atheneum, New York, 1966. *Cf.* și George Matore, *L'espace humain*, Nizet, Paris, ed. a II-a, 1976. Pentru spațiul francez, *cf.* Pierre Nora (ed.), *Les lieux de mémoire*, t. II, Gallimard, Paris, 1984, cap. „Le territoire".
3. Pierre Chaunu, *Histoire, science sociale: la durée, l'espace et l'homme à l'époque moderne*, SEDES, Paris, 1974, p. 13.
4. *Idem*, *Séville et l'Atlantique (1504-1650)*, 12 vol., SEVPEN, Paris, 1955-1960, 7343 p.

dintre popoare, socotind că ele joacă un rol primordial în istorie. Cele „continentale" au dezvoltat mai cu seamă un „principiu autoritar", pe când cele „maritime" au cultivat mai mult sentimentul răspunderii, principiul democratic. Ultimele au evoluat mai rapid, grație contactelor pe care le-au putut stabili prin navigație, prin trafic mai intens[1]. Jacques Pirenne a făcut astfel din opoziția între spațiul continental (*terre* etc.) și cel maritim un element dinamic al istoriei[2], unul prezent de altfel și la alți istorici, între care N. Iorga se cuvine a fi citat îndeosebi[3].

Ca și marele nostru istoric, tocmai amintit, înclinăm a pune preț pe organicitatea evoluției în sfera umanului, chiar dacă supusă la mutații tot mai rapide și susceptibilă de interpretări foarte diverse. Timpul și spațiul merită deopotrivă luare-aminte.

> Dacă un popor este dominat de viitorul care se deschide înaintea lui, de căile de uscat sau de apă pe care le posedă, în același timp el nu se poate desface niciodată de tradiție, care trebuie căutată și în timpul cel mai îndepărtat[4].

Este un îndemn folositor și în epoca noastră, mai ales acum, când atâtea disoluții și destructurări geopolitice invită la măsuri de echilibru și stabilitate. Geoistoria, revendicată de la Paul Vidal de La Blanche, continuă să ofere o perspectivă dintre cele mai fecunde[5]. Ea leagă *teritoriul* geografilor, limitat, de *teritoriile* nesfârșite, inepuizabile, ale istoricilor. Câștigul nu e doar de ordin cognitiv[6].

---

1. Jacques-Henri Pirenne, „Prefață" la *Panorama de l'histoire universelle*, La Baconnière, Neuchâtel, 1963, p. VII-IX.
2. Jacques-Henri Pirenne, *op. cit.*
3. N. Iorga, *La place des roumains dans l'histoire universelle*, Paris, 1935.
4. N. Iorga, *Ce este sud-estul european?*, ed. cit., p. 8.
5. Pierre Chaunu, *Histoire, science sociale: la durée, l'espace et l'homme à l'époque moderne*, SEDES, Paris, 1974, p. 15, 62. *Cf.* și Lucian Boia, *Probleme de geografie istorică*, Universitatea București, București, 1985; Ion C. Drăgan, Ștefan Airinei, *Geoclimate and History*, Nagard, Roma, 1987; Emil I. Emandi *et al.* (ed.), *Geopolitica*, vol. I, Editura Glasul Bucovinei, Iași, 1994; Ilie Bădescu, Dan Dungaciu, *Sociologia și geopolitica frontierei*, vol. I-II, Editura Floare Albastră, București, 1995.
6. *Cf.* Paul Virilio, „Fin de l'histoire ou fin de la géographie? Un monde surexposé", în *Le monde diplomatique*, 8, august 1997, p. 17.

Între Est și Vest: o problemă de istorie culturală[1]

Este o temă asupra căreia s-a scris și se va scrie mereu, dată fiind poziția României pe harta continentului. Ea a nutrit deja atitudini aporetice, controverse al căror bilanț nu se poate face momentan. Rostul analizei de față e numai să propună unele observații de tip comparatist, în ideea de a relativiza, pe cât posibil, obsesia singularității noastre geoculturale atât de frecvent invocate.

Ca și *tranziția*, pe care istoricii înclină să o considere un proces continuu, situarea la *răspântie* („au carrefour", „crossroad", „between", „zwischen" etc.) e revendicată, cu sau fără dramatism, de mai toate comunitățile etnoculturale. În acest fel de a privi lucrurile, ei sunt acompaniați adesea de specialiști din alte domenii, îndeosebi de antropologii sensibili la fenomenele de aculturație, de geografii atenți la dimensiunea umană a planetei, de sociologii preocupați de tema frontierelor, ca să nu amintesc aici decât unele domenii pentru care tema plasării „între" prezintă un anume interes. Mass-media a impus apoi conotații și distorsiuni susceptibile să acutizeze încă mai mult o temă preocupantă prin ea însăși.

Chiar și apologeții integrării continuă să dividă Europa în cea „comunitară" și una „orientală", ca în revista *Est-Ouest*, deși aceasta pledează anume pentru unitatea continentului[2]. *Europa Orientalis* e o formulă veche, preluată aproape instinctiv de noii analiști ai fenomenului[3]. I se adaugă, de la un timp, o nuanță în plus, în numele unor schimbări de perspectivă: *Europa Regional*[4].

O asemenea abordare nu e nouă. Ea se poate întâlni la istoricii preocupați de o definiție mai exactă a realităților etnoculturale în raport cu marile imperii din vechime, cu statele hegemonice din

---

1. Text publicat în *Convorbiri literare*, CXXXVIII, 10 (106), octombrie 2004, p. 18-20.
2. *Est-Ovest. Rivista di studi sull' integrazione europea*, Triest, XXXV, 2004.
3. *Europa Orientalis*, XXIII, 2004.
4. *Europa Regional*, XI, 2003.

timpurile mai noi. N. Iorga a atras atenția de multe ori asupra nevoii de a scruta mai riguros aceste realități, luând în calcul dimensiunea „geografică" a istoriei. Fără a vorbi de un determinism sub acest unghi, el sfătuia pe oricine se interesează de mișcarea cronotropică a unei comunități sau alta *încotro* se uită fiecare. Grecii și-au gândit istoria, destinul, mai ales, sub unghi maritim. Civilizația romană s-a clădit în jurul Mediteranei, o veritabilă „économie-monde", cum aveau să susțină Immanuel Wallerstein, F. Braudel ș.a. În Peninsula Iberică, sesiza Iorga, spaniolii privesc mai ales spre aceeași fecundă Mediterană, pe când portughezii s-au raportat mereu la Atlantic. Direcții diferite de privire și de interes a identificat același istoric în Peninsula Scandinavă.

Traian Stoianovich, la rândul său, a sesizat funcția aporetică a căilor de negoț ce legau statele otomane, venețiene și habsburgice[1], comunicarea și izolarea fiind sincrone. Încrucișare de căi, de interese, de proiecte geopolitice, ansamblul acesta comportă ambiguități pe seama cărora i se poate explica, măcar în parte, longevitatea. Drumurile erau pentru otomani mai ales un mijloc de a controla spațiul respectiv, pe când pentru „europeni" – unul de a extinde o rețea profitabilă[2]. Să amintim consensual însemnătatea pe care P.P. Panaitescu o acorda râurilor, direcției acestora, în tentativa de a explica de ce Țările Române au fost separate atât de mult timp[3].

Contextul sud-est-european nu e mai puțin semnificativ sub latura amintită, repusă în discuție și cu ocazia unei dezbateri oarecum recente. Este vorba de

> credințe, negoț, ideologii, politică, arte, mentalități, tot ce constituie nucleul însuși al unei comunități umane dinamice, foarte pestriță, însă unitară sub semnul istoriei, așezată la o răspântie geografică majoră de continente și de spiritualități foarte vechi ale Europei și ale Asiei, dăruind lumii întregi valori înalt simbolice, de la Homer la Brâncuși[4].

O asemenea reflecție dezvolta și un alt comentator, extinzând-o asupra Europei însăși:

---

1. Traian Stoianovich, „Communicative et insolvent: fonctions contradictoires des routes Europe-Asie", în *AIESEE Bulletin*, 28/1998-1999, p. 37-40.
2. *Ibidem.*
3. Petre P. Panaitescu, *Interpretări românești*, Editura Universul, București, 1947.
4. „Cuvânt înainte" în *AIESEE Bulletin*, 28/1998-1999, p. 7: „Croyances, négoce, idéologies, politique, arts, mentalités, tout ce qui fait le noyau même d'une communauté humaine mouvante, fort bariolée, mais unitaire sous le signe de l'histoire, sise à un carrefour géographique majeur des continents et des spiritualités très anciennes de l'Europe et de l'Asie, donnant au monde entier des valeurs hautement symboliques depuis Homère jusqu'à Brancusi...".

În multe privinţe – sesiza Federico Mayor –, Balcanii sunt un laborator al viitorului. Istoria a ţinut parcă să ducă aici la culme complexitatea, interdependenţa şi mobilitatea, care e faţa pozitivă a instabilităţii. Or, se întreba retoric Mayor, cine nu vede că cele trei elemente caracterizează planeta la acest final de secol? Multilingvism, flux necurmat de populaţii, diversitate etnică şi culturală, fenomene de atracţie-repulsie, fluctuaţie de identităţi colective: Sud-Estul european cunoaşte aceste date de lungă durată şi, de asemenea, preţul lor. Lumea noastră este oare altceva decât o replică, la o scară mai mare, a acestui mozaic?[1]

Un mozaic fecund, se poate spune, pe urma atâtor istorici de seamă, îndeosebi a celor cu ataşe genetice în zonă. Disputa de la Chauteauvallon (1985) dintre o eminentă urmaşă a acestei umanităţi balcanice, Hélène Ahrweiller, şi istoricul Fernand Braudel rămâne semnificativă pentru opoziţia dintre cele două lumi, opoziţie nutrită adesea în mod artificial[2]. *Vestul* s-a detaşat de *restul* lumii destul de mult pentru a fi sesizat ca element de opoziţie radicală. Un timp, el se identifica cu lumea libertăţii, a binelui social, prin opoziţie cu ceea ce Ronald Reagan a numit „imperiul răului": Estul comunist şi opresiv. Mai târziu, axa „răului" se va modifica, incluzând lumea arabă, mai bine zis fundamentalismul islamic în căutarea unei alte ordini mondiale[3].

În lunga istorie a noţiunii de *răspântie geopolitică*, în spaţiul european, un moment ni s-a părut mai cu seamă semnificativ, unul stimulat de „spiritul Genevei" la începutul anilor '60. Gândite ca micromonografii pentru ţările din Est, volumele din seria scoasă de *Niedersächsische Landeszentrale für Politische Bildung* limitează la minimum discuţia conceptuală, adoptând o manieră descriptivă, de comentariu geopolitic şi cultural. Rudolf Urban s-a ocupat astfel de *Cehoslovacia între Est şi Vest* (1962)[4], punând accent pe dezvoltarea

1. Federico Mayor, „Dans la diversité, les sources de dialogue, de l'échange et de l'accord... Une histoire partagée", în *AIESEE Bulletin*, 28/1998-1999, p. 12-13: „À maints égards, *les Balkans* sont le laboratoire de l'avenir. L'Histoire s'est en effet attachée à y porter à leur plus haut point la complexité, l'interdépendance et la mobilité, qui est la face positive de l'instabilité. Or, qui ne voit que ces trois éléments caractérisent la planète en cette fin de siècle? Multilinguisme, flux incessant de populations, diversité ethnique et culturelle, phénomènes d'attraction-répulsion, fluctuation des identités collectives: le Sud-Est européen connaît ces données de longue date et en connaît aussi douleureusement le prix. Notre monde est-il autre chose qu'une réplique, à plus grande échelle, de cette mosaïque?".
2. Fernand Braudel, *Une leçon d'histoire*, Flammarion, Paris, 1986.
3. *Cf.* Hans Arnold, „The West und der Rest", în *Zeitschrift für Kultur Austausch*, 1/2002, p. 16.
4. Rudolf Urban, *Tschechoslowakei zwischen Ost und West. Entwicklung des Geisteslebens seit 1945*, NLPB, Hanovra, 1962, 64 p.

vieții spirituale după al doilea război mondial și mai ales pe ultimele evoluții. „Sie werden nicht nur geführt zwischen Ost und West sondern auch zwischen jung und alt."[1] Nu se putea nici bănui direcția ce va urma. „Ob sich die Völker der Tschechoslowakei einmal mehr nach Osten oder nach Westen neigen werden, wird freilich weniger von ihnen selbst als von der weltpolitischen Entwicklung abhängen."[2]

Se poate spune la fel și pe seama celorlalte țări din sistem, cu nuanțe diferite, desigur, impuse de istorie, cultură, context geopolitic. În aceeași serie, Karl Hartmann a subscris, aproape sincron, o interesantă lucrare, *Polens Geist zwischen Ost und West*, interesat și el, formal, de evoluția spirituală[3], dar silit să se ocupe mai ales de frământările social-politice, mult mai afine cu alte țări decât s-a crezut în analizele iubitoare de contraste *à tout prix*. Mileniul polonez a fost sărbătorit timp de șapte ani, începând din 1960, dovadă a nevoii pe care statul, adică regimul politic din Polonia, o resimțea pe linia discursului legitimant[4]. Asocierea așezămintelor științifice, a celor culturale, a Bisericii Catolice chiar la programul jubiliar e semnificativă sub acest unghi. Dacă ruptura de vechiul regim alimenta încă un discurs polemic, nevoia de legitimitate obliga regimul să facă apel la istorie, adesea în forme exagerate, fastuoase, retorice. Interpretarea marxistă a fenomenelor, câtă era, conta mai puțin în raport cu evenimentul însuși, creat anume în perspectiva reconcilierii. Efectele aduse de sovietizarea forțată, din anii '50, se cuveneau reduse, dacă nu și eliminate cu totul. Biserica a profitat de situație ca să preia conducerea spirituală a poporului, nu fără unele conformisme inerente. Dacă regimul sărbătorea mileniul statal, Biserica punea accent în mod firesc pe dimensiunea spirituală: *Sacrum Poloniae Millenium*[5]. Această emisie paralelă de discursuri legitimante avea să aibă urmări considerabile în societatea polonă. Se evoca o continuitate istorică, deși în spirit diferit, păstrându-se totodată un canal de comunicare cu lumea apuseană. Sinteza inițiată de Aleksander Brückner, *Geschichte der polnischen Kultur*, releva tocmai această tensiune impusă de poziția „zwischen Ost und West", ca și de specificul culturii polone[6]. Biserica s-a folosit de context ca să supraviețuiască, la limită, însă și pentru reînnoirea misiunii sale. Ea nu

1. *Ibidem*, p. 61.
2. *Ibidem*.
3. Karl Hartmann, *Polens Geist zwischen Ost und West. Eine Betrachtung zur geistigen Lage in Polen nach dem zweiten Weltkrieg*, Hanovra, 1962, 116 p.
4. *Ibidem*, p. 7.
5. *Ibidem*, p. 10.
6. *Ibidem*, p. 11-12.

putea pierde ocazia „mileniului". Pentru exegetul amintit, condiția „între Est și Vest" se verifica acum mai mult ca oricând[1]. În mare, politica culturii se făcea însă la Moscova, iar posibilitățile de a liberaliza societatea rămâneau destul de restrânse. Ea nu se deosebea esențial de aceea existentă în alte state din „lagărul socialist", dar a impus mereu un anume respect față de sentimentul libertar nutrit de poloni și de convingerea lor că aparțin dintotdeauna lumii apusene[2].

Analoagă, în multe sensuri, era situația Ungariei, stat cu o veche istorie legată de expansiunea Occidentului spre Est, trăind mereu iluzia de a constitui o punte reală între cele două lumi[3]. *Brückenkopf oder Brückenstellung?* Este o interogație multiplă în micromonografia de același tip întocmită de Otto Rudolf Liess[4]. Cât de „europeană" mai era Ungaria sub regimul comunist și ce semnifica recenta ei revoluție din 1956? După opinia autorului, ea reprezenta mai mult o punte, fiind în același timp un spațiu creator, o zonă de neliniști stimulative în istoria europeană[5].

Dieter Müller, la rândul său, a utilizat formula *între* pentru Iugoslavia lui Tito[6], motivându-și acțiunea și prin faptul că în acel spațiu se experimenta un socialism mai blând, care putea deveni și el o punte între cele două lumi.

Rol de punte i se recunoștea și României, într-un opuscul subscris de Otto Rudolf Liess[7], ca o prelungire firească a preocupării sale despre conștiință și misiune istorică, aplicată la tot spațiul Europei Centrale și de Est. Dimensiunea geopolitică a vocabulei „între" era învestită în acest caz și cu un sens ideologic, românii având a-și găsi locul între „antifascism" și identificarea cu modelul sovietic. Un dilematic *între* se recunoștea apoi în căutările regimului pe plan economico-social. Dirijismul se confrunta cu imperativul unei deschideri autentice spre lumea liberă, iar această deschidere era subminată de opțiunea totalitară. Momentan, nu părea să existe o ieșire în deplin acord cu valorile ce le-au asigurat românilor faima de „cosmopoliți" ai regiunii[8]. Relația cu Rusia, bine definită cândva

1. *Ibidem*, p. 14.
2. *Ibidem*, p. 112-113.
3. Otto Rudolf Liess, *Ungarn zwischen Ost und West*, Braumüller, Viena/Stuttgart, 1964, 190 p.
4. Vezi *supra*.
5. *Ibidem*, p. 13.
6. Dieter Müller, *Jugoslawien zwischen Ost und West*, Hanovra, 1964, 88 p.
7. Otto Rudolf Liess, *Rumänien zwischen Ost und West*, Hanovra, 1965, 73 p.
8. *Ibidem*, p. 44.

de istoricul G. Brătianu, rămânea totuși, în contextul diviziunii bipolare a lumii, marea dilemă a politicii externe românești[1].

Când s-a schițat apoi o sinteză privitoare la toată Europa de Sud-Est, rolul de punte al fiecărei entități etnoculturale a apărut și mai limpede, ca într-un caleidoscop, în care imaginile se asociază în fel și chip. Dilema fiecăreia se configura acum pe seama tensiunii dintre modelul sovietic asumat de cele mai multe și comparația cu lumea apuseană[2]. La țările amintite se mai adăugau acum Albania, Bulgaria, Grecia, Turcia, primele cu regim comunist, ultimele aparținând „lumii libere", fiecare trăind însă obsesia punții *între* lumi.

Concluzii analoage s-au desprins apoi, pe seama unui studiu despre același spațiu multicultural, sub unghi generaționist[3], Otto Rudolf Liess fiind preocupat să distingă elementele comune, dar și deosebirile impuse de istorie. Rezulta un tablou complex, aporetic, a cărui trăsătură comună putea fi același inevitabil „între".

Fiecare dintre țările amintite socotea că separă Estul de Vest și că are astfel dreptul la un statut aparte, rezumat de vocabula „între". Polonia, cea dintâi, grație poziției sale geopolitice, a pretins acest lucru, cu două secole în urmă[4]. Ea a separat inițial Rusia de Europa, apoi de Germania, mai târziu Uniunea Sovietică de Germania nazistă, iar ulterior de lumea apuseană. Dar cine separă unește totodată, jucând un rol de punte între culturi, civilizații, lumi ce se consideră diferite, dacă nu chiar opuse. Ca să exemplifice diacronic o asemenea conduită, Marcin Krol a făcut apel la câteva figuri eminente din istoria modernă a Poloniei: Zygmunt Krasiński, Henryk Kamieński, Aleksander Wielopolski, Adam Gurowski, Stefan Kisielewski, Oskar Halecki, fiecare dintre ei pledând, cu argumente ce aparțin deja istoriei, pentru rolul de „avanpost" al patriei lor. Dar se aflau în eroare, invocând „Europa" când aceasta nu exista *de facto*, după cum vor greși din nou invocând „Vestul" după al doilea război mondial, fără ca acesta să constituie o realitate capabilă a salva țările captive[5].

Sentimentul izolării de „lumea liberă" nu e străin de *obsesia răspântiei*, activă în tot spațiul dominat de sovietici și chiar dincolo de acesta. Discuțiile despre *Mitteleuropa*, *Südosteuropa*, *Mittelosteuropa*,

1. *Ibidem*, p. 46.
2. *Idem*, *Südosteuropa. Befand und Deutung*, Wollzeilen Verlag, Viena, 1968, 399 p.
3. Otto Rudolf Liess, *Südosteuropa – Wachablöse der Generationen*, Viena (Niedersächsische Landeszentrale für Politische Bildung – Ostprobleme 12).
4. *Cf.* Marcin Krol, „Polen zwischen Ost und West", în *Transit*, 25, primăvara 2003, p. 12-22.
5. *Ibidem*, p. 16-17.

Osteuropa, ca să folosim termenii germani, relevă sensibilităţi politice şi etnoculturale de aceeaşi natură. Alcătuit mai ales din ţări mici, care au fost odată mari, după cum sesiza Georges Simenon, acest spaţiu, ca şi altele, era obsedat de inchietudini identitare, de nostalgii greu de satisfăcut[1]. Popoarele în cauză ocupau centrul Europei şi trăiau cu toate acestea frustraţia marginalului. *Am Rande Europas* e o sintagmă ce a făcut carieră[2]. Europa însăşi a fost privită uneori ca „un petit cap du continent asiatique"[3], iar în acest complex eurasiatic, micile state aproape că se pierd şi sunt silite a-şi apăra mereu identitatea. Nu e surprinzător deci faptul că ele emit aproape constant un discurs defensiv şi cunosc frustraţii de tot felul. Precaritatea şi tranzitoriul par să domine, acolo, conştiinţa publică.

Revista *Transit*, apărută după disoluţia regimurilor comuniste, ca o publicaţie cu program „european", integrativ, a fost repede sesizată ca o „Zeitschrift des intellektuellen Brückenschlags zwischen Ost und West"[4], punte între lumi opuse până de curând. Noţiunile de trecere (*Übergang*), de abolire a elementelor ce separau vechi entităţi etnoculturale (*Raumordung*), mişcarea regionalistă de pe continent, relaţia dintre teoriile apusene şi realităţile din Estul european sunt teme ce presupun o viziune dinamică, un orizont în plină expansiune, cu realităţi statale şi demografice mai fluctuante ca oricând[5].

Ideea că societatea se află mereu în *tranziţie*, că nu există un imobilism real, definitiv, absolut, s-a impus demult[6]. Se poate spune acelaşi lucru despre situarea *între* state, culturi, civilizaţii diferite. Ideea că Estul şi Vestul „nu se vor întâlni niciodată" (R. Kipling) nu mai poate fi admisă.

1. *Apud* André Guillon, „Frontières", în *AIESEE Bulletin*, 28, 1998-1999, p. 19-24.
2. Marcin Krol, „Am Rande Europas", în *Transit*, 20, iarna 2000/2001, p. 44-45.
3. Paul Valéry.
4. *Süddeutsche Zeitung*, *apud Transit. Europäische Revue* (pliant), p. 6.
5. *Transit. Europäische Revue*, Viena, Frankfurt, hrg., Krzysztof Michalski, 1990. Vezi nr. 1 (*Übergänge zur Demokratie ?*); 6 (*Dilemmas der Sozialpolitik / Vergangenheiten*); 7 (*Macht Raum Europa ? Magisches Prag ?*); 8 (*Das Europa der Religionen*); 9 (*Ex occidente lux ?*) etc.
6. *Cf.* Pierre Chaunu, *Histoire et imagination. La transition*, PUF, Paris, 1980. Pentru extinderea geopolitică a temei, vezi Ivan L. Rudnytki, „Ukraine between est and west", în Ivan L. Rudnytki (ed.), *Essays in Modern Ukrainian History*, Canadian Institute of Ukrainian Studies, Edmonton, 1987 [1966]; Mikola Riabciuk, „Ambigua «ţară de graniţă»: identitatea ucraineană la răscrucea dintre Vest şi Est", în *Altera*, XI (26-27), 2005, p. 53-71. Pentru dinamica ei de-a lungul istoriei, *cf.* Neagu Djuvara, *Civilisations et lois historiques. Essai d'étude comparée des civilisations*, Mouton, Paris/Haga, 1975; *idem*, *Le Pays Roumain entre Orient et Occident, Les Principautés danubiennes au début du XIXe siècle*, PUF, Paris, 1989.

Dimensiunea socială a istoriei[1]

Repere în spațiul european

Istoria istoriei a fost tentată mereu să-i grupeze pe istorici în școli, tendințe, curente, practicând o taxonomie adesea contestată, însă care nu e lipsită de un anume temei. S-au putut identifica astfel unele constante ale domeniului, indispensabile pentru înțelegerea acestuia, dar și preocupări, nu mai puțin legitime, de a-l înnoi mereu. S-a întâmplat la fel și în alte științe umaniste, cele pe care Fernand Braudel voia să le reunească sub cupola unei *Maison des sciences de l'homme*, instituție de înalt prestigiu astăzi, dar și „metaforă", la origine, a conexiunii necesare între acele științe care au făcut ca spiritul interdisciplinar să alimenteze un *metadiscurs* despre om[2].

„L'histoire est sociale tout entière par définition", spunea Lucien Febvre. Ea nu se mai poate dispensa acum de sociologie, antropologie, științe politice, teoria culturii etc., iar conștiința acestui fapt vine din secolul al XIX-lea, dacă nu mai dinainte încă, deși *istoria socială* ca atare e mai recentă, ca produs modelat gradual în secolul XX. Ea a ajuns să cointereseze și alte discipline, cum ar fi teoria comunicării, geopolitica, relațiile internaționale, sociolingvistica, psihologia socială, istoria religiilor, tendința spre totalitate, atât de bine pusă în lumină de Braudel, fiind o ispită continuă a istoriografiei de acest gen[3].

Pozitivismul comtean, asociat cu demersuri istoriografice de tipul acelora inițiate de Alexis de Tocqueville, J. Michelet, Fustel de Coulanges, a stimulat diversificarea continuă a studiilor de istorie socială.

---

1. Text publicat în *Noi perspective asupra istoriei sociale în România și Franța* (*Nouvelles perspectives de l'histoire sociale en France et en Roumanie*), studii reunite de Alexandru-Florin Platon, Cristiana Oghină-Pavie, Jacques-Guy Petit, Editura Universității „Al.I. Cuza", Iași, 2003, p. 23-37 („Istoriografia română și ascensiunea istoriei sociale").
2. *Cf.* Robert A. Nisbet, *Social Change and History. Aspects of the Western Theory of Development*, Oxford University Press, New York, 1969.
3. Peter Burke, *Istorie și teorie socială*, trad. Cosana Nicolae, postfață de Sorin Antohi, Editura Humanitas, București, 1999, p. 5-6.

Impulsuri convergente au venit aproape simultan şi dinspre materialismul istoric, psihologismul lamprechtian, sociologia durkheimiană, după cum au sesizat demult exegeţii fenomenului[1].

Desigur, istoria socială, în sensul consacrat de „analiştii" francezi, este mai recentă, însă forme ale speţei au existat mai demult, aproape dintotdeauna[2], căci omul, atent la trecut în ansamblu, a trebuit să se intereseze mereu şi de aspecte ale vieţii sociale. Tucidide n-a descris doar un război, ci lumea greacă a timpului său, o istorie *sui generis*, înaintea căreia au existat, fără îndoială, altele[3].

Din spaţiul german, studiile lui Max Weber, Werner Sombart, Hans Ulrich Wehler, Werner Conze, Jürgen Kocka ş.a. au marcat, de-a lungul secolului XX, preocupări consonante cu istoria socială practicată în Franţa sau în lumea anglo-saxonă, cu note specifice, desigur, însă indicând şi ele o anume comunitate de idei, atitudini, soluţii[4]. De la o „ştiinţă sociopsihologică" (K. Lamprecht) sau „culturală" (H. Rickert), cum tindea să devină la începutul secolului XX, istoria şi-a extins mereu sfera de preocupări, incluzând aproape totul, abolind graniţele care o separau de alte discipline şi reconsiderându-şi mereu statutul epistemic[5].

O atare expansiune nu era lipsită de riscuri şi a produs destule reacţii critice, dacă nu chiar vehemente contestări[6]. Prea multe ambiguităţi şi antinomii îi subminau vechiul prestigiu[7], iar cooperarea cu alte discipline părea încă „un dialog al surzilor" (F. Braudel), deşi se făceau eforturi considerabile de transgresiune a vechilor prejudecăţi şi autarhii[8].

Înnoirile n-au venit întotdeauna din zona istoricilor de meserie, ci uneori din spaţii afine sau complementare. Max Weber era sociolog,

1. Georges Lefebvre, *La naissance de l'historiographie moderne*, Flammarion, Paris, 1971, p. 323-326.
2. Jacques Le Goff *et al.* (ed.), *La Nouvelle Histoire*, Retz, CEPL, Paris, 1978, p. 515, „Histoire sociale" de Roger Chartier şi Daniel Roche.
3. *Cf.* Peter Burke, *op. cit.*, *passim*.
4. *Cf.* Jürgen Kocka, Detlev Peukert, „Max Weber et l'histoire. Derniers développements en République Fédérale d'Allemagne", în *Revue de synthèse*, CVII (1-2), 1986, p. 9-38.
5. Georg G. Iggers, *New Directions in European Historiography*, Wesleyan University Press, Middletown, 1975.
6. *Cf.* Al. Zub, *Istorie şi finalitate*, Editura Academiei, Bucureşti, 1991, p. 86-100, „Expansiune şi spirit interdisciplinar".
7. Émile Callot, *Ambiguïtés et antinomies de l'histoire et de sa philosophie*, Rivière, Paris, 1962.
8. *Cf.* N. Iorga, *Generalităţi cu privire la studiile istorice*, ed. a IV-a, cu un studiu introductiv de Andrei Pippidi, Editura Polirom, Iaşi, 1999, *passim*.

E. Labrousse – economist, ca şi Werner Sombart, W. Dilthey – filosof, O. Spengler – matematician, A. Toyubee – diplomat, Philippe Ariès – funcţionar până spre finele carierei sale.

Cele mai de seamă renovaţii pe linia istoriei sociale, în perioada interbelică, se leagă, fără îndoială, de revista *Annales d'histoire économique et sociale* (1929), în jurul căreia Marc Bloch şi Lucien Febvre au dezvoltat o şcoală de prestigiu, poate cea mai fecundă din secolul XX[1]. Asemenea direcţii de cercetare existau însă concomitent şi în alte spaţii culturale, fie şi sub denumiri distincte, inclusiv în România, ca şi *Revue de synthèse historique*, ajunsă, din 1900 până acum, la a patra serie, cu accente noi la fiecare; revista *Annales* a cunoscut şi ea mutaţii semnificative, impuse de schimbările ce au avut loc în istoriografie. Dacă prima a evoluat, prin Henri Berr, spre o istorie intelectuală[2], cealaltă şi-a propus, mai cu seamă în ultimele două decenii, să privilegieze mentalităţile, ambele reviste indicând, în fond, o mişcare convergentă[3].

Istoria socială din perioada interbelică, mereu în dispută şi căutând în permanenţă accente noi, a devenit tot mai mult o *istorie socioculturală* (H.J. Martin, M. Vovelle, M. Agulhon, Marc Ferro, Pierre Chaunu etc.), impulsionată de Braudel însuşi, rămas disponibil până la capăt pentru maxima deschidere a discursului istoric[4]. Marile proiecte de „fişare universală" a populaţiei, tinzând spre o analiză cât mai riguroasă a mobilităţii sociale, mai ales în America, înseamnă deja un pas înainte[5].

O asemenea abordare n-a putut rămâne indiferentă, în ultimul sfert de secol, la sugestiile antropologiei istorice, ştiinţă mai sensibilă la relaţii decât la structuri, mai atentă la sensuri simbolice decât la economie[6]. Istoria socială nu poate ignora azi marea mobilitate a proceselor în desfăşurare, pe orice plan, de la dinamismul geopolitic al lumii până la temele de microistorie care pasionează o bună parte a profesioniştilor în domeniu[7]. Căutând să se adapteze la noile exigenţe, ea se confruntă cu serioase dificultăţi, asupra cărora Peter Burke ne-a prevenit deja în *History and Social Theory*:

---

1. Hervé Coutau-Bégarie, *Le phénomène „Nouvelle Histoire". Stratégie et idéologie des nouveaux historiens*, Economica, Paris, 1983 (ed. a II-a, 1988).
2. *Revue de synthèse*, IVe série, 1-2, 1986, p. 5-7: *Aux lecteurs*.
3. *Cf.* Charles-Olivier Carbonell, *L'Historiographie*, PUF, Paris, 1980.
4. Fernand Braudel, *Une leçon d'histoire*, Flammarion, Paris, 1986.
5. Jacques Le Goff *et al.*, *op. cit.*, p. 520-521.
6. *Cf.* Natalie Zemon Davis, *Culture and Society in Early Modern France*, Stanford University Press, Stanford, 1975.
7. Richard J. Evans, „Social history in the postmodern age", în *Storia della storiografia*, 18, 1990, p. 36-42.

Istoria socială se află acum în pericolul de a se împărți în două, o parte fiind preocupată de marile curente, cealaltă de studiile de caz pe scară mică. În special în Germania, cele două grupuri se află în conflict cu așa-numiții «istorici ai societății» (*Gesellschaftshistoriker*), pe de o parte, și cu practicanții «microistoriei», de cealaltă[1].

Jaloane în evoluția istoriei sociale românești

Se regăsesc asemenea evoluții istoriografice și în cultura română? Un răspuns cât de cât verosimil nu se poate formula într-o schiță ca aceasta, menită numai să fixeze repere, teme, figuri, pe un traseu sinuos și lung, care ar merita, desigur, un demers special. Unele studii s-au și întreprins, încă din secolul al XIX-lea, iar de atunci bibliografia istoriei sociale românești a sporit considerabil. Eu însumi, ocupându-mă de-a lungul anilor de numeroase personalități și curente din istoria noastră, am avut ocazia să remarc unele preocupări de istorie socială încă din secolul al XVII-lea, la cronicarii moldo-munteni și mai cu seamă la istoricul D. Cantemir, a cărui *Descriptio Moldaviae* constituie deja un reper notabil pe această linie[2]. Cronicarii și erudiții ardeleni, evocați cândva de Ioan Lupaș, au manifestat nu mai puțin interes pentru problematica socială[3].

O parte dintre acei ardeleni, obsedați de ideea națională, dar sensibili deopotrivă la dimensiunea socială a istoriei, și-au împlinit misiunea în Țările Române extracarpatine, adesea cu un devotament exemplar. Formația lui M. Kogălniceanu a fost modelată nu doar de abatele L'hommé la Lunéville, de Ranke ori Savigny la Berlin, dar și de un modest călugăr maramureșan, Gherman Vida, prin mijlocirea căruia a cunoscut, între altele, *Cronica românilor și a mai multor neamuri* de Șincai, lăsându-se prins, la rândul său, în marea aventură istoriografică[4].

Pașoptismul românesc a fost, se știe, puternic marcat de această prezență ardeleană, novatoare și fecundă, chiar și atunci când a impus accente inadmisibile în limbă și istorie, pe linia unui purism latin, născut pesemne dintr-o pedagogie a resurecției colective. Cum a sesizat deja D. Prodan în monografia despre *Supplex Libellus*

1. Peter Burke, *op. cit.*, p. 31.
2. Al. Zub, *Biruit-au gândul. Note despre istorismul românesc*, Editura Junimea, Iași, 1983.
3. Ioan Lupaș, *Cronicari și istorici din Transilvania*, vol. I-II, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1933.
4. *Cf.* Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu istoric*, Editura Junimea, Iași, 1974, p. 41-44.

Valachorum[1], text justițiar și programatic din 1792, acel spirit se recunoaște și în scrierile istorico-filologice din zona extracarpatină, în politogramele care au pregătit așezămintele României moderne nu mai puțin[2].

M. Kogălniceanu, N. Bălcescu, Al. Papiu-Ilarian, B.P. Hasdeu și mai toți istoricii remarcabili din epocă s-au preocupat deopotrivă de restituția trecutului „așa cum a fost", în spirit rankean, dar și de acea „filosofie socială" de care Heliade Rădulescu și elevii săi au făcut mult caz la jumătatea secolului al XIX-lea[3]. Era un tip de reflecție ce avea să rodească prin generația *Junimii*, în jurul altui ardelean, Titu Maiorescu, îndeosebi prin A.D. Xenopol și G. Panu, ultimul ajuns să producă un discurs mai radical în materie de reformă socială[4].

Dimensiunea socială a istoriei se impusese hotărâtor la finele secolului al XIX-lea, odată cu masivele restituții documentare întreprinse de T. Codrescu, G. Ghibănescu și mai ales de N. Iorga, marele explorator de biblioteci și arhive, care a întreprins, după exemplul profesorului său ieșean, A.D. Xenopol[5], o nouă sinteză de istorie a românilor, la sugestia lui K. Lamprecht (1905), una ce trebuia să țină seama într-o mai bună măsură de noile achiziții documentare și de ultimele orientări teoretico-metodologice în domeniu[6]. În această viziune, conta nu atât statul, cât mișcarea evolutivă a comunității, pe linia acelui „realism organic" asimilat mai ales din opera lui Kogălniceanu[7].

Era tocmai momentul când unul dintre comilitonii lui Iorga pe tărâm științific, Ioan Bogdan, elabora un vast program de istorie socială, în discursul de recepție la Academie (1906)[8], pentru a conchide că după o fază *religioasă*, după una *politică* sau *provincială* și după încă o fază, *națională*, istoriografia română „tinde a deveni din ce în ce mai mult *sociologică*, fără să înceteze de a fi națională"[9].

---

1. David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, Editura Universității „Victor Babeș", București, 1948. De atunci, mai multe reeditări, inclusiv în limbi străine.
2. *Cf.* Vlad Georgescu, *Istoria ideilor politice românești (1369-1878)*, Jon Dumitru Verlag, München, 1987.
3. Radu Tomoiagă, *Ion Eliade Rădulescu. Ideologia social-politică și filosofică*, Editura Științifică, București, 1971.
4. Al. Zub, *Junimea. Implicații istoriografice*, Editura Junimea, Iași, 1976; Alexandru D. Xenopol, *Scrieri sociale și filosofice*, Editura Științifică, București, 1967; Gheorghe Panu, *Cercetări asupra stării țăranilor în veacurile trecute*, vol. I, Institutul de Arte Grafice „Eminescu", București, 1910.
5. Alexandru D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiana*, vol. I-VI, Tipo Litografia H. Goldner, Iași, 1888-1893.
6. N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes*, Cotta, Stuttgart, 1905.
7. *Idem*, *M. Kogălniceanu, omul politic, scriitorul și românul*, Socec, București, f.a.
8. Ioan Bogdan, *Istoriografia română și problemele ei actuale*, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl", București, 1906.
9. *Ibidem*, în *Scrieri alese*, București, 1968, p. 103-104.

Dezideratul acesta, *credo* asumat de o generație de istorici sensibili la problematica socială, acutizată de răscoalele țărănești din 1907 (R. Rosetti, G. Panu, V.M. Kogălniceanu, N. Iorga, A.D. Xenopol etc.) și de „marele război al întregirii", n-a putut fi împlinit cu totul nici până astăzi, deși s-au depus între timp mari strădiințe consensuale, s-au definit școli de gândire a fenomenului social și s-au creat instituții anume spre a stimula cunoașterea acelui fenomen în perspectivă istorică.

A.D. Xenopol dăduse cel mai bun exemplu pe această linie, acordând socialului, ca factor, valoarea cuvenită în praxa istoriei și teoretizând chiar, cu destulă insistență, raportul dintre *sociologie și istorie*[1]. Sub acest semn s-au produs și primele inițiative înnoitoare în perioada interbelică, adesea în cadrul unor polemici semnificative pentru noua etapă. Direcțiile trasate de Al. Lapedatu, I. Ursu, P. Constantinescu-Iași, C.C. Giurescu, în prelegeri inaugurale[2], rimau cu programul lui Ioan Bogdan de la începutul secolului, cu toate deosebirile de poziție ce se puteau constata între ele. În mod expres, C.C. Giurescu și-a întocmit discursul pornind de la sinteza bogdaniană, spre a semnala o continuitate de atitudine și nevoia unei instituționalizări mai riguroase a cercetării.

O pledoarie insistentă pentru istoria socială a făcut tot atunci și Șt. Zeletin, filosof și sociolog ca formație, unul atent deopotrivă la problemele curente ale societății românești și la dimensiunea lor diacronică[3]. Sociologiza peste măsură și tocmai de aceea G.I. Brătianu, un profesionist al istoriei, i-a răspuns competent și receptiv, atribuind istoriei, cu bun temei, un sens mai larg, așa cum se definise acesta în ultimul timp[4].

1. Alexandru D. Xenopol, *Sociologia e storia*, 1904, 1906; *Sociologie et histoire. À propos du livre de M. Cesare Rivera*, 1906; *Congresul sociologic din Londra...*, 1906; *Il determinismo nella sociologia*, 1907; *Le leggi de l'evoluzione sociale*, 1909; *Sociologia și socialismul*, 1910; *La prévision en sociologie*, 1912; *Postulatul psihologic în sociologie și istorie*, 1912; *Loi et prévision en matière sociale*, 1913. Pentru detalii, vezi Al. Zub, *A.D. Xenopol, 1847-1920. Biobibliografie*, Editura Enciclopedică – Editura Militară, București, 1973.
2. Alexandru Lapedatu, *Nouă împrejurări de dezvoltare ale istoriografiei naționale*, Institutul de Arte Grafice „Ardealul", Cluj, 1921; Ion Ursu, *Concepția istorică. Caracterizarea și împărțirea istoriei românilor*, Tipografia „Antonescu", București, 1924; Petre Constantinescu-Iași, *Caracterizarea și împărțirea istoriei românilor. O nouă concepție*, Tipografia H. Goldner, Iași, 1926; Constantin C. Giurescu, *Considerații asupra istoriografiei românești în ultimii douăzeci de ani*, Editura Datina Românească, Vălenii de Munte, 1926.
3. Ștefan Zeletin, *Istoria socială*, Editura Revistei „Pagini Agrare și Sociale", București, 1925; „Istoria socială cu obiect de învățământ", în *Pagini agrare și sociale*, III (1-3), 1926, p. 18-20, 61-64.
4. Gheorghe I. Brătianu, *Teorii nouă în învățământul istoriei, cu prilejul unui studiu al domnului Șt. Zeletin*, Editura Viața Românească, Iași, 1926. Preopinentul i-a răspuns imediat în *Pasul vremii*, I (2), 1926, p. 61-62. Asupra polemicii, vezi Lucian Nastasă, „Istoria socială în polemica dintre Ștefan Zeletin și G.I. Brătianu", în *AIIAI*, XXIII (2), 1986, p. 757-761.

Polemica amintită, ca și prelegerea lui C.C. Giurescu n-au rămas fără consecințe pentru istoriografia perioadei, de care am avut ocazia să mă ocup mai pe larg în altă parte[1], definind o „istorie sociologică" în expansiune[2], cu trimiteri la precursorii din secolul al XIX-lea și la noile achiziții în domeniu, unele foarte semnificative, precum acelea subscrise de Șt. Zeletin, E. Lovinescu, I.C. Filitti, G. Zane, C.C. Giurescu, G.I. Brătianu, V. Madgearu, M. Manoilescu ș.a.[3], pentru a nu-l mai reaminti pe Iorga însuși, în viziunea căruia istoria trebuia să fie cât mai cuprinzătoare, incluzând socialul cu predilecție. Această expansiune a istoriei sociale a fost stimulată în bună măsură de *Asociația pentru știință și reformă socială*, creată de D. Gusti la finele primei conflagrații mondiale, asociație care a scos o revistă de larg interes (*Arhiva*) și în cadrul căreia avea să se constituie *Institutul Social Român*, așezământ unic în felul său, cu un program ce friza utopia, însă care a condus la rezultate excelente[4]. Realitatea se cuvenea explorată, în acest sens, nu numai pe orizontala sociologiei, ci deopotrivă pe verticala istoriei, diacronia fiind necesară estimării corecte a prezentului. Mediul rural și cel urban urmau a fi cercetate sistematic, monografii complexe intrau în programul echipei conduse de Gusti. O sociologie și o știință a națiunii se înfiripau din eforturile depuse de o întreagă pleiadă, pe seama căreia există deja o vastă bibliografie[5], din care se cuvin amintite mai ales studiile lui O. Bădina, Ilie Bădescu, M. Mâciu, Z. Ornea etc.[6] Perspectiva sociologizantă în abordarea istoriei începea să fie luată în seamă, cu referiri la R. Aron, F. Braudel, Louis Henry etc., și de către istoricii români, unii venind chiar din sfera sociologiei.

---

1. Al. Zub, *Istorie și istorici în România interbelică*, Editura Junimea, Iași, 1989.
2. *Ibidem*, p. 283-301, 381-384 („Spre o istorie sociologică").
3. Ștefan Zeletin, *Burghezia română*, Editura Cultura Națională, București, 1925; *Neoliberalismul*, Editura „Pagini Agrare și Sociale", București, 1927; Eugen Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, vol. I-III, Editura Ancora, București, 1924-1925; Virgil Madgearu, *Revoluția agrară și evoluția clasei țărănești*, București, 1923; Mihail Manoilescu, *Rolul și destinul burgheziei românești*, București, 1942.
4. G. Vlădescu-Răcoasa, *L'Institut Social Roumain: XV ans d'activité: 1918-1933*, Editura Bucovina, București, 1933.
5. *Cf.* Miron Constantinescu, Ovidiu Bădina, Ernö Gáll, *Sociological Thought in Romania*, Editura Meridiane, București, 1974. Din interiorul școlii monografice, vezi îndeosebi Henri H. Stahl, *Controverse de istorie socială românească*, Editura Științifică, București, 1969; *Studii de sociologie istorică*, Editura Științifică, București, 1972; *Amintiri și gânduri...*, Editura Minerva, București, 1981; *Probleme confuze în istoria socială a României*, Editura Academiei, București, 1992.
6. *Cf.* Mircea Mâciu, *Interpretări din istoria sociologiei românești*, Editura Junimea, Iași, 1980.

H.H. Stahl, Miron Constantinescu, Traian Herseni, Anton Golopenția, Vladimir Trebici sunt exemple notorii, care au jucat un rol de seamă în trasarea acestei direcții[1].

Alte sugestii au venit dinspre geografie (Ion Donat)[2], pe urmele unei tradiții deja conturate (S. Mehedinți, G. Vâlsan etc.)[3], ca și din alte discipline interesate în explorarea fenomenului social și cooperând la realizarea unei sinteze.

Poate că cea mai interesantă, mai ambițioasă și mai erudită sinteză de istorie socială din perioada interbelică, o sinteză *sui generis*, rămâne *Enciclopedia României*, inițiată de D. Gusti la Institutul Social Român și scoasă sub patronaj regal în patru volume (din șase proiectate) în 1938-1940. Operă colectivă, de înalt profesionalism, enciclopedia la care ne referim a rămas unică. În spațiul ei, afirmă editorul, „istoria ideilor și istoria pragmatică se îmbină, se explică una pe alta și se confundă, pentru că sunt numai două înfățișări ale unui singur act vital”[4].

Gândită inițial mai modest, ca un *Dicționar social, economic și politic al României*, somptuoasa enciclopedie oferea o lectură multiplă și competentă a realităților românești, din perspectiva unei științe a națiunii, pe care D. Gusti tocmai o elabora. Istoria și sociologia se întâlneau aici cu etica și doctrinele politice, dreptul cu economia politică, statistica și problemele agrare cu legislația de orice fel și cultura. Istoria socială deținea un loc privilegiat, ca domeniu în plină expansiune atunci, oarecum analog cu formula adoptată în Franța de De Mouzie[5]. Organizarea politico-administrativă, statul, economia, instituțiile, cultura alcătuiau marile capitole ale enciclopediei, ultimul dintre ele fiind conceput în două mari volume (V-VI), cele care n-au mai ajuns, din cauza războiului, să fie duse până la capăt. Cu toate acestea, studiul despre *Știința națiunii*, întocmit de D. Gusti[6], cel al lui N. Iorga despre *Originea, firea și destinul neamului românesc*[7], împreună cu mica sinteză de *Istoria românilor*, subscrisă de

1. *Cf.* Vladimir Trebici, *Demografie. Excerpta et selecta. Academicianul la vârsta de 80 de ani*, Editura Enciclopedică, București, 1996.
2. Ion Donat, „Geografia ca mijloc de cunoaștere în istorie”, în *Studii*, 6, 1967, p. 1145-1161. Vezi volumul lui Lucian Boia reprezentând cursul didactic de geografie istorică și volumul subscris de Ion C. Drăgan *et al.* cu privire la același domeniu.
3. Sabba Ștefănescu, Gheorghe Murgeanu, Vintilă Mihăilescu (ed.), *Geologia, geofizica, geodezia, geografia* (*Istoria științelor în România*), Editura Academiei RSR, București, 1977.
4. Dimitrie Gusti, „O enciclopedie românească”, în *Enciclopedia României*, vol. I, București, 1938, p. VII.
5. *Ibidem*, p. VIII.
6. *Ibidem*, p. 17-30.
7. *Ibidem*, p. 33-41.

C.C. Giurescu[1], ne îngăduie să înțelegem ansamblul ca un proiect de istorie socială, în sensul cel mai larg al sintagmei. Studiul lui Gusti și începe de altfel cu un enunț semnificativ pentru marea sinteză:

> Viața socială a omenirii civilizate se înfăptuiește în cuprinsul națiunilor. Națiunea este realitatea centrală, care însumează toate aspirațiile firești ale indivizilor și de la care pornesc, nu spre o nouă ființă, ci spre un nou plan de relații, toate manifestările internaționale. Națiunea este singura unitate socială care își ajunge sieși, în înțelesul că nu cere pentru deplina ei realizare o unitate socială mai cuprinzătoare, fiind în stare să-și creeze o lume proprie de valori, să-și stabilească un scop în sine și să-și afle mijloacele de înfăptuire, adică forța de organizare și propășire în propria ei alcătuire. Nici o altă unitate socială nu ocupă un loc asemănător în domeniul vieții sociale[2].

Am reprodus anume acest pasaj ca fiind caracteristic pentru direcția sociologică pe care o adoptase și o parte din istoriografia română, cea nemulțumită de abordările absolutizante sau unilaterale. Războiul și dictatura comunistă au blocat o evoluție de la care se puteau aștepta rezultate încă mai spectaculoase. Sociologia a fost scoasă din programele didactice pentru multă vreme, iar istoriografia supusă la distorsiuni și reducții de neînchipuit mai înainte. Deși ideologia marxistă putea să profite din studiul istoriei sociale, ea a impus o „linie" simplificatoare, de tip stalinist, care a compromis o bună parte din producția istoriografică[3].

Abia la începutul anilor '70 ai secolului trecut s-a putut iniția, la Cluj, pe linia lui D. Prodan, însă beneficiind și de impulsuri mai vechi, un program de studii sociale, unele cu rezultate deosebite, începând chiar cu „antichitățile" transilvane, dar cu eforturi remarcabile pentru veacul de mijloc și epoca modernă.

Sub presiunea ideologiei oficiale, erau privilegiate atunci temele luptei de clasă, „războaiele țărănești", revoltele sociale, dar se și studiau temeinic fenomene mai ample, precum iobăgia, „stările", mutațiile demografice, pentru a nu mai vorbi de răscoala lui Horia și revoluția de la 1848, care au mobilizat atâtea energii, fie pentru a constitui corpuri documentare, fie pentru a le da o nouă interpretare, în acord cu ideologia marxistă, uneori și cu o motivație politică mai directă. Istorici mai în vârstă, cu debuturi în perioada

1. *Ibidem*, p. 51-58.
2. *Ibidem*, p. 17.
3. *Cf.* Henri H. Stahl, *Probleme confuze în istoria socială a României*, Editura Academiei, București, 1992, p. 9-11. Vezi și Pavel Chihaia, *Fața cernită a libertății. Douăzeci de convorbiri la „Europa Liberă"*, Editura Jurnalul literar, București, 1991, p. 5-14, 27-40.

interbelică, au fost recuperați de regim (adesea după sincope carcerale) pentru a da prestigiu și credibilitate noului discurs. Exemple destule stau la îndemâna celui care urmărește bibliografia istorică a perioadei respective. Să amintim aici doar cazul lui Silviu Dragomir, fost demnitar, închis la Sighet și pus în situația de a rescrie monografia dedicată lui Avram Iancu, în cadrul unui program mai vast de rescriere a istoriei naționale[1].

S-a încercat atunci și o sistematizare de tip istoriografic, pe baza materialismului dialectic, una ce ne îngăduie a regăsi acum reperele necesare unei analize ca aceasta. Publicând *Incursiuni în istoriografia vieții sociale*[2] (1973), Aurel Răduțiu constata, cu temei, o „invazie a socialului în istorie", stimulată de marxism, dar având și antecedente notabile[3], întrucât cunoașterea concretului social a impus mereu analize în planul vieții comunitare, oricât de simple, cu secole în urmă. Cronistica nu era lipsită de mențiuni consonante, de episoade indicând frământări sociale, mutații în așezăminte și stări, în viața oamenilor[4]. P.P. Panaitescu, E. Stănescu, Gr. Scorpan, I. Verdeș, D. Veliciu, între alții, au căutat să evidențieze din textele cronicarilor ideile prin care aceștia puteau fi mai lesne integrați în noua istoriografie, înainte ca studii mai sistematice, întreprinse de M. Berza, Lucian Boia, Virgil Cândea, Al. Duțu, Vlad Georgescu, A. Oțetea, Paul Simionescu, Dan Simonescu, P. Teodor ș.a., să definească un nou stadiu în explorarea acestui câmp tematic[5].

Subliniind aportul materialismului în istoria socială, Aurel Răduțiu punea accent pe conceptualizare și metodologie, nu fără a reproșa istoriografiei mai vechi preferința pentru evenimente și figuri, diplomație și războaie, reușite individuale în diverse domenii – cu alte cuvinte, acea „istorie empirică și psihologizantă, împrumutând când masca rece a obiectivismului științific, când dând curs unui subiectivism

---

1. *Cf.* Pompiliu Teodor, *Evoluția gândirii istorice românești*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1970; *Din gândirea materialist-istorică românească*, București, 1972; *Istorici români și probleme istorice*, Oradea, 1993; *Incursiuni în istoriografia română a secolului XX*, Fundația Culturală „Cele Trei Crișuri", Oradea, 1995; *Incursiuni în opera istorică a lui Gheorghe Brătianu*, Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 1999; *Sub semnul Luminilor: Samuil Micu*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2000.
2. Aurel Răduțiu, *Incursiuni în istoriografia vieții sociale*, Editura Dacia, Cluj--Napoca, 1973.
3. *Ibidem*, p. 5. *Cf.* și Katherine Verdery, *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu*, Editura Humanitas, București, 1994, p. 205-248.
4. *Cf.* I. Verdeș, „Ideile social-politice ale cronicarilor din secolele XVII-XVIII din Țara Românească și Moldova", în *Din istoria filosofiei în România*, vol. I, București, 1955, p. 7-36.
5. Vezi bibliografia selectivă folosită de Aurel Răduțiu, *op. cit.*, p. 183.

exaltat"[1]. Ambele tendinţe erau condamnabile, în opinia autorului, căci conferă discursului istoric „o mare doză de arbitrar", lipsindu-l totodată de „principiul ordonator care să catalizeze puzderia faptelor" şi să le pună într-un just raport cu „spaţiul social"[2].

Tot în anii '70, sub impulsul preocupărilor existente în lumea apuseană, dar şi al unor interese politice locale, au fost stimulate şi în România studiile de demografie istorică, multe dintre ele grupate în seria *Populaţie şi societate*, scoasă sub redacţia lui Ştefan Pascu[3]. Demografia era socotită o dimensiune fundamentală a istoriei sociale şi a civilizaţiei în ansamblu, motiv pentru care iniţiatorul seriei pleda insistent să se adopte un program de studii româneşti în acest domeniu. Momentul coincidea cu unele măsuri pe linie politică şi de stat care să conducă la un spor masiv de populaţie. Prestigiul sorbonardului Pierre George era invocat în sprijinul unei atitudini care în România ceauşistă a condus, după cum se ştie, la restricţii dintre cele mai stânjenitoare în politica natalităţii[4]. Nu se poate ignora totuşi faptul că echipa clujeană, dedicată acestui domeniu, în spirit multidisciplinar, a stimulat şi alte iniţiative de aceeaşi natură, cu rezultate notabile pentru dezvoltarea istoriografiei române în ansamblu.

Aproape sincron, Ştefan Ştefănescu a creat la Universitatea din Bucureşti un „laborator" special şi a subscris o sinteză despre demografie ca disciplină istorică[5], utilă atunci, ca şi astăzi pentru studioşii preocupaţi de această componentă a discursului istoric. De la schiţa introductivă, făcută de Ştefan Pascu[6], s-a putut ajunge astfel la o sistematizare mai amplă a problemelor demografiei istorice, domeniu care de atunci a cunoscut destule fluctuaţii, sub impact politic, fără să înceteze totuşi a produce unele rezultate notabile.

În afară de ideologia marxistă, garant al bunei orientări în orice investigaţie istorică, se invocau disciplinele auxiliare (arhivistica, diplomatica, paleografia, heraldica, sigilografia ş.a.), ca făcând parte din ansamblul istoriei sociale. Mai mult, aprecia Aurel Răduţiu, istoriografia, operând vertical în orice segment al trecutului, ar fi obligată să facă apel orizontal la toate resursele ştiinţelor afine,

---

1. Aurel Răduţiu, *op. cit.*, p. 11.
2. *Ibidem.*
3. Ştefan Pascu (ed.), *Populaţie şi societate*, vol. I, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1972, 356 p., cu şapte contribuţii privitoare la secolele XIV-XIX: Ştefan Pascu, Ştefan Ştefănescu, Haralamb Chircă, Natalia Giurgiu, Al. Csetri/ Ştefan Imreh, Ecaterina Negruţi-Munteanu, Gheorghe Platon.
4. Ştefan Pascu, „Cuvânt înainte" la *Populaţie şi societate*, vol. I, p. 7.
5. Ştefan Ştefănescu, *Demografia, dimensiune a istoriei*, Editura Facla, Timişoara, 1972.
6. Ştefan Pascu, „Demografia istorică", în *Populaţie şi societate*, vol. I, ed. cit., p. 11-72.

sociologia fiind aşezată cu bun temei pe primul loc, cu recomandarea de a se evita însă excesul sociologizant şi anacronismul[1]. Aşa a procedat H.H. Stahl, studiind obştile ţărăneşti, a căror istorie o examina critic, în lumina unor realităţi curente, verificabile, supravieţuind din vechime în lumea rurală[2]. Accentul pus pe structuri plasează ancheta în durata lungă, sacrificând oarecum timpul scurt al „evenimentelor"[3]. Însă structurile înseşi implică schimbări, cronologie, evoluţie, ceea ce recomandă abordări de tip cronotropic. În acelaşi spirit, apelul la demografie devine indispensabil, înlesnind acea „arheologie socială" dincolo de care multe realităţi din trecut n-ar putea fi sesizate[4]. Tot astfel, geografia umană, statistica[5], etnopsihologia, ultima în continuă expansiune de la jumătatea secolului al XIX-lea[6], au devenit indispensabile în cercetarea istorică. Etnoistoria, asupra căreia Paul Simionescu a întreprins o sistematizare la începutul anilor '80, a devenit un domeniu de larg interes şi în România, cu rezultate puse la dispoziţia unor sinteze mai ample, în spirit interdisciplinar[7]. Se puneau în valoare, cu metode şi resurse informative mai ample, observaţii extrase din etnologie, folclor, etnografie, artă populară şi alte domenii, mitologia însăşi fiind o sursă cognitivă dintre cele mai bogate[8].

În mod expres, H.H. Stahl recunoştea că un volum al său, *Probleme confuze în istoria socială a României*, scris în 1984, dar publicat, din pricina cenzurii, abia în 1992, pleda sistematic „pentru o sociologizare a istoriei", autorul fiind convins că numai astfel istoria putea „ţine pasul cu dezvoltarea actuală a ştiinţelor"[9].

Analizând erorile cuprinse în tratatele de istorie a României sub regimul comunist, acelaşi savant conchidea, pertinent, că

> problemele de *morfogeneză socială*, esenţiale oricărei istorii sociale, se rezolvă nu prin idei preconcepute, ci prin folosirea temeinică şi liberă

---

1. Aurel Răduţiu, *op. cit.*, p. 13-14.
2. Henri H. Stahl, *Contribuţii la studiul satelor devălmaşe româneşti*, vol. I, Editura Academiei RPR, Bucureşti, 1958, p. 5-10.
3. Fernand Braudel, „Istorie şi sociologie", în Ion Aluaş, Ion Drăgan (ed.), *Sociologia franceză contemporană*, Editura Politică, Bucureşti, 1971, p. 51-61.
4. Aurel Răduţiu, *op. cit.*, p. 15.
5. *Ibidem*, p. 17-18.
6. Al. Zub, *Junimea. Implicaţii istoriografice*, Editura Junimea, Iaşi, 1976, p. 262-268 („«Un tărâm cu totul nou»: etnopsihologia").
7. Romulus Vulcănescu, „Prefaţă", în Paul Simionescu, *Etnoistoria – convergenţă interdisciplinară*, Editura Academiei, Bucureşti, 1983, p. 7-10.
8. Romulus Vulcănescu, *Mitologia română*, Editura Academiei, Bucureşti, 1985.
9. Henri H. Stahl, *Probleme confuze în istoria socială a României*, Editura Academiei, Bucureşti, 1992, p. 13.

a ştiinţelor sociale particulare, sub forma lor interdisciplinară sociologică[1].

Timpul nu venise încă pentru o tratare convenabilă a unei problematici aşa de complexe, a cărei analiză dispunea de un eşafodaj material destul de nesigur şi de metode insuficient rodate în practica istoriografică.

Exigenţe actuale

Cu toate acestea, unii profesionişti ai domeniului s-au distins, în pofida restricţiilor existente, prin strădania de a pune în valoare, cu material românesc, paradigmele folosite de confraţii apuseni. Alexandru Duţu, filolog, istoric şi teolog, a practicat până nu demult o istorie intelectuală care îl situează pe linia desemnată prestigios, în ultimele decenii, de Roger Chartier, Carlo Ginzburg, Hayden White, Robert Darnton, Natalie Zemon Davis, Peter Burke, amintiţi ca atare şi într-un mic excurs de istorie socială[2].

Din păcate, observă Sorin Antohi în acel excurs, dacă în studiile literare traducerile au inspirat şi susţinut o producţie savantă indigenă de bun nivel, traducerile relevante pentru istoriografie au rămas aproape fără ecou pentru istoricii noştri. Pentru ansamblul ştiinţelor sociale, situaţia a fost şi mai proastă, datorită izolării şi controlului ideologic de până în 1989; din fericire, anii '90 au adus, în discipline ca filosofia, sociologia şi ştiinţele politice, o adevărată revoluţie ştiinţifică, vizibilă mai ales în lucrările autorilor tineri, unele publicate numai în străinătate[3].

Rămâne de explicat o situaţie aparent curioasă, aceea a rezervei manifestate de unii istorici români faţă de noile orientări ce s-au impus în alte domenii, în critica şi teoria literară de pildă, în timp ce slujitorii lui Clio au fost pesemne mai timizi în asimilarea direcţiilor amintite[4]. Numeroasele traduceri făcute la Editura Meridiane,

1. *Ibidem*, p. 11.
2. Sorin Antohi, „Postfaţă", în Peter Burke, *Istorie şi teorie socială*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1999, p. 233.
3. *Ibidem*, p. 235.
4. *Ibidem*. Vezi şi unele observaţii asupra acestor probleme la Al. Zub, *Chemarea istoriei. Un an de răspântie în România postcomunistă*, Editura Junimea, Iaşi, 1997; *Discurs istoric şi tranziţie. În căutarea unei paradigme*, Editura Institutul European, Iaşi, 1998; *Orizont închis. Istoriografia română sub dictatură*, Editura Institutul European, Iaşi, 2000; „Discursul istoric şi seducţiile imaginarului", în *Dacia Literară*, XII (1), 2001, p. 1-7. Un amplu grupaj pe aceleaşi teme în *Revista istorică*, IX (5-6), 1998, p. 241-360. Tot acolo (*Revista istorică*, XI, 1-2, 2000, p. 147-148), o dare de seamă asupra unei dezbateri privitoare la istoriografie.

ca și unele inițiate la Univers sau la alte edituri mai mici au înlesnit cititorului român cunoașterea unor autori și opere din recuzita istoriei sociale, între care F. Braudel, J. Le Goff, Le Roy Ladurie, Ph. Ariès, M. Foucault, îndeosebi istorici din școala *Analelor*, mai lesne asimilabili în istoriografia noastră și cu toate astea încă puțin valorizați de profesioniștii români.

Unele exegeze subscrise de tineri istorici, în cărți, studii revuistice, introduceri sau postfețe la autori de largă notorietate, ne dau bune speranțe că noii studioși plecați să se califice la școlile din Occident vor fi în măsură să racordeze din nou discursul istoric românesc la marile curente ce animă istoriografia contemporană[1]. Istoria socială nu excepteaza de la regulă, desigur, cu toate că ea a făcut deja unii pași înainte, chiar și în împrejurările nefaste la care ne-am referit.

Tendința antiistoristă a științelor sociale, insistent manifestă în ultima jumătate de secol, se poate diminua cu folos prin apel la teorii sociale de felul celor practicate în lumea anglo-saxonă sau de „Școala de la Bielefeld". Este o tendință ce decurge mai degrabă din „criza de creștere" a modelului decât dintr-o atitudine epistemică[2].

Sub acest unghi, situația istoriografiei noastre rămâne încă a fi cercetată, în pofida eseurilor subscrise recent de unii studioși ai domeniului și chiar a disertațiilor mai ample impuse de îndatoriri academice. Semne că ceva se întâmplă și în lumea istoricilor români există deja și se cuvin luate în seamă[3].

---

1. *Cf.* Sorin Antohi, *Generația 2000: contextul și promisiunile unui debut*, prefață la Liviu Chelcea și Puiu Lățea, *România profundă în comunism*, Editura Nemira, București, 2000, p. 7-36. Vezi și volumul *Experiența externă*, reunind mărturii ale studioșilor calificați în Occident. De asemenea, Bogdan Murgescu, *A fi istoric în anul 2000*, Editura All, București, 2000.
2. Sorin Antohi, „Postfață", în Peter Burke, *op. cit.*, p. 237.
3. Vezi „Întâmpinarea" cu care începe *Revista de istorie socială*, Iași, I, 1996, p. 5-7.

Prodan și Braudel: afinități, analogii[1]

Această alăturare de nume nu e deloc fortuită. Istorici de prestigiu, născuți amândoi aproape odată cu secolul XX, Fernand Braudel și David Prodan s-au bucurat, în spații culturale diverse, dar nu fără afinități, de o mare notorietate, având ca temei creații ce comportă legitime apropieri. Destinele lor, în pofida diferenței de amplitudine și recunoaștere a operei, invită la căutarea de puncte comune, interferențe, analogii. Am mai avut ocazia să fac unele considerații pe seama înrudirii dintre ei[2]. A reveni acum, la centenarul nașterii lor, în ideea de a aprofunda tema, nu mi se pare inutil.

Puțini își mai aduc aminte că istoricul D. Prodan a fost ales membru de onoare al Asociației Istoricilor Americani (AHA) ca succesor al lui F. Braudel. Evenimentul i-a fost comunicat savantului român, la 15 iulie 1986, de către președintele în funcție al prestigiosului organism, Carl H. Degler, printr-o misivă în care i se amintea destinatarului că de același statut s-au bucurat, la timpul lor, Leopold von Ranke, William Stubbs, George Trevelyan, Benedetto Croce, Winston Churchill, Fernand Braudel, ultimul fiind chiar cel pe care istoricul român de la Cluj (str. Mică nr. 1) era chemat să-l înlocuiască. Faptul se datora, evident, prestigiului de care se bucura opera lui D. Prodan în lumea savantă din Statele Unite ale Americii, grație istoricilor care se mai interesau de problematica românească, îndeosebi de Transilvania. Barbara Jelavich, Keith Hitchins, Frederick Kellogg și Katherine Verdery merită, sub acest unghi, o mențiune aparte. K. Verdery, care a și tradus ceva din opera prodaniană pentru cei interesați din America[3], a elaborat chiar memoriul menit să declanșeze alegerea. Era firesc, deoarece îi folosise din plin studiile privitoare la lumea satului transilvan (de care ea însăși se ocupa ca

---

1. *Apud Anuarul Institutului de Cercetări Socioumane*, Tg. Mureș, V-VI, 2002-2003, p. 9-19 („D. Prodan și F. Braudel: afinități, analogii").
2. „După Braudel, David Prodan", în *Luceafărul*, XXX (13), 28 martie 1987, p. 7.
3. David Prodan, „The origins of serfdom in Transylvania, translated by Katherine Verdery", în *Slavic Review*, 49 (1), 1990, p. 1-18 (cu un comentariu introductiv al traducătoarei, p. 1-3).

antropolog)[1] şi la mişcarea naţională din acea zonă, iar ulterior avea să-i dedice un capitol din volumul *National Ideology Under Socialism*, referindu-se anume la polemica legată de *Răscoala lui Horea*, cu ocazia bicentenarului acesteia, şi, pe un plan mai larg, la opoziţia unor istorici faţă de discursul oficial[2].

Succesiunea Braudel-Prodan la AHA nu era, fireşte, una aleatorie. Născuţi în acelaşi an, 1902, unul la Saint-Gervais din Haute Savoie, celălalt în Transilvania, la Sălişte, cei doi savanţi s-au impus ca nişte culmi ale istoriografiei, Braudel cu o paletă mai amplă de preocupări şi un imens prestigiu internaţional, pe când Prodan răzbise anevoie în ţara lui, pe de o parte fiindcă i-a fost dat a trăi sub trei dictaturi, iar pe de alta fiindcă a avut neşansa unor duşmănii redutabile.

Dacă cineva ar dori să urmărească ambele destine, în istoriografie, ca nişte *vieţi paralele*, poate că apropierile dintre unul şi celălalt s-ar vădi precumpănitoare în raport cu deosebirile. Amândoi au fost nişte novatori împătimiţi ai cercetării şi deopotrivă pedagogi de înaltă vocaţie. Numai că în timp ce istoricul francez a avut posibilitatea de a lucra într-un spaţiu bine închegat, cu tradiţii şi aşezăminte venerabile, în stare deci să-i asigure o împlinire optimă, confratele român a trebuit să lupte cu numeroase adversităţi pentru a răzbi onorabil în profesie şi a-şi menţine rectitudinea morală. Unul a beneficiat de resursele unei istoriografii de mare prestigiu şi de toate înlesnirile unui spaţiu aflat în bun echilibru, pe când celălalt a fost nevoit să reia, în studiul lumii rurale, marea sa temă, aproape totul de la capăt. Un avânt constructiv, pe fundalul unei mari tradiţii istoriografice, era de aşteptat într-un caz; o continuă poticnire de obstacole, cu insatisfacţii inerente, în celălalt, deşi realizările istoricului român se vădesc, la rândul lor, monumentale.

Desigur, în materie de ştiinţă umanistă rezultatele nu pot avea măsură exactă, nici sens definitiv. Ele depind de variate circumstanţe şi comportă un relativism pe care, în domeniul lor, istoricii au fost siliţi a-l asuma de la un timp. În cazul lui Braudel, apartenenţa la *Şcoala Analelor*, cu propensiunea ei marxizantă, a constituit o sursă de avantaje în plan profesional, pe când în cazul lui Prodan, obligaţia de a lucra sub un regim ce dogmatizase marxismul a devenit o sursă de indicibile mizerii.

---

1. Katherine Verdery, *Transylvanian Villagers. Three Centuries of Political, Economic, and Ethnic Change*, University of California Press, Berkeley, 1983, p. 104-105, 107, 156, 162, 171, 415.
2. *Idem*, *National Ideology Under Socialism. Identity and Cultural Politics in Ceauşescu's Romania*, University of California Press, Berkeley, 1991, p. 224-255. Alte menţiuni la p. 94, 258, 278, 297, 312, 316-317, 357-358, ultima privind însăşi alegerea lui Prodan la AHA.

Analogia sugerată ar merita un studiu sistematic, imposibil de întreprins momentan. Mă limitez aici la câteva jaloane, în speranța unei aprofundări care să pună în lumină și alte aspecte, ținând seama de faptul că ambii istorici au avut, aparent paradoxal, obsesia cantitativului și a nuanței totodată.

Studiile cantitative se impuseseră demult, încă de la finele secolului al XIX-lea, iar istoricii de la *Annales* n-au făcut decât să le dezvolte, pe linia unei interdisciplinarități salutare, cum s-a întâmplat cu E. Labrousse și F. Braudel[1], ultimul ajungând să teoretizeze subtil această direcție, înainte ca P. Chaunu să-i asigure o expansiune și mai spectaculoasă[2]. În forme mai modeste, același fenomen avea loc și în istoriografia română. După primul război mondial și mai ales sub dictatura comunistă, care a privilegiat până la obsesie economicul, subestimând în egală măsură alți factori[3]. Dimpotrivă, în viziunea lui Braudel, istoria economică se cuvenea depășită, spre a identifica „reguli tendențiale", autorul sugerând ca acea istorie să facă loc „economiei istorice", adică lecturii de tip istoric a dimensiunii respective[4], lectură necesară și în alte domenii, sociologia fiind la rândul ei somată să nu ignore avantajele diacroniei[5].

D. Prodan n-a avut nicicând ambiția teoretizării, însă presupoziții de această natură se întâlnesc ici și colo în opera sa, ca atunci când a trebuit să-și definească atitudinea față de „a doua aservire" a țăranilor, chestiune în care se disocia de A. Oțetea și alți analiști ai fenomenului. Studiul atent al informației de arhivă îi inculcau convingerea că în Transilvania, cel puțin, șerbia a fost, secole în șir, un *continuum*. La 1437, românii răsculați la Bobâlna se plângeau de agravarea stării lor („ca pe niște cumpărați ne-au aruncat în robie"), iar termenii în care au făcut-o presupun amintirea unei situații mai bune, când nu erau tratați ca niște robi. De atunci, regimul lor s-a deteriorat mereu, iar pactul werböczian (1514) avea să consacre acea *Unio Trium Nationum* care îi excludea pentru multă vreme pe români de la viața politică. Aservirea s-a adâncit cu timpul, pe seama nevoilor crescute ale nobilimii, nu prin exigențe impuse de „piața capitalistă",

1. Fernand Braudel, *Écrits sur l'histoire*, Flammarion, Paris, 1969, p. 12-133 („Pour une économie historique") (1950).
2. Pierre Chaunu, *Séville et l'Atlantique (1504-1650)*, vol. I-II, SEVPEN, Paris, 1959; *Histoire, science sociale : la durée, l'espace et l'homme à l'époque moderne*, SEDES, Paris, 1974.
3. *Cf.* Marin Badea, Pamfil Nichitelea, *Filosofia istoriei. Orientări și tendințe contemporane*, Editura Politică, București, 1982.
4. Fernand Braudel, *op. cit.*, p. 123.
5. *Ibidem*, p. 97-122 („Histoire et sociologie") (1958).

cum au pretins (pe urmele lui Engels) unii istorici din Europa Centrală şi de Est, între care Witold Kula (Polonia), Eugen Varga (Ungaria), Johannes Nichtweiss (RDG), H.H. Stahl şi Andrei Oţetea (România)[1]. Cu ultimul, mai ales, Prodan a şi polemizat, cordial, cu toate că erau prieteni şi militau împreună pentru demnitatea discursului istoric sub dictatură[2].

Spiritul critic pătrunzător şi îndelung exersat la contactul cu arhivele (fonduri imense analizate minuţios) l-a făcut pe Prodan să fie mai prudent faţă de ideile puse deja în circulaţie şi să decidă, pe seama unui efort colosal, a relua totul pe cont propriu. A rezultat o confruntare de lungi decenii cu fondurile care îi puteau lămuri evoluţia acelei categorii anonime din a cărei muncă a rezultat o întreagă civilizaţie, oricum s-ar fi numit ea, şi din sudoarea căreia s-au nutrit cele mai subtile produse ale culturii. Istoria muncii îi părea, ca şi lui N. Iorga sau P.P. Panaitescu la un moment dat, că rezumă toată istoria românilor: o istorie repetitivă, cu cadenţe oarecum uniforme şi rezultate nespectaculoase, una ce trebuia să fie cercetată sistematic abia de acum înainte. Fiindcă nu-şi putea dezvălui temeiurile profunde, implicaţiile, consecinţele decât prin metode cantitative, prin statistici bine conduse, printr-un examen minuţios al gesturilor mărunte şi anonime[3]. N. Iorga intuise deja asemenea lucruri, umblând prin satele transilvane, pentru a conchide că istoria muncii rămâne o modalitate de a exprima totuşi viaţa unui „popor fără istorie" evenimenţială.

Sătenii, remarca el, nu fac letopiseţe pentru faptele juzilor şi nu sapă pisanii în lespezi de piatră întru amintirea acelor dintre dânşii cari se întorc în pământul strămoşilor. Viaţa modestă de acolo nu lasă alte urme decât durata, întărirea şi îmbogăţirea neamului. Doar în vreo răscoală capătă satele o viaţă istorică propriu-zisă. Dar în afară de aceasta, sublinia Iorga, este şi o alta, care există şi se poate urmări mai greu. E istoria schimbării pământului dintr-o mână în alta, lucrării ogoarelor într-un chip care e cel moştenit, dezvoltării obiceiurilor ce vin de la cei care au trăit înainte, prefacerii legăturilor şi credinţelor. Şi acolo e o viaţă a sufletului şi a inimii, care evoluează încetul cu încetul pentru a transforma pe urmă o naţiune[4].

Am amintit acea remarcă din 1902 a lui N. Iorga spre a sugera că demersul lui Prodan din anii '40-'80 ai secolului XX nu era unic,

---

1. David Prodan, *op. cit.*, p. 1-3.
2. *Cf.* Al. Zub, *Orizont închis. Istoriografia română sub dictatură*, Editura Institutul European, Iaşi, 2000, p. 49, 81, 166 ş.a.
3. David Prodan, *Răscoala lui Horea*, vol. I, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1979, p. 8.
4. N. Iorga, *Sate şi preoţi din Ardeal*, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl", Bucureşti, 1902, p. 8-9.

singular, ci numai de altă amplitudine și de o rigoare științifică mai înaltă, în acord cu noile studii de istoria vieții rurale ce se practicau în alte zone. Monografia *Răscoala lui Horea* o dedicase de altfel unui precursor ardelean, N. Densușianu, al cărui vast studiu pe aceeași temă a fost chiar premiat, la 1885, de Academia Română[1]. Alte cercetări, efectuate mai apoi de G. Panu, R. Rosetti, I.C. Filitti etc., indicau o anume propensiune spre istoria socială, pe care Ștefan Zeletin avea să o și teoretizeze, după întâia conflagrație mondială[2], polemizând amabil cu un istoric de aleasă vocație, G. Brătianu[3], coleg la Paris cu F. Braudel și apropiat al grupului de la *Annales*[4].

Contextul canonic, așa-zicând, era favorabil și pentru istoricii români, preocupați să acorde, în jurul anilor '30, mai mult interes problemelor sociale și să extindă orizontul tematic, după cum s-a putut sesiza mai ales din polemicile duse în jurul „școlii noi" de istorie[5]. Tânăra generație căuta să se impună, chiar forțând uși deschise, cum se spune, fiindcă marele lor „opozant", N. Iorga, nu era mai puțin deschis la noile oferte ale istoriografiei mondiale, dimpotrivă[6].

D. Prodan, un împătimit explorator de arhivă la acea dată, unul preocupat de istoria țărănimii din Transilvania, n-a luat parte la cearta „școlii noi", dar semnala destul de limpede, spre finele deceniului al patrulea, intenția de a relua acest studiu de la capăt, în spirit monografic, cu tendința de a explora exhaustiv domeniul și de a reinterpreta pe cont propriu fenomenologia vieții rurale. N. Iorga, atent cum era la orice sunet nou în domeniu, n-a întârziat să ia notă de contribuțiile istoricului transilvan, remarcând tocmai strădania acestuia de a fora mai adânc un teritoriu ce se bucurase deja de multe investigații[7].

1. Nicolae Densușianu, *Revoluțiunea lui Horea în Transilvania și Ungaria, 1784-1785, scrisă pe baza documentelor oficiale*, Tipografia „Românulu", București, 1884.
2. Ștefan Zeletin, *Istoria socială*, București, 1926.
3. Gheorghe I. Brătianu, *Teorii nouă în învățământul istoriei, cu prilejul unui studiu al domnului Șt. Zeletin*, Editura Revistei „Pagini Agrare și Sociale", Iași, 1926.
4. *Cf.* Pompiliu Teodor, „Gheorghe I. Brătianu și spiritul «Analelor». Analogii, sincronisme și convergențe", în Victor Spinei (ed.), *Confluențe istoriografice românești și europene. Gheorghe I. Brătianu*, Universitatea „Al.I. Cuza", Iași, 1988, p. 15-46.
5. *Cf.* Ștefan S. Gorovei, Lucian Nastasă, Petre Țurlea, „«Școala nouă» de istorie. Mărturii documentare", I-III, în *AIIAX*, XXII/1, 1985, p. 335-376; XXIII/1, 1986, p. 355-396; XXIV/2, 1987, p. 417-455.
6. *Cf.* Al. Zub, *De la istoria critică la criticism. Istoriografia română la finele secolului XIX și începutul secolului XX*, Editura Enciclopedică, București, 2000, p. 321-343.
7. *Revista istorică*, XXVII (1-12), 1941, p. 162-163, „Răscoala lui Horea în comitatele Cluj și Turda", București, 1938, recenzie apărută postum.

O asemenea conduită îl apropie pe D. Prodan şi de programul lui F. Braudel, la acea dată în curs de configurare, sub auspicii dintre cele mai favorabile, căci ţinea de o şcoală în plin avânt şi optase pentru studiul unei perioade extrem de importante pentru geneza societăţii moderne apusene. Vor rezulta din programul său studii ample despre lumea mediteraneană, civilizaţia materială a Occidentului, economie şi capitalism, dinamica societăţii moderne, identitatea franceză, modelul italian, ambiţiile istoriei ş.a., una dintre ultimele manifestări publice ale savantului fiind o „lecţie" făcută la Châteauvallon pentru discipoli şi colaboratori, dar şi pentru noua generaţie de studioşi în căutarea unei căi proprii de asumare a experienţei trecute[1].

Faţă de lumea Apusului, predominant citadină, cu o „gramatică" distinctă[2], o lume a cărei modernizare Braudel a căutat să o explice în câteva studii rămase repere de neocolit[3], lumea carpato-danubiană din opera lui Prodan era una predominant rurală, cu tradiţii arhaice şi strădanii mai noi de adecvare la exigenţele impuse de contextul geopolitic. Două lumi, s-ar spune, gândite adesea în opoziţii polare, ireductibile, dacă o înţelegere mai profundă, prezentă la ambii istorici, nu ne-ar sili să le căutăm unitatea de profunzime, revelabilă mai ales în „durata lungă"[4].

Dacă Braudel, ca şi I. Wallerstein, P. Chaunu şi alţi istorici au lucrat pe secvenţe cronotropice de câteva secole, spre a putea lămuri emergenţa capitalismului, dinamica acestuia şi valorile puse în joc[5], D. Prodan a decis şi el să se ocupe de istoria ţărănimii române din Transilvania în secolele XV-XIX, interval destul de lung şi de bogat în documente spre a-i îngădui să urmărească sistematic fenomenul iobăgiei şi renaşterea naţională de la finele secolului al XVIII-lea, ambiţia marelui istoric, mărturisită, fiind aceea de a studia fenomenul în registru social şi naţional deopotrivă, până la marile confruntări de la 1848. *Supplex Libellus Valachorum*, monografie publicată în 1948, a ajuns o carte de căpătâi pentru noile serii de istorici. Planul său era să încheie cercetarea cu o monografie a paşoptismului transilvan, în centrul căruia îl plasa, cu reală simpatie, pe Avram Iancu, aşa cum pentru secolul al XVIII-lea, ca să ilustreze aspiraţia

---

1. Fernand Braudel, *Une leçon d'histoire*, Flammarion, Paris, 1986.
2. Fernand Braudel, *Grammaire des civilisations*, Arthaud, Paris, 1987.
3. Emmanuel Le Roy Ladurie, „Braudel le novateur", în *L'Express*, 1796, 13 decembrie 1985, p. 58-60.
4. *Cf.* Al. Duţu, „Mentalitès, durée et «le paradigme» des «Annales»", în *Revue roumaine d'histoire*, XVIII (1), 1979, p. 175-180.
5. Fernand Braudel, *La dynamique du capitalisme*, Arthaud, Paris, 1985.

românilor spre libertate și drepturi civice, alesese figura emblematică a lui Horea[1].

Munca este însă marea temă istorică prodaniană, ca și la Braudel, munca și implicațiile ei pe durate lungi, inclusiv răbufnirile de revoltă produse din pricina abuzurilor și a distribuției injuste a produselor. Antamând istoria țărănimii române din Transilvania, el reconstituia în fond o „gravă istorie, cea mai gravă, a muncii robite", din care a rezultat totuși o civilizație sătească demnă de interes (etnologii știu prea bine) și resurse considerabile pentru lumea urbană. Istoria, în acest sens, deplin consonant și cu opera lui Braudel, devine o mare carte a muncii, a cărei lectură și relectură se impune mereu, dincolo de „evenimente", politică, diplomație, dacă nu acceptăm a considera și asemenea domenii ca ipostaze ale factorului ergonomic. N-ar fi exagerat să spunem că sub acest unghi opera lui Braudel și cea a confratelui român constituie o *laus laboris* deplin motivată științific și moral[2].

Oameni de stânga amândoi, cu propensiuni marxizante, de un tip special, privilegiind cumva economicul, însă atenți la toată gama de factori prezenți în istorie, Braudel și Prodan se vădesc, fiecare în felul său, spirite preocupate de „justiția" istoriei: unul adoptând perspectiva cea mai largă, a istoriei globale, a macroistoriei, în care totul se redimensionează după criterii ce înlesnesc o regândire a „geografiei umane"; celălalt ocupându-se de o categorie îndelung defavorizată de istorie, țărănimea, care merita să ocupe însă un loc mai bun în raport cu contribuția ei reală la fenomenologia istoriei. *Durata lungă* și cea *medie* permit acest lucru, motiv pentru care Braudel a abordat câteva secole, de la Renaștere la Revoluția industrială, sau chiar două milenii, pentru *Identité de la France*, ca să poată lămuri temele puse în lucru[3].

Perspectiva cea mai amplă este și cea mai favorabilă unei restituții corecte, sintezei integratoare. Durata lungă, spunea Braudel, nu l-a dezamăgit niciodată, fiindcă ea îngăduie o „istorie profundă" și oarecum stabilă, reflectând ceea ce e mai vital în existența omului. Chiar și o abordare secvențială, foarte restrânsă cronotropic, reclamă o situare în perspectivă, cu cât mai amplă, cu atât mai bine pentru justa ei înțelegere. În sens braudelian, istoria este o „știință a

1. Pentru bibliografia istoricului, vezi Nicolae Bocșan *et al.* (ed.), *D. Prodan. Puterea modelului*, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1995, p. VII-XIV.
2. David Prodan, „Laudă muncii", în *Vatra*, XIX (9), septembrie 1989, p. 13.
3. *Cf.* Emmanuel Le Roy Ladurie, *Parmi les historiens* (I), Gallimard, Paris, 1983, p. 426.

schimbătorului", dar care tinde să fixeze şi ceea ce e mai puţin schimbător, dacă nu chiar imobil, cum ar fi pretins unii discipoli, din „noua istorie nouă" (Le Roy Ladurie). Aceasta l-a făcut pe „marele pontif" al istoriografiei să replice că nu există decât iluzoriu imobilitate, ci mişcare continuă, repetitivă, un dinamism neistovit, specific vieţii şi istoriei totodată[1].

Sintezele ce rezultă de aici, paralele, concomitente ori succesive, sunt prin natura lor complexe şi se sustrag analizei exhaustive. Ceva scapă mereu dorinţei istoricului de a obţine adevărul deplin, chiar şi atunci când îşi ia maximum de precauţii pentru a nu ignora deliberat elemente ce concură la sinteza respectivă. „Il n'y a pas d'histoire unilatérale", insista Braudel[2], convins că un plural este totdeauna legitim când vorbim de istorie[3] şi că toate strădaniile noastre nu ajung să ne conducă la *causa causarum*, nici la nuanţele infinite din care se ţese pânza istoriei.

Lecţia lui Braudel a rodit şi în acest sens. Le Roy Ladurie extindea la maximum competenţele istoricului, definindu-i multidimensional „teritoriul", ca să acorde istoriei rurale (*L'historien aux champs*) un rol deosebit[4], cum făceau de altminteri şi alţi istorici contemporani, inclusiv români ca D. Prodan, care a făcut din ea un domeniu predilect. Admiraţia lui pentru *Annales* şi mai ales pentru Braudel era firească[5], din moment ce voia să obţină el însuşi *in micro* ceea ce confratele francez tindea să realizeze *in macro*. Destine paralele, s-ar putea spune, ţinând seama de ce putea râvni să facă un istoric în sfera Hexagonului, cu deschideri în toate direcţiile şi resurse considerabile, pe de o parte, şi ce îi era permis să facă unui istoric din zona carpato-danubiană, în condiţii atât de vitrege şi cu resurse incomparabil mai reduse.

Analogia comportă mai multe planuri. Spre deosebire de Braudel, care a creat şi condus câteva instituţii de prestigiu la îndemâna cercetărilor umaniste (incluzând istoria într-un complex multidisciplinar)[6], Prodan a trebuit să se rezume la munca sa de arhivist, profesor şi cercetător, preferând anume solitudinea investigaţiei pe cont propriu, ca modalitate de a-şi ţine proiectele sub control pe cât

1. Fernand Braudel, *Une leçon d'histoire*, Flammarion, Paris, 1986, p. 201.
2. *Idem*, *Écrits sur l'histoire*, ed. cit., p. 20.
3. *Ibidem*, p. 97.
4. Emmanuel Le Roy Ladurie, *Le territoire de l'historien*, Gallimard, Paris, vol. I, 1973.
5. *Cf.* Pompiliu Teodor, în *Stat, societate, naţiune*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1982, p. 33.
6. *Cf.* Jacques Revel, „Il était un écrivain", în *L'Histoire*, 192, octombrie 1995, p. 83-84.

posibil și a rămâne fidel deontologiei la care aderase[1]. Nu era puțin lucru, sub cele trei dictaturi (atât de diferite totuși) în care i-a fost dat să-și elaboreze opera.

Dacă a reușit să lase atâtea studii exemplare, ca informație, metodă, limpezire, este și fiindcă, la timpul oportun, D. Prodan avusese bune întâlniri cu modele franceze, pe care a știut să le recomande și altora[2]. Școala de la *Annales* se situa, sub acest unghi, pe linia școlii metodice de la *Revue historique*, iar Braudel, pe linia marilor istorici ai secolului XX. Ca și Braudel, istoricul nostru insista îndelung asupra eșafodajului documentar și reconstituia apoi cu migală, sistematic, structuri sociale și mentale, instituții și biografii etc.

> Pentru a putea ajunge la generalizări, nota Prodan, a trebuit să coborâm în amănunte, să ne angajăm în analize minuțioase, să intrăm în mecanismul complicat al raporturilor. Pentru stabilirea faptelor și a legăturii dintre ele, în aceste obscurități și genuri de material, e prețios amănuntul, puzderia faptului comun. Numai utilizând amănuntul din plin putem face mai inteligibile textele sumare, expresiile lor laconice, termenii lor enunțați fără alte explicații[3].

E un pasaj perfect „braudelian", care datează din 1967, când Prodan publica un prim tom din tripticul *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, căruia aveau să-i urmeze altele, la fel de ample, impresionante, persuasive, care l-au impus ca maestru, marele maestru în domeniul istoriei sociale a țărănimii. Tabloul zugrăvit de el pentru secolele XVI-XIX îi impresionează și pe cei mai exigenți profesioniști ai domeniului. *Mutatis mutandis* și păstrând proporțiile cuvenite, Braudel a întreprins concomitent o vastă operație analoagă pentru a lămuri geneza lumii capitaliste, cam între aceleași limite de timp, pentru spațiul apusean, și cu ispita expresă de a mondializa fenomenul[4]. Dispunea de resurse la care Prodan nici n-a cutezat să viseze vreodată. Pe cont propriu și cu mijloace cvasiartizanale, istoricul ardelean a căutat să reconstituie o întreagă evoluție socială, analizând o imensă cantitate de informații, prelucrând statistici,

---

1. Pentru contextul întregii opere, vezi îndeosebi Nicolae Bocșan *et al.* (ed.), *D. Prodan. Puterea modelului*, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1995, p. V-XIV, 1-29 (grupaj aniversar elaborat de Pompiliu Teodor, *et al.*).
2. *Cf.* Al. Zub, „Cu David Prodan – o clipă", în *Convorbiri literare*, 11, 1988, p. 14.
3. David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul XVI*, vol. I, Editura Academiei RSR, București, 1967, p. VII-VIII.
4. Fernand Braudel, *Civilisation matérielle, économie et capitalisme (XVe-XVIIIe siècle)*, vol. I, Armand Colin, Paris, 1967; *Civilisation matérielle, économie et capitalisme*, vol. I-III, Armand Colin, Paris, 1979; *La dynamique du capitalisme*, Arthaud, Paris, 1985.

cuantificând acolo unde era posibil, zugrăvind tablouri dinamice, portretizând cu artă figuri proeminente şi mulţimi în tumult, ca în *Răscoala lui Horea*, o veritabilă capodoperă a istoriografiei[1].

Analogii între cele două personalităţi s-ar putea face desigur şi în alte direcţii. Ambii istorici s-au impus relativ târziu şi oarecum din exterior, ca nişte marginali dispuşi să asume această condiţie. Şi unul, şi celălalt au năzuit să ia pe cont propriu, de la „nivelul zero", acea „istorie tăcută" care trebuia adusă finalmente în situaţia de a vorbi[2]. Civilizaţia materială este ceea ce au urmărit amândoi să descrie, în spaţii diferite, însă miza era în ambele cazuri mai mare, Braudel şi Prodan căutând a transgresa mereu cantitativul, spre a pune în lumină idei, atitudini, mentalităţi. Metoda e aceeaşi, tehnicile diferă, iar rezultatele se deosebesc mai ales în funcţie de înzestrarea tehnică, de tradiţia istoriografică şi de organizarea travaliului.

Sub un alt unghi, s-ar putea spune că cei doi istorici aparţin unor zone cu „probleme": un loren întors cu faţa spre Rin[3] şi un ardelean cu ochii spre Tisa şi spre Dunăre totodată, unul care face din istoria ţărănimii transilvane un act de justiţie[4]. Două destine marcate geopolitic mai mult decât s-ar putea spune. În timpul ultimei conflagraţii mondiale, Braudel a fost prizonier la germani, mai toată perioada[5], pe când Prodan era ameninţat cu tribunalul de război şi n-a scăpat decât la intervenţia fostului său profesor I. Lupaş[6]. Ambii au făcut un lung ocol înainte de a dobândi o catedră, de la înălţimea căreia să-şi poată predica metoda. S-au afirmat amândoi relativ târziu şi au avut norocul unei longevităţi creatoare ieşite din comun, unul până la 85 de ani, celălalt până la 90. „Bizari" au putut părea şi unul, şi celălalt[7], însă această bizarerie, impusă mai degrabă de exigenţe morale, s-a vădit în ambele cazuri fecundă.

Ariile tematice în care au excelat amândoi (în proporţii diferite, desigur) sunt aceleaşi: istoria socială, discursul identităţii, metodologia domeniului. Ceea ce Braudel spunea despre miza metodei e valabil în bună măsură şi pentru confratele său român:

---

1. David Prodan, *Răscoala lui Horea*, vol. I-II, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1979, 599+763 p.
2. *Cf.* Maurice Aymard, în Jacques Le Goff *et al.* (ed.), *La Nouvelle Histoire*, Retz, CEPL, Paris, 1978, p. 86.
3. Fernand Braudel, *Une leçon d'histoire*, ed. cit.
4. David Prodan, *Transilvania şi iar Transilvania*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1991, prefaţa.
5. Paule Braudel, „Les origines intellectuelles de Fernand Braudel: un témoignage", în *Annales ESC*, 1, 1992, p. 237-244.
6. David Prodan, *Memorii*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1993.
7. Fernand Braudel, *Une leçon d'histoire*, ed. cit., p. 215-216, 219.

J'affirme, contre Ranke où Karl Brandi, que l'histoire-récit n'est pas une méthode ou la méthode objective par excellence, mais bien une philosophie de l'histoire, elle aussi[1].

Miza reconstrucţiei pragmatice, la Braudel, ca şi la Prodan[2], mi se pare imensă, căci amândoi au pus la lucru, intuitiv, o sugestie mai veche, conform căreia orice tratare sistematică, riguroasă, inteligentă a faptelor implică deja o teorie[3]. Avem nevoie încă (şi în ce măsură!) de asemenea abordări, cu atât mai relevante cu cât ele au loc, adesea, prin ignorare mutuală. Ele îi pot reconforta pe cei ce simt trebuinţa unui cicerone destoinic pentru ceea ce Braudel numea „le gouffre sans fond de l'histoire"[4]. Nu ne putem lipsi nici acum, mai ales acum, de „firul Ariadnei".

1. *Idem*, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, Armand Colin, Paris, 1949, prefaţă.
2. *Cf.* Al. Zub, „Între empirie şi meditaţie", în *Convorbiri literare*, 4, 1979, p. 14; „Preeminenţa concretului expresiv", în *Tribuna*, 10, 1982, p. 4; „David Prodan: istoria ţărănimii, istoria muncii", în *Vatra*, 9, 1989, p. C.; *Biruit-au gândul. Note despre istorismul românesc*, Editura Junimea, Iaşi, 1983, p. 334-338, 339-342; *În orizontul istoriei*, Editura Institutul European, Iaşi, 1994, p. 28-32, 103-105.
3. *Cf.* John H. Plumb, *The Crisis in the Humanities*, Penguin Books, Londra, 1964, cu trimitere la Goethe.
4. Fernand Braudel, *Discours à l'Académie Française*, Arthaud, Paris, 1985, p. 9.

Michel Foucault printre istorici[1]

O mică explicație, mai întâi, cu privire la titlu. Dorind să iau parte, ca istoric, la omagierea lui Michel Foucault, acum, când se împlinesc trei sferturi de veac de la nașterea sa, mă gândeam că cel mai util ar fi să caut a-l situa „printre istorici". Mi-am dat seama curând că un atare demers nu e la îndemână nicăieri, dar mai ales acolo unde lipsește un instrumentar cât de cât adecvat. Bibliografia foucaultiană, îndeosebi cea cuprinzând referințele, este deja imensă[2]. Se simte de mult nevoia de „introduceri"[3] și „decodări"[4], relația cu alte discipline decât istoriografia e mereu evocată[5].

Nici raportarea la „istorici" nu se vădește tocmai nouă. *Foucault et les historiens* (Jacques Revel)[6], *Foucault by Historians* (Allan Megill)[7], *Foucault for Historians* (Jeffrey Weeks)[8], *Foucault by Historians* sau *Foucault and Historians* (Martin Bunzl)[9], *Foucault und die Historiker* (Martin Dinges ș.a.)[10] sunt formule ce indică asemenea abordări, la care se pot adăuga altele, vizând o cuprindere cât mai amplă. Didier

1. Text publicat în *Analele Academiei Române. Memoriile Secției de Științe Istorice și Arheologie*, XXVII, 2002, p. 149-154.
2. *Cf.* Ulrich Brieler, *Die Unerbittlichkeit der Historizität. Foucault als Historiker*, Böhlau, Köln/Weimar/Viena, 1998, p. 630-659.
3. Larry Shiner, „Reading Foucault: Anti-method and the genealogy of power--knowledge", în *History and Theory*, 21, 1982, p. 282-298.
4. Hayden White, *Auch Klio dichtet oder Die Fiktion des Faktischen*, Klett-Cotta, Stuttgart, 1986, p. 286-302.
5. Jan Goldstein, „Foucault among the sociologists. The „disciplines" and the history of the profession", în *History and Theory*, 22, 1984, p. 170-192.
6. Jacques Revel, „Foucault et les historiens. Entretien avec Raymond Belour", în *Magazine littéraire*, 101, 1975, p. 10-13.
7. Allan Megill, „The reception of Foucault by historians", în *Journal of the History of Ideas*, 48 (1), 1987, p. 117-141.
8. Jeffrey Weeks, „Foucault for historians", *apud* Martin Bunzl, *Real History. Reflection on Historical Practice*, Routledge, Londra – New York, 1997, p. 57.
9. Martin Bunzl, *op. cit.*, p. 57-62, 73-75.
10. Martin Dinges, Arlette Farge, Colin Jones, „Michel Foucault und die Historiker. Ein Gespräch", în *Oesterreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften*, IV (4), 1993, p. 620-641.

Eribon, cunoscutul său biograf, îl raportează şi la „contemporani”[1], iar un grupaj din *Revue Critique* la lumea însăşi[2].

Nu e momentul să intrăm în detaliile unei bibliografii atât de vaste şi complexe. Ea sugerează multe posibilităţi de abordare, iar în cazul nostru pune destule probleme demne de interes. Cum să-l definim sub unghi teoretico-metodologic? Unde se situează Foucault în peisajul unei istoriografii atât de dinamice? În ce relaţii îl descoperim vizavi de comunitatea respectivă? Cum să-l gândim azi pentru a-i fructifica optim legatul ştiinţific şi moral? Întrebările pot continua, desprinse din însăşi opera fecundului autor. Ne vom limita însă la unele observaţii mai generale, de natură a-i fixa oarecum locul în istoriografia secolului XX.

Plecând anume de la sursele cele mai sintetice, trebuie spus că Michel Foucault a pătruns în lexicoane şi enciclopedii destul de repede, însă nu atât ca istoric, ci mai cu seamă ca filosof, semiotician, hermeneut, antropolog. Accentul cade îndeosebi pe structuralism, teoria discursului, istoria ştiinţei, epistemologie, de regulă cu sesizarea aspectului incitant şi controversat[3]. În Europa Centrală şi de Est se insista asupra contribuţiei la istoria culturii, nu fără a-l acuza pe Foucault de apriorism, transcendentalism, absolutizare a planului sincronic etc.[4] Dimensiunea filosofică a operei precumpăneşte de obicei, cu toate că *istoria*, respectiv *arheologia* şi *genealogia* sunt cuprinse în multe din scrierile sale[5]. Interesat de putere, el a făcut din aceasta un sistem global, în care intră discursuri, instituţii, practici, a căror coerenţă a fost pusă mereu în lumină. „Structuralismul” său îl separă de mulţi contemporani, între care Braudel şi Lévi-Strauss se cuvin amintiţi ca repere indispensabile[6].

---

1. Didier Eribon, *Michel Foucault et ses contemporains*, Fayard, Paris, 1994.
2. „Michel Foucault du monde entier”, în *Revue Critique*, 471-472, august-septembrie 1986. Grupaj recenzat de Bernard Ajac în *Commentaire*, X (39), 1987, p. 625-629 („Michel Foucault ou l'impossible pluralisme”).
3. John Cannon (ed.), *The Blackwell Dictionary of Historians*, Blackwell, Oxford, 1988, p. 137.
4. *Dicţionar de filosofie*, Editura Politică, Bucureşti, 1978, p. 290.
5. Didier Julia, *Dictionnaire de la philosophie*, Larousse, Paris, 1984, p. 106; Harry Ritter, *Dictionary of Concepts in History*, Greenwood Press, Westport, 1986, *passim*; André Burguière (ed.), *Dictionnaire des sciences historiques*, PUF, Paris, 1986, p. 290-292 (Jacques Revel); Lucian Boia *et al.* (ed.), *Great Historians of the Modern Age. An International Dictionary*, Greenwood Press, New York, 1991, p. 238-239 (Charles-Olivier Carbonell); Rüdiger vom Bruch, Rainer A. Müller (ed.), *Historikerlexikon von der Antike bis zum 20. Jahrhundert*, C.H. Beck, München, 1991, p. 94-95.
6. Hubert L. Dreyfus, Paul Rabinow, *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*, University of Chicago Press, Chicago, 1982.

Totuși, istoricii de profesie au păstrat o anume rezervă față de inclasabilul Foucault. În *Hauptwerke der Geschichtsschreibung* (Volker Reinhardt)[1] nu apare deloc, iar în alte sistematizări analoage e privit oarecum de sus, ca unul ce-și luase libertăți excesive în raport cu normele profesiei[2]. E destul să notăm aici discreția cu care e amintit în marile sinteze istoriografice. *L'Histoire et ses méthodes* (1961) îl ignoră cu totul[3], iar *Faire de l'histoire* (1974) îi consemnează, grație lui P. Veyne, doar efortul de a conceptualiza domeniul[4], în timp ce lexiconul *La nouvelle histoire* îi omite anume aportul[5]. Este o remarcă valabilă și pentru alte sinteze de la finele secolului XX, ale cărui extreme el însuși a fost silit să le explice[6]. După reflexia post-nietzscheană despre timp, în plină modernitate a discursului, Michel Foucault deține un loc inconfundabil, unul legat de ceea ce Karl Polanyi numea „marea transformare"[7].

Personalitate proteică, Foucault e revendicat azi de numeroase discipline, însă istoriografia are motiv să-l recomande, ea, ca pe o figură eminentă, una capabilă să caute soluții de lămurire a complexității nesfârșite a realului. Structuralismul și teoria critică l-au ajutat pe Foucault să contribuie la abolirea istoriei universale de tip teleologic, fapt de o imensă importanță pentru noile demersuri cognitive în științele despre om[8]. Opera lui, la fel de amplă pe cât de provocatoare, structurată de câteva mari teme ale modernității, a produs efecte notabile, numele său fiind pus curent alături de Kant, Nietzsche, Heidegger.

---

1. Volker Reinhardt (ed.), *Hauptwerke der Geschichtsschreibung*, Kröner, Stuttgart, 1997.
2. *Cf.* Georg G. Iggers, *Geschichtswissenschaft im 20. Jahrhundert*, Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen, 1993, p. 5, 14, 46, 53, 82, 90, 100.
3. Charles Samaran (ed.), *L'Histoire et ses méthodes*, Gallimard, Paris, 1961.
4. Jacques Le Goff, Pierre Nora (ed.), *Faire de l'histoire*, vol. I, Gallimard, Paris, 1974, p. 62-92.
5. Jacques Le Goff *et al.* (ed.), *La Nouvelle histoire*, Retz, CEPL, Paris, 1978; René Girault (ed.), *La recherche historique en France depuis 1965*, CNRS, Paris, 1980; François Bédarida (ed.), *L'Histoire et le métier d'historien en France, 1945-1995*, Éditions de la Maison des sciences de l'homme, Paris, 1995, p. 13, 36, 149-185, 291, 293, 298-300, 385, 399, 401.
6. Pietro Rossi (ed.), *La teoria della storiografia oggi*, Il Saggiatore, Milano, 1983, p. 42, 48, 52, 54, 181; Nicola Tranfaglia *et al.* (ed.), *Il mondo contemporaneo*, X, 1-3, La Nuova Italia, Florența, 1983, p. 819, 824, 890, 893, 961, 1409.
7. Karl Polanyi, „La grande transformazione", *apud* Nicola Tranfaglia (ed.), *op. cit.*, p. 961.
8. Jost Bauch, „Reflexionen zur Destruktion der teleologischen Universalgeschichte durch den Strukturalismus und die kritische Theorie", în *Archiv für Rechts- und Soziolgeschichtes*, 65, 1979, p. 81-103.

În altă ordine de idei, Foucault stă lângă criticii radicali ai istoriei ca discurs: R. Barthes, H. White, F.R. Ankersmit, D. LaCapra etc., ale căror texte esențiale au fost strânse de Keith Jenkins în *The Postmodern History Reader* (1997). Pe Foucault, ca și pe Derrida, se sprijină acum „noul istorism", tendința de a relativiza discursul în domeniu, pentru a nu mai aminti de strategiile narative puse la lucru de Hayden White, Jonathan Clark, J. Lacan etc.[1].

Impactul primelor sale scrieri de anvergură, *Histoire de la folie*, *Naissance de la clinique* și *Les mots et les choses*, a fost extraordinar. În numele „genealogiei științelor", un grup de epistemologi l-au somat pe Foucault să-și precizeze poziția în raport cu „arheologia" domeniului, ceea ce rebarbativul gânditor a și făcut într-un text de extremă densitate, în care sistemul său lua întâia dată formă coerentă[2]. Discontinuitatea, câmpul evenimentelor, formațiunile discursive și pozitivitățile, cunoașterea (*le savoir*) constituie principalele lui teme, discursul istoric fiind definit ca un joc de interogații dificile, în care realitatea e decupată secvențial și supusă la analize multiple. A izola straturi, a stabili periodizarea cea mai adecvată, a studia sistemul de relații (ierarhie, dominanță, etajare, cauzalitate univocă sau circulară etc.) devine o datorie pentru istoric, ca și atenția la metodă. Unele sugestii consensuale se puteau prelua de la G. Bachelard, mai ales în privința pragurilor epistemologice, de la M. Gueroult pentru „sisteme închise" și „arhitecturi conceptuale", de la G. Canguilhem pentru mutațiile produse în câmpul validității[3]. Cele mai de seamă îndemnuri îi veneau însă de la Nietzsche, îndeosebi prin *Zaratustra* și *Ecce homo*, amintite chiar în dialogul cu epistemologii[4], la care se pot adăuga încă acele *Unzeitgemässe Betrachtungen*, care au stimulat sensibil, se știe, reflecția istorică din secolul XX.

Concluzia lui Foucault, în discuția cu epistemologii, merită a fi amintită:

> Le savoir, comme champ d'historicité où apparaissent les sciences, est libre de toute activité constituante, affranchie de toute référence à une origine ou à une téléologie historico-transcendentale, détaché de tout appui sur une subjectivité fondatrice. De toutes les formes de synthèse préalables par lesquelles on voulait unifier les événements discontinus du discours, il est probable que celles-ci ont été pendant plus d'un siècle les plus insistantes et les plus redoutables; ce sont elles sans doute qui

1. Keith Jenkins (ed.), *The Postmodern History Reader*, Routledge, Londra, 1997, p. 22, 54, 96-109.
2. Michel Foucault, „Reponse au cercle d'épistémologie", în *Cahiers pour l'analyse*, 9, 1968, p. 9-40.
3. *Ibidem*, p. 10.
4. *Ibidem*, p. 15.

animaient le thème d'une histoire continue, perpetuellement liée à elle-même, et indéfiniment offerte aux tâches de la reprise et de la totalisation. Il fallait que l'histoire soit continue pour que la souveraineté du sujet soit sauvegardée ; mais il fallait réciproquement qu'une subjectivité constituante et une téléologie transcendantale traversent l'histoire pour que celle-ci puisse être pensée dans son unité. Ainsi était exclue du discours et rejetée dans l'impensable la discontinuité anonyme du savoir[1].

În adevăr, *discontinuitatea* e un cuvânt-cheie în sistemul foucaultian[2], iar acesta implică deopotrivă spaţiul şi timpul. Nu structura, nici ruptura, nici discursul nu constituie intuiţia fundamentală a gânditorului, ci *raritatea*, în sensul că faptele umane sunt rare, alte fapte putând avea loc în jurul lor, nu neapărat cum ni le închipuim noi[3]. Cunoaşterea? „Le savoir n'est pas la science dans le déplacement successif de ses structures, c'est le champ de son histoire effective."[4] O istorie în expansiune, deoarece totul este istorie, faptele se constituie în structuri explicabile prin propria lor situaţie[5].

Înseamnă aceasta prezentism relativist şi blocaj autoreferenţial? Trebuie să dezavuăm, odată cu J. Habermas, raţiunile pentru care Foucault a legat discursul cognitiv de practicile puterii? Se poate oare conchide că, „în fapt, această premisă indică turnura de la o arheologie a cunoaşterii la explicarea genealogică a originii, ascensiunii şi decăderii acelor formaţiuni de discurs ce umplu fără goluri şi fără sens spaţiul istoriei"? Ca şi la Nietzsche, voinţa cognitivă este reductibilă, în fond, la voinţa de putere[6] şi defineşte acea „wirkliche Historie", de proiecţie verticală, genealogică[7].

Analogia cu W. Benjamin a înlesnit definirea conceptului de „disrupţie" la Foucault[8], iar structuralismul şi teoria critică au pus în lumină despărţirea abruptă de istoria teleologică[9]. O „altă istorie" se înfiripa astfel[10], una marcată de conştiinţa istoricităţii[11] şi de propensiune

1. *Ibidem*, p. 40.
2. Bernard-Henri Lévy, „Le système Foucault", în *Magazine littéraire*, 101, 1975, p. 7-9.
3. Paul Veyne, *Cum se scrie istoria*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1999, p. 372.
4. Michel Foucault, „Reponse...", p. 35.
5. Paul Veyne, *Foucault révolutionne l'histoire*, Seuil, Paris, 1981, p. 52.
6. Jürgen Habermas, *Discursul filosofic al modernităţii*, Editura All, Bucureşti, 2000, p. 255-265.
7. *Cf.* Keith Jenkins (ed.), *op. cit.*, p. 126; Angèle Kremer-Marietti, *Michel Foucault. Archéologie et généalogie*, Livre de Poche, Paris, 1985.
8. Stanley Aronowitz, „History as disruption: On Benjamin and Foucault", în *Humanities in Society*, 2, 1979, p. 125-147.
9. Jost Bauch, *op. cit.*
10. Bernard Sichère, „L'autre histoire: à partir de Michel Foucault", în *Tel Quel*, 86, 1980, p. 71-95.
11. Ulrich Brieler, *op. cit.*, p. 585-598.

etică[1]. Știința însăși se cuvenea abordată consensual[2], iar istoria istoriei să pună în miezul preocupărilor sale interacțiunile dintre cunoaștere, ideologie și exigențele scriiturii[3]. Istoria în ansamblu devenea în felul acesta o „arheologie" menită a situa și în așezăminte principiile structurate în gândire[4].

Radicalitatea poziției lui Foucault, extinsă de la planul cunoașterii la viața socială, a trezit interes, dat fiind că ambele registre comunică și sunt solidare. Însă epitetul de „istoric în stare pură", atribuit de P. Veyne, nu poate fi decât amuzant[5], după cum au și remarcat unii critici[6]. Tot astfel, „planeta Foucault", „monarhia autorului"[7], „efectul Foucault"[8], deși plastice, nu pot mulțumi destul spiritul critic. B.-H. Lévy se întreba, acum un deceniu, dacă Foucault mai poate fi socotit contemporanul nostru[9], iar un alt exeget ne sfătuia, încă mai înainte, să-l uităm pur și simplu[10].

Este cumva firească rezerva inerțială manifestată în sfera profesionalismului? Mari istorici ca E. Le Roy Ladurie sau P. Chaunu i-au acordat o prea mică atenție, limitându-se numai la a-și semnala interesul pentru anumite scrieri foucaultiene[11]. Simpatie condescendentă i-a arătat totuși „pontiful" *Analelor*, Fernand Braudel, cu toată deosebirea de viziune asupra duratei și structurii ce exista între ei[12]. Se poate conchide, împreună cu un exeget al „fenomenului", că

---

1. *Ibidem*, p. 620-628.
2. Peppino Ortoleva, în Nicola Tranfaglia *et al.* (ed.), *op. cit.*, X, 2, p. 824.
3. *Ibidem.*
4. Charles S. Maier, *La storia comparata*, în Nicola Tranfaglia *et al.* (ed.), *op. cit.*, X, 3, p. 1409; Angèle Kremer-Marietti, *op. cit.*; Hilmar Kalwut, „Archäologie des historischen Wissens. Zur Geschichtsschreibung Michel Foucaults", în Christian Maier, Jörn Rüsen (ed.), *Historische Methode* (Beiträge zur Historik, 4), München, 1988, p. 267-299.
5. Paul Veyne, *op. cit.*, p. 52.
6. Hervé Coutau-Bégarie, *Le phénomène „Nouvelle Histoire". Stratégie et idéologie des nouveaux historiens*, Economica, Paris, 1983, p. 293. La ediția a doua, autorul a schimbat subtitlul în *Grandeur et décadence de l'ecole des Annales.*
7. Michel Foucault, *Istoria nebuniei în epoca clasică*, Editura Humanitas, București, 1996, p. 6.
8. Graham Burchel *et al.* (ed.), *The Foucault-Effect, Studies in Governmentality*, Harvester, Londra, 1991.
9. Bernard-Henri Lévy, *Les aventures de la liberté*, Grasset, Paris, 1991.
10. Jean Baudrillard, *Oublier Foucault*, Galilée, Paris, 1977 (Raben Verlag, München, 1983).
11. Emmanuel Le Roy Ladurie, *Parmi les historiens*, Gallimard, Paris, 1983, p. 394-398; Pierre Chaunu, *L'historien dans tous ses états*, Perrin, Paris, 1984, p. 168, 170, 246, 252, 256, 615-634.
12. Ulrich Brieler, *op. cit.*, p. 67-73 („Erste Begegnung mit den Annales"), 227-236 („Zweite Begegnung mit den Annales").

„Foucault constituie un caz particular în mediul noilor istorici"[1]. El a șocat comunitatea istoriografică și a făcut chiar „școală", însă totodată a produs reacții ostile în ce privește lipsa de claritate a conceptelor, excesul de abstractizări, pedantismul remarcat și de Raymond Aron, a cărui opinie conta imens în epocă[2].

Sub acest unghi, Foucault împărtășea oarecum soarta prietenului său Paul Veyne, al cărui volum, *Comment on écrit l'histoire*, a produs, după cum se știe, destulă iritare în lumea profesioniștilor[3]. La o nouă ediție, autorul a adăugat un eseu, „Foucault révolutionne l'histoire", care a scandalizat și mai mult, fiind socotit pretențios, ditirambic, nefundat[4]. De atunci, destinul lui Foucault în lumea istoricilor a cunoscut fluctuații nesemnificative. Atitudinile manifeste alcătuiesc un spectru vast și nuanțat, al cărui studiu sistematic nu e deocamdată posibil.

Este ușor de observat însă că opera foucaultiană își continuă lucrarea și că noile generații de istorici, mai sensibile pesemne la dimensiunea teoretică, o continuă cumva. Fie că se pleacă de la *énoncés* (Foucault), de la *instances* (Althusser), de la *séries* (Chaunu) sau de la secvențe temporale (Toynbee)[5], întâlnirea cu autorul *Arheologiei cunoașterii* e aproape de neocolit. Interesul se poate îndrepta spre dimensiunea „pozitivistă" (Sylvie Le Bon)[6], spre „arhivist" (Deleuze)[7], spre depășirea „nihilismului" (P. Veyne)[8], spre un fel de „istorie serială" (Chaunu)[9], spre „arheologia cunoașterii" (Angèle Kremer-Marietti)[10] ori spre alte aspecte ce se degajă din operă, însă prezența

1. Hervé Coutau-Bégarie, *op. cit.*
2. Raymond Aron, „Comment l'historien écrit l'épistémologie", în *Annales ESC*, noiembrie-decembrie 1971, p. 1348-1349.
3. Hervé Coutau-Bégarie, *op. cit.*, p. 83.
4. Georgi Schischkoff, *Philosophisches Wörterbuch*, Kröner, Stuttgart, 1978, p. 187 ; *Dicționar de filosofie*, Editura Politică, București, 1978, p. 290. Lucian Boia îl omite însă pe Michel Foucault în *Mari istorici ai lumii*, Editura Universității București, București, 1978.
5. *Cf.* Jean-Marie Domenach, *Enquête sur les idées contemporaines*, Seuil, Paris, 1981, p. 37.
6. Sylvie Le Bon, „Un positiviste désespéré, Michel Foucault", în *Les temps modernes*, 248, 1967, p. 1299-1319.
7. Gilles Deleuze, *Un nouvel archiviste*, Fata Morgana, Paris, 1972.
8. Paul Veyne, „Foucault und die Überwindung (oder Vollendung) des Nihilismus", în François Ewald, Bernhard Waldenfels (ed.), *Spiele der Wahrheit. Michel Foucaults Denken*, Suhrkamp, Frankfurt, 1991, p. 334-338; „The final Foucault and his ethics", în *Critical Inquiery*, 20, 1993, p. 1-9.
9. Claudia Honegger, „Michel Foucault und die serielle Geschichte", în *Merkur*, 36 (407), 1982, p. 500-523.
10. Angèle Kremer-Marietti, *Michel Foucault. Der Archäologe des Wissens*, Ullstein, Frankfurt – Berlin, 1976.

lui Foucault în istoriografia contemporană rămâne indiscutabilă. Refractar la *ismele* veacului său, el rămâne un reper de seamă și prin refuz: „N-am fost niciodată freudian, n-am fost niciodată marxist, n-am fost niciodată structuralist"[1], declara Foucault, voind parcă să ne prevină asupra independenței sale de spirit. E un îndemn cu valoare permanentă, pe care și unii istorici români, mai ales tineri, au ținut să-l asume în mod explicit[2].

1. *Apud* Mircea Martin, „Un decolonizator de spirite", prefață la *Cuvintele și lucrurile*, Editura Humanitas, București, 1996, p. 19.
2. *Ibidem*, p. 5-32; *idem*, „Un «inaugurateur de positivités»", în *Euresis. Cahiers roumains d'études littéraires*, 1-2, 1996, p. 166-176; Sorin Antohi, „Putere, crimă și pedeapsă", prefață la *A supraveghea și a pedepsi. Nașterea închisorii*, Editura Humanitas, București, 1997, p. 5-29; Codrin Liviu Cuțitaru, *Istoria depersonalizată*, Editura Universității „Al.I. Cuza", Iași, 1997, p. 49-50, 80; Bogdan Ghiu, „«Cartea cel mai puțin reușită» a lui Michel Foucault?", postfață la *Arheologia cunoașterii*, Editura Univers, București, 1999, p. 280-286.

Deleuze și Foucault despre timp[1]

Dacă am avut îndrăzneala să evoc deja prezența lui *Foucault printre istorici*, să-mi fie permisă acum tentativa de a-l aborda, oricât de succint, sub unghiul reflecției despre timp, de astă dată asociindu-l cu Deleuze, confratele nu mai puțin ilustru prin aportul său la dezvoltarea științelor socioumane. Nu pot invoca drept scuză pentru această nouă cutezanță decât faptul că într-o dezbatere despre Foucault și Deleuze, inevitabil multidisciplinară, rămâne loc și pentru un istoric de meserie, dacă se întâmplă ca el să manifeste un anume interes pentru câmpul problematic atins de figurile amintite. Aș spune chiar că intervenția istoricului devine obligatorie într-un demers ca acesta, voit bilanțier și inevitabil pendinte de contextul epocii. Mă voi ocupa, în rândurile de față, numai de câteva elemente pe care le consider utile într-o discuție despre Foucault, Deleuze și tema timpului.

De ce temporalitatea? Mai întâi, fiindcă ea stă în miezul oricărei meditații sistematice despre om, condiție umană, istorie, schimbare, teme de care Foucault și Deleuze s-au preocupat mereu. În al doilea rând, fiindcă eu însumi am fost în situația de a mă raporta la ele în anumite studii privind istoriografia română din secolele XVIII-XX[2]. Timpul, durata, ritmurile schimbării, tranziția etc. m-au interesat în mod legitim, impunându-mi un apel constant la bibliografia de specialitate. Împreună cu unii colegi din domenii afine, am putut publica astfel un mănunchi de reflecții despre conduitele temporale în spațiul

1. Text prezentat la Simpozionul internațional Foucault – Deleuze, Iași, 16 mai 2002, sub titlul „Foucault et Deleuze: réflexions sur le temps".
2. Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu istoric*, Editura Junimea, Iași, 1974; *Vasile Pârvan. Efigia cărturarului*, Editura Junimea, Iași, 1974; *Junimea. Implicații istoriografice*, Editura Junimea, Iași, 1976; *A scrie și a face istorie. Istoriografia română postpașoptistă*, Editura Junimea, Iași, 1981; *Biruit-au gândul. Note despre istorismul românesc*, Editura Junimea, Iași, 1983; *Cunoaștere de sine și integrare*, Editura Junimea, Iași, 1986; *Istorie și istorici în România interbelică*, Editura Junimea, Iași, 1989; *Istorie și finalitate*, Editura Academiei, București, 1991; *La sfârșit de ciclu. Despre impactul Revoluției franceze*, Editura Institutul European, Iași, 1994; *Chemarea istoriei. Un an de răspântie în România postcomunistă*, Editura Junimea, Iași, 1997; *Discurs istoric și tranziție. În căutarea unei paradigme*, Editura Institutul European, Iași, 1998 etc.

românesc[1], alături de alte demersuri consonante, dintre care un volum despre *Identitate/alteritate* și un altul despre *Globalism și dileme identitare* se leagă poate cel mai strâns de tema pusă acum în discuție[2].

O constatare prealabilă, deloc flatantă pentru slujitorii lui Clio, se cuvine făcută înainte de a începe analiza noastră. Istoricii de meserie, de regulă reticenți, îl ignoră cu totul pe Deleuze sub unghiul amintit și abia dacă îl citează, la nevoie, pe Foucault[3]. Sinteza lui Krzysztof Pomian *L'Ordre du temps* nu-l amintește pe nici unul[4], după cum nu-i amintise nici Karl Baur în masiva-i sinteză *Zeit und Geschichte*[5]. Nici Lacan nu stă mai bine, dacă e să adăugăm, din aceeași arie tematică, încă un exemplu notabil[6].

Faptul nu trebuie să mire prea mult. Apăruți în peisajul cultural francez atunci când „noua istorie" se afla în plină expansiune, aproape de maxima ei împlinire[7], Foucault și Deleuze veneau în sfera științelor umaniste cu o problematică nouă și un limbaj specific, față de care profesioniștii istoriei nu puteau fi decât reticenți. Deprinși cu un anume tip de discurs, fie acesta și deschis, permeabil, novator, ei se confruntau cu un real handicap ce venea dinspre limbaj, mai cu seamă, dar care privea și alte etaje ale cunoașterii istorice[8]. Sensibili la antinomii și ambiguități[9], se arătau dispuși a revizui totul, până la denumirea însăși a domeniului (de ce nu „sociografie"?), a cărui extensie continuă, nelimitată, îi deruta pe mulți, inclusiv pe marele pontif al momentului, Fernand Braudel[10], autorul unei sinteze cu rost didactic, *Grammaire des civilisations*[11], a cărei consonanță cu „gramatologia" lui Derrida[12] și cu „gramatica filosofică" a lui Wittgenstein abia dacă mai trebuie

---

1. *Idem* (ed.), *Temps et changement dans l'espace roumain (frangments d'une histoire des conduites temporalles)*, Editura Academiei Române, Iași, 1991.
2. *Idem* (ed.), *Identitate/alteritate în spațiul cultural românesc*, Editura Universității „Al.I. Cuza", Iași, 1996; *Globalism și dileme identitare* (ed. împreună cu Adrian Cioflâncă), Editura Universității „Al.I. Cuza", Iași, 2002.
3. *Cf.* Al. Zub, *Michel Foucault printre istorici*, text prezentat la Colocviul „Foucault", Iași, 18 aprilie 2001.
4. Krzysztof Pomian, *L'Ordre du temps*, Gallimard, Paris, 1984.
5. Karl Baur, *Zeit und Geschichte. Versuch einer Deutung*, Callwey Verlag, München, 1978.
6. *Cf.* Teresa Brennan, *History after Lacan*, Routledge, Londra, 1993.
7. *Cf.* Hervé Coutau-Bégarie, *Le phénomène „Nouvelle Histoire". Stratégie et idéologie des nouveaux historiens*, Economica, Paris, 1983 (ed. a II-a, 1989).
8. *Cf.* Guy Bourdé, Hervé Martin, *Les écoles historiques*, Seuil, Paris, 1983.
9. Émile Callot, *Ambiguïtés et antinomies de l'histoire et de sa philosophie*, Rivière, Paris, 1962.
10. Fernand Braudel, *Une leçon d'histoire*, Flammarion, Paris, 1986.
11. *Idem*, *Grammaire des civilisations*, Arthaud, Paris, 1963.
12. Jean Derrida, *De la grammatologie*, Éditions de Minuit, Paris, 1967.

semnalată[1]. În viziunea lui Foucault, fiecare epocă îşi articulează concepţia despre lume prin anumite forme gramaticale[2]. Nu ne surprinde aşadar faptul că C. Noica citea istoria culturii europene în cheie gramaticală, revendicându-i demnitatea, modelul de acţiune creatoare[3].

O viziune asupra duratei stă în centrul oricărei gândiri coerente asupra istoriei, cu atât mai mult într-o epocă de criză, când istoria însăşi părea lipsită de sens (René Sédillot)[4], iar sfidările ei tot mai greu de întâmpinat[5]. Era spre începutul ultimei treimi a secolului XX, când vechiul ideal marxist al intelighenţiei, precumpănitor după al doilea război mondial, se afla în declin şi făcea loc la vehemente confruntări. *Socialisme ou Barbarie?* O asemenea publicaţie ar fi fost până nu demult imposibilă în spaţiul Hexagonului, ca şi revista anticomunistă, de inspiraţie creştină, *Ordre nouveau*[6]. Paradisul revoluţionar vădindu-se inaccesibil, se căutau alte căi pentru izbânda raţiunii[7]. Spre *stânga* ori spre *dreapta*, ele nu duceau lipsă de corifei. J.-P. Sartre şi R. Aron simbolizau, la limită, tocmai acele căi, fiecare cu partizanii, tradiţiile şi mijloacele ei.

Marile mişcări studenţeşti din 1968, în care Foucault şi Deleuze au fost adânc implicaţi, ca şi Blanchot, Lacan, Sartre etc., au radicalizat neîndoielnic spiritele[8]. O limpezire menită să le echilibreze oarecum se va produce abia mai târziu, pe seama unor analize de sistem şi a diminuării progresive a resurselor de care dispunea sistemul sovietic[9]. Deleuze şi Foucault, repere de neocolit în epocă, nu fac excepţie. Fiecare îşi continuă lupta, cu alte mijloace, unul scriind (împreună cu P.F. Guattari) *Capitalism şi schizofrenie* (I, 1972; II, 1980), altul publicând *Cuvintele şi lucrurile* (1966), *Arheologia cunoaşterii* (1969), *A supraveghea şi a pedepsi* (1975) etc. Ambii se preocupau de schimbările sociale, făcând din *timp* o temă predilectă de analiză.

1. Ludwig Wittgenstein, *Philosophische Grammatik*, Basil Blackwell, Oxford, 1969.
2. René-Marill Albérès, *L'aventure intellectuelle du XXe siècle*, Albin Michel, Paris, f.a., p. 435.
3. Constantin Noica, *De dignitate Europae*, Editura Kriterion, Bucureşti, 1988 (trad. rom., *Modelul cultural european*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1993).
4. René Sédillot, *L'Histoire n'a pas de sens*, Librairie A. Fayard, Paris, 1965.
5. Arnold Toynbee, *Change and Habit. The Challenge of Our Time*, Oxford University Press, New York – Londra, 1966 (trad. fr., *Changement et tradition*, Payot, Paris, 1969).
6. Jean-Marie Domenach, *Enquête sur les idées contemporaines*, Seuil, Paris, 1981, p. 69.
7. *Ibidem*, p. 35.
8. Gilles Deleuze, Félix Guattari, „Mai '68 n'a pas eu lieu", în *Les Nouvelles*, 3-9 mai 1984. *Apud* Michel Winock, *Secolul intelectualilor*, Editura Cartier, Chişinău/Bucureşti, 2001, p. 566. Vezi şi Michel Foucault, *Dits et écrits*, vol. II, Gallimard, Paris, 1994, p. 503.
9. *Cf.* François Furet, *Le passé d'une illusion. Essai sur l'ideé communiste au XXe siècle*, Robert Laffont – Calmann-Lévy, Paris, 1995.

O asemenea reflecţie despre timp a fost stimulată, neîndoielnic, de resuscitarea interesului pentru Nietzsche şi Heidegger, figuri cvasiprohibite până nu demult în dezbaterile publice. Interesul era legitim şi a fost sporit în bună măsură de Foucault, Deleuze, Derrida[1]. Deleuze i-a şi dedicat o carte, densă, incitantă, fecundă, al cărei impact în epocă anevoie ar putea fi supraestimat[2]. *Nietzsche et sa philosophie* (1962) constituie sub acest unghi un reper inconfundabil, urmat de un altul, *Nietzsche* (1965)[3], la un interval ce denotă existenţa unui orizont de aşteptare favorabil studiilor de acest fel. I-a urmat repede un altul despre bergsonism, nu mai puţin semnificativ pentru problematica timpului[4], de care se leagă apoi marea sa operă *Différence et répétition*[5], precum şi alte scrieri pe teme afine: *Anti-Œdipe* (1972, împreună cu Félix Guattari), *Image-mouvement* (1983) şi *Image-temps* (1985). Cartea despre *Foucault* însuşi, alcătuită un an mai târziu din câteva studii relativ autonome şi o anexă despre „moartea omului şi supraomul", nu e mai puţin semnificativă pentru tema duratei[6].

După „moartea lui Dumnezeu", „moartea omului"! Nihilismul generat în secolul al XIX-lea îşi spunea cuvântul, sub presiunea noilor realităţi pe care, împreună cu filosofia, le resimţea din plin şi gândirea istorică. „În zilele noastre, spunea Foucault, nu se mai poate gândi decât în vidul omului dispărut", ca urmare a unui eveniment pe care exegetul său Deleuze îl socotea „nici trist, nici catastrofic, ci o mutaţie în lucruri şi gândire"[7], una pe care opera lui Nietzsche o stimula încă. Omul ca punte, ca trecere, ca pierzanie era o idee de sursă nietzscheană, pusă acum la lucru şi de „noii filosofi"[8].

Redescoperirea lui Nietzsche de către generaţia baricadelor din '68 a fost un element esenţial în reorientarea gândirii umaniste, în sensul antropologiei culturale ce tocmai se articula în lumea academică de peste Ocean[9]. Condiţia omului, puterea moralei, valorile, cunoaşterea de sine, identitatea devin teme curente, nu numai pentru filosofi, ca şi problematica timpului, inepuizabilă şi mereu incitantă.

1. *Cf.* Allan Megill, *Prophets of Extremity: Nietzsche, Heidegger, Foucault, Derrida*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, Londra, 1985.
2. Gilles Deleuze, *Nietzsche et la philosophie*, PUF, Paris, 1962.
3. *Idem*, *Nietzsche*, PUF, Paris, 1965.
4. *Idem*, *Le bergsonisme*, PUF, Paris, 1966.
5. *Idem*, *Différence et répétition*, PUF, Paris, 1969.
6. *Idem*, *Foucault*, Éditions de Minuit, Paris, 1986.
7. *Ibidem*, coperta.
8. *Idem*, *Nietzsche*, Editura All, Bucureşti, 1999, p. 76-78.
9. *Cf.* Lorena Armulescu, „Sfârşiturile omului. Scrisoare despre postmodernism", în *Orizont*, XIII (3), 2001, p. 8.

De ea se leagă un vast şi fecund curent de gândire, sesizat atunci şi mai târziu de Jean Wahl, Pierre Klossowski, Jean Grenier, Jacques Le Rider, Mazzino Montinari ş.a.[1].

Această revenire masivă la textele lui Nietzsche avea o semnificaţie pe care Foucault însuşi a pus-o în lumină cu ocazia unui interviu din *Figaro littérarie*, la 15 septembrie 1966:

> Nietzsche a deschis o rană în limbajul filosofic. În ciuda eforturilor depuse de specialişti, această rană nu a fost închisă. Să ne gândim la Heidegger, din ce în ce mai obsedat de Nietzsche de-a lungul îndelungatei sale meditaţii; la fel Jaspers. Dacă Sartre constituie o excepţie de la regulă, este poate pentru că de multă vreme el a încetat să mai filosofeze[2].

Diagnostic mai limpede şi mai dur nu exista. Foucault şi Deleuze făceau, sub acest unghi, cauză comună. Ei au şi subscris împreună introducerea generală la *Opere filosofice complete* (I, 1967), preconizând o întoarcere la Nietzsche, una multiplu benefică pentru reflecţia contemporană. Într-un cadru mai vast, Jacques Le Rider avea să facă, la rândul său, inventarul prezenţelor nietzscheene în cultura franceză[3].

Dacă e vorba de „moartea omului", nu omul rezultat din studii obiective urma să dispară, după remarca lui J. Piaget, ci omul unei anumite antropologii filosofice, căreia Foucault nu-i acorda, cu bun temei, şanse de supravieţuire[4].

Demersul foucaultian era de altminteri sincron cu tentativele acelui neoistorism care, în plină criză a filosofiei marxiste, căuta să afle un punct de sprijin în valorificarea analizei diacronice, a devenirii fenomenelor. Cum teoriile noastre şi conceptele cu care operăm sunt ele însele fenomene în devenire, ele se cuvin a fi examinate printr-o critică imanentă, cu atât mai utilă cu cât speranţa de a găsi standarde obiective în astfel de judecăţi nu prea există (Mannheim, Rorty), iar perspectiva istorică se anunţă ca o şansă compensatorie[5]. Hegel sesizase deja că pe această cale se ajunge la „sfârşitul istoriei", la o „cunoaştere absolută" a devenirii umane. Alexandre Kojève i-a reactualizat discursul, se ştie, înlesnind speculaţii de tipul celor emise de Fukuyama pe aceeaşi temă[6].

---

1. *Cf.* Bogdan Ghiu, „Postfaţă" la Gilles Deleuze, *Nietzsche*, Editura All, Bucureşti, 1999, p. 95-107.
2. Gilles Deleuze, *op. cit.*, p. 99.
3. Jacques Le Rider, „Préface", în Friedrich Nietzsche, *Œuvres*, vol. I, Robert Laffont, Paris, 1993, p. XI-CXII.
4. Jean Piaget, *Structuralismul*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1973, p. 157.
5. David Bakhurst, în Jonathan Dancy şi Ernest Sosa (ed.), *Dicţionar de filosofia cunoaşterii*, vol. II, Editura Trei, Bucureşti, 1999, p. 54-55.
6. Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, The Free Press, New York, 1992.

S-a putut sesiza, în ultimele decenii, o deplasare de interes de la istoria tradiţional definită spre o viziune existenţială. „Istoria e un alt nume dat experienţei", spunea A.J. Toynbee, pe linia unei reflecţii deja venerabile, prelungită azi prin R. Koselleck, E. Nolte ş.a.[1] Neoistorism? Conceptul s-a impus deja, graţie Şcolii de la Bielefeld, lui Jörn Rüsen mai ales, şi câştigă teren în ultimul timp[2]. În spiritul ei, dezbaterile din Franţa anilor '60-'70 capătă un sens aparte.

Polemica lui Foucault cu moştenirea bergsoniană, fie şi indirectă, se cuvine luată în seamă dacă dorim a lămuri emergenţa gândirii sale despre timp. Acea moştenire era încă puternică în anii respectivi, fără a fi şi singulară în domeniu, problematica timpului constituind o direcţie de neocolit (nu doar) în ştiinţele despre om.

Demersul foucaultian era marcat de problematica schimbării, transformării, rupturii. Discontinuităţile, golurile îi păreau demne de studiu, chiar dacă istoria gândirii în ansamblu dezvăluia o statornică prejudecată a continuităţii[3]. „Un structuralism fără structuri" este formula prin care Piaget lua distanţă în raport cu *Les mots et les choses*, operă al cărei mesaj înnoitor ştia să-l aprecieze totuşi, ca expresie a ştiinţei moderne, în continuă căutare de teme şi soluţii noi[4]. *Epistemele* foucaultiene îi aminteau, cu bun temei, de *paradigmele* lui Th.S. Kuhn din *The Structure of Scientific Revolution* (1962), fără să-i ignore însă o anume carenţă metodologică[5].

În definitiv, a spus-o între alţii Pierre Chaunu, istoria funcţionează ca un câmp experimental pentru ştiinţele socioumane, un laborator *sui generis* în care se folosesc materiale din multe domenii şi ipoteze de lucru multiple[6]. Ea asigură abordarea perspectivică, indispensabilă pentru înţelegerea omului ca individ sau comunitate. Diacronia nu poate lipsi într-un asemenea demers. „L'histoire apporte aux sciences sociales la durée", conchidea acelaşi Pierre Chaunu[7],

---

1. Reinhart Koselleck, *Le futur du passé. Contribution à la sémantique des temps historiques*, EHESS, Paris, 1990; Ernst Nolte, *Historische Existenz. Zwischen Anfang und Ende der Geschichte*, Piper, München/Zürich, 1998.
2. Paul Hamilton, *Historicism*, Routledge, Londra – New York, 1996; Gunter Scholtz (ed.), *Historismus am Ende des 20. Jahrhunderts. Eine internationale Diskussion*, Akademie Verlag, Berlin, 1997.
3. *Cf.* Paul Veyne, „Foucault révolutionne l'histoire", în *Comment on écrit l'histoire. Essai d'épistémologie*, Seuil, Paris, 1978, p. 345-385.
4. Jean Piaget, *op. cit.*, p. 147-157.
5. *Ibidem*, p. 152-153. Asupra contextului epistemologic, vezi Iulian Paşaliu, „Structuralismul genevez şi perspectivele cercetării istorice (I-II)", în *AIIAIX*, XVII, 1980, p. 569-578; XVIII, 1981, p. 475-484; „Structure and history: Michel Foucault's textualism", în *AIIAIX*, XXII (1), 1985, p. 181-213.
6. *Cf.* Pierre Chaunu, în Pierre Nora (ed.), *Essais d'ego-histoire*, Gallimard, Paris, 1987, p. 106.
7. *Ibidem.*

sensibil la mulţimea fără număr de aluviuni, sedimentări şi sinteze multimilenare din fiinţa noastră[1]. Retrospectiva şi prospectiva fac un pandant natural, de care istoricul e silit să ţină seama, oricât de modest ar fi segmentul cronotropic de care se ocupă[2].

Depăşirea dihotomiei dintre *Naturwissenschaften* şi *Geisteswissenschaften* s-a impus pe măsură ce ştiinţele umaniste au fost silite să ţină seama, tot mai mult, de rezultatele altor ştiinţe, iar ansamblul a putut fi perceput ca un complex evolutiv, dinamic, în continuă metamorfoză, în care centrul (dacă există) se deplasează mereu, divulgându-şi inconsistenţa[3]. Nici şcolile istoriste, nici cele structuraliste sau funcţionaliste, dacă e să amintim câteva direcţii majore ale secolului XX, n-au putut da răspunsuri decisive, invitând chiar prin acest fapt la căutarea de noi soluţii[4].

Din atâtea căutări sterile ce au marcat secolul XX, mai cu seamă în partea lui finală, dominată de convulsii ideologice, filosofia culturii s-a impus cu siguranţă în lumea Hexagonului, datorită unor gânditori ca Foucault şi Deleuze, Derrida şi Lacan, pe seama unei hermeneutici diferite, desigur, de aceea a criticismului Şcolii de la Frankfurt, dar nu lipsită de unele afinităţi[5].

Dacă evităm capcanele întinse de postmodernism, cu pretenţiile acestuia de a garanta dobândirea conştiinţei de sine a lumii, putem regăsi soluţia mai veche a integralismului, readusă de altfel în actualitate de un lingvist ca Eugenio Coseriu. Opunându-l paradigmei postmoderniste, un exeget recomanda integralismul, „în măsura în care el promite o nouă justificare a *antropologiei* axată pe o *altă* concepţie despre limbaj", aşadar o paradigmă cu valenţe ontologiste[6].

Exaltat de unii, postmodernismul stârneşte nu mai puţin reacţii adverse, ca în interpretarea dată de integralişti.

> Postmodernismul, afirmă ironic unul dintre aceştia, este epoca sărbătorească a spargerii măştilor, epoca celor curajoşi, îndeajuns de curajoşi ca să vadă că istoria *a stat*, că axiologiile şi ideologiile nu-s decât mijloace de răpire a libertăţii individuale, că *lumea cuvântului şi a sensului este*

---

1. *Idem, Histoire, science sociale : la durée, l'espace et l'homme à l'époque moderne*, SEDES, Paris, 1974.
2. *Idem, Rétrohistoire. Racines et jalons. Portraits et galérie*, Economica, Paris, 1985.
3. *Cf.* Ludwig von Bertalanffy, *General System Theory*, Penguin Books, Harmondsworth, 1973, p. 116-126.
4. Giovanni Busino, „Jean Piaget sociologue malgré les sociologues", în *Revue européenne des sciences sociales*, Geneva, XII (33), 1974.
5. *Cf.* Caius Traian Dragomir, „Vorbitul în dodii", în *Luceafărul*, 14, 2002, p. 3.
6. Cornel Vâlcu, „Postmodernism vs. integralism – o confruntare de paradigme", în *Echinox*, XXVIII (10-12), 1996, p. 23.

o lume a manipulării. Postmodernismul, insistă acelaşi exeget, este timpul eliberării de tirania limbajului, această slugă credincioasă care, în loc să ne servească, ne înrobeşte; este epoca eliberării de ficţiuni şi a întoarcerii la lucrurile însele. Postmodernismul este nu numai sfârşitul istoriei, ci mult mai mult decât atât: este sfârşitul *coşmarului cuvintelor*[1].

Lăsând la o parte ironia, integralismul vede în paradigma postmodernistă numai retorică şi agitaţie în jurul unei problematici inexistente (problematică a libertăţii individului singur, înţeles ca opus colectivităţii), concepte sforăitoare, menite să acopere vidul ideatic, un „umanism fără umanism", o anticultură bazată pe aroganţa unor „foşti oameni de cultură care s-au decis să uite, să fie liberi de prejudecăţi, să fie *ei* înşişi"[2].

Ca şi alte domenii socioumane, istoriografia produsă într-un moment sau altul nu poate fi estimată corect decât prin raportare la tradiţia domeniului şi la contextul epocii. Fie că e vorba de latura empirică sau de implicaţiile teoretice, discursul în cauză nu e posibil fără presupoziţia că el se produce înăuntrul unui sistem semnificant[3]. Caracterul său ştiinţific e strâns legat de integrarea istoriei ştiinţelor, fapt produs oarecum sincron cu tentativa de a strânge sub aceeaşi cupolă ştiinţele despre om, cu toate că de un secol, a spus-o Foucault, ele continuau să-i scape omului tot mai avid de o nouă sinteză cognitivă[4].

Între *înainte* şi *după*, între *legendă* şi *utopie*, istoria se consumă într-un *prezent* a cărui evanescenţă a nutrit destule discursuri derutante, confundabile nu o dată cu prospectiva[5]. Cum să-i asiguri, în lipsa unei finalităţi, coerenţa necesară, izbânda asupra haosului evenimenţial? Unii istorici au căutat răspuns pe linia acelui *continuum* alcătuit din fapte diverse ce se repetă, din „structuri" identificabile în perspectiva „duratei lungi" (Braudel), din „enunţuri" (Foucault), „instanţe" (Althusser), „serii" (Chaunu) cu o temporalitate proprie, alta decât cea impusă de tradiţia istoriografică[6]. Nu indivizii, ci „individuaţiile" (*individués* la P. Veyne) contează în noul discurs, după „moartea omului" (Foucault) şi proclamarea „diferenţei" ca principiu paradigmatic (Deleuze)[7].

1. *Ibidem.*
2. *Ibidem.*
3. Denis Hollier (ed.), *Panorama des sciences humaines*, Gallimard, Paris, 1973, p. 593-594.
4. *Ibidem.*
5. *Cf.* Jean-Marie Domenach, *op. cit.*, p. 33.
6. *Ibidem*, p. 37.
7. *Ibidem*, p. 38-39. Vezi Gilles Deleuze, *Diferenţă şi repetiţie*, trad. Toader Saulea, Editura Babel, Bucureşti, 1995.

Sociologia istorică, antropologia culturală, studiul mentalităților (ambiguu prin definiție) au făcut ca discursul istoric însuși să se remodeleze, în sensul unei schimbări de atitudini față de durată. Nu e singurul unghi sub care trebuie să privim acest fenomen. Sub raport spațial, s-a întâmplat la fel, ca și sub unghi tematic, încât unul dintre cei mai redutabili profesioniști ai domeniului, un „monstru sacru" al istoriografiei din a doua parte a secolului XX, a ținut să evoce o triplă expansiune a acestui domeniu: cronologică, spațială, tematică[1].

Ne vom înfrânge ispita de a glosa aici pe seama timpului istoric, fie și la modul minimal impus de un text ca acesta, fiindcă orice tentativă de a-i regândi problematica (o literatură imensă ne previne consensual) îndrumă spre nuanțe ce complică și mai mult definirea ansamblului.

Romanticii germani valorizau eternitatea în detrimentul timpului. Îi interesa autonomia eului, nu acea autonomie a lumii pe care se va întemeia proclamarea „morții lui Dumnezeu". Dar tot ei privilegiau segmentul și obțineau adesea depășirea acestuia în ordinea sintezei.

Dacă opera poetică presupune un transfer de timp și spațiu (V. Hlebnikov)[2], cu atât mai mult trebuie să constatăm acest lucru în discursul istoric, un discurs construit în fond pe seama unei sinteze cronotropice (Bahtin).

Situația din istorie nu e mult diferită de cea pe care Eugenio Coseriu o definea, citându-l pe Merleau-Ponty[3], în lingvistică:

> Ils nous faut comprendre que, la synchronie n'étant qu'une coupe transversale sur la diachronie, le système qui est réalisé en elle n'est jamais tout en acte, il comporte toujours des changements latents ou en incubation[4].

Diacronia însoțește pretutindeni sincronia, ca în „seriile istorice" xenopoliene, în care o nouă creație, o nouă sinteză se constituie din achiziții și elaborări succesive, imposibil de urmărit genetic până la cauza ultimă, dar și cu neputință de ignorat[5].

Cât despre F. Braudel, întemeindu-se pe G. Gurvitch[6], el susținea concomitent că istoria nu e altceva decât timpul luat în toate greutățile

1. Jean Baptiste Duroselle, „La connaissance actuelle du passé", în *RSMP*, 1, 1984, p. 10.
2. Livia Cotorcea, „Despre timpul liric", în *Collegium*, III, 1987, p. 20.
3. Maurice Merleau-Ponty, „Sur la phénoménologie", în *Signes*, Gallimard, Paris, 1960, p. 95.
4. *Apud* N.C.W. Spence, „Spre o nouă sinteză în lingvistică: opera lui Eugenio Coseriu", în *Echinox*, XXVIII (10-12), 1996, p. 10-13.
5. Alexandru D. Xenopol, *La théorie de l'histoire*, Ernest Leroux, Paris, 1908.
6. Georges Gurvitch, *La multiplicité des temps sociaux*, Cours de la Sorbonne, Paris, CDU, 1958.

și vitezele lui variabile, inclusiv imobilul[1]. Tipologia sa temporală, analizele factuale, considerațiile de ordin teoretic, făcute pe seama unei vaste anchete, poate cea mai impunătoare din epocă, este un latifundiu ale cărui resurse nu se pot epuiza.

Cazul său e rarisim, dar nu singular. Destule exemple stau la îndemână pentru a ilustra marea explozie istoriografică în care se înscriu, *lato sensu*, și inițiativele foucaultiano-deleuziene. A le urmări sistematic aici, fie și numai sub latura temporalității, nu e posibil. Contextul lor e vast, incluzându-i nu doar pe „noii istorici", atât de spectaculoși în epocă, dar și pe „noii filosofi", „noii libertari" și atâtea alte grupări semnificative pentru epocă[2]. Va fi această epocă deleuziană, cum socotea Foucault? Va rămâne ea foucaultiană, cum aprecia Deleuze?[3] Nici o definiție restrictivă nu poate da seama de realitatea completă a timpului și nici o formulă complementară nu trebuie scoasă din tablou. Sigur e că în acest tablou Deleuze și Foucault ocupă spații vizibile de departe și inconfundabile, iar reflecția lor despre timp constituie un aport epistemologic plin de urmări pentru gândirea contemporană.

1. Fernand Braudel, „Préface", în Émile Callot, *Ambiguïtés et antinomies de l'histoire et de sa philosophie*, Rivière, Paris, 1962, p. 7.
2. *Cf.* Jean-Marie Domenach, *op. cit.*
3. *Apud* Didier Eribon, *Michel Foucault*, Flammarion, Paris, 1991, p. 20.

Ego-istoria și durata imediată[1]

În mijlocul duratei, prezentul

Într-un moment când se discută intens despre istoria recentă, nimic nu pare mai util decât a defini poziția însăși a istoricului față de durata imediată și de prezent mai ales. Căci prezentul constituie nucleul ineluctabil al duratei și deci un punct de plecare legitim pentru orice reflecție asupra temporalității istorice. Fie că acceptăm diviziunea tripartită, braudeliană, a duratei[2] sau ne imaginăm o infinitate de ritmuri, de cadențe temporale, istoricul se plasează mereu pe linia greu sesizabilă ce separă trecutul de viitor în acest prezent fugitiv care e, în fond, singura noastră șansă[3].

Valorizarea acestei șanse rămâne o conduită recomandabilă, mai ales pentru istoricii care au considerat mult timp trecutul ca unic subiect al anchetei lor, o „rezervație" unde ei își instrumentalizau, de obicei, cunoștințele. Este o atitudine asupra căreia N. Iorga atrăgea atenția, la începutul secolului XX, convins că vechile limite ale meseriei trebuiau depășite neîncetat[4]. Contemporanul său Henri Berr gândea în același fel atunci când fonda *La Revue de Synthèse* (1900) și teoretiza aceste probleme în *La Synthèse en histoire* (1911).

Dar abia între cele două războaie mondiale istoricii au început să înțeleagă mai bine valoarea experienței directe. Existențialismul (cu varianta română „trăirismul") a avut și printre ei destui adepți. Accentul se va deplasa spre existență, spre cea a istoricului însuși mai cu seamă, a cărui subiectivitate era, de altfel, apărată de A.D. Xenopol (*Istoria ideilor mele*, 1913), V. Pârvan (*Memoriale*, 1923),

---

1. *Apud Istoria recentă în Europa. Obiecte de studiu, surse, metode*, Colegiul Noua Europă, București, 2002, p. 33-51 („Istoricul în fața duratei imediate: aportul ego-istoriei").
2. Fernand Braudel, *Écrits sur l'histoire*, Flammarion, Paris, 1969, *passim*.
3. *Idem*, „Préface", în Émile Callot, *Ambiguïtés et antinomies de l'histoire et de sa philosophie*, Rivière, Paris, 1962, p. 8.
4. N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, ed. a IV-a, Editura Polirom, Iași, 1999, *passim*.

N. Iorga (*Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*, 1935)[1], pentru a nu aminti, dintr-o lungă serie, decât nume bine cunoscute.

Primul, A.D. Xenopol, ne pare important și datorită *teoriei seriale*, utilă pentru înțelegerea duratei înseși. Prezentul, în a sa *Théorie de l'histoire* (1908), e conceput ca un mănunchi de serii cu diferite faze de evoluție. Unele serii se termină sub ochii noștri, în timp ce altele își continuă sau abia își încep traiectul[2]. Este nucleul temporal la care istoricul trebuie să se raporteze permanent, căci e vorba de singurul moment utilizabil fără intermediu, deși atât de distorsionat prin imaginar[3]. Nu există nici un alt debușeu spre „Mer der Weltgeschichte" (Ranke), unde istoricii, acești pescari neobosiți, să-și poată fructifica străduințele. Trebuie să adăugăm, rămânând în interiorul aceleiași metafore, că submersiunea implică și emersiune, că această mișcare comportă o dinamică aparte asupra căreia suntem deja preveniți. Este o dinamică ce a făcut ca istoricul să fie imaginat drept un vehicul cu farurile dublu bracate, spre trecut și spre viitor totodată, ceea ce presupune o reverberație continuă și fructuoasă[4].

Dar miza supremă rămâne prezentul, această materie evanescentă și indispensabilă, comparată de Titu Maiorescu, la vremea sa, cu singurul bloc de marmură de care dispunem; dacă e folosit caricatural, cum să se mai ajungă la o *Minervă*?[5] Numai prezentul îi oferă istoricului elementele concrete din care acesta degajă sensul vieții și chiar al istoriei. În slujba prezentului trebuie să-și pună el toată munca[6]. „Dialog la prezent asupra prezentului", discursul istoric se hrănește, esențial, tocmai din această dimensiune a duratei[7]. Pledoaria „pentru o istorie utilă" (P. Chaunu), sursă inepuizabilă de analogii și comparații instructive, nu poate fi decât legitimă[8]. Aceeași pledoarie o regăsim și în schema parabolică a lui H.I. Marrou, unde istoricul, parte din actualitate, atinge prin submersiune orizontul

---

1. Alexandru D. Xenopol, „Istoria ideilor mele", în Ilie E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, IV, Institutul de Arte Grafice Bucovina, București, 1932; Vasile Pârvan, *Idei și forme istorice*, Editura Cartea Românească, București, 1920; *Memoriale*, Editura Cultura Națională, București, 1923; N. Iorga, *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*, vol. I-III, Editura N. Stroila, București, 1935.
2. Alexandru D. Xenopol, *La théorie de l'histoire*, Ernest Leroux, Paris, 1908.
3. *Cf.* Lucian Boia, *Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr și ficțiune*, Editura Humanitas, București, 1998.
4. Jean-Marie Domenach, *Enquête sur les idées contemporaines*, Seuil, Paris, 1981, p. 33-43.
5. Titu Maiorescu, *Aforisme*.
6. N. Iorga, *Generalități..., passim*.
7. *Apud* Al. Zub, *Istorie și finalitate*, Editura Academiei, București, 1991, p. 190.
8. Pierre Chaunu, *Pour l'histoire*, Perrin, Paris, 1984.

documentelor şi se întoarce din nou, prin emersiune, la prezent, ca sinteză de temporalităţi[1].

Istoria la prezent nu e doar o frumoasă sintagmă[2], ci expresia unei lungi experienţe istoriografice, ajunsă acum în pragul unei noi sinteze, concepută ca un dialog din care contemporaneitatea nu poate lipsi[3]. În această inefabilă ţesătură, prezentul e mereu esenţial, cum ne asigură, cu o stăruinţă semnificativă, teoreticienii domeniului, între care Marc Ferro, G. Iggers, R. Kosselleck, J. Rüsen, H. White trebuie amintiţi mai ales[4].

Nu lipsesc nici scepticii, cu avertismente relative la abuzurile unui prezenteism în care actualitatea nu are alt orizont decât ea însăşi, proclamându-şi superioritatea morală asupra trecutului şi anticipând totodată judecata pe care posteritatea o va rosti la adresa ei. „Luciditate sau orbire? Istoricul (prezentului, dar nu numai el) – conchidea François Hartog – e oricum prins, ca oricine, în acest cerc al prezentului"[5], din care nu ştie cum să scape. Asumarea condiţiei amintite, valorificarea ei profesională este ceea ce se aşteaptă de la istoric.

Istoricul, martor şi cercetător

Prima ipostază a oricărui istoric este cea de martor al epocii sale, mai mult sau mai puţin implicat, după propria-i filosofie şi după circumstanţe. Cea de a doua este ipostaza de cercetător în căutare de adevăruri privind anumite secvenţe cronotropice sau ansamblul duratei, care nu poate fi înţeles niciodată exhaustiv.

Este evident că discursul istoric se poate nutri, pe de o parte, direct, din memoria cercetătorului sau din observarea obiectelor fizice, a vestigiilor; pe de altă parte, indirect, din memoria altora şi

1. Henri Irénée Marrou, „Le métier d'historien", în Charles Samaran (ed.), *L'Histoire et ses méthodes*, Gallimard, Paris, 1961.
2. Régis Hanrion, *L'Histoire au présent*, Elipses, Paris, 1980.
3. Phillippe Ariès, *Le temps de l'histoire*, Seuil, Paris, 1986, p. 239.
4. Marc Ferro, *L'Histoire sous surveillance*, Calmann-Lévy, Paris, 1985; Georg G. Iggers, *New Directions in European Historiography*, Wesleyan University Press, Middletown, 1975; Reinhart Koselleck, *L'expérience de l'histoire*, EHESS – Gallimard – Seuil, Paris, 1997; Jörn Rüsen, *Studies in Methahistory*, Pretoria Human Sciences Research Council, Pretoria, 1993; Paul Veyne, *Comment on écrit l'histoire. Essai d'épistémologie*, Seuil, Paris, 1971; Hayden White, „The politics of history", în *The Content of the Form*, Baltimore/Londra, 1986, p. 58-82.
5. François Hartog, „L'historien et la conjoncture historiographique", în *Le Debat*, 102, noiembrie-decembrie 1998, p. 10; *idem*, *Patrimony and Time*, text prezentat la Institutul „Teleky", Budapesta, aprilie 2000.

din surse acumulate[1]. Este aşadar legitim să se pună în valoare tot ce ţine de personalitatea istoricului (fond aperceptiv, orizont de aşteptare, experienţă proprie) înainte de întâlnirea cu noile documente susceptibile să susţină o nouă construcţie istorică[2]. Un reputat specialist în metodologie, Jerzy Topolski, a descris pe larg diagrama cunoaşterii puse la lucru de istoricul timpului recent, insistând asupra rigorii metodelor şi a bunei folosiri a „auxiliarelor”, ca discipline ale sistemului de ştiinţe umane: sociologie, psihologie, economie, statistică, demografie etc. „Sursele timpului recent sunt de obicei mai numeroase decât cele ale timpurilor mai vechi şi problema istoricului nu este decodajul, ci cum să le pună mai bine în practică.”[3] Fără asemenea precauţii, istoria recentă (*current history*, *Zeitgeschichte*, *histoire immédiate*) devine jurnalism, reportaj, memorial etc. Tocmai de aceea cercetătorul acestui interstiţiu trebuie să fie mai atent la metode şi la ştiinţele paraistorice de care se foloseşte[4]. Problema unei bune integrări a istoriei devine deci un fapt esenţial, ca şi efortul de a reduce ambiguităţile domeniului[5].

Fie că e vorba de „istorii” conţinând „lucruri curioase”, adunate nu importă de unde (Herodot), de povestiri senzaţionale despre fapte recente (Tucidide) sau de discursuri moralizante în jurul unor biografii exemplare (Plutarh, Carlyle), istoricul rămâne mereu în mijlocul realităţii imediate[6]. Viaţa însăşi, încă în derulare, trebuie să-i nutrească cunoaşterea, fiindcă numai viaţa îi poate descoperi sensul fenomenelor. „Fapte bune şi crime, revoluţii şi binefaceri paşnice, crize şi soluţii, triumfuri şi catastrofe” pot fi sesizate în această realitate înconjurătoare ce rămâne o sursă inepuizabilă şi de neînlocuit pentru istoric. Tocmai de aceea el e „dator să coboare în prezent”, alături de „ceilalţi actori ai vieţii contemporane”, pentru o mai bună definire a realităţilor şi asigurarea unei înţelegeri mai largi a istoriei înseşi[7].

Actor şi spectator, martor şi exeget, istoricul trebuie înţeles ca „un bătrân prin experienţă al naţiei sale”, un depozit indispensabil de învăţăminte la îndemâna celor care nu rămân insensibili la interesul comun[8]. Ca şi jurnalistul, politicianul sau chiar judecătorul,

1. Jerzy Topolski, *Methodology of History*, Reidel, Varşovia/Dordrecht/Boston, 1976, p. 322, 329.
2. Henri Irénée Marrou, *op. cit.*
3. Jerzy Topolski, *op. cit.*, p. 412.
4. *Ibidem*, p. 412-413.
5. Émile Callot, *op. cit.*
6. N. Iorga, *op. cit.*, p. 88, 92.
7. *Ibidem*, p. 105.
8. *Ibidem*, p. 106.

însă utilizând alte instrumente, el înoată în „apele actualităţii" asumându-şi o „lectură" diacronică a faptelor[1]. O asemenea concluzie este uşor de înţeles dacă se admite, împreună cu W. Dithley şi L. Febvre cel puţin, că istoria nu e un lucru dat, o dată pentru totdeauna, ci o veşnică construcţie[2], în mijlocul căreia se află, indubitabil, chiar istoricul cu determinările lui cronotropice, schimbătoare, novatoare. De aceea Paul Veyne vorbea de o istorie concretă[3], flagelând speculaţia şi prevenindu-ne asupra istoriilor posibile, virtuale, abandonate etc.[4] Fără o anume „aplicare la viaţa practică", evocată la timpul său de N. Iorga, istoria ca discurs nu merită osteneală[5].

Totul pare să reclame o atitudine prudentă faţă de munca istoricului, mai ales dacă e vorba de o epocă foarte recentă. *L'histoire sous surveillance*, frumoasa carte a lui Marc Ferro[6], o atestă din plin, la fel ca şi vasta bibliografie privitoare la *Historikerstreit*[7], la „revizionismul" francez[8], pentru a nu mai vorbi de „Vichy", subiect de controverse inepuizabile[9]. Se recomandă acum o „înaltă supraveghere" a istoricului[10] ale cărui conduite par uneori abuzive.

Întoarcerea ego-ului

„Diversitatea istoriilor, singularitatea istoricilor, pluralitatea demersurilor, subiectivitatea modalităţilor de a scrie şi a face istorie"![11] Această alegaţie nu e, în spirit, deloc recentă. *Confesiunile* lui Rousseau au fost, în opinia lui Lucien Febvre, cele care

> au deschis marea poartă a egotismului, important pentru cei care, scrutându-se pe ei înşişi, se gândesc la semenii lor, care îi ajută să se exploreze, să se descopere, să se posede[12].

1. *Cf.* Carlo Ginzburg, *Il giudice e lo storico. Considerazioni in margine al processo Sofri*, Einaudi, Torino, 1991; Jean Noël Jeanneney, *Le passé dans le prétoire. L'historien, le juge et le journaliste*, Seuil, Paris, 1998.
2. Joseph Margolis, *Historical Thought, Constructed World. A Conceptual Primer for the Turn of the Millennium*, University of California Press, Berkeley – Los Angeles – Londra, 1995.
3. Paul Veyne, *op. cit.*, p. 144.
4. *Ibidem*, p. 131.
5. N. Iorga, *op. cit.*, p. 156.
6. Marc Ferro, *op. cit.*
7. Ernst Nolte *et al.*, *Historikerstreit*, Ullstein, Berlin, 1987.
8. *Annales d'histoire révisionniste*, ed. Pierre Guillaume.
9. Pierre Laborie, *L'Opinion française sous Vichy*, Seuil, Paris, 1990.
10. *Idem*, „Historiens sous haute surveillance", în *Esprit*, XVIII (1), 1994, p. 36-49.
11. „Histoires et historiens", în *Le Débat*, 92, noiembrie-decembrie 1996, p. 126.
12. Lucien Febvre, *Michelet et la Renaissance*, Flammarion, Paris, 1992, p. 49.

A doua generație a *Analelor* era mai curând înclinată să condamne istoria la „un fel de tăcere personală”, asumată deschis de Braudel[1], a cărui sinteză din anii ’60 voia chiar să fie o *gramatică a civilizațiilor*[2]. După mirajul structuralist, am asistat la întoarcerea evenimentului și a politicului în istorie, a actorului în sociologie, a autorului în literatură[3], a individualismului metodologic[4]. Biografia cunoștea o nouă dezvoltare, istoricitatea își redobândea drepturile.

Istoria structuralismului publicată de François Dosse a provocat o luare de atitudine a generațiilor poststructuraliste, filosofice, literare și mai ales istorice (Dominique Pestre, Christophe Prochasson, Rémy Rieffel), care și-au pus întrebări legate de moștenirea acestui curent în domeniul lor de activitate[5]. Cum autorul sintezei utilizase din plin interviul, criticii săi au făcut observații metodologice, pornind de la rezultatele obținute în cadrul Institutului de Istorie a Timpului Prezent (IHTP) în materie de anchetă orală. Textul obținut astfel nu e o transpunere de *amintiri* defilând ca într-un film, ci „o țesătură fragilă, produsă prin suprapunerea profundă a trăitului și a imaginarului, a individualului și a colectivului, a concretului și a visului”, ceea ce recomandă prudență. Fiindcă această povestire „este mereu un act militant de fabricare a sinelui, unul de punere în scenă într-o istorie ale cărei elemente, chiar cele mai aparent factuale, trebuie luate în seamă cu cea mai mare precauție”[6].

Această remarcă ne amintește o alta, făcută de Braudel la Châteauvallon, aceea că istoricul este întotdeauna un regizor[7]. El folosește, între altele, povestirile martorilor, care constituie un fel de autoistorie spontană, produsă de indivizi cu scopul de a da sens propriilor fapte[8].

S-a văzut în această înclinație spre *ego* o explozie a spiritului modern, care refuză contemplarea limitelor și a regularităților cosmice pentru a deveni autocunoaștere, știință obsesivă[9]. Heidegger ne-a

1. Fernand Braudel, *Une leçon d'histoire*, Flammarion, Paris, 1986, p. 160.
2. *Idem*, *Grammaire des civilisations*, Arthaud, Paris, 1961.
3. Eugen Simion, *Întoarcerea autorului*, Editura Minerva, București, 1993.
4. Rémy Rieffel, „Empreinte profonde ou trace superficielle?”, în *Le Débat*, 73, ianuarie-februarie 1993, p. 33.
5. „Le structuralisme a-t-il une histoire?”, în *Le Débat*, 73, 1993, p. 3-33.
6. Dominique Pestre, „Auto-histoire des acteurs, histoire des historiens”, în *Le Débat*, 73, 1993, p. 21.
7. Fernand Braudel, *Une leçon d'histoire*, Flammarion, Paris, 1986, p. 169.
8. Dominique Pestre, *op. cit.*, p. 22; *Cf.* Gianni Vattimo, *Al di là del soggetto*, Feltrinelli, Milano, 1981; Andrei Corbea, *Ego, alter, alter-ego*, Editura Omnia, Iași, 1993.
9. *Cf.* Gianni Vattimo *et al.*, *Gândirea slabă*, Editura Pontica, Constanța, 1998, p. 101.

prevenit deja asupra transformării *subiectum*-ului, în sens de extindere a *Dasein*-ului, istoria propriu-zisă, mereu ascunsă privirii comune, reprezentând în fond capacitatea de deschidere a ființei[1]. Cu atât mai bine dacă istoricul exersează această capacitate asupra lui însuși. Actor al vieții intelectuale, el nu are cum să se ascundă[2]. Marea cucerire a secolului XX este tocmai recunoașterea subiectivității istoricului[3]. O alta este riscul efemerului, abordarea imediatului, fără recul, studiul direct al realităților[4]. Nu rezultă de aici o istorie monumentală, în sensul dat de Nietzsche, ci mai curând una critică, luând distanță față de trecut și stimulând chiar o eliberare a istoriei de reziduurile ei vetuste[5].

A regândi neîncetat și a asuma critic trecutul constituie modalitatea cea mai bună de a valoriza experiența istoriei[6], fie ea individuală, generațională sau colectiv „capitalizată", după tipologia lui Reinhart Koselleck[7], care ne poate sugera o „lectură" a *ego-istoriei* înseși. Este o specie de discurs care valorizează transformarea timpului prezent în istorie imediată, actualitatea devenind tot mai rapid „materie" istorică, una în care istoria și efemerul nu se mai disting destul de net[8].

„A se privi pe sine ca obiect de anchetă"

Comunitatea istoricilor se vădește de obicei ostilă oricărei imixtiuni a ego-ului în discursul propriu, cel puțin la nivel declarativ. Această alergie este de origine pozitivistă și vizează în fond partea subiectivă a unei profesii care a avut mereu un statut destul de echivoc. În realitate, numărul istoricilor care au scris memorii sau chiar istoria propriilor idei este considerabil. Grija de a armoniza viața și opera

1. Martin Heidegger, *Timpul imaginii lumii*, trad. Andrei Timotin, Editura Paideia, București, 1998, p. 149.
2. François Dosse, „Pour une histoire intellectuelle sans réduction", în *Le Débat*, 73, 1993, p. 38.
3. Lucian Boia, *op. cit.*, *passim*.
4. Mona Ozouf, „François Furet journaliste", în *Le Débat*, 103, 1999, p. 4.
5. Friedrich Nietzsche, *A doua considerație inoportună*, trad. Amelia Pavel, Editura Ararat, București, 1994, p. 6, 7.
6. Al. Zub, *Discurs istoric și tranziție. În căutarea unei paradigme*, Editura Institutul European, Iași, 1998, p. 148-158.
7. Reinhart Koselleck, *L'Experience de l'histoire*, ed. Michael Werner, Paris (1997). *Cf. Le Débat*, 99, martie-aprilie 1998, p. 188.
8. Jacques Le Rider, „Oubli, mémoire, histoire", în *Commentaire*, 84, iarna 1998-1999, p. 965; *cf.* Paul Ricœur, *La mémoire, l'histoire l'oubli*, Seuil, Paris, 2000.

rămâne o trăsătură caracteristică pentru mulţi dintre ei[1]. Amintim aici *Histoire de mes idées* a lui Édgar Quinet, cel care a inspirat opera cu acelaşi titlu a lui A.D. Xenopol[2]. J. Michelet şi-a descris tinereţea[3], în timp ce Renan publica amintiri despre epoca formării sale[4].

Marile crize ale secolului trecut au stimulat şi mai mult apetenţa confesivă a istoricilor. Mulţi dintre ei au plătit scump ceea ce Lucien Febvre numea „chimie morală". H. Pirenne a fost închis în prima conflagraţie mondială, iar F. Braudel în cea de a doua, în timp ce N. Iorga şi M. Bloch au fost asasinaţi de către inamicii lor. G. Brătianu, autor al unei admirabile scrieri, *File rupte din cartea războiului*[5], avea să fie ucis, la rândul său, într-o închisoare comunistă[6]. Şi alţi istorici vor povesti, mai târziu, experienţe recluzionare, atât de emblematice pentru secolul XX[7], ale cărui „extreme" au fost descrise pe larg de F. Fejtö, F. Furet, E. Hobsbawm, Claude Lefort, T. Todorov etc.

Biografia şi circumstanţele epocii se amestecă într-un mod adesea inextricabil. *L'Etrange defaite*, opera postumă a lui M. Bloch, nu e decât un capitol de ego-istorie, ca şi cartea lui Phillippe Ariès *Un historien de dimanche* (1980) sau cea a lui Emmanuel Le Roy Ladurie (*Paris-Montpellier*, 1980). *Le Discours prononcé à L'Academiè Française* de Fernand Braudel şi mai ales *Une leçon d'histoire* (1985) ţin neîndoielnic de aceeaşi categorie de texte. Să mai amintim încă, spre a sugera doar tabloul, *Mémoires d'un centenaire* (1979) de Charles Samaran sau *Dialogues* de Georges Duby şi Guy Lardreau (1980). În dialogurile din urmă, totdeauna incitante, Duby se declara captiv al sinelui şi al mediului său, recunoscând astfel multiplele dependenţe ale istoricului[8]. Opera lui Pierre Chaunu, atât de bogată şi polivalentă, e plină de referinţe autobiografice, mai ales *Ce que je crois* şi *Apologie pour l'histoire*. Este şi cazul lui Robert Bonnaud, al cărui itinerar completează bibliografia atât de vastă a noului domeniu[9].

---

1. *Cf.* Jules Michelet, *Leçons au Collège de France, 1847*, Universitas Könyvkiadó, Budapesta, 1999, p. 20.
2. Alexandru D. Xenopol, „Istoria ideilor mele" (1913), în Ilie E. Torouţiu, *Studii şi documente literare*, vol. IV, Bucureşti, 1932.
3. Jules Michelet, *Ma jeunesse*, Calmann-Lévy, Paris, 1884.
4. *Cf.* Al. Zub, *În orizontul istoriei*, Editura Institutul European, Iaşi, 1994, p. 233-254.
5. Gheorghe Brătianu, *File rupte din cartea războiului*, Editura Cultura Naţională, Bucureşti, 1934.
6. Maria Brătianu, *Gheorghe I. Brătianu*, Paris, 1988.
7. Constantin C. Giurescu, Vladimir Dumitrescu, Vlad Georgescu etc.
8. Georges Duby, Guy Lardreau, *Dialogues*, Flammarion, Paris, 1980, p. 194.
9. Pierre Vidal-Naquet *et al.*, „Une équipée dans la grande histoire", în *Le Débat*, 75, mai-august 1993, p. 154-194.

Însă demersul cel mai semnificativ, din acest punct de vedere, rămâne volumul publicat de Pierre Nora *Essais d'ego-histoire* (1987), în care găsim șapte confesiuni semnate de Maurice Agulhon, Pierre Chaunu, Georges Duby, Raoul Girardet, Jacques Le Goff, Michelle Perrot și René Remond[1]. Este „o încercare de laborator", unde istoricii amintiți își explică devenirea prin raportare la problemele timpului și ale domeniului de studiu. Este un mijloc de a pune la lucru memoria personală și resursele unei meserii ce se vădește, prin natura sa, foarte complexă. Rezultă de aici „documente de rang secund", concepute pentru a servi la elaborarea ego-istoriei, după cum ne previne editorul, convins că lansează astfel un „gen nou pentru o nouă vârstă a conștiinței istorice"[2]. Ne putem întreba, împreună cu Nora, dacă autobiografia clasică, confesiunea mai mult sau mai puțin intimă poate fi depășită, spre „a limpezi propria sa istorie ca și cum ar fi istoria altuia"[3].

Istoricul de azi e gata să mărturisească relația intimă pe care o cultivă cu munca sa. Din același motiv, el refuză vechea

> neîncredere față de o istorie contemporană socotită prea aproape ca să poată beneficia de un tratament pozitiv. Cucerirea de către istoric a propriului secol și a prezentului însuși a constituit, după Pierre Nora, unul din progresele disciplinei în ultimele decenii[4].

Vechea tradiție, care-i îndemna pe istorici „să-și disimuleze personalitatea în spatele științei", „să fugă ei înșiși în altă epocă, prin intermediul altora", atitudine impusă de erudiția secolului al XIX-lea, pare acum anacronică[5]. Studiul prezentului nu e doar posibil, ci și necesar, cu atât mai mult cu cât el ar fi asumat de profesioniștii duratei. Existența istoricului devine obiect de cercetare, uneori al propriei anchete.

Am menționat, din același spațiu cultural, câteva scrieri dintr-o bibliografie foarte vastă a ego-istoriei. Trebuie să adăugăm altele semnate de Michel Winock, Pierre Goubert, Mona Ozouf, Alain Besançon, Annie Kriegel, François Fejtö, Tsvetan Todorov etc.[6] Întreaga serie *Entretiens* (G. Duby, Christophe Charle, Georges Dumézil etc.) completează și nuanțează tabloul.

---

1. Pierre Nora (ed.), *Essais d'ego-histoire*, Gallimard, Paris, 1987, p. 375.
2. *Ibidem*, p. 5.
3. *Ibidem*, p. 7.
4. *Ibidem*, p. 5.
5. *Ibidem*.
6. Michel Winock, *La République se meurt*, Seuil, Paris, 1978; Pierre Goubert, *Naissance d'un historien : hasards et racines*, 1984; Mona Ozouf, *L'Image dans le tapis*, 1984; Alain Besançon, *Une génération*, Julliard, Paris, 1987; Annie Kriegel, *Mémoires*; Tsvetan Todorov, *Face à l'extrême*, Seuil, Paris, 1994, François Fejtö și Maurizio Serra, *Le passager du siècle*, Hachette, Paris, 1997.

Cât despre eseurile înseşi, produse de istorici atât de reputaţi, nu e cazul să le facem aici analiza. Unele observaţii par totuşi a fi necesare. O deschidere fascinantă propune Pierre Chaunu în textul său *Le fils de la morte*, unde memoria şi „misterul timpului" află un exeget sensibil[1]. Familia, mediul, societatea şi epoca se regăsesc în paginile sale, fremătând de viaţă şi de pasiune militantă. Totul se amestecă, totul se îngemănează, totul participă la „tablou", care nu e doar istoriografic, ci şi unul al istoriei propriu-zise. Într-adevăr, aproape toate cărţile lui Chaunu implică ego-istoria şi aproape toate evenimentele contemporane au găsit în el un om de atitudine, un militant de unică fervoare. În decembrie 1989, el a reacţionat prompt faţă de sacrificiile poporului român, trimiţând ministrului Educaţiei un mesaj de solidaritate şi de asistenţă fraternă[2]. Ceva grav şi dramatic se degajă în ansamblu din ego-istoria sa.

Dimpotrivă, Georges Duby îşi plasează aventura de istoric sub semnul „plăcerii" şi al ironiei, atribute pe care le descoperă la *homo faber* şi le doreşte celor care studiază destinele umane. El se vrea deci „pozitiv" şi „optimist", trăsături native din care istoricul face un antidot[3].

Este şi cazul lui Jacques Le Goff, care evocă „apetitul (său) pentru istorie", în numele unui program şi chiar al unui „testament" istoriografic[4].

Alţi ego-istorici pun accentul pe „culisele" meseriei (Maurice Agulhon), pe impactul unui mare eveniment, cum ar fi al doilea război mondial (Raoul Girardet), pe ceea ce rămâne inefabil în determinările vieţii noastre, acea „atmosferă a timpului" (Michelle Perrot) care a mobilizat, încă de la romantici, atâtea condeie[5]. A fi „contemporanul contemporanului" este formula utilizată de René Remond în eseul său, pentru a defini situaţia celui care se ocupă de ego-istorie[6].

Trebuie să remarcăm faptul că în versiunea germană, îngrijită tot de Pierre Nora, trei dintre ego-istorici nu mai figurează (Agulhon, Girardet, Remond) şi că titlul însuşi, *Leben mit der Geschichte*, evită noul cuvânt, în timp ce subtitlul, *Vier Selbstbeschreibungen*, trimite clar la vechiul termen de autobiografie[7].

---

1. Pierre Nora (ed.), *op. cit.*, p. 61-107.
2. *Apud* Pavel Chihaia, *Faţa cernită a libertăţii. Douăzeci de convorbiri la „Europa Liberă"*, Editura Jurnalul literar, Bucureşti, 1991, p. 15.
3. Georges Duby, „Le plaisir de l'histoire", în *op. cit.*, p. 109-138.
4. Jacques Le Goff, *L'appétit de l'histoire*, *ibidem*, p. 173-240.
5. Pierre Nora (ed.), *op. cit.*, p. 9-60, 139-172, 241-292.
6. *Ibidem*, p. 293-350.
7. Pierre Chaunu, Georges Duby, Jacques Le Goff, Michelle Perrot, *Leben mit der Geschichte. Vier Selbstdarstellunegen, hrg. und Vorwort von Pierre Nora, aus dem Französischen von Eva Moldenhauer*, S. Fischer Verlag, Frankfurt am M., 1989, 244 p.

Pentru o ego-istorie românească

Orice istoriografie poate fi citită în cheia ego-istoriei, fiind susceptibilă să releve alte aspecte decât cele puse în lumină la o lectură obişnuită. Un asemenea demers se arată util şi în spaţiul românesc, cu toate că acesta e puţin dezvoltat consensual. Sursele, „materialele" nu lipsesc însă, nici anumite elaborări secvenţiale ce pot veni în întâmpinarea unei sinteze de ego-istorie.

Să spunem mai întâi că istoricii secolului al XVII-lea, aşa-zişii „umanişti", oferă destule elemente pentru o asemenea construcţie şi că eruditii transilvăneni din secolul al XVIII-lea, constrânşi adesea la polemică, au dat o anume atenţie propriei biografii. Dar abia Kogălniceanu, elev al lui Ranke şi al lui Savigny, acordă destulă importanţă raportului dintre viaţa istoricului şi scrierile acestuia. Chiar scrisorile sale de tinereţe dau impresia unui *bildungsroman*, în timp ce discursurile politice de mai târziu sunt pline de referinţe autobiografice[1]. O mărturie ocazională ne asigură că mai târziu el şi-ar fi scris *Memoriile*, dar acestea s-au mistuit în incendiul de la conacul din Râpi[2]. Discursul solemn de la Academie (1891) ne dezvăluie întru câtva spiritul acestei lucrări de ego-istorie.

Succesorul său la Academia Română, A.D. Xenopol, a avut mai mult noroc. Convins că în istorie totul trebuie explicat genetic, el şi-a tratat astfel propria creaţie, spre a-i sesiza structura, resorturile intime, ideaţia. După ce şi-a terminat *grosso modo* sinteza pragmatică şi *Théorie de l'histoire*, el a voit să le circumstanţieze prin raportare la epoca şi biografia sa. *Istoria ideilor mele* (1913) ne aminteşte o scriere bine cunoscută a lui Quinet, cu toate că spiritul său se vădeşte destul de diferit[3].

Fără a fi istoric, Titu Maiorescu a năzuit toată viaţa la o sinteză în acest domeniu. *Introducerile* la *Discursuri parlamentare*, publicate postum într-un volum, sub titlul *Istoria contimporană a României*, sunt poate cel mai bun exemplu de ego-istorie. Autorul îşi valorifica aici, fără îndoială, jurnalul, memoriile, dar şi bibliografia esenţială a epocii[4].

---

1. *Cf.* Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu istoric*, Editura Junimea, Iaşi, 1974, *passim*.
2. Informaţie primită de la Remus Zăstroiu, istoric literar, cu trimitere la cotidianul *Fulgerul*, I (30), 16 octombrie 1888, p. 2.
3. Alexandru D. Xenopol, „Istoria ideilor mele", 1913, în *Scrieri filosofice şi sociale*, Bucureşti, 1967. *Cf.* Al. Zub, *În orizontul istoriei*, Editura Institutul European, Iaşi, 1994, p. 200-216 („A.D. Xenopol memorialist").
4. Titu Maiorescu, *Istoria contimporană a României*, Bucureşti, 1925. *Cf.* N. Manolescu, *Contradicţia lui Maiorescu*, ed. a II-a, Editura Eminescu, Bucureşti, 1973.

Istoric prodigios, a cărui operă este, desigur, cea mai bogată din secolul XX, N. Iorga a produs mai multe opere aparținând, de asemenea, ego-istoriei. Notele personale asupra crizei balcanice și a „marelui război", memoriile, volumele autobiografice (*Orizonturile mele: o viață de om așa cum a fost*; *Sub trei regi*; *Doi ani de restaurație*) constituie o materie extrem de vastă și complexă, susceptibilă, evident, de analize multiple[1]. Să reținem aici doar convingerea autorului că ar avea datoria de a mărturisi ceea ce a văzut, trăit, înțeles. Propria lui existență trebuia să devină „o istorie de idei", la îndemâna celor care doreau să înțeleagă epoca[2]. O biografie a lui N. Iorga a fost de altfel concepută chiar sub acest unghi: *Viața istoriei și istoria unei vieți*[3].

Alți istorici români au scris, la rândul lor, amintiri sau memorii utilizabile într-o sinteză de ego-istorie: T. Antonescu, G. Brătianu, Vladimir Dumitrescu, O. Ghibu, C.C. Giurescu, C. Kirițescu, Al. Lapedatu, I. Nistor, P.P. Panaitescu, G. Panu, D. Prodan, R. Rosetti, R.R. Rosetti, I. Slavici, V.A. Urechia, I. Ursu etc.[4] Nu e un inventar al textelor de ego-istorie, nici tipologia la care ne-am aștepta acum. Bilanțul este prematur, dată fiind lipsa de studii secvențiale și de abordări sistematice în materie.

Chiar și în zilele noastre, asemenea studii se vădesc timide și prea marcate de mizeriile tranziției[5]. Ne gândim la istoricul de artă Pavel Chihaia, editor al unui volum de *dialoguri* cu acei confrați care izbutiseră a-și păstra, sub dictatură, demnitatea profesională[6]. Mărturiile unor istorici, arheologi, oameni de litere sunt revelatoare pentru România contemporană. *Fața cernită a libertății*, titlul acelui volum, rămâne un document semnificativ pentru tranziție. *Prefața* și aprecierile din *post-scriptum* sunt adevărate pagini de ego-istorie, ca și dialogurile cu istoricii Ș. Papacostea, M. Babeș, P. Alexandrescu, Al. Suceveanu, Al. Elian, care așteptaseră mult timp „un alt țărm al istoriei", însă o dată ce l-au atins, în fine, au trebuit să constate că

---

1. Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga, biobibliografie*, Editura Științifică și Enciclopedică – Editura Militară, București, 1976.
2. N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, ed. Valeriu Râpeanu și Sanda Râpeanu, Editura Minerva, București, 1972, p. 2-3.
3. Valeriu Râpeanu, *N. Iorga – la vie de l'histoire et l'histoire d'une vie*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989.
4. *Cf.* Al. Zub, *Junimea. Implicații istoriografice*, Editura Junimea, Iași, 1976; *Istorie și istorici în România interbelică*, Editura Junimea, Iași, 1989; *În orizontul istoriei*, Editura Institutul European, Iași, 1994, p. 224-254.
5. *Idem*, *Discurs istoric și tranziție. În căutarea unei paradigme*, Editura Institutul European, Iași, 1998.
6. Pavel Chihaia, *op. cit.*

noua generație ignora istoria recentă sau o cunoștea într-un mod distorsionat, dacă nu cu totul fals. Sarcina de a revizui acest domeniu era deci o urgență, proclamată ca atare, după căderea regimului, de către un grup de istorici care își spuneau „liberi" și se declarau gata să practice un discurs pluralist asupra trecutului[1]. Dar puțini profesioniști au urmat în fond acest program, așteptând, pare-se, mai întâi reorganizarea cercetării istorice și punerea ei, astfel, într-o situație mai puțin precară[2]. Nu numai ego-istoria resimte încă această precaritate, ci și istoriografia română în ansamblu.

În loc de concluzii

Nu puțini istorici se preocupă azi de cucerirea secolului abia trecut, în special a prezentului ca secvență inexorabilă a duratei. Istoria ca *res gestae* și istoriografia ca discurs asupra trecutului se vădesc consubstanțiale. Adesea confundate, de-a lungul secolelor, cele două ipostaze se regăsesc acum armonizate prin formula ego-istoriei, recent pusă la lucru de câțiva istorici francezi.

Este „o tentativă de laborator", făcută chiar în momentul când alți istorici evocă „atelierele", „experimentele", „șantierele" unde istoria cea mai nouă prinde formă și participă la crearea unei noi conștiințe profesionale. Poziția istoricului față cu timpul, subiectivitatea lui inerentă, investiția sa existențială, constituie nucleul acestor mărturii, atestând nevoia de a explora deopotrivă imediatul și subiectivul[3].

Limitele acestei abordări, riscurile și mizele sale urmează a fi estimate în viitor. Interogațiile acompaniază textul și se ivesc din subtext. Putem depăși oare autobiografia „clasică", confesiunea mai mult sau mai puțin intimă, pentru a „clarifica propria istorie ca și cum ar fi istoria altuia"? Exigența unui recul față de evenimentele studiate nu e decât o prejudecată destul de recentă, produs al pozitivismului și al „scientizării" istoriei. Această atitudine descurajează vechea „rezervă universitară față de o istorie gândită ca fiind prea recentă"[4] și stimulează un discurs mai bine situat în științele sociale. Autorii acestor *essais* își asumă un dublu risc: de a investiga o secvență a istoriei în timp ce aceasta se desfășoară încă; de a se

1. *Revista de istorie*, 12, 1989, p. 1167-1168. Al. Zub, *Chemarea istoriei. Un an de răspântie în România postcomunistă*, Editura Junimea, Iași, 1997, p. 20.
2. Al. Zub, *Discurs istoric și tranziție. În căutarea unei paradigme*, Editura Institutul European, Iași, 1998.
3. Pierre Nora, *op. cit.*, p. 5-7.
4. *Ibidem*, p. 354.

plasa ei înșiși în mijlocul acestei istorii. Bogăția, totodată psihologică și socială, a investiției lor este cu totul evidentă. Ego-istoricii „valorează prin lacune și tăceri la fel de mult ca prin mărturisirile lor”[1].

Întoarcerea ego-ului în discursul istoric este analoagă revenirii autorului în câmpul literar[2]. Amândoi răspund astfel tendinței de alienare a creatorului. Dacă analizele produse de istorici aparțin „gradului doi” al scriiturii, ele nu sunt mai puțin valabile ca „documente” ale unei meserii și ale unei istorii[3]. Nu este o simplă extensie a cercetării spre cel care o practică, ci un capitol important al unei istorii intelectuale ce își reclamă deja autonomia[4]. În plin postmodernism, ego-istoria pare că aruncă un pod spre vechii cronicari, care nu ezitau să se implice în evenimente, să lege cursul vieții lor de discursul narativ al istoriei[5].

1. *Ibidem*, p. 368.
2. Alain Touraine, *Le retour de l'acteur*, Fayard, Paris, 1984.
3. Pierre Nora, *op. cit.*, p. 5.
4. Christophe Prochasson, „L'Historien aux prises avec les idées”, în *Le Débat*, 73, 1993, p. 23. Vezi și Carl Becker, „Everyman his own historian”, în *AHR*, 37, ianuarie 1932, p. 221-236.
5. Traducere de Andi Mihalache după originalul francez prezentat la Colegiul „Noua Europă”, București, 9 aprilie 2000.

Dimensiunea culturală a istoriei: Roger Chartier[1]

Vizita istoricului Roger Chartier la Iaşi, cu ocazia centenarului braudelian, nu putea trece nesesizată. Tema şi personajul interesau deopotrivă. În plus, amintirea cărţilor traduse din opera lui era încă vie şi de natură a incita spiritele. Presa a difuzat repede informaţii şi comentarii menite a trezi interesul comunităţii academice, interes probat acum din nou, după alte manifestări de acelaşi tip dedicate „istoriei sociale", lui Foucault, Deleuze etc. Iniţiativa Centrului Cultural Francez, condus de infatigabilul său director, Paul-Élie Lévy, s-a dovedit din nou fericită, ca şi ideea de a reuni, în spaţiul propriu, la Biblioteca Centrală „M. Eminescu" şi la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol", câţiva specialişti în ştiinţele pe care Braudel le-a concertat un timp la Maison des Sciences de l'Homme. Nu despre toţi va fi vorba în aceste rânduri, prea sumare, ci despre un invitat de onoare, venit de la Paris ca să-l evoce pe Braudel, dar pus în situaţia de a trata şi teme complementare.

Profesor la École des Hautes Études en Sciences Sociales, unde se ocupă de un program relativ la *Literatură, politică şi societate în secolele XIV-XVIII*, Roger Chartier s-a dovedit a fi unul dintre cei mai activi şi mai ingenioşi istorici din marea pleiadă formată în jurul revistei *Annales*. Născut la Lyon în 1945, tocmai când Braudel, după un lung pionierat în Germania, începea o nouă perioadă, cea mai fecundă a vieţii sale, Roger Chartier a studiat mai întâi la École Normale Supérieur, formându-se în anii de maxim prestigiu ai *Noii istorii*, aflată în plină expansiune, dar pusă deja, în anumite zone, sub semnul contestaţiei.

După o etapă acut polemică, în care „noua istorie" îşi apărase destul de spectaculos teritoriile cucerite, se simţea nevoia unei noi aprofundări, în spirit multidisciplinar şi minuţios analitic. Acestei „noi istorii noi" îi aparţine Roger Chartier, unul dintre cei mai activi cercetători în domeniul istoriei culturii, domeniu care beneficia de

1. Text publicat în *Cronica*, XXXVII, 7 (iulie 2002), p. 23, 28.

concursul multor „științe umane", ajunse în situația de a fi mai prudente în desemnarea cauzalităților. Îndoiala devenise, într-o mai mare măsură, normă de conduită în reconstrucția istorică, pluralitatea discursurilor – o exigență cu urmări considerabile. L-a interesat mai ales secolul al XVIII-lea, interstițiu decisiv pentru epoca modernă, unul care se bucura nu numai de o informație colosală, dar și de multe interpretări susceptibile a stimula totuși perspective inedite.

Una dintre ele, deloc comodă, cu implicații în cercetare, se vădește aceea a originilor, ca în cazul volumului *Les origines culturelles de la Revolution française* (1991), temă la fel de complexă pe cât de controversată, la definirea căreia căuta să aducă, pe urmele lui Daniel Mornet, F. Furet, Mona Ozouf, M. Vovelle ș.a., unele clarificări sub unghi cultural. Ceea ce surprinde la Roger Chartier este disponibilitatea de a sesiza aspecte noi în probleme ce păreau definitiv tranșate, ca în cazul Revoluției franceze, temă ajunsă tocmai în stadiul demitizării, după ce alimentase atâtea „lecturi" aporetice. Evenimentul nu-i mai putea apărea deci ca o totalitate omogenă, cu sens ideal și unic, iar devenirea istorică nu i se mai prezenta ca o continuitate necesară, ci ca o suită de evenimente în care rupturile contează la fel de mult.

Sub acest unghi, gândirea sa e mai curând foucaultiană, fără a înceta să pună în valoare sugestiile lui Braudel și ale noii serii de „analiști". Rezultă din opera lui Chartier nu numai că istoricul trebuie să pună noi întrebări trecutului, dar și să caute răspunsuri noi la problemele deja puse, ca în cazul lui Daniel Mornet cu privire la geneza intelectuală a Revoluției franceze. Scopul său este să-i pună în gardă pe istoricii prea grăbiți a gândi revoluția în categoriile pe care și le-a dorit ea însăși.

Destule exemple, mai ales cel reprezentat de Tocqueville, pledau pentru o asemenea conduită, pe care o regăsim la R. Chartier și în tratarea altor teme, precum *L'Éducation en France du XVIe au XVIIIe siècle* (1976), temă abordată împreună cu D. Julia și M.M. Compère, sau altele, tot colective, precum *L'Histoire de l'édition française* (1982-1986), *Les usages de l'imprimé* (1987), *Sociohistoire des pratiques culturelles.*

După cum se vede, perioada privilegiată de Roger Chartier cuprinde secolele XVI-XVIII, cea pe care, cu instrumente specifice și rezultate remarcabile, au tratat-o cvasiconcomitent F. Braudel, P. Chaunu, I. Wallerstein etc. Este perioada pe care și-a asumat-o și ca director de program la EHESS, unde se ocupă, în spirit interdisciplinar, de relația dintre literatură, politică și societate. Miturile, resorturile sociale, imaginile și conceptele, toate evocă reprezentări mentale, tinzând – cum sesiza mai demult Al. Duțu – spre „interiorizarea

istoriei"[1]. Așa se explică simpatia lui R. Chartier pentru cei care au avut curajul de a se opune tradiției și a regândi marile teme pe cont propriu.

A. Dupront și F. Furet, între alții, au adus înnoiri semnificative în studiul rolului jucat de carte sub vechiul regim, așa cum alți istorici s-au ocupat de problema alfabetizării și a învățământului, de universul oralității etc. Între lumea dominată de sunet și cea guvernată de semnul scris sau tipărit există totuși o relație pe care istoricii caută să o explice, la diverse niveluri, pe seama unei viziuni antropologice tot mai coerente[2].

Nu greșim poate prea mult spunând că R. Chartier, după unele experiențe istoriografice consumate pe linie cantitativistă ori serială, a făcut o întoarcere semnificativă spre părinții fondatori ai *Analelor*, L. Febvre și M. Bloch, al căror îndemn esențial era, se știe, ca istoricul să rămână legat cât mai strâns de viață și să considere că oamenii constituie unicul obiect al istoriei.

Spre deosebire de Braudel, care insista asupra duratei lungi și a continuităților în istorie, R. Chartier socoate că, dimpotrivă, istoria înseamnă rupturi, clivaje, diferențe, că instrumentele de analiză se cuvin a fi cât mai adecvate[3]. Totul invită acum la deschidere și revizuire. Fiindcă

> istoria nu este, nu trebuie să fie o simplă povestire a trecutului. Ea îndeplinește o funcție critică, întrucât e în stare să ofere cititorilor săi resurse ce le îngăduie să se delimiteze de certitudinile spontane sau de imaginile impuse. O carte de istorie, reușită și folositoare, sublinia Chartier, este aceea care oferă o mai bună înțelegere nu numai a trecutului, care este obiectul ei, ci și a prezentului[4].

Preocupat de *istoria mentalităților*, ca mulți contemporani de-ai săi, R. Chartier nu mai este acum sigur că sintagma a fost bine aleasă, ca și „noua istorie" de altfel[5], ceea ce ne evocă îndemnul braudelian de a evita pe cât posibil definițiile și de a păstra în toate o anume rezervă[6]. Este spiritul în care R. Chartier își reconsideră propriile începuturi, când împărtășea entuziasme pe care acum le privește cu înțeleaptă ironie.

---

1. Alexandru Duțu, *Dimensiunea umană a istoriei. Direcții în istoria mentalităților*, Editura Meridiane, București, 1986, p. 14.
2. *Ibidem*, p. 233-234.
3. Roger Chartier, *Lecturi și cititori în Franța Vechiului Regim*, trad. Maria Carpov, Editura Meridiane, București, 1997, p. 15.
4. *Ibidem*.
5. *Ibidem*, p. 5-7.
6. Fernand Braudel, *Une leçon d'histoire*, Flammarion, Paris, 1986.

Istoricii, declară el, au părăsit iluzia cantitativistă, care a dominat anii '60. Putem chiar spune că istoria culturală, fascinată un timp de posibila aplicare a metodelor seriale, s-a construit prin despărţirea de acest model[1].

Cum să se mai pretindă acum că numai faptele cuantificabile contează în istorie (Le Roy Ladurie) sau că istoria serială constituie „o revoluţie a conştiinţei istoriografice" (F. Furet)? Ideea de raţional şi măsură domină evident gândirea lui R. Chartier.

Istoria, conchidea el, a devenit mai circumspectă în desemnarea cauzalităţilor. Dificultatea de a îmblânzi brutala plonjare a evenimentelor în categorii apte să raţionalizeze şi imposibilitatea de a proiecta în viitor dezvoltarea istorică drept necesară şi impusă de un sfârşit prescris i-au învăţat pe istorici ce înseamnă – prudenţă şi îndoială[2].

Ordinea temerilor poate fi inversată: îndoială şi prudenţă! Numai că această atitudine, singură, nu-l poate conduce pe istoric la un discurs acceptabil în raport cu exigenţele actuale. Este nevoie în acelaşi timp de atâtea alte condiţii menite să-i asigure succesul, condiţii tot mai complexe, care nu mai sunt realizabile decât pe seama unei cooperări multidisciplinare. Istoria globală, preferată de unii, nu poate fi exclusă în numele unei mai stricte aplicaţii, ci folosită complementar. Nu-l putem „arde pe Braudel"[3], dar suntem invitaţi a-i citi opera cu mai multă luare-aminte, spre a-i pune la lucru ideile şi sugestiile în spiritul noilor achiziţii ale ştiinţelor umaniste. R. Chartier constituie un exemplu de bună aplicare a acestei norme de conduită. Referinţele sale insistente la A. Dupront, R. Mandrou, M. de Certeau, C. Ginzburg şi mai ales la unii istorici americani indică o îndepărtare de „nucleul dur" al *Analelor* spre zone aparent secundare, capabile totuşi să răspundă mai adecvat la noile exigenţe ale domeniului.

Este un noroc, desigur, că avem deja, traduse, câteva din cărţile scrise sau îngrijite de R. Chartier, începând cu acel studiu despre „cărţi albastre şi lecturi populare", inclus de Al. Duţu în volumul antologic *Dimensiunea umană a istoriei* (1986), până la volumele V şi VI din *Istoria vieţii private* (1995), *Lecturi şi cititori în Franţa Vechiului Regim* (1997) şi *Originile culturale ale Revoluţiei franceze* (1998), alte versiuni româneşti aflându-se deja în curs de finalizare editorială. Ele vor contribui, neîndoielnic, la unele limpeziri conceptuale şi de metodă de care istoria culturii duce încă lipsă.

---

1. Roger Chartier, *op. cit.*, p. 13.
2. *Idem*, *Originile culturale ale Revoluţiei franceze* (trad.), Editura Sedona, Timişoara, 1998, p. 7.
3. Jacques Revel *et al.*, „Faut-il brûler Braudel?", în *L'Histoire*, 192, octombrie 1995.

Colocviul „Fernand Braudel, la Nouvelle Histoire et les «Annales» en Roumanie", dezbaterea istoriografică organizată la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol", apoi o conferinţă („La nouvelle histoire culturelle : définition et pratique") rostită la Biblioteca Centrală „M. Eminescu" i-au oferit deja istoricului Roger Chartier bune ocazii de a-şi susţine ideile, în dialog cu specialişti români în disciplinele conexe. Să sperăm că vor fi şi altele, *interferenţele istoriografice franco-române* constituind deja o fertilă direcţie de cercetare.

Seducțiile imaginarului[1]

Imagini și imaginar

Impresia de inerție și imobilism pe care unii analiști grăbiți o degajă din istoriografia română actuală, acuzând-o adesea vehement, nu se justifică decât în parte. Nuclee active de cercetare, adesea la un nivel foarte onorabil, există mai peste tot, în marile centre universitare, uneori și în afara lor, ceea ce indică totuși o anume vitalitate, lesne de recunoscut în publicațiile din ultimii ani. Ele au fost active, în măsuri diferite, și sub regimul comunist, alcătuind partea mai rezistentă a domeniului, lucru pe care mulți critici ai istoriografiei par să-l uite sau îl ignoră cu bună știință, ca și cum s-ar bucura să constate că după al doilea război mondial nu am avut în acest domeniu decât un discurs monocord, mincinos și diletant.

Un exemplu la îndemână îl constituie studiile demitizante, individuale sau de grup, care au produs destulă vâlvă și multă confuzie în perioada postdecembristă. Ele se înscriu, neîndoielnic, într-un domeniu mai vast, care ține îndeosebi de sfera imaginarului. Totul pleacă de la imagine ca să se întoarcă la ea, reverberând caleidoscopic și multiplicând la nesfârșit formele. Imagologia (termen refuzat de unii) s-a impus ca o disciplină relativ autonomă, în competiție cu altele, pentru un complex ambiguu de realități socioumane. Discursul produs nu putea fi decât pluralist și eterogen, însușiri asupra cărora istoricii insistă tot mai mult[2].

S-a încercat și la noi o sistematizare a domeniului, fără a se ajunge totuși la o sinteză completă sub unghi tematic și ca durată[3].

---

1. Text publicat în *Dacia literară*, XII, 1 (40), 2001, p. 1-7 și reprodus în volumul *Oglinzi retrovizoare. Istorie, memorie și morală în România*, Alexandru Zub în dialog cu Sorin Antohi, Editura Polirom, Iași, 2002, p. 169-181.
2. *Cf.* Steven Crowell, „Mixed messages : The heterogeneity of historical discourse", în *History and Theory*, 37 (2), 1998, p. 220-244.
3. Dan A. Lăzărescu, *Imaginea României prin călători*, Editura Sport-Turism, București, vol. I, 1985; vol. II, 1986; vol. III (cu titlul: *Imaginea poporului român în conștiința europeană*), Editura Cogito, Oradea, 1995; Alexandru Duțu, „Imagologie și relații culturale", în *Viața Românească*, LXXXIII (9), 1988, p. 3-7.

Renovațiile s-au produs și aici preeminent prin alte zone ale umanisticii[1]. Istoriografia a continuat mai degrabă să se ocupe de problematica identitară, interculturalitate, conexiuni, convergențe etc., fidelă până la un punct discursului tradițional, care privilegia restituirea factologică și fragmentarismul[2]. Temele imaginarului, deși socotite uneori ca aparținând domeniului în cauză, de la Hasdeu și Xenopol (care se ocupaseră de imaginație ca element al istoriei)[3] și Iorga (în a cărui operă imaginarul deține un loc și mai vizibil)[4] până la Alexandru Duțu[5] și Lucian Boia[6], pentru a nu aminti, dintre istoricii mai noi, decât aceste nume[7].

Însă apelul la imaginar a fost socotit adesea abuziv, ca un drept la fabulație, fără limite la început, restrâns apoi tot mai mult, până la excluderea lui cvasitotală de către pozitiviștii mai vechi sau mai noi. Era o confuzie de planuri, fără îndoială – imixtiunea inerentă a eului în orice construct istoriografic se confunda cu invenția, dimensiunea subiectivă a discursului cu acele *res fictae* abhorate de pozitivism și scoase din tematica studiabilă. Tot ce ținea de moștenirea mitopoetică a romantismului, pe linia Fichte-Herder, era respins *de plano*, ca lucruri nedemne de istoriografie, ca produs al imaginației. A trebuit să treacă multă vreme, să se consume destule experimente în domeniu pentru ca imaginația să fie repusă în drepturi, iar subiectivitatea istoricului să apară ca inerentă în orice construct.

Pluralismul istoriografic a câștigat teren și s-a impus ca o conduită logică. *Istoria* a fost înlocuită de *istorii*, iar acestea nu puteau fi decât provizorii și relative. „Epistemologia joacă astăzi cartea relativismului", constată Lucian Boia, la capătul unui excurs ce voia să cuprindă ansamblul problemelor cu care se confruntă și

---

1. *Cf.* Paul Cornea, *Aproapele și departele*, Editura Cartea Românească, București, 1990; Andrei Corbea, *Ego, alter, alter-ego*, Editura Omnia, Iași, 1993; Adrian Marino, *Pentru Europa. Integrarea României. Aspecte ideologice și culturale*, Editura Polirom, Iași, 1995 etc.
2. *Cf.* Al. Zub, *Despre studiul alterității la români*, în *Identitate/alteritate în spațiul românesc*, Editura Universității „Al.I. Cuza", Iași, 1996, p. 395-414.
3. *Idem*, *A.D. Xenopol, 1847-1920. Biobibliografie*, Editura Enciclopedică – Editura Militară, București, 1973.
4. N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, ed. a IV-a, îngrijită de Andrei Pippidi, Editura Polirom, Iași, 1999, *passim*.
5. Alexandru Duțu, *Literatura comparată și istoria mentalităților*, Editura Univers, București, 1982; *Călătorii, imagini, constante*, Editura Eminescu, București, 1985; *Dimensiunea umană a istoriei. Direcții în istoria mentalităților*, Editura Meridiane, București, 1986 etc.
6. Lucian Boia, *Pour une histoire de l'imaginaire*, Les Belles Lettres, Paris, 1998 (trad. rom., *Pentru o istorie a imaginarului*, Editura Humanitas, București, 2000). Vezi și celelalte scrieri din ultimii ani.
7. *Cf.* Simona Nicoară, Toader Nicoară, *Mentalitățile colective și imaginarul social. Istoria și noile paradigme ale cunoașterii*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1996.

istoriografia[1]. A restricționa pe cât posibil iluzia în acest domeniu e legitim[2], a reduce istoria la un joc de imagini e un abuz, asupra căruia s-a și atras de altfel atenția[3]. Justa măsură se cuvine respectată și în acest domeniu, destul de dinamic pentru a înlesni mereu excesele.

Relativismul risca să legitimeze, la rândul său, acea conduită de tip „absolutist" pe care tocmai o combătuse[4]. Bogăția de imagini cu care istoria are de-a face îi subminează până la urmă coerența, șansele de a construi un discurs valid și definitiv, visul istoricilor dintotdeauna. Imagologia emană nu doar lumini în câmpul mai vast al istoriografiei, alimentând nesfârșite reverberații. Imaginarul se vădește inepuizabil ca resurse, iar problematica identității profită de el tot mai mult[5].

Seducțiile imaginarului

Antamată multă vreme prioritar în domenii conexe (literatură, etnologie, antropologie etc.), problematica imaginarului a pătruns de la un timp și în istoriografie, alcătuind o direcție de studii ce comportă deja un anume ecou. Profesorul Lucian Boia a creat la Universitatea din București un Centru de Istorie a Imaginarului, grupând în jurul său o serie de tineri motivați a studia și „cealaltă față a medaliei", spre a da imaginarului ce i se cuvine în discursul istoric. Rezultatele de până acum (colocvii tematice, volume de studii) justifică aprecierea că noul organism, alimentat cu fervoare de colaboratori, a reușit să stimuleze oarecum interesul pentru acest domeniu. Un domeniu încă puțin explorat, dar nu lipsit cu totul de gesturi pregătitoare, unele strâns legate de temele puse la lucru și în Centrul de Istoria Imaginarului. E destul să amintesc aici numele lui Alexandru Duțu, ale cărui scrieri pe teme conexe, beneficiind anume de comparatism, istoria ideilor, mentalități, constituie demult repere inevitabile, totuși omise cu ostentație în ultimul timp[6].

1. Lucian Boia, „O istorie de nuanțe", în *22*, IX (41), 1998, p. 15.
2. Florin Ardelean, „Întoarcerea mitului risipitor", în *Familia*, 33 (9), 1997, p. 48.
3. Florin Platon, „Jocul cu trecutul, dar cu reguli precise", în *Contrafort*, V (7-8), 1998, p. 6.
4. B. Tibi, „Politik und Vernunft. Jenseits von Kulturrelativismus und Neoabsolutismus", în *Universitas*, 51 (3), 1996, p. 201-210.
5. Evelyne Patlagean, *L'Histoire de l'imaginaire*, în Jacques Le Goff *et al.* (ed.), *La Nouvelle Histoire*, Retz, CEPL, Paris, 1978, p. 249-269.
6. Vezi *supra*, notele 2 și 7.

O dezbatere ce ar fi trebuit să aibă loc pe seama unei instituții academice, eventual în cadrul unui program de „revizuire" a istoriografiei, s-a focalizat așadar în jurul uneia dintre figurile reprezentative ale domeniului, Lucian Boia[1]. Faptul în sine nu e lipsit de semnificație, căci denotă – ca și alte componente ale vieții publice – o carență instituțională și un tip de conduită. Să remarcăm și un al doilea fapt, de rang secund: dezbaterea despre *istorie și mit* a avut loc pe marginea unei cărți și a unui autor anume[2]. În al treilea rând, nu se poate evita întrebarea: de ce discuția s-a produs tocmai acum, deși autorul profesa în domeniu de peste trei decenii[3], iar jumătate din interval, dacă nu mai mult, l-a folosit chiar pentru studii asupra imaginarului?[4]

Întâia remarcă pare a depăși cartea în discuție, căci se referă la un context valabil pentru o categorie mai amplă de fapte. Lipsa de instituții care să înlesnească reuniuni istoriografice, dezbateri, analize pe diverse teme sau privind chiar ansamblul problemelor puse acum de domeniul însuși denotă o lipsă mai adâncă, de ordin structural. E un aspect important al unei mai vechi patologii sociale, în afara căreia nu se poate găsi o bună explicație nici pentru fenomenul contemporan[5]. Pe seama acestei carențe trebuie să punem, între altele, „conduita haiducească" în cultură, dacă se poate spune așa, conduită ilustrată în domeniul istoriei și de Lucian Boia. Omul devine instituție, fie aceasta politică, justițiară, cognitivă etc. Am putea citi astfel enciclopedismul românesc, în sensul definit de Eliade, nu atât ca impuls epistemic multidisciplinar, cât ca nevoie dramatică de a umple goluri, de a suplini lipsa de instituții care să gestioneze cultura[6]. Isprăvile protocronismului pot fi și ele privite sub același unghi, ca recuperări *à rebours* pe seama unei societăți incapabile să

1. Lucian Boia (n. 1944), cadru universitar din 1967, specialist în istoriografie și în problematica imaginarului. Vezi Al. Zub, „Imaginar și microcosm", în *Istorie și finalitate*, Editura Academiei, București, 1991, p. 181-184, „O istorie fără sfârșit?", în vol. *Discurs istoric și tranziție. În căutarea unei paradigme*, Editura Institutul European, Iași, 1998, p. 28-31.
2. Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, Editura Humanitas, București, 1997. Temă reluată de autor, la aceeași editură, în volumul *Două secole de mitologie națională*, 1999.
3. Dan Berindei, notiță biobibliografică în *Enciclopedia istoriografiei românești*, ed. Ștefan Ștefănescu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978, p. 66.
4. *Cf.* Al. Zub, *Istorie și finalitate*, ed. cit., p. 181-184.
5. *Idem*, *Discurs istoric și tranziție...*, ed. cit., *passim*.
6. Mircea Eliade, „Introducere" la B.P. Hasdeu, *Scrieri literare, morale și politice*, vol. I, Fundația pentru Literatură și Artă Regele Carol II, București, 1937, p. XXXVII și urm.

valorifice la timp propriile-i oferte[1]. Lucian Boia a trebuit să facă un ocol destul de lung pe la edituri străine pentru a fi luat în serios la noi. Din 1984, când publica la München (în colaborare cu Helga Abret) un eseu despre „secolul marțienilor", așadar un text de istorie a imaginarului[2], el și-a îmbogățit mereu palmaresul, publicând cărți despre „explorarea imaginară a spațiului", „sfîrșitul lumii", „mitologia științifică a comunismului", „mitul omului diferit", „imaginarul" ca domeniu de studiu, „mitul longevității"[3], la care se adaugă – tot pentru uzul lumii străine – un dicționar de „mari istorici", scos în colaborare cu alți profesioniști în materie[4]. Este o direcție de studiu bine închegată, care însă diferă sensibil de cercetările făcute în primii săi ani de carieră, privind mişcarea națională din Transilvania în perioada dualismului, despre relațiile romåno-cehoslovace, evoluția istoriografiei[5].

Un fapt pare a fi decis sau măcar întărit această schimbare de opțiuni tematice, cu urmări importante pentru destinul său cărturăresc: constituirea Comisiei Internaționale de Istoriografie, cu ocazia Congresului de la București (1980), comisie al cărei secretar a fost de la început, apoi vicepreședinte, ceea ce i-a înlesnit o deschidere și o mobilitate greu de obținut altminteri în România anilor '80, deceniu hotărâtor pentru reorientarea domenială de care vorbim. Decurgea studiul imaginarului din logica profesiei, cum apare azi, sau era atunci mai curând un subterfugiu, menit a-l pune pe istoric la adăpost de imixtiuni prea severe ale factorului politic? În eseul *Pour une histoire de l'imaginaire* (1998), Lucian Boia însuși explică noul demers ca fiind unul profesional pur și simplu, însă motivația lui pare a se fi produs treptat, asociind impulsul strategic și nevoia unui sistem explicativ pentru istoriografie în ansamblu, domeniu pe

1. *Cf.* Katherine Verdery, *National Ideology Under Socialism. Identity and Cultural Politics in Ceaușescu's Romania*, University of California Press, Berkeley, 1991.
2. Lucian Boia, Helga Abret, *Das Jahrhundert der Marsianer*, Heyne Verlag, München, 1984.
3. Lucian Boia, *L'Exploration imaginaire de l'espace*, La Découverte, Paris, 1987; *Le Fin du monde, une histoire sans fin*, La Découverte, Paris, 1989; *La Mythologie scientifique du communisme*, Paradigme, Caen/Orleans, 1993; *Entre l'Ange et la Bête: le mythe de l'homme différent de l'antiquité à nos jours*, Plon, Paris, 1995; *Pour une histoire de l'imaginaire*, Les Belles Lettres, Paris, 1998; *Pour vivre deux cents ans. Essai sur le mythe de la longévité*, Éditions In Press, Paris, 1998.
4. *Idem*, *Great Historians from Antiquity to 1800*, Greenwood Press, New York, 1989; *Great Historians of the Modern Age*, Greenwood Press, New York, 1991.
5. *Idem*, *Eugen Brote (1850-1912)*, Editura Litera, Bucureşti, 1974; *Relationships Between Romanians, Czechs and Slovaks (1848-1914)*, Editura Academiei, București, 1977 etc.

care îl aborda de la un timp și didactic[1]. A fost, se poate spune, un refugiu salutar, din care istoricul a tras profit din plin, atât în planul analizei pragmatice, cât și pe linia fundamentării sistemului.

Pentru latura pragmatică, aplicativă a demersului se cer menționate îndeosebi volumele: *Istorie și mit în conștiința românească* (1997) și *Două secole de mitologie națională* (1999), volume pregătite prin studii personale mai restrânse și prin lucrări colective despre miturile istorice, inclusiv cele produse de comunismul românesc. Toate au însemnat eforturi sensibile de reflecție, de compulsare și analiză, cu atât mai demne de amintit cu cât ele aveau loc într-un mediu nu tocmai prielnic acestui tip de anchetă. Termenii înșiși (istorie, mit, națiune, imaginar etc.) se cuveneau explicați, ceea ce Boia a făcut din capul locului, sumar, însă riguros, analizând critic ultimele secole de istoriografie, pentru a pune astfel în lumină fuziunea istoriei cu mitul în societatea românească. Concluziile, deși similare celor deja trase în alte zone de cultură, au surprins mass-media și chiar pe unii profesioniști ai domeniului, încă ostili față de ideea că miturile naționale sunt purtătoare de mesaj autoritar, xenofob, megaloman. Evident, lumea e compusă din entități naționale, însă discursurile pe care acestea le emit, la nivelul istoriografic, se pot armoniza profesionalmente, cel puțin până la punctul unde identitatea însăși devine miza discursului, nucleul său ireductibil.

Relația cu alteritatea rămâne mereu decisivă în istorie. Disputele identitare s-au intensificat mai ales în momentele când înclinația mitizantă prevala asupra spiritului istoric, stimulând naționalismul. Epoca romanticilor, perioada interbelică, regimul Ceaușescu (al cărui discurs avea o coloratură naționalistă), tranziția din anii '90 pot fi evocate consensual, fără a ignora nici continuitatea preocupării, nici caracterul ei inerent și ubicuu. Analogii cu alte spații etnoculturale se fac de altminteri mereu, comparatismul fiind un mijloc de *a relativiza discursul istoric.*

Sintagma din urmă poate constitui o bună cheie de lectură a discursului profesat, în ultimul timp, de Lucian Boia.

> Mă înscriu, declară el, pe linia unui relativism științific, tot mai insistent afirmat de câteva decenii încoace. Iar în perimetrul strict al istoriei, adaugă autorul *Jocului cu trecutul*, mă asociez interpretărilor care iau în considerare textul sau discursul, ca elaborări relativ autonome față de trecutul la care se referă și dependente totodată de structurile imaginarului și de acțiunea ideologiilor[2].

---

1. *Idem*, *Evoluția istoriografiei române*, Universitatea din București, București, 1976.
2. *Idem*, *Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr și ficțiune*, Editura Humanitas, București, 1998, p. 5.

E un fel de a se autodefini prin raportare la curentele ce au marcat discursul istoric în ultima jumătate de secol. Un fel prea expeditiv, poate, fiindcă ignoră mai noile tentative de primenire a discursului, odată cu căutările mai vechi în același domeniu.

Motivându-și apodictic opțiunea textualistă, autorul rezumă astfel raportul dintre cercetător și realitatea pe care o studiază:

> Noi nu ne întâlnim cu istoria reală, ci cu propriul nostru discurs despre istorie. *Noi* alegem, *noi* decidem ce este bine și ce este rău, *noi* elaborăm modele. *Nu istoria ne învață, ci noi spunem istoriei ce trebuie să ne învețe.* Știm lecția dinainte. Morala ne aparține, iar istoria nu este decât un argument suplimentar de validare a propriilor noastre opțiuni[1].

Simplu de tot, după cum se vede, prea simplu pentru un raport așa de complex, în fața căruia, de obicei, istoricul ezită îndelung înainte de a se lăsa ispitit de o definiție, știind bine (după Braudel) că definițiile ne trădează, deși rămân inevitabile.

Sugestii deconstructiviste din anii '60 sunt puse la lucru, în momentul de față, pe seama unor teme prea gingașe pentru a fi expediate în formule silogistice. Să nu se uite că eseul lui Derrida, *De la grammatologie*[2], a fost precedat totuși de o minunată *Grammaire des civilisations*, în care Braudel pledase tocmai pentru nesimplificarea didactică sau speculativă în istorie[3]. Ambiguitățile și antinomiile acesteia, evocate concomitent și de alții, îl sileau să observe că

> jocul nostru se desfășoară între nenumărate posibilități, pe un eșichier cu mai puține căsuțe decât adevărul, destule (însă) pentru a îngădui o diversitate de soluții[4].

Pasiunea de a decripta manevrele istoricului, de a releva structuri, tehnici, metode prezente în scrisul acestuia, îl apropie pe Lucian Boia de Émile Callot[5] și Paul Veyne[6], ultimul fiind și un admirabil exeget al lui Foucault, alt nume de neocolit în orice discuție serioasă despre discursul epocii în cauză[7]. De atunci, reflecția istorică a cunoscut noi oferte, inclusiv în teoria narativismului[8]. Istoria nu

1. *Ibidem*, p. 78.
2. Jacques Derrida, *De la grammatologie*, Éditions de Minuit, Paris, 1967.
3. Fernand Braudel, *Grammaire des civilisations*, Arthaud, Paris, 1962.
4. *Idem*, „Préface", în Émile Callot, *Ambiguïtés et antinomies de l'histoire et de sa philosophie*, Rivière, Paris, 1962, p. 6.
5. Émile Callot, *op. cit.*
6. Paul Veyne, *Comment on écrit l'histoire. Essai d'épistémologie*, Seuil, Paris, f.a. (ed. princeps, 1971).
7. *Idem*, „Foucault révolutionne l'histoire", în *op. cit.*, p. 345-385.
8. *Cf.* Jörn Rüsen, *Studies in Metahistory*, Human Sciences Research Council, Pretoria, 1993.

poate fi redusă la text, nici textul la reguli de retorică, iar aplatizările muzeale, incriminate în *Jocul cu trecutul*, privesc nu atât discursul istoriografic în ansamblu, cât *vulgata* oficială[1]. Istoriografia ca atare e mult mai diversă, fie şi limitată la spaţiul strict profesional, încât tratarea ei în bloc şi oarecum „de sus" o prejudiciază neîndoielnic.

O necesară surdină

Reacţii critice n-au întârziat să apară, cum era şi firesc, dată fiind amplitudinea provocării. Nu e cazul să întreprindem aici un bilanţ. Câteva dintre ele trebuie amintite însă pentru a se putea defini chiar miza dezbaterii. Replica lui Sorin Alexandrescu – altminteri un entuziast al operei în cauză – poate fi amintită cu folos, căci se referă la raţiunea însăşi a discursului istoric:

> Nu învăţăm nimic de la istorie, sau învăţăm numai ceea ce decidem noi înşine să învăţăm, dar îndrăznesc să afirm că nu mă interesează în primul rând să învăţ ceva de la istorie, cum mă îndemna istoriografia clasică, nici să construiesc lecţia, cum îmi sugerează aceea postmodernă, ci să doresc pur şi simplu să înţeleg lumea de ieri şi, comparând-o cu cea de astăzi, să o înţeleg, sper, şi pe aceasta din urmă. A înţelege nu înseamnă nici a-mi place, nici a fi de acord cu ea, ci, tocmai, *a nu o repeta*[2].

A înţelege e prima datorie la care un istoric trebuie să răspundă, ca în vechea maximă ce dezavua net conduita lezantă (*laedere*) sau ironică (*ridere*) pentru a recomanda comprehensiunea umană (*intelligere*), nu alta decât cea pe care o indica şi H.I. Marrou în parabola cognitivă din *L'Histoire et ses méthodes*[3]. Se poate aşadar subscrie la opinia, evocată şi mai sus, că

> trebuie tocmai să spargem cercul vrăjit al discursului, ideea că istoria şi istoriografia se află pe veci prinse într-un joc de oglinzi, în care ne vedem numai pe noi înşine, gesticulând şi vorbind. Istoria ca dramă reală, dacă o regăsesc, insistă exegetul, mă poate ajuta să-mi trăiesc şi prezentul ca real[4].

În acelaşi sens, punând însă la lucru şi experienţa profesională în domeniul istoriei, s-a rostit Florin Platon, sensibil la „provocarea"

1. Sorin Alexandrescu, *Paradoxul român*, Editura Univers, Bucureşti, 1998, p. 24.
2. *Ibidem.*
3. Henri Irénée Marrou, „Le métier d'historien", în Charles Samaran (ed.), *L'Histoire et ses méthodes*, Gallimard, Paris, 1961.
4. Sorin Alexandrescu, *op. cit.*, p. 25.

din *Jocul cu trecutul*, dar convins că acest joc e mereu unul *sui generis*, că el „nu poate exista în afara unor proceduri unanim acceptate, care, în cazul particular al istoriei, conferă plauzibilitate rezultatelor cercetării, creând totodată acel consens interpretativ" de natură să asigure durata concluziei[1]. Nu votul majorităţii (presupunând că l-am putea socoti) legitimează adevărul, aşa cum poate fi el, ci tocmai consensul – relativ, desigur – la care ajung specialiştii în domeniu. Iar dacă vorbim de pluralism, acesta nu poate însemna că discursurile se pot substitui unul altuia, ci că trebuie să le punem într-o „relaţie complementar-cumulativă". *Jocul* comportă *anumite* reguli, asupra cărora au atras atenţia chiar şi cei care subscriu la „cotitura lingvistică" din ultimele decenii[2], una care a marcat, desigur, şi istoriografia[3].

Unele observaţii critice la adresa sistemului propus de Lucian Boia au venit şi dinspre teoria literară, vizându-se anume partea de exces, de „modă" asumată după atâtea altele[4]. Confuzia între mituri şi prejudecăţi, clişee, sloganuri, obsesii etc. a atras în chip firesc atenţia[5]: *Mitul de lângă drum*, titra ironic un alt comentator, nu mai puţin atent la valoarea deconstrucţiei întreprinse de Lucian Boia, ale cărui texte ar fi acut oportune în peisajul cultural de azi, dar susceptibile totuşi de ajustări, nuanţe, rezerve asupra cărora nu se poate insista acum. Ca şi pernele din povestea mincinosului, lunecând de sub el la auzul fiecărui nou adevăr, legendele naţionale, miturile fondatoare, etnoimaginarul vehiculat prin *vulgata* istorică s-ar risipi în urma acţiunii demitizante din ultimul timp[6].

Dimpotrivă, estimând superlativ acţiunea lui Lucian Boia din cărţile privitoare la mituri şi la raportul dintre adevăr şi ficţiunea istorică, Adrian Marino îi atribuie „o uşoară inhibiţie de a duce demistificarea chiar până la capăt", adăugând el însuşi unele completări şi sugerând nuanţe[7].

1. Florin Platon, *op. cit.*
2. *Ibidem.*
3. *Cf.* grupajul „De la istoria socială la „cotitura lingvistică" în istoriografia anglo-americană a anilor '80", în *Revista istorică*, VIII (5-6), 1997, p. 334.
4. Alex Ştefănescu, „O jucărie la modă: demitizarea", în *România literară*, XXXI (42), 1998, p. 3.
5. Mircea Iorgulescu, „Tirania clişeelor", în *Dilema*, VI (288), 1998, p. 3; Alex Ştefănescu, *op. cit.*
6. Dan C. Mihăilescu, „Pernele istoriei", în *22*, IX (40), 1998, p. 15; „O istorie de nuanţe", în *22*, IX (42), 1998, p. 15; Mitul de lângă drum, în *22*, IX (42), 1998, p. 15.
7. Adrian Marino, „Jocul cu trecutul. Mitologie şi spirit critic", în *Cuvântul*, IV (9), 1998.

De amintit și o tentativă de raportare a aceluiași sistem la istoria profunzimilor, mai exact la imaginarul social, din care face parte și demersul în cauză[1].

Desigur, o istorie atât de politizată ca a noastră, de la umaniștii secolului al XVII-lea până acum, avea nevoie de o surdină, dacă nu chiar de un „duș rece”, cum se arată a fi *Istorie și mit în conștiința românească*, volum urmat consensual de un altul, *Două secole de mitologie națională*. Autorul n-a ocolit marile probleme ale domeniului și n-a ezitat să dea răspunsuri, adesea la limită, fără menajamente, dincolo de prudența pe care istoricii îndeobște sunt datori să o păstreze când e vorba de teme așa de complexe, cu o miză atât de considerabilă. Avea, desigur, motivele lui să creadă că numai un discurs radical poate șoca destul spiritele, producând un frison salutar, o atitudine mai critică, de pe urma căreia societatea în ansamblu să se aleagă cu o istorie mai calmă, mai „bine temperată”, mai neutră, mai adecvată timpului în care trăim.

Relativism benefic

Ipotezele puse la lucru de Lucian Boia și interogațiile lui, prezente la tot pasul, constituie un fel de a relativiza domeniul însuși, avertizând asupra situației acestuia, precară *ab initio*, până la formulele cele mai sofisticate de azi. El previne mereu asupra pericolului de a simplifica și omogeniza, fie și cu mijloacele cuantificării postmoderne, în detrimentul veracității și al dimensiunii formative[2]. Nu putem decât subscrie la concluzia avansată de autor că relativismul pus la lucru în analiza problematicii mitului nu trebuie să-l dezarmeze nici pe istoric, nici pe lectorul său. Ținând cont de filtrele deformante, de structurile imaginarului, de imixtiunea inerentă a ideologiilor, de comenzile politice, istoricul trebuie să manifeste maximum de rigoare conceptuală și de aplicație metodologică, să respecte acele reguli ale meseriei care pot asigura un echilibru al discursului, o măsură, nu alta decât aceea a bunului-simț aplicat unui domeniu cu norme îndelung elaborate. Investigația reclamă ipoteze și scenarii verosimile, discursul ei trebuie să fie rațional și inteligibil[3].

Iluzia consensului în istorie, alimentată de pozitiviști, marxizanți etc., nu se mai poate menține[4]. Istoriografia a proliferat în materie

1. Simona Nicoară, „Spre o istorie a profunzimilor : imaginarul social”, în *Vatra*, XXVIII (2), 2000, p. 90-93.
2. Lucian Boia, *op. cit.*, p. 145 și urm.
3. *Ibidem*, p. 172.
4. *Ibidem*, p. 170.

de surse, interpretări, metode, fără să se apropie totuși de o soluție definitivă. Dimpotrivă, o asemenea țintă pare a se îndepărta cu pași repezi. Practic, istoria a explodat exponențial și ne aflăm, ca profesioniști ai domeniului, în situația celui care a semănat plante prea fecunde și este acum în pericol de a fi înăbușit, asfixiat de opulența lor. André Maurois a recurs odată la o asemenea metaforă pentru situația bibliotecii în ansamblu, însă ea exprimă la fel de bine producția istoriografică, tot mai amplă, mai diversă, adeseori și inutilă, cum ne-a prevenit la timpul său, între alții, N. Iorga[1].

Critica lui Lucian Boia vizează în fond domeniul însuși, capacitatea istoriei-discurs de a atinge adevărul și de a-l impune. Când e vorba de marile probleme ale umanității, aportul istoriografiei rămâne insignifiant. „Câți istorici au spus ceva cu adevărat esențial despre istorie?”[2] Nimeni nu așteaptă, desigur, un răspuns precis la o asemenea chestiune și mă îndoiesc că autorul ei l-ar putea oferi. Îi înțeleg scepticismul și cu privire la contemporanii săi români, tratați mereu de-a valma și cu asprime[3]. Impresia ce se degajă din ultimele volume subscrise de prolificul autor e că n-a făcut o distincție destul de netă între discursul oficial, generator de legende și mituri, pe de o parte, și discursul profesionist, fără de care nici un demitizant n-ar putea face un pas înainte.

Nuanțe, deschideri

În cazul de față, se poate spune că avem de-a face cu un discurs convingător, deși redus la liniile cele mai generale și practicând parcă anume un reducționism care să-i scoată în relief atitudinea față de câteva teme fundamentale ale istoriografiei. Pe alocuri, el forțează – cum se spune – uși deschise, fiind vorba de idei, soluții, metode acceptate deja de comunitatea istoricilor respectabili. Mai era atunci nevoie de o reelaborare, presupus diferită? Lumea se schimbă, cea căreia Lucian Boia i se adresează acum e fără îndoială alta decât lumea căreia, cu peste un deceniu în urmă, îi propuneam reflecții de același tip în *Istorie și finalitate*, volum al cărui miez privește tocmai chestiunea identității și a mitogenezei inerente discursului istoric[4].

1. N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, ed. a IV-a, Editura Polirom, Iași, 1999, p. 107-121, 342 etc.
2. Lucian Boia, *op. cit.*, p. 13.
3. *Idem*, „Între directorii de conștiință ai societății românești de azi, mă îndoiesc că există vreun istoric”, în *Adevărul literar și artistic*, VII (436), 1998, p. 3.
4. Al. Zub, *Istorie și finalitate*, Editura Academiei, București, 1991, p. 7-77.

Perspective noi, aprofundări, nuanțe erau, desigur, justificate. S-au produs între timp și alte inițiative (Simona și Toader Nicoară au publicat chiar o carte despre imaginarul social) demne de a fi măcar menționate, alături de atâtea comentarii pe tema demitizării și a demistificării[1], indicând o exigență sporită în analiza trecutului, a istoriei în ansamblu. Însă o lectură prea „apăsată" în registrul imaginarului riscă să prefacă experiența umană într-un depozit haotic, din care oricine ia ce îi convine și construiește cum îl taie capul. „Matière sans visage", spunea Paul Veyne[2], un sceptic mai bine temperat, de la care se poate învăța încă multă vreme, inclusiv în ceea ce privește distincția necesară între „istoria academică" și cea destinată marelui public.

Ca și G. Duby, ca și alți istorici de succes, Lucian Boia pare să fi hotărât a nu mai scrie pentru profesioniști, ci pentru un public cât mai larg, al cărui interes pentru nuanță nu poate fi decât redus[3]. Este o poziție paradoxală, din moment ce proclamă totodată nevoia de nuanțe în discursul istoric[4]. Paradoxală este și pledoaria lui pentru profesionalism într-un text ce justifică totodată dreptul oricui de a ține orice discurs despre istorie[5]. A elabora discursul *en historien*, respectând deci normele profesiei, iată problema, iar asupra ei mi se pare că autorul n-a insistat destul, după cum n-a stăruit nici asupra deontologiei pe care trebuie să o respecte oricine intră în „jocul cu trecutul"[6], sintagmă ce merita ea însăși mai multă precauție critică.

„Istoria justifică întotdeauna orice", mai adaugă autorul[7], însă trebuie spus numaidecât că nu o poate face la modul profesional, adânc, serios, mod nediferențiat în text de *vulgata* oficială și de diletantismul jurnalistic. Graba demitizării *à tout prix* se răzbună, ca și abordarea ostentativ ironică a unor teme care, în definitiv, țin de realitatea ultimă a oricărei culturi, cum recunoaște undeva chiar autorul. Legitimitatea miturilor nu poate fi ignorată, din moment ce ele colaborează inextricabil la alcătuirea oricărei ființe, culturi, istorii. Numai că modul ludic de a trata lucruri atât de grave este, pare-se,

1. *Idem* (ed.), „Istoria ca discurs demistificator", în *Xenopoliana*, VI (3-4), 1998, 164 p.
2. Paul Veyne, *Comment on écrit l'histoire. Essai d'épistémologie*, Seuil, Paris, 1971, p. 384.
3. Pierre Nora (ed.), *Essais d'ego-histoire*, Gallimard, Paris, 1987, p. 367.
4. Lucian Boia, *Istorie și mit...*, ed. cit., p. 223.
5. *Idem*, *Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr și ficțiune*, Editura Humanitas, București, p. 105.
6. *Cf.* Al. Zub, *Istorie și finalitate*, ed. cit., p. 185-189 („Crochiu deontologic").
7. Lucian Boia, *Istorie și mit...*, ed. cit., p. 32.

contaminant și a produs deja imitatori lamentabili[1]. Demitizarea tinde să devină – la acest nivel – o modă, însă putem spera că, la nivelul profesionismului, „trilogia" din care se înfiripă va avea urmări benefice, stimulând analize critice și restituiri mai puțin marcate de dimensiunea conflictuală a istoriei.

Relativizarea discursului istoric, fie și cu prețul unor excese amendabile, e un câștig, căci îngăduie o lectură pluralistă și o percepție mai justă a limitelor sale. Trebuie să admitem că reconstituirea trecutului „așa cum a fost" este o iluzie venită din secolul al XIX-lea și că istoria se vădește o (re)construcție continuă[2]. Dacă e așa, deconstrucția devine nu numai posibilă, dar și utilă, măcar ca exercițiu analitic, unul care trebuie să evite însă, pe cât posibil, reducționismul[3].

Este ceea ce ne propune istoricul Lucian Boia în ultimele sale cărți, ispitit să articuleze un sistem coerent, bazat pe ideea că *textul* sau *discursul* sunt „elaborări relativ autonome față de trecutul la care se referă și dependente totodată de structurile imaginarului și de acțiunea ideologiilor"[4]. E un sistem pe care autorul l-a descris deocamdată ca mecanism și l-a ilustrat numai schematic. Analize mai profunde se cuvin întreprinse, în viitor, cu beneficii cognitive de care putem fi de pe acum siguri. Rostul lor etnoterapeutic nu trebuie nici el subestimat, cu observația – făcută chiar de Lucian Boia – că „patriotismul în istoriografie înseamnă (azi) să ne reclădim o școală națională de nivel european", adică de un profesionalism indiscutabil[5].

O asemenea atitudine nu poate fi decât salutară. Ea ar repune în discuție relativismul însuși, deconstruibil – ca orice *-ism* al gândirii umane – și reductibil la o justă măsură. Fiindcă s-a putut vedea că fragmentarea produsă de relativism, ca reacție legitimă la ideologia unică, se vădește contraproductivă într-un moment când comunitățile

---

1. Un exemplu: Florin Ardelean, „Întoarcerea mitului risipitor", în *Familia*, 33 (9), 1997, p. 48-52, unde problema e tratată jucăuș, „superior", cu apel la termeni total inadecvați și bombastici, de care o carte a lui Lucian Boia, ca aceea pusă în discuție, putea fi scutită. Mă abțin să citez. Ar însemna să reproduc câteva pagini de inepții insolente, scrise cu aerul că participă la revizuirea critică a istoriografiei.
2. *Cf.* Cecilia Tohăneanu, *Epistemologia istoriei. Între mitul faptelor și mitul semnificațiilor*, Editura Științifică, București, 1998, p. 7-8; *idem*, „Istoria – un discurs interpretativ și plural", în *22*, X (43), 1999, p. 11.
3. Joseph Margolis, *Historical Thought, Constructed World. A Conceptual Primer for the Turn of the Millennium*, University of California Press, Berkeley – Los Angeles – Londra, 1995.
4. Lucian Boia, *Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr și ficțiune*, Editura Humanitas, București, p. 6.
5. *Cf.* Dan C. Mihăilescu, „O istorie de nuanțe", în *22*, IX (41), 1998, p. 15.

se „reidentifică” pe mai multe planuri și simt nevoia unei coeziuni pe care excesul relativist nu o servește deloc[1].

Studiile la care ne-am referit mai sus, pe tema imaginarului, nu îndeamnă la exces, desigur, însă îl fac posibil în mediile mai puțin atente la acel *juste milieu* care previne excesul și stimulează optica unui pluralism capabil să ofere soluții echilibrate. Discursul istoric nu face excepție. Unele sugestii postmoderne și neoistoriste ar putea fi utilizate spre a-i lămuri mai bine statutul la ora actuală, statut pe care, sub alt unghi, G. Călinescu (*Principii de estetică*, 1939) îl socotea afin cu sinteza epică, atribuindu-i un caracter de disciplină inefabilă[2]. Ne rămâne să aprofundăm asemenea sugestii, armonizându-le cât mai bine cu experiența pragmatică a istoriografiei.

---

1. *Cf.* Andrei Marga, *Relativismul și consecințele sale*, EFES, Cluj-Napoca, 1999; *apud* Alexandru V. Mureșan, „Pluralismul pragmatic – replică la relativism”, în *Tribuna*, XII (9-12), martie 2000, p. 6-7.
2. Liviu Petrescu, „«Noul istorism» și mișcarea postmodernă”, în *Echinox*, XXXI (10-12), 1999, p. 9. Asupra acestei direcții de gândire, *cf.* Thomas Brook, *The New Historicism and Other Old-Fashioned Topics*, Princeton University Press, Princeton, 1999.

Demitizarea între modă și demers științific[1]

Rară şi oarecum şocantă în prima parte a secolului, tentativa de a demitiza istoria a ajuns, de la un timp, un fapt curent. Agenda celor interesaţi, profesioniști și diletanți deopotrivă, e plină de asemenea proiecte. Unele au și început să prindă viață, acoperind mari spaţii publicistice. Există chiar și edituri de profil, ceea ce înseamnă un anume acord între cărturarii preocupați de fenomenul în cauză şi „piața bunurilor simbolice", dacă se poate folosi aici cunoscuta sintagmă a lui Bourdieu. S-au tradus cărți importante, în ideea de a acoperi, pe cât posibil, golurile tematice impuse de trecutul regim. S-au scris totodată studii și monografii pe seama unor personalități scoase cândva din circuitul cultural sau antamate sub un unghi unilateralizant.

Istoriografia propriu-zisă, ea însăși lipsită mult timp de instrumentele unei cercetări serioase a miturilor, s-a îmbogățit cu studii remarcabile, a căror mențiune, numai, ar necesita destul spaţiu. Ca și în alte domenii, asistăm la un proces de recuperare cu totul aparte. S-a putut sesiza, la tineri mai ales, o anume predilecție pentru această arie fenomenologică îndelung prohibită sau distorsionată. De la *critică* se ajunge astfel la *analiză* (G. Durand). Când analiza se referă la un câmp de fapte, concret, câștigul cognitiv este cu atât mai mare.

Sub dictatura comunistă, *imaginarul* a constituit pentru unii istorici refugiul necesar supraviețuirii profesionale. E destul să amintim aici o bună parte din opera lui Alexandru Duțu, desfășurată timp de câteva decenii, în pofida restricțiilor de tot felul. *Eseu în istoria modelelor umane* (1972) și *Modele, imagini, priveliști* (1979) sunt poate cele mai semnificative pentru un gen de anchetă ce valorifica unele aspecte ale mitului.

Lucian Boia a mers oarecum în aceeași direcție, dar având un alt punct de pornire : *Explorarea imaginară a spaţiului* (1987) ; *Sfârșitul*

1. Text publicat în *Mesagerul Sf. Anton*, 33, martie-aprilie1999, p. 20.

lumii, o istorie fără sfârşit (1989); *Între înger şi bestie: mitul omului diferit din Antichitate până în zilele noastre* (1995). Imaginarul, în această perspectivă, constituia un spaţiu de explorare istoriografică, în sensul preconizat şi de G. Gusdorf, atunci când spunea că „mitul este sens al realului".

De îndată ce a fost posibil, s-au constituit şi nuclee de cercetare mai sistematică a domeniului. Adunând în jurul său o echipă de studioşi, Lucian Boia a schiţat chiar liniile unei „istorii a imaginarului" (1991), publicând el însuşi un volum despre *Mitologia ştiinţifică a comunismului* (1993) şi coordonând culegeri de studii despre *Mituri istorice româneşti* (1995) şi *Miturile comunismului românesc* (I-II, 1995). Pasul următor avea să fie o sinteză despre *Istorie şi mit în conştiinţa românească* (1997), gest prelungit repede într-un eseu cu caracter mai general (*Jocul cu trecutul,* 1998), având ca temă „istoria între adevăr şi ficţiune". Asemenea istoriei, discursul istoric are o încărcătură mitologică. Imaginarul exercită asupra noastră presiuni la fel de reale ca şi prezentul. Orice comunitate are mituri fondatoare, eroi, simboluri ale unităţii. Numai că unele întârzie în structuri deja depăşite şi se adaptează anevoie la noile exigenţe. Societatea românească, de pildă, stăruie în mitologia produsă de secolul al XIX-lea şi pe care comunismul, în faza ceauşistă, a exacerbat-o cu rost manipulativ. De unde concluzia, formulată insistent şi de Lucian Boia, că istoria trebuie recitită cu ochii contemporaneităţii. „Lecturile" ei sunt mereu altele, ceea ce îi sporeşte considerabil interesul.

Demersuri mai analitice şi mai riguros conceptualizate au fost făcute concomitent de Sorin Antohi, căruia îi datorăm câteva studii de mare consistenţă în acelaşi inepuizabil câmp al imaginarului: *Utopica* (1991), sistematizând probleme ale imaginarului social; *Civitas imaginalis* (1994), explorând mai atent relaţia dintre istorie şi utopie în cultura română; *Exerciţiul distanţei* (1997), ocupându-se în aceeaşi arie tematică de societăţi, discursuri, metode, pentru a conchide că un asemenea exerciţiu nu exclude empatia, ci numai o supune mereu acţiunii critice.

Să mai notăm, în acest sumar excurs bilanţier, constituirea unei excelente echipe, la Cluj, în jurul istoricului Pompiliu Teodor. Câteva studii de referinţă, semnate de tineri, s-au şi produs până acum, trasând o linie de conduită ce nu poate fi decât rodnică în viitor. Trebuie amintit aici, oricât de în treacăt, studiul subscris de Sorin Mitu în seria „Istorie" de la Humanitas. Este o excelentă monografie despre *Geneza identităţii naţionale la românii ardeleni* (1997), în care tânărul istoric se afirmă ca un redutabil analist al fenomenului naţional, deocamdată restrâns la spaţiul intracarpatin. Trimiterile la

Sorin Antohi (coordonatorul seriei), L. Boia, Claude Karnoouh sau Katherine Verdery indică afinități caracteristice, ca și cele privitoare la F. Furet, P. Ricœur, A. Besançon, R. Girardet cu privire la concepte, orizont ideatic, metode.

Istoricul american Keith Hitchins, deja amintit, a și făcut să apară un volum de studii asupra modernității noastre: *Mit şi realitate în istoriografia românească* (1997). Autorul nu polemizează însă cu mitologizanții sau cu mitozofii, ci reconstituie și descrie, cum e deprins a face un istoric de formație riguroasă şi viziune rațională asupra trecutului. Un asemenea titlu este totuși semnificativ, mai ales dacă îl punem în relație cu alte demersuri, între care cele inițiate de Șt. Fischer-Galați, Katherine Verdery, Paul Michelson merită a fi amintite şi în acest cadru.

De altfel, tema relației noastre cu mitologia națională a dus la numeroase analize demne de tot interesul în istoria literară, filosofie, antropologie etc., domenii în care mulți analiști se revendică anume de la Mircea Eliade. Poziții foarte critice au adoptat Matei Călinescu, Alexandru George, Adrian Marino, Virgil Nemoianu, dacă este să amintim aici doar câteva nume. Studiul lui Adrian Marino despre „Mitul «situației ireversibile»" (în *22*, 7-9, 1993) reclamă, desigur, o mențiune aparte, ca rezultat al unui demers mai sistematic, totodată sincronic și diacronic.

Sunt autori și teme la care ne-ar conveni să facem un apel mai insistent, mai ales că timpul nostru, asediat de mituri, idiosincrasii, clișee, reclamă limpeziri urgente și în sfera imaginarului. Ar fi să revenim, în fond, la o mai veche preocupare (*Istorie şi finalitate*, 1991), cu deschideri și sugestii încă nevalorizate.

Despre adevăr și ficțiune în restituirea trecutului[1]

Tema e veche, aproape la fel de veche ca istoria însăși, de când aceasta a dorit să se contemple în oglindă și a admis să-i fie scrutată efigia în continuă metamorfoză. Ea a dat loc, în ultimii ani, la dispute demne de interes, mai ales în alte zone ale lumii, acolo unde istoria mai nouă nu a produs discontinuități dramatice. Cunoașterea de sine, sistematică, e un produs relativ târziu în orice domeniu, dar mai ales în istoriografie, date fiind ambiguitățile și antinomiile care i-au marcat existența cronotropică[2]. Statutul ei nu a cunoscut modificări sensibile nici în ultima jumătate de secol, când s-au produs totuși destule schimbări de situații și perspective în multe domenii.

De câțiva ani, lumea academică de la noi pare a se preocupa de această chestiune într-un fel ce semnalează o anume adecvație la dezbaterile care au agitat, decenii la rând, istoriografia apuseană. Cărțile semnate de Lucian Boia despre istorie și mit, mitologiile naționale, imaginarul comunist[3], ca și reacțiile produse definesc un asemenea moment, încă nepus în valoare cum trebuie. Este un decalaj semnificativ, nu doar temporal, unul ce a stârnit deja neliniști[4].

Dacă se admite că nu există o suprapunere deplină a istoriei obiective („istoria-realitate" la H.I. Marrou) și discursul despre trecut[5], devine explicabil interesul specialiștilor în domeniu pentru ambele registre ale realului. Caracteristic pentru evoluțiile mai recente, fără a fi inedit, este faptul că discursul istoric e plasat într-un cadru mai

1. Text publicat în *Însemnări ieșene*, II, 2, februarie 2005, p. 10-12 („Despre adevăr și ficțiune în discursul istoric").
2. *Cf.* Émile Callot, *Ambiguïtés et antinomies de l'histoire et de sa philosophie*, Rivière, Paris, 1962.
3. Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, Editura Humanitas, București, 1997; *Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr și ficțiune*, Editura Humanitas, București, 1998; *Două secole de mitologie națională*, Editura Humanitas, București, 1999.
4. Sorin Alexandrescu, *Paradoxul român*, Editura Univers, București, 1998, p. 29 și urm.
5. Lucian Boia, *Istorie și mit...*, ed. cit., p. 5.

vast, de epistemologie, ca în eseul mai vechi al lui Paul Veyne, ale cărui interogații rămân mereu actuale[1].

În plină epocă a relativismului în expansiune, când se ridică deja voci și pentru stoparea acestuia[2], e firesc ca problema adevărului să capete conotații aparte și ca istoricii să se întrebe din nou asupra limitelor meseriei pe care o practică. Distinsul gânditor Neagu Djuvara, căruia îi datorăm și o lungă disertație despre „legi și civilizații istorice"[3], nu ezită acum, după atâtea alte ocazii de a reflecta asupra domeniului, să se întrebe tranșant: *Există istorie adevărată?* Căutând un răspuns, sub unghi epistemologic, el ne propune un discurs despre „relativitatea generală" a istoriei[4], unul ce ține seama de principalele achiziții în materie, dar mai ales de analiza consensuală a lui Paul Veyne, analiză care l-a contaminat de altfel și pe Lucian Boia.

Cartea amintită ar merita, desigur, o discuție mai amplă. Să spunem deocamdată că ea sistematizează idei susținute la un curs universitar, în primii ani după disoluția regimului comunist, și că ea rotunjește acum un sistem interpretativ la care autorul a lucrat, în fond, o bună jumătate de secol. Sub un titlu provocator, el dezvoltă o suită de interogații, la care încearcă a răspunde cu minimum de mijloace, în sensul maximei economii și a maximei simplități de expresie. *Ce este istoria? Ce este un „fapt istoric"? De ce natură e cunoștința istorică: comprehensiune sau explicație? Ce numim cauză în istorie? Cum poate fi circumscrisă noțiunea de adevăr în istorie?* Fără să mai poarte semnul întrebării, alte interogații completează cuprinsul, explicând legătura dintre narațiune și narator, limitele obiectivității istorice, cauzele relativității în domeniu.

Revendicându-se de la ceea ce Raymond Aron numea „filosofia critică a istoriei"[5], Neagu Djuvara caută la rândul său un răspuns coerent sau măcar sugestii explicative pentru suita de întrebări deja puse de confrați, de-a lungul timpului, ori sesizate de el însuși în „lupta cu sfinxul", dacă e să reiau o sintagmă pârvaniană.

Tipul de analiză îl apropie pe autor de interogațiile, la fel de neliniștitoare, formulate cândva de Paul Veyne: „Ce este mitul?

1. Paul Veyne, *Comment on écrit l'histoire. Essai d'épistémologie*, Seuil, Paris, 1971.
2. *Cf.* Andrei Marga, *Relativismul și consecințele sale*, EFES, Cluj-Napoca, 1999.
3. Neagu Djuvara, *Civilisations et lois historiques. Essai d'étude comparée des civilisations*, Mouton, Paris/Haga, 1975 (trad. rom., *Civilizații și tipare istorice*, Editura Humanitas, București, 1999).
4. *Idem*, *Există istorie adevărată? Despre „relativitatea generală" a istoriei. Eseu de epistemologie*, Editura Humanitas, București, 2004.
5. Raymond Aron, *Introduction à la philosophie de l'histoire*, Gallimard, 1938 (trad. rom., *Introducere în filosofia istoriei: eseu despre limitele obiectivității istorice*, Editura Humanitas, București, 1997).

Istorie alterată? Istorie amplificată? Mitomanie colectivă? Alegorie? Cum îl priveau grecii?"[1]. Polisemiei mitului îi corespunde, în eseul lui Neagu Djuvara, o polisemie a istoriei însăşi, ca discurs integrator, totalizant, nevoit să folosească resursele erudiţiei, dar şi pe cele oferite de retorică, după un îndemn pe care, la timpul său, N. Iorga a ştiut să-l formuleze memorabil:

> *Adevărurile* istorice sunt de *discernământ*, nu de simplă constatare şi reproducere. Pentru a le prinde, se cere tot ce cunoştinţa adâncă a limbii, tot ce fantezia creatoare de definiţii poate găsi mai fin şi mai delicat. A vorbi despre oamenii şi lucrurile trecutului în vocabularul curent e a greşi de la un capăt la altul. Aş fi vrut, din partea mea, să am mai mult talent *poietic*, pentru a fi mai aproape de adevăr[2].

Gândind consensual, autorul eseului *Există istorie adevărată?* se revendică, explicit sau nu, de la o întreagă linie istoriografică, abia sugerată în text. Când vorbea de „Scila stilului" şi de „Charibda paleografiei"[3], un alt confrate se gândea la aceeaşi dilemă ce îi separă pe istoricii „literaţi" de semenii lor „documentarişti", dacă se poate spune aşa, o dilemă persistentă, lesne identificabilă şi azi în sânul breslei. Unii se arată mai sensibili la dimensiunea literară, la ispitele imaginaţiei, pe când alţii se ţin mai aproape, dacă nu strict legaţi de surse, jurând pe documente, refuzând să accepte că ar putea surveni, voit, o derogare. N. Iorga părea să se identifice iniţial cu ultima categorie, obsedat cum era de noutăţi documentare. Şi-a dat seama însă că noutăţile în domeniu sunt nesfârşite şi că orice istoric trebuie să construiască, rezonabil, cu ce s-a adunat mai înainte, cu ce a putut adăuga el însuşi.

Obsesia pozitivistă i-a făcut pe istorici să se poarte multă vreme ca şi cum ar fi în măsură să obţină adevărul întreg, pe seama unei conjuncţii ipotetice a „documentului" cu spiritul obiectiv. Ei acţionau ca scientişti, după modelul propus de Comte şi de adepţii săi, deşi obiectivitatea rămânea intangibilă în acest domeniu[4].

Adevărului i s-a contrapus îndeobşte ficţiunea, iar despre opoziţia rezultată de aici s-a scris enorm, adesea sub formă speculativă, fără a se urmări strict ecuaţia. În realitate însă, nu adevărul e în discuţie, ci „documentul". Documentului i s-a opus mereu ficţiunea, mai cu

1. Paul Veyne, *Au crezut grecii în miturile lor?*, Editura Univers, Bucureşti, 1996, p. 38.
2. N. Iorga, *Generalităţi cu privire la studiile istorice*, ed. a IV-a, îngrijită de Andrei Pippidi, Editura Polirom, Iaşi, 1999, p. 343 (text din 1940).
3. Robert W. Seton-Watson, *The Historian as a Political Force in Central Europe*, School of Slavonic Studies, University of London, Londra, 1922, p. 15.
4. *Cf.* John H. Plumb, *the Crisis in the Humanities*, Penguin Books, Londra, 1964, p. 30.

seamă din a doua parte a secolului al XIX-lea, când școala pozitivistă a căutat să impună un discurs istoric bazat numai pe surse palpabile. „Pas des documents, pas d'histoire", s-a spus atunci, iar sintagma a devenit mai apoi o deviză ineluctabilă[1].

O tradiție venerabilă apăsa memoria breslei: Tucidide inventase discursuri, punându-le în gura unor personaje care astfel căpătau oarecum viață și putere de persuasiune. Abia dacă ni-l mai putem imagina azi pe marele Pericle fără cuvintele pe care i le atribuia contemporanul său, mai curând memorialist decât istoric, totuși atât de ingenios în restituția „războiului peloponesiac". *Stricto sensu*, acele discursuri erau ficțiuni, dar exprimau un adevăr de fond, lucruri verosimile, pe care istoricii de mai târziu le-au putut verifica și întări prin alte surse. Iată cum comentează acest fapt N. Iorga, în prima sa lecție introductivă, la 1 noiembrie 1894:

> Pentru antic, istoria e un gen literar și forma pe care o ia e determinată de această concepție a naturii sale. Scopul de căpetenie e același ca și al celorlalte categorii literare: a trezi o emoție estetică în cititori. De aici acele lucruri care ne jignesc atât de mult pe noi, oamenii scrupuloși de exactitudine ai unor timpuri exacte: discursurile plăsmuite, puse în gura personagiilor istorice, caracteristicile fixate chiar în lipsa elementelor necesare, invenția de episoade interesante, alegerea subiectelor *demne de istorie*, mișcătoare și interesante. Istoricul ajunge – mai ales în timpurile de stăpânire universală a retoricei, cu care se mântuie civilizația greacă – un *poet pedestru*, cum îl numește Lucian, vorbind de istoricii contemporani[2].

Amintitul istoric, prețuit la timpul său și de Kogălniceanu, știa cu toate acestea că fiecare domeniu are „chemări și legi proprii", istoria fiind menită a se interesa numai de adevăr.

Totuși, confuzia genurilor se va menține până în epoca Renașterii și chiar mai târziu, în timpurile moderne. Unii istorici (Gibbon, Michelet, Thierry, Ranke) au izbutit să pună de acord exigența adevărului cu expresivitatea formei. În ansamblu însă, „istoria frumoasă" nu era informată, iar „istoria informată" nu se voia frumoasă, inadecvația dintre *cuvinte* și *lucruri* continuând să se manifeste multă vreme[3]. Tendința de a generaliza și abstractiza prinde contur pe la jumătatea secolului al XIX-lea, istoria estetică cedând primatul unei istorii de inspirație metafizică[4].

1. Charles Langlois, Charles Seignobos, *Introduction aux études de l'histoire*, Hachette, Paris, 1898.
2. N. Iorga, *op. cit.*, p. 52 (text din 1894).
3. *Ibidem*, p. 53.
4. *Ibidem*, p. 69-70 (text din 1897).

După cum se vede, raportul dintre adevăr și ficțiune i-a obsedat mai totdeauna pe istorici. Este un lucru firesc, dat fiind că o asemenea exigență motiva socialmente breasla creatoare. Ca să se apere de subiectivism și de ispite aprioriste, istoricii au depus mari strădanii, extinzând mereu sfera documentării și rafinând metodele de restituție[1]. Ei aveau să-și dea seamă însă că subiectivitatea este un dat natural, o dimensiune inerentă, de care, în fond, ar trebui să profite.

Numai că la acest nivel de abordare nu se poate ajunge decât anevoie, după mari strădanii și cu multe precauții de metodă. Ca să revin la exemplul inițial, iată cum definește, concluziv, Neagu Djuvara această problemă:

> *Adevărul* interpretării în sinteza istorică nu poate însemna, așadar, decât combinarea a două elemente: a) o cât mai mare coerență internă, veridicitatea imaginii pe care o proiectează și a explicațiilor pe care le prezintă ca să o justifice – iar apoi acceptarea senină a *adevărului evolutiv* [...]; b) totala bună-credință a istoricului, autenticitatea credinței lui în ceea ce *re-creează*; certitudinea că nimic altceva decât căutarea realității nu l-a călăuzit[2].

Este o problemă a cărei analiză merită a fi extinsă. Am avut prilejul să mă refer la ea și în alte locuri, studiind istoriografia romantică, mesajul junimist în domeniu, evoluția „școlii critice", discursul identitar în epoca modernă și mai târziu, discurs ce formează chiar nucleul ideatic al volumului *Istorie și finalitate*[3], la care se adaugă reflecții oarecum ocazionale pe aceeași temă[4]. Mi s-a părut demnă de pus în lumină concluzia că la ora actuală ar trebui să ne preocupe mai mult limitele cunoașterii istorice, limite asupra cărora, examinând „relativitatea generală" a istoriei (sugestie evident einsteiniană), ne atrage luarea-aminte, din nou, istoricul-filosof Neagu Djuvara.

Pentru cei care știu să-i urmărească onest și competent căutările, o conștiință tragică se degajă din mișcarea cronotropică a scrisului istoric.

---

1. *Cf.* Pieter Geyl, *Use and Abuse of History*, Yale University Press, New Haven, 1957, p. 79.
2. Neagu Djuvara, *op. cit.*, p. 109.
3. Al. Zub, *Istorie și finalitate*, Editura Academiei, București, 1991; ediție nouă, cu subtitlul *În căutarea identității*, Editura Polirom, Iași, 2004. Vezi și volumul *Istorie și istorici în România interbelică*, Editura Junimea, Iași, 1989, p. 256-268.
4. *Cf.* Al. Zub, *Biruit-au gândul. Note despre istorismul românesc*, Editura Junimea, Iași, 1983, p. 322-324 („Condiția documentară a istoriei"), 325-328 („Cât document, câtă imaginație?"), p. 329-333 („Dimensiunea narativă a istoriei"); *Oglinzi retrovizoare. Istorie, memorie și morală în România*, în dialog cu Sorin Antohi, Editura Polirom, Iași, 2002, p. 169-181 („Discursul istoric și seducțiile imaginarului").

III. Decupaje în modernitatea românească

Întrebări, întrebări...[1]

O retorică a interogației se degajă din textele eminesciene. Temeiurile ei țin nu atât de formă, cât de conținut. „Pentr-o minte mare totu-i problem", spune poetul în *Archaeus* (VII, 278)[2]. Cu alte cuvinte, totul e chestionabil, totul provoacă întrebarea și totul rămâne incert, alimentând noi întrebări. Se poate închipui un studiu pe această temă, sistematizând întrebările exprese pe care Eminescu și le-a pus și formulând, în spiritul operei, pe cele subiacente.

Tensiunea textului se vădește strâns legată de regimul semnelor interogative. Nu e vorba, cel mai adesea, de întrebări retorice, menite a sparge monotonia sau a introduce eventual un discurs, o tiradă, o luare de poziție. Unele afundă pe cititor direct într-o chestiune gravă, principială: „Ce este adevărul?"[3], „Care este criteriul realității?" (218). Asemenea formulări sunt destul de frecvente în operă. Ființa umană, chiar, e definită într-un loc interogativ: „Omul e-o întrebare?". Desigur, una pusă mereu spiritului universal (287), căci prin fiecare ins „un nou asalt spre ceruri" se întâmplă. Poetul recunoaște în oameni „probleme ce și le pune spiritul Universului", viețile lor nefiind altceva decât „încercări de dezlegare", răspunsuri posibile (283).

Exemplară pentru regimul interogației la Eminescu e schița-eseu *Archaeus*, din care am și desprins reflecțiile despre om ca problemă a Universului. Dependența imaginii de intelect impune o pluralitate de întrebări și răspunsuri. „Care-i adevărul? Cel văzut clar de un gânsac sau cel întrevăzut ca printr-o negură de Kant?" (278) Unul e sigur de sine, nu confundă lucrurile și nu se înșală. Adevărul său e simplu și infailibil. Pentru un creier ca acela, totul e sigur, dar totul se întâmplă la nivel biologic, în sfera necesității oarbe impuse de natură. Celălalt, dimpotrivă, muncit de îndoieli, e dubitativ, ezitant, nesigur în căutările sale. Sunt modalități diferite de a privi realul. Între extremele citate se situează numeroase alte modalități de

---

1. Text publicat în Al. Zub, *Eminescu. Glose istorico-culturale*, Editura Enciclopedică „Gheorghe Asachi", Chișinău, 1994, p. 104-110; *Familia*, XXV, 8, 1989, p. 8.
2. Trimiterile din text privesc ediția academică de *Opere*, VII, București, 1977.
3. Mihai Eminescu, *Icoane vechi, icoane nouă*, Editura Eminescu, București, 1974, p. 73.

abordare. „Învățații cuvântului", cei care nu cunosc neliniștea gândirii și se împiedică mereu de cuvinte, se situează oarecum la mijloc, interesați numai de „quid novissimi?". Gândirea autentică este „un act, un cutremur al nervilor" (279) și lipsa acestui frison e un indiciu de nechemare, de inapetență filosofică. „Poate-se zice însă că cutare om ciudat nu are drept când spune ceva? Cu ce-l combați? Cu aceea că și alții zic ca tine că nu-i așa?" Cascada interogațiilor continuă. „Modul nostru să fie cel adevărat și al lui cel fals? Pentru ce nu viceversa? Suntem noi nebuni ori el e nebun, asta-i întrebarea." (281, 285)

Întrebare e totul în *Archaeus*, ca în multe proze eminesciene, fie că e vorba de creația literară sau de publicistică. Filosoful Noica insista asupra unei variante[1] unde interogația nu e mai puțin apăsată: „Ei bine, privește viața ca o comedie – cine o aranjează? privește omul ca o mașină – cine o ține? privește natura ca un decor – cine o zugrăvește?" (286). Constatând, nu fără ostentație, că mintea se hrănește secol cu secol din „paradoxii", Eminescu se interesează, tot în manieră interogativă, de criteriul minții sănătoase (281) și de categoriile apriorice ale gândirii. „Unde-i mișcarea când spațiul e nemărginit?" (282) „Unde-i mișcarea când timpul e nemărginit?" (285) Dar „unde este spațiul" însuși? „Unde este timpul?" (286)

Glosele despre real și posibil încă se cuvin menționate în acest cadru, ca unele ce atestă un „sentiment al concretului", triumfător la Eminescu și în cele mai filosofice texte[2]. Poetul se întreabă anume „ce este imposibil?", convins că „o lume ca nelumea" e cu putință (280, 281), că nu doar spațial, ci și cronologic („acest blestemat de timp") perspectiva poate să difere extrem de mult. „Chinul îndelungat, vecinica goană după ceva necunoscut nu samănă cu aviditatea de a afla răspunsul unei întrebări curioase?" (283) Aceasta nu-l tulbură peste măsură în ce privește posibilitatea cunoașterii: „Dar de ce să nu credem că făptura normală a omului este cea anume făcută ca să vadă adevărul?" (281).

Poezia abundă și ea în întrebări, cea de meditație filosofică mai ales. E semnificativ spectacolul genezei, acel *big bang* înainte de care poetul se întreba dacă „fu prăpastie? genune? fu noian întins de apă?"[3]. Sau versurile unde formula interogativ tema unei presupuse pasivități scriitoricești („De ce pana mea rămâne în cerneală mă întrebi?"[4]), cu lipsă de interes pentru ispita ritmului, pentru „iambii

---

1. Constantin Noica, *Eminescu sau gânduri despre omul deplin al culturii românești*, Editura Eminescu, București, 1975, p. 157-158.
2. *Ibidem.*
3. Mihai Eminescu, *Poezii*, ed. Perpessicius, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1960, p. 100.
4. *Ibidem*, p. 104.

suitori, troheii, săltăreţele dactile". Poetul pare dezabuzat, străin acum de marile avânturi ale studiosului de altădată: „Vai! tot mai gândești la anii, când visam în academii?"[1]. Sceptic se arată și față de ecoul creației sale printre contemporani: „Neputând să te ajungă, crezi c-or vrea să te admire?"[2]. El știe că zbaterea sa e sortită eșecului („Nu văd eu cum în cercu-ţi, sărman nebun, te spargi?"[3]) și nu i se poate sustrage („Unde-s șirurile clare din viaţa-mi să le spun?"[4]).

Mai reconfortante cumva sunt tablourile istorice, zugrăvite pentru a oferi noii generații modele de conduită civică și opuse anume carențelor clipei. Întrebări pline de dramatism își fac însă și aici loc. Dialogul dintre voievod și sultan, precedând marea bătălie de la Rovine, e conceput interogativ: „Ce vrei tu? – Noi? Bună pace!". Sau: „Tu ești Mircea?". Pledoaria acestuia stârnește mânia lui Baiazid: „Cum? Când lumea mi-e deschisă, a privi gândești că pot/ Ca întreg Aliotmanul să se-mpiedice de-un ciot?". Este un discurs esenţialmente dialogic și interogativ. Replica modestului, dar neînfricatului voievod ia forma unui rechizitoriu, plin și acesta de interogaţii: „Te fălești că înainte-ți răsturnat-ai val-vârtej/ Oștile leite-n zale de-mpărați și de viteji?/ Tu te lauzi că Apusul înainte ți s-a pus?/ Ce-i mâna pe ei în luptă, ce-au voit acel Apus?". Prin contrast, hotărârea voievodului de a-și apăra țara începe a fi rostită tot interogativ: „Eu? Îmi apăr sărăcia și nevoile și neamul..."[5]. În altă parte, destinul acestui neam îi suscita o dureroasă interogaţie: „Cine-mi va spune mie dacă a ginții mele/ Viață viitoare va fi mai fericită/ Decât al ei trecut?"[6]. Nu e singura – în poemul *Mureşanu*, el se întreba, chiar, dacă această viață nu stătea sub semnul lacrimogenului. „Cine-mi spune istoria unei lacrime?", va ajunge el să scrie înfiorat, în strania *Istorie miniaturală*[7].

Nu e deloc exagerat să spunem că interogația retorică este o metodă curentă în creaţia eminesciană și că ea poate fi identificată de la început. Ajunge să amintim, dacă mai era nevoie, acest distih de amplă rezonanţă: „Ce-ți doresc eu ție, dulce Românie,/ Țara mea de glorii, țara mea de dor?"[8]. În altă parte i se adresa neliniștit: „Vei înțelege doru-mi, vei ști să-l prețuiești?"[9].

---

1. *Ibidem*, p. 105.
2. *Ibidem*, p. 103.
3. *Idem*, *Opere*, IV, Editura Minerva, Bucure°ti, 1978, p. 90.
4. *Idem*, *Poezii*, ed. cit., p. 120.
5. *Ibidem*, p. 109-111.
6. *Idem*, *Opere*, IV, ed. cit., p. 101.
7. *Idem*, *Opere*, VII, Editura Academiei, București, p. 322.
8. *Idem*, *Poezii*, ed. cit., p. 10.
9. *Ibidem*, p. 226.

Aceeași propensiune interogativă se întâlnește în publicistica lui Eminescu şi încă din capul locului. Student la Viena, el examina într-un articol situația politică din Transilvania, întrebându-se „ce rol vor juca românii la regenerarea bătrânei Austrii?"[1]. Relativ la adversarii obtuzi, care voiau să mai domine viața politică, el scria tot acolo: „Întrebăm cu răceală și conștiință de drepturile ce ni le dă aboriginitatea noastră și spiritul secolului: cine sunt acești oameni și ce vor ei în țara noastră?"[2]. Pentru solidaritate politică, pentru unire pledau nu numai realitățile curente, dar și exemplele istoriei, evocate într-o cunoscută misivă deschisă: „Și oare oamenii cei mari ai României nu-i vedem urmărind cu toții, cu mai multă ori mai puțină claritate, un vis de aur, în esență același în toți timpii?" (*Icoane vechi*, 46)[3]. Ștefan cel Mare era invocat consensual cu ocazia serbării de la Putna (1871) și nu mai puțin la centenarul răpirii Bucovinei, eveniment care l-a făcut pe poet să-și amintească legenda întunecării subite, misterioase, a portretului ctitoricesc: „Aprinde-se-vor candelele pe mormânt? Lumina-se-va vechiul portret?" (96). Soarta românimii aflate sub dominație străină îl preocupa cu deosebire și a rămas o constantă a scrisului său. „Are Austria interes politic ca noi să existăm?" (118)

Interogații ca aceasta se află peste tot în publicistica eminesciană, care în anii războiului de independență a cunoscut, se știe, noi accente polemice. Ieșirea din condiția vasală? Nu putea fi vorba de așa ceva, întrucât vechile capitulații defineau un alt tip de raporturi, care nu însemnau vasalitate. O suită de întrebări rezumă protestul lui Eminescu față de eronata definire a statutului juridic al românimii (98). O alta exprimă neliniștile poetului cu privire la clipa adevăratei libertăți: „Dar suna-va acel ceas? Oare tinerimea [...] va mai fi în stare să înțeleagă pe acest popor, a cărui limbă și istorie n-o mai știe, ale cărui trebuințe nu le înțelege, ale cărui simțiri o lasă rece? Fi-vor în stare acei tineri să înțeleagă că nimic pe acest pământ, pentru a fi priincios, nu se câștigă fără muncă îndelungată?" (104).

O „întrebare demnă de Hamlet" se înfiripa și din analiza situației create de invazia formelor străine (82-83). Analistul era surprins că la timpul oportun nu s-a produs o reacție de respingere, cum se putea aștepta de la un popor atât de cuminte și cumpănit. „Cum de acest simțământ al relativității adevărului şi binelui nu au rezistat înnoiturilor importate la noi?" (73) Întrebări dramatice se impuneau

1. *Federațiunea*, 17.III/5.IV, 1870.
2. *Ibidem*.
3. Mihai Eminescu, *Icoane vechi, icoane nouă*, ed. cit., p. 46.

în ce priveşte incompetenţa politică şi administrativă a regimului (84), carenţa morală a deţinătorilor puterii[1], marasmul păturii intelectuale (*Icoane vechi*, 87). „Ştiinţă, muncă, avere? Mofturi; eşti liberal, ai de toate..." (100) Statul însuşi părea confiscat, aservit de liberali, şi analistul se întreba dacă această situaţie cvasianarhică se mai putea prelungi (131, 138, 145). „Dezvoltarea politică şi socială a poporului român a ajuns într-un stadiu în care oricărui popor i se pune întrebarea: eşti ori nu eşti un element capabil de a întemeia şi de a menţine ordinea socială, ca garanţie de dezvoltare, pe o bucată oarecare de pământ?" (133) Interogaţiile curg parcă, una din alta, cercul vicios al realităţii pare de neocolit. O stranie diviziune socială justifica, la limită, întrebarea: „consistă această ţară din călăi şi din victime?" (107). Inevitabil se arată şi acest bilanţ interogativ, impus de confruntarea unui proiect de generaţie cu realitatea: „Dar ce s-a făcut, ce au făcut acei speculanţi ai frumoaselor principii progresiste pentru realizarea lor?" (146).

Sacrificat, în vârtejul prefacerilor, a fost mai cu seamă satul. „Cum am tratat noi pe ţărani? Am clădit un aparat greoi şi netrebnic pe spatele sale, aparat reprezentativ, cum îl numim, şi care nu-i decât pretextul de a crea din ce în ce mai multe posturi, plătite tot din punga lui, direct sau indirect."[2] Este o problemă-cheie, la care Eminescu a revenit mereu, iar întrebările lui vădesc o bună cunoaştere a realităţilor autohtone.

Întrebări, întrebări... Spectrul lor, de necuprins aici cum se cuvine, sugerează un univers complicat şi inepuizabil. De la geneza şi alcătuirea lumii până la problemele sociale şi drama individului, totul provoacă interogaţia, „în orice minte lumea îşi pune întrebarea", spune Eminescu[3], atent la raportul dintre parte şi întreg, dintre individ şi specie. El ştie că în procesul gândirii a problematiza este o necesitate de metodă, căci „unde-i problem e totodată şi dezlegarea lui" (VII, 283). Totuşi, oamenii rămân adesea „întrebări" nedezlegate, iar Heliade, personaj enigmatic, îi apare chiar ca un „sfinx"[4].

Din mulţimea de întrebări pe care şi le-a pus marele poet, puţine şi-au aflat răspunsul în scurta lui existenţă. Era firesc ca ele să treacă asupra noastră, împreună cu o parte, cel puţin, din marea sa nelinişte şi din dramaticele-i căutări, marcate de o continuă interogaţie. Lupta cu sine, extinsă la scara corpului social, poate rodi astfel

---

1. *Idem*, *Scrieri pedagogice*, Editura Junimea, Iaşi, 1977, p. 213.
2. BAR, ms. 2258, f. 230r.
3. Mihai Eminescu, *Poezii*, ed. cit., p. 49.
4. *Ibidem*, p. 23.

neîncetat. Ca şi la Poet, întrebările pot veni dinspre lucruri, dar şi din noi înşine, cu stări şi motivaţii diverse, de la mirare („mirarea este mama înţelepciunei", găsim în *Archaeus*) la curiozitate, de la rechizitoriu la ancheta de tip euristic, de la nedumerire la inchietudine. Ele întreţin tensiunea dialogului cu lumea şi acea stare de „trezie" a conştiinţei pe care Eminescu nu mai contenea să o recomande.

Istorism și naționalism[1]

Această relație de termeni nu e desigur nouă, nici fortuită. În secolul nostru, ea a fost evocată destul de frecvent, iar în ultimul timp, mai ales după „cearta istoricilor" (*Historikerstreit*) din anii '80, a ajuns să constituie o temă favorită, dacă nu obsedantă, pentru specialiști, ca și pentru mass-media. Mai întâi în Occident, apoi în zona de dominație sovietică, conjuncția dintre istorism și naționalism a dat loc la analize diverse, uneori și pertinente, înlesnind astfel o mai bună înțelegere a istoriei europene din ultimele două secole.

Actualitatea temei

Chiar și în spațiul românesc, raportul amintit a condus la unele abordări demne de interes, în istoriografie, în alte discipline umaniste, în presă. Eu însumi am avut ocazia să mă ocup de unele secvențe sau aspecte, de-a lungul anilor[2], preocupat de istorism ca discurs legitimant în epoca modernă, de apelul abuziv la istorie, de mitologia de tip istorist a renașterii naționale, de naționalismul românesc în secolul XX[3].

Poate că nu e un abuz să încerc a reține cu luare-aminte unele considerații pe marginea raportului dintre istorie ca discurs și naționalism în România modernă. Înțeleg prin aceasta nu doar epoca modernă ca atare, ci un răstimp mai vast, coincident cu însuși fenomenul modernizării, prelungit așadar puțin și dincolo de prima conflagrație mondială, până aproape de momentul actual, care aspiră deja la o definiție a postmodernului. Profit acum și de analizele

---

1. Text publicat în Alina Mungiu-Pippidi (coord.), *Doctrine politice. Concepte universale și realități românești*, Editura Polirom, Iași, 1998, p. 130-141 („Istorism și naționalism în România modernă").
2. Al. Zub, *Biruit-au gândul. Note despre istorismul românesc*, Editura Junimea, Iași, 1983; *Cunoaștere de sine și integrare*, Editura Junimea, Iași, 1986; *Istorie și finalitate*, Editura Academiei, București, 1991, p. 11-53.
3. *Idem*, „Sur le nationalisme roumain du XXe siecle", în *Revue des études roumaines*, XVII-XVIII, 1993, p. 265-276.

punctuale sau de un sens mai general produs sub impactul destrămării sistemului comunist în Europa Centrală și de Est[1].

Evident, nu se poate închipui că, în acest cadru, o tratare completă a temei este prea complexă și aporetică pentru a nu fi supusă de obicei la inevitabile simplificări. O asemenea temă era totuși necesară în suita ce alcătuiește programul de expuneri asupra doctrinelor ce au marcat istoria noastră în ultimele două secole. Cum se motivează așadar, aplicată la trecutul românesc, relația dintre istorism și naționalism?

Perspectivă metodologică

E o constatare unanim admisă că discursul național a fost acompaniat peste tot în Europa de un discurs istoric, a cărui finalitate era să legitimeze noile aspirații, întemeindu-le pe valori îndelung verificate din trecut[2]. Tradiția era pusă în sprijinul unui prezent sensibil la tot ce putea înlesni reușita proiectului național. Sub acest unghi, mesajul ei era legitim, dar a fost supus curând la presiuni susceptibile să-l transforme în *istorism*, adică într-o exaltare a virtuților proprii, adesea în contrast, dacă nu în adversitate cu alte neamuri.

Este motivul pentru care istorismul (unii îi spun *istoricism*, spre a-l deosebi anume de ipostaza „normală") avea să fie supus, *à rebours*, la critici destul de severe, mai ales în momente de criză, ca acela care a dus la atâtea polemici pe seama istorismului german. Analiza lui Karl Popper (*The Poverty of the Historicism*, 1957)[3] indică o dată și o direcție în critica acestui fenomen, o critică a excesului care a putut contribui la deriva naționalistă, cu urmări atât de tragice, din veacul nostru.

Cealaltă dimensiune, sesizată mai demult, cu numeroase nuanțe și readusă mereu în actualitate prin dinamica decalajelor sociopolitice și persistența fenomenului, nu e mai puțin demnă de interes. S-a conchis de aceea că

> istorismul n-a fost doar o inflație patriotardă, etnocentristă, șovină, ci un fenomen complex, care în anumite zone geopolitice a putut avea

1. *Cf.* grupajele tematice din *Meridian*, I (4), 1991; *Canadian Review of Nationalism*, XVIII (1-2), 1991; XX (1-2), 1993; *Polis*, 2, 1994. Vezi și Walker Connor, *Ethnonationalism. The Quest for Understanding*, Princeton University Press, Princeton, 1994.
2. Al. Zub, *Istorie și finalitate*, ed. cit., p. 54-58; *Discurs istoric, discurs național*, Editura All, București.
3. Karl Roger Popper, *Mizeria istoricismului*, trad. Dan Suciu și Adela Zamfir, cu un „Fals cuvânt înainte" de Mihai-Radu Solcan, Editura All, București, 1996.

urmări funeste, dar care, totuși, în altele a condus la trezirea de energii latente în sens creator[1].

Observația aceasta mi se pare valabilă mai ales pentru Europa Centrală și de Sud-Est, unde națiunile au pătruns mai târziu în modernitate, adesea prin mijloace intempestive, fenomen strâns legat de mișcarea istoriografică[2].

Istoria și emergența istorismului

Cât despre români, această pătrundere în modernitate s-a făcut pe seama unui complex de factori, între care ideea națională a jucat un rol eminent. Ea a fost însoțită în același timp de nevoia unei rapide modernizări, impusă de marele decalaj existent în raport cu lumea apuseană[3]. Un dublu paradox, asupra căruia s-a atras deja atenția, rezultă din analiza acestui proces : un *paradox al apartenenței*, care a dus la metafora insulei latine într-o mare slavă, în timp ce proiectul redresării se întemeia în esență pe un raport privilegiat cu latinitatea apuseană ; și un *paradox al simultaneității*, al sincronizării cu Occidentul prin „arderea etapelor"[4].

Această situație paradoxală, intuită mai demult, a ajuns să preocupe spiritele mai luminate, până la obsesie, în contextul crizelor orientale încheiate cu tratatele de la Kuciuk-Kainargi, Adrianopol, Paris timp de aproape un secol, în care conștiința națională a prins contururi mai ferme, în acord cu ideologia dominantă a epocii, pe seama unui naționalism cultural comparabil cu evoluțiile din centrul continentului[5]. Se invocă de regulă istoria și literatura pentru a defini acel climat resurecțional, istorismul, ca o cultură indispensabilă a sufletului. La fel de semnificative sunt însă și textele politice.

---

1. Al. Zub, *op. cit.*, p. 54.
2. Robert W. Seton-Watson, *The Historian as a Political Force in Central Europe*, School of Slavonic Studies, University of London, Londra, 1922 ; Dennis Deletant, Harry Hanak (ed.), *Historians as Nation-Builders. Central and South-East Europe*, Macmillan, Londra, 1988.
3. *Cf.* Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, Editura Humanitas, București, 1997, p. 14-19. Vezi și Al. Duțu (ed.), *La modernisation des sociétés sud-est européennes*, București, 1992 ; Dan Berindei, *Românii și Europa în perioadele premodernă și modernă*, Editura Enciclopedică, București, 1997.
4. Sorin Alexandrescu, „Le paradoxe roumain", în *International Journal of Romanian Studies*, I, 1976, p. 3-20.
5. *Cf.* Vlad Georgescu, *Istoria românilor de la origini până în zilele noastre*, München, 1984, p. 138-145.

Discurs istoric și reformă

Urmărind politogramele din epoca regenerării, analizate cândva judicios de Vlad Georgescu, sesizăm lesne o cadență mai vie a ideilor și proiectelor de reformă. Istoria devine un reper esențial, indiferent de poziția autorilor. Se caută explicații pentru declinul survenit în ultimele secole, alături de elemente capabile să stimuleze o revigorare[1]. Determinațiile geopolitice continuă să ocupe un loc de seamă în demersurile de acest fel, alături de altele, între care se cuvin amintite elementele alogene cu pondere semnificativă. Clasa boierească era pusă mereu sub acuzație, chiar și de unii reprezentanți ai săi de marcă, precum viitorii domni M. Sturdza, B. Știrbei, Gr.Al. Ghica, motiv să credem că dorința de schimbare era destul de acută. Comisul I. Tăutu evoca, de exemplu, la 1828, *Starea jalnică a Moldovei și pricinile istorice ale acestei stări*, iar un text anonim, din același an, *Nouveau tableau historique et politique de la Moldavie*, incrimina între altele domnia electivă ca sursă a declinului[2]. Se invocă *patria* și *nația*, în numele unei istorii mai vechi, resimțită ca sursă de compensație morală. Asachi și Lazăr, Kogălniceanu și Bălcescu, Xenopol și Odobescu exprimă, în generații succesive, de-a lungul unui secol, aceeași voință de renaștere întemeiată pe ideea națională, istorie, cultură, limbă românească. Naționalismul căuzașilor români vădea același spirit care putea fi întâlnit în amfiteatrele Sorbonei, îndeosebi la Quinet și Michelet, dar cu un accent mai apăsat pe ideea națională, ca la Mickiewicz, în timp ce maeștrii parizieni preferau să insiste asupra democrației și universalismului. Cazul lui I. Heliade-Rădulescu e la îndemână pentru a ilustra această conduită, în timp ce Bălcescu insista pentru o mai bună întemeiere a naționalismului pe istorie, naționalism deosebit de cel „științific", anistoric, profesat de I.C. Brătianu. Viziunea lui Bălcescu, grandioasă, pornea totodată de la geopolitică și de la mișcarea în timp a poporului român. El asocia secolele, istoria, pentru a motiva o nouă solidaritate. Prezentul nu putea fi decât un îndemn în plus: „Copleșiți și amenințați astăzi de panslavism, mâine poate și de pangermanism, noi nu ne putem mântui fără numai opunându-le panromânismul".

Nu s-a făcut însă întotdeauna o justă deosebire între *valoarea istorică* și *obsesia istorică*, obsesia fiind oarecum inerentă într-o zonă unde frustrațiile s-au tot acumulat, secole în șir, până la exasperare.

---

1. *Idem*, *Istoria ideilor politice românești (1369-1878)*, München, 1987, p. 41-86.
2. *Ibidem*, p. 50-51.

Această distincţie există însă, clar definită, în prelegerea făcută de Kogălniceanu la Academia Mihăileană, în 1843, text în care avântul romantic de restituţie a trecutului se îmbina perfect cu estimarea realistă a prezentului. Istoric de seamă, el critica atitudinea celor care vedeau în istorie un panaceu pentru toate nevoile. Falsificarea acesteia în acord cu o viziune politică de moment a găsit în el un adversar redutabil. Recunoaşterea originii romanice a poporului român nu trebuia să ducă la *romanomanie*, iar istoria românilor nu se cuvenea extinsă, din raţiuni de prestigiu, până la întemeierea Romei. Patriot, Kogălniceanu n-a ezitat să condamne „patriotismul de clopotniţă", transformarea unei virtuţi stimabile în monedă calpă la îndemâna demagogilor. Nu obârşia trebuie să conteze în estimarea oricui, individ sau comunitate, ci meritele. Noua epocă se cuvenea să fie meritocratică, iar valorile proprii, definite în lumina universalităţii.

În fond, atitudinea lui Kogălniceanu era una de bun-simţ, de măsură şi realism, aşa cum observase şi la marii săi dascăli germani. Fără prejudecăţi şi fără complexe, el recomanda cel mai deplin respect pentru adevăr, condamnând exagerările de orice fel, inflaţia patriotardă din presă sau din unele histograme. Ataşamentul faţă de patrie îl făcea pe Hasdeu să-l pună axiologic pe Burebista lângă Cezar, pe Ion Vodă cel Cumplit lângă Elisabeta I, iar pe V.A. Urechia, protocronist *avant la lettre*, să scrie în ziarul *Adunarea naţională*, la 24 iulie 1869, că

> două din cele mai mari evenimente din istoria Europei moderne au primit direcţiune, sau cel puţin s-au născut, la signalul dat pe pământul nostru: revoluţiunea franceză şi cele două uniuni naţionale, ale Italiei şi Germaniei[1].

Mai mult încă, românii ar fi precedat Austria întru liberalism, Spania întru revoluţie şi Franţa întru democraţie. I. Ghica flagela astfel, într-o scrisoare, pe la 1880, ofensiva patriotardă:

> A fost un timp când trebuia mare îndrăzneală şi abnegaţiune unui român ca să cugete naţionalitate şi libertate; pentru aceasta îi trebuia mai întâi să renunţe la orice favoare, la orice solicitudine, la orice dreptate chiar din partea Guvernului, să încheie pact cu persecuţiunile, cu exilul şi cu proscripţiunea, să lase orice speranţă... Noi am apucat timpuri grele, pe când Cîmpineanu, Mitică Filipescu, Niculae Bălcescu se pocăiau la Plumbuita, la Snagov, la Mărgineni şi la ocnele de la Telega, topindu-şi sănătatea şi averea... Acum lucrurile s-au schimbat. A striga pe toate tonurile, cu vreme şi fără vreme, din gură şi din condei: patrie, libertate, egalitate, independenţă; a incrimina şi a batjocori pe acei cari nu trec

1. *Ibidem*, p. 56.

peste marginile moderaţiunii, a bunei cuviinţe şi a modestiei, a acuza de trădători pe oamenii cei mai devotaţi binelui ţării, a-i trata în mod ireverenţios, a-i lovi şi a-i insulta, nu numai că nu este periculos, dar este glorios şi chiar bănos[1].

În acest spirit de exaltare a sentimentului naţional pe baza unor situaţii analogice, se vor dezvolta o literatură şi o istoriografie sensibile mai ales la comandamentul patriotic.

Merită să amintim aici cazul lui S. Bărnuţiu, care a impus un naţionalism de nuanţă juridică, nu lipsit de însemnătate pentru lupta de idei paşoptistă. *Dreptul public al românilor*, dedus cu dezinvoltură din cel roman, derivă din această viziune, ca şi alte scrieri folosite de „şcoala" sa, îndeosebi de acea „fracţiune liberă şi independentă" care a voit să joace şi un rol politic. Vasile Conta, jurist şi filosof, a făcut parte iniţial din această disidenţă liberală împreună cu N. Ionescu ş.a. Ea miza îndeosebi pe antisemitism, temă pe care Conta, ajuns deputat, avea să o evoce pe larg în parlament, pentru a defini şi mai departe mişcarea în cauză. Nimic mai aporetic decât modul cum s-a încercat o întemeiere a gândirii bărnuţiene pe istorismul lui Savigny şi chiar pe democraţie, amestec straniu care n-a rezistat nici în alte formule. De altfel, *Dreptul ginţilor* nu era, se ştie, decât o traducere din constituţionalistul Karl von Rotteck, departe de doctrina istoristă ce se degajă net din *Dreptul public*.

Primatul adevărului

Înnoirea se voia radicală, ca în opera „latiniştilor" de peste munţi, puritatea limbii şi cea a istoriei au mers împreună, timp de un secol, până la dicţionarul lui Massim şi Laurian. Este spiritul combătut cu sarcasm la Junimea, unde pretenţia ca limba să fie purgată de slavonisme, iar istoria de tot ce putea ofensa sentimentul naţional stârnea ilaritate[2]. Un discurs istoric fără pată trebuia să acompanieze acţiunea politică. Istoria tindea să devină, ca în expresia lui Hasdeu, o „biblie naţională", ceea ce i-a adus numaidecât grave prejudicii, semnalate insistent de T. Maiorescu şi G. Panu[3].

Principiul adevărului se cuvenea restabilit în orice domeniu. Nimeni nu l-a rostit mai bine ca Eminescu, atunci când definea programul maiorescian prin sintagma „naţionalitatea în marginile adevărului",

1. *Apud* Andrei Pleşu, „Rigorile ideii naţionale şi legitimitatea universalului", în *Secolul 20*, 1-3, 1981, p. 193.
2. Al. Zub, *op. cit.*, p. 54-58.
3. *Cf. idem*, *Junimea. Implicaţii istoriografice*, Editura Junimea, Iaşi, 1976.

fiindcă în orice domeniu – istorie, artă, morală –, „ceea ce-i neadevărat nu devine adevărat prin împrejurarea că-i naţional"[1]. Este o atitudine ce a stârnit destule reacţii ostile, junimiştii fiind în ansamblu puşi sub acuza de cosmopolitism. Unele critici s-au produs chiar dinăuntrul mişcării.

Cel mai categoric în afirmarea principiului naţional în cultură şi chiar pe un plan mai larg a fost poate A.D. Xenopol, care se declara, de altfel, naţionalist – într-un studiu despre *Cultura naţională* (1868), el scria:

Trebuie să ne însemnăm, noi românii, că orice progres pe calea civilizaţiunei nu are pentru noi o adevărată valoare decât întrucât (se) reflectează asupra naţionalităţii noastre. Cosmopolitismul nu e pentru noi, cel puţin acuma, când legătura interioară ce trebuie să ne unească este încă atât de confuză, atât de necunoscută[2].

Peste trei ani, la mormântul lui Ştefan cel Mare, acelaşi tânăr istoric exprima, în numele noii generaţii, convingerea că „sufletul acestei părţi a omenirei ce se numeşte poporul român încă nu şi-a revărsat în lume comoara cuprinsului său". Era de aşteptat deci ca din profunzimile acestuia să apară „noi armonii în sfera frumosului, noi descoperiri în aceea a adevărului, noi tipuri de caractere"[3].

Xenopol nu era, desigur, unicul care gândea astfel. Eminescu avea o atitudine consonantă, alături de V. Conta, Al. Lambrior ş.a. Maiorescu însuşi explica la un moment dat fenomenul cam în acelaşi spirit. Iată un pasaj semnificativ:

Secolul al XIX-lea, aprecia criticul, se va numi în istorie cu drept cuvânt secolul naţionalităţilor. În el s-a lămurit şi se realizează ideea că popoarele sunt chemate a se întări în cercuri etnografice, deosebindu-şi fiecare misiunea istorică după propria sa natură. Pe lângă tezaurul comun al popoarelor civilizate, mai are fiecare tărâmul său aparte, în care îşi dezvoltă în mod special individualitatea şi, separându-se aci de toate celelalte, îşi constituie naţionalitatea sa. Astfel, se cere ca poporul modern să aibă o formă de stat naţională şi mai ales o literatură şi o limbă naţională. A fost dar, insista „olimpianul", urmarea cea mai dreaptă a ideilor timpului în care trăim dacă şi între români s-a deşteptat în secolul acesta conştiinţa naţionalităţii lor şi a câştigat astăzi valoarea unui adevăr lăţit şi înrădăcinat în popor[4].

---

1. *Ibidem*, p. 227.
2. Alexandru D. Xenopol, *Scrieri sociale şi filosofice*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, Bucureşti, 1967, p. 77.
3. *Ibidem*, p. 206.
4. Titu Maiorescu, „Despre literile latine primite la noi fără schimbare", în *Critice*, II, EPL, Bucureşti, 1967, p. 11.

Merita să amintim acest pasaj, fiindcă el dezvăluie un spirit profund atașat ideilor timpului, spirit luminos și sagace, ale cărui neliniști sună încă la fel de actual, pe cât de dramatic: „Va avea România un viitor? Se mai află în poporul ei destulă putere primitivă pentru a ridica și a purta sarcina culturii? [...] Va putea să pășească în lucrare pașnică pe aceeași cale pe care civilizația apuseană a adus atâta bine omenirii?". La capătul acestor interogații, Maiorescu aprecia că „o parte a răspunsului atârnă de la direcția spiritelor din societatea de astăzi, direcție a cărei manifestare este literatura în înțelesul cel mai larg al cuvântului"[1].

În acest sens, literatura cuprindea și istoria, pe care criticul Junimii a cultivat-o insistent, cu gândul chiar la o sinteză ce avea să rămână, în economia operei sale, un *pium desiderium*. Asprimea cu care i-a tratat pe istorici în ansamblu, inclusiv pe Xenopol, denotă exigență, evident, dar și aspirație spre un alt fel de discurs, mai apt să-l apropie de adevăr. Istoriografia făcea, desigur, un pas înainte. Disocierea de spiritul diletant și găunos inspira unui exeget această concluzie demnă de reținut:

> Cu junimiștii, ciclul început de episcopul Macarie își schimbă direcția; cunoașterea istorică rămâne firește de dorit pentru îndreptarea prezentului prin prevederea viitorului. Dar, în afara acestei axiome, pe care, în fond, de la Herodot, nu o negase nimeni, valoarea istorică se bifurcă, divizată până astăzi între patriotism și patriotardism[2].

Am insistat oarecum asupra Junimii fiindcă ea rezumă esențialul unei dezbateri ce a durat peste un secol. Privit dinspre ea, Kogălniceanu este un prejunimist, iar I. Bogdan și D. Onciul, din generația următoare, niște post-junimiști. O solidaritate de idei îi leagă, în ciuda aparențelor, căci reprezentau cumva cu toții același spirit care a dominat „secolul unității naționale"[3], prelungindu-se până la desăvârșirea unității noastre de stat.

Bine structurat, cu argumente aduse și din sfera economiei, era discursul politic eminescian, din care se vor inspira mai ales A.C. Cuza și N. Iorga. Cel dintâi a și scris un vast studiu despre „romantismul" lui Eminescu, încă inedit, pe când al doilea îi reactiva publicistica prin sămănătorism și prin doctrina Partidului Național-Democrat. Pentru Iorga, „un neam e o ființă organică, un fapt viu al

---

1. Titu Maiorescu, „Direcția nouă în poezia și proza română (1872)", în *Critice*, I, EPL, București, 1966, p. 157.
2. Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 57.
3. D.C. Amzăr, „L'esprit roumain au siècle de l'unité nationale", în *Revue des études roumaines*, VII-VIII, 1961, p. 211-217.

lumii, care poate să fie, să se nască sau să moară, dar nu se poate preface în altă făptură organică". Insista de aceea asupra acțiunii culturale, ca mijloc de a transforma sufletul comunității.

În faza incipientă, când partidul respectiv nu era decât o „frăție a bunilor români", i s-a alăturat entuziast și V. Pârvan, care avea să scoată apoi, în plină criză balcanică, împreună cu Virgil Arion şi G. Bogdan-Duică, revista *Românismul*, în acord cu noul program al Ligii Culturale și cu nevoia de a găsi răspunsul cel mai adecvat la criza europeană în curs. Noua epocă avea să plătească scump legatul primit.

Cu „viclenia hegeliană a rațiunii", „lupta marxistă de clasă" şi „legea darwiniană a evoluţiei", secolul al XIX-lea a impus atitudini pline de urmări pe toate planurile[1]. O lume secularizată abandona Providența în favoarea unei Istorii (scrisă cu majusculă) ce avea să ducă la hecatombele primei conflagrații mondiale și la seria de orori ce jalonează, dezonorant, secolul XX[2].

Statul naţional interbelic: elanuri și regresiuni

Dar istoria e plină de aporii şi paradoxuri. Întâiul război mondial, cu imensele-i jertfe, s-a încheiat pentru români cu deplina unitate naţională, inaugurând o epocă de reforme modernizatoare și de solide creaţii în toate domeniile. Era nu numai reușita unui proiect, ci şi un factor de echilibru și ordine pe continent[3].

La această izbândă spectaculoasă au contribuit, desigur, și istoricii, de n-ar fi să-i amintim aici decât pe cei mai de seamă: A.D. Xenopol, N. Iorga, V. Pârvan, identificați deplin cu idealul în cauză[4]. Un altul, care avea să devină la fel de important, G. Brătianu, a luptat voluntar în cea mai dramatică fază, pe care a și evocat-o apoi în *File rupte din cartea războiului* (1934).

„Crainici de ideal", cum i-a numit undeva Iorga[5], istoricii s-au implicat apoi în apărarea idealului cumva împlinit, adesea în polemică

1. Alain Finkielkraut, *Umanitatea pierdută. Eseu asupra secolului XX*, Editura Vremea, Bucureşti, 1997, p. 117.
2. *Cf.* François Furet, *Le passé d'une illusion. Essai sur l'ideé communiste au XXe siècle*, Robert Laffont – Calmann-Lévy, Paris, 1995, p. 45.
3. Gheorghe Brătianu, *Origines et formation de l'unité roumaine*, Institut d'Histoire Universelle „N. Iorga", Bucureşti, 1943, p. 337.
4. *Cf.* Al. Zub, *Istorie şi istorici în România interbelică*, Editura Junimea, Iaşi, 1989, p. 62-106.
5. *Ibidem*, p. 156-162. Asupra lui Iorga însuşi, vezi Gheorghe Buzatu, „Les Implications de l'historiographie dans la lutte nationale des peuples de l'Europe Est-Centrale et du Sud-Est", în *Nouvelles études d'histoire*, VII, Bucureşti, 1985, p. 65-71.

cu adversarii sistemului de la Versailles, iar un filosof de talia lui C. Rădulescu-Motru făcea din *românism* o idee fundamentală pentru noua spiritualitate[1]. Filosoful insista ca naționalismul născut pe acest temei să fie unul *in re*, aplicabil în activitatea cotidiană, nu doar juridic, abstract, cum socotea că a fost mai înainte[2]. Demagogia naționalistă și xenofobia nu erau admisibile în acest orizont[3], după cum nici în doctrina lui N. Iorga[4], pe seama căruia s-au născut atâtea controverse. Marele istoric a ținut chiar să distingă între naționalismul „adevărat" și cel „neadevărat", distanțându-se categoric de extrema dreaptă, care voia să-l „anexeze" ca mentor. A plătit până la urmă cu viața această atitudine, ca și I.G. Duca, Virgil Madgearu, Petre Andrei, pentru a nu aminti aici decât nume ilustre ce s-au opus Mișcării Legionare[5].

Gândind organic, N. Iorga presta o vehementă critică a discursului revoluționar, pe care îl socotea incompatibil cu naționalismul. Tradițiile și energiile locale erau aduse în prim-plan, ca remediu contra unei modernități de tip raționalist. Rezulta de aici, cum s-a spus deja, „un naționalism de esență istorică și spiritualistă", pe linia Kogălniceanu și Eminescu, nu fără deosebiri ce ar merita, desigur, un examen aparte.

Evocându-l pe Kogălniceanu, într-un opuscul rămas clasic, Iorga indica o filiație și un mesaj:

> Și Ranke, ca istoric, predica necesitatea dezvoltării organice a națiunilor. Ca ființe vii răsăreau ele înaintea marelui înnoitor, și înaintea tânărului moldovean răsărea tot atât de vie icoana unui neam, de nobilă origine, bătut de nesfârșite nevoi, răbdător în mijlocul lor, de o statornicie de fier, în apărarea pământului și crezând în sfânta dreptate ca în Dumnezeu însuși, care fără dânsa n-ar fi avut nici un înțeles.

Trebuie menționată consensual și doctrina „românismului", elaborată de C. Rădulescu-Motru în primii ani ai secolului nostru și nuanțată apoi prin așa-zisul „personalism energetic". Spre deosebire de Iorga, el accepta ideile Revoluției franceze ca temelie a oricărei construcții moderne, ca reper inevitabil în orice reconstrucție. Dacă naționalismul

---

1. Constantin Rădulescu-Motru, *Românismul, catehismul unei noi spiritualități*, Fundația Carol II, București, 1936.
2. *Ibidem*, Editura Științifică, București, 1992, p. 68.
3. *Ibidem*, p. 77. Vezi *idem*, *Naționalismul. Cum se înțelege, cum trebuie să se înțeleagă*, Editura Lumen, București, 1909.
4. N. Iorga, „Adevăratul și neadevăratul naționalism", în *Neamul românesc*, XXVIII, 201 (20.IX.1933), p. 1.
5. *Cf.* Zigu Ornea, *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1995; Irina Livezeanu, *Cultural Politics in Greater Romania. Regionalism, Nation Building, and Ethnic Struggle, 1918-1930*, Cornell University Press, Ithaca – Londra, 1995.

din secolul al XIX-lea a dus la crearea şi recunoaşterea naţiunii române, românismul trebuia să pună în valoare, în secolul XX, calităţile acestei naţiuni, sufletul ei.

Un asemenea discurs voia să fie, desigur, şi o replică pozitivă, echilibrată, la atâtea stridenţe ce tulburau epoca. E destul să amintim că unii intelectuali de elită au aparţinut efectiv Mişcării Legionare (M. Eliade, E.M. Cioran, C. Noica fiind numele cele mai notorii), de la care aşteptau soluţii viabile pentru România[1]. S-a vorbit atunci şi de o „revoluţie de dreapta", în cadrul unei „dialectici a naţionalismului", incluzând mai tot ce era semnificativ în cultura română[2].

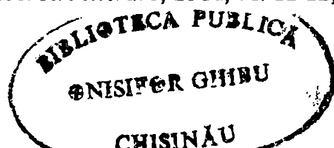
Disputa interbelică pe seama naţionalismului i-a antrenat inevitabil şi pe istorici. La numele deja amintite mai trebuie adăugate aici măcar câteva, pentru a întregi oarecum tabloul: I. Nistor, I. Lupaş, Al. Lepadatu, S. Dragomir, C.C. Giurescu, Al. Boldur etc.[3] Figură aparte făcea P.P. Panaitescu, ca de altfel şi Vladimir Dumitrescu, prin ataşamentul său la Mişcarea Legionară.

Semnificativă rămâne insistenţa cu care istoricii au revenit asupra ideii de misiune colectivă, mai ales în momentele de tensiune internaţională mai acută. Nu e un accident faptul că tocmai în 1940 tema destinului românesc a produs atâtea interogaţii în filosofie, istorie, literatură, semn de maturitate a culturii, desigur, însă şi de adâncă nelinişte în faţa marilor evenimente. N. Iorga a revenit mereu, sub cupola Academiei, în amfiteatre, în presă, asupra acestei teme. Experienţa lui de istoric îi dădea dreptul, îl silea chiar să ia atitudine faţă de schimbările produse pe continent, schimbări nefaste în genere şi de rău augur pentru ţara sa. Să amintim, din atâtea iniţiative de acest gen, *Hotare şi spaţii naţionale* (1938), *State şi naţiuni* (1939), *Afirmarea vitalităţii româneşti* (1940), scrieri ce reprezentau, în economia propriului destin, un veritabil *cântec de lebădă.*

Dintre istoricii mai tineri, P.P. Panaitescu a ţinut să trateze tema în cadrul unui mesianism de sursă istorică, apoi naţiunea, cu elementele ei de bază: pământ, rasă, cultură, viaţă morală, adică elementele ce alcătuiesc *structura* asigurând continuitatea[4]. Un dinamism specific s-ar produce, în această viziune, la confluenţa rasei cu mediul şi componentele culturii.

---

1. O prezentare sintetică a problemei la Eugen Weber, *Dreapta românească*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1995.
2. Nicolae Roşu, *Dialectica naţionalismului*, Editura Cultura Naţională, Bucureşti, 1935. *Cf.* Răzvan Codrescu, *Spiritul dreptei. Între tradiţie şi actualitate*, Editura Fundaţiei Anastasia, Bucureşti, 1997, p. 118-126.
3. *Cf.* Al. Zub, *op. cit.*, *passim.*
4. Petre P. Panaitescu, „Destin românesc", în *Convorbiri literare*, 1941, nr. 11-12, p. 1270-1290.

Ideea de destin nu poate fi legată decât de istoria neamului, înțeles ca organism, căci ea este în domeniul social ceea ce este în domeniul individual determinismul voinței[1].

G. Brătianu rostea, la rându-i, tot în 1941, o conferință despre *Destinul românesc*[2], întemeiat pe reflecții consensuale subscrise de C. Rădulescu-Motru[3], N. Iorga ș.a.

Se cuvine amintit apoi, în aceeași ordine de idei, eseul lui Al. Ciorănescu despre cultura română și Europa, care era tot un fel de a defini, de data asta pentru străini, destinul nostru istoric[4].

O întreagă serie de mici sinteze pentru străinătate, din inițiativă oficială, ar merita de asemenea să fie puse în discuție, alături de alte inițiative consonante din sfera istoriografiei sau proximitatea ei. Nu se pot uita, într-o schiță ca aceasta, eforturile lui D.D. Roșca de a pune în lumină substratul filosofic al ideii naționale[5], nici strădania lui M. Eliade, atunci în misiune externă, de a da un *breviario historico* despre poporul nostru[6].

Prin național spre universal

După al doilea război mondial, sarcina de a prezenta corect problemele românești în străinătate avea să fie asumată aproape exclusiv de exil. Eliade însuși s-a ocupat de destinul culturii noastre, convins că în pofida vicisitudinilor curente, românii aveau încă ceva de spus lumii[7]. G. Uscătescu a scos multă vreme o revistă intitulată anume *Destin*, cu o colecție aferentă, în care el însuși se ocupa de specificul culturii românești[8], în timp ce B. Munteanu, Horia Stamatu, Vintilă Horia, Claudiu Isopescu, între alții, aflau, la rându-le, soluții de apărare a acestei culturi[9]. Este un vast capitol de istorie, încă atât

1. *Ibidem*, p. 1270.
2. Gheorghe Brătianu, *Cuvinte către români*, Editura Independența, București, 1942, p. 107-130.
3. Constantin Rădulescu-Motru, *Timp și destin*, Fundația Carol II, București, 1940.
4. Alexandre Cioranescu, *La culture roumaine et l'Europe*, Editura Cartea Românească, București, 1942.
5. D.D. Roșca, *Temeiuri filosofice ale ideii naționale*, Editura Dacia Traiană, Sibiu, 1943.
6. Mircea Eliade, *Los Romanos. Breviario historico*, Instituto Rumano de Cultura, Madrid, 1943.
7. *Idem*, „Destinul culturii românești", în *Destin*, 1953, 6-7, p. 19-32.
8. George Uscătescu, *Caracterele culturii române*, Madrid, 1966.
9. Horia Stamatu, „Câteva note asupra gândirii românești", în *Destin*, 1959, 11, p. 136-160; B. Munteanu, *La vocation européenne et humaniste de la littérature roumaine*, Haga, 1962 (extras).

de puţin şi de rău cunoscut. În ansamblul vieţii noastre, el se arată complementar, desigur, faţă de eforturile depuse înăuntru pentru a face din cultură un element structurant al vieţii comunitare şi un mijloc defensiv faţă de politica deznaţionalizantă la început, pseudo-naţionalistă mai apoi, a regimului comunist.

Nu putem continua, momentan, analiza. Am schiţat aici, în grabă, numai un cadru, oarecum factologic, pentru o posibilă discuţie mai amplă, încă una, după seria dezbaterilor pe tema naţiunii şi naţionalismului din ultimii ani[1]. Ele au antrenat mai ales literaţi, publicişti, sociologi, analişti ai fenomenului politic, chiar filosofi[2]. Istoricii, cu unele excepţii, s-au vădit mai degrabă timizi în abordarea temei şi reticenţi în asumarea unei atitudini. Sunt semne însă, mai cu seamă la tineri şi în generaţia de mijloc[3], că breasla istoriografică tinde a depăşi inerţiile acumulate sub vechiul regim, pentru a întreprinde ceea ce stă în vocaţia ei: analiza diacronică a fenomenului, sinteza integrativă nutrită din restituţii punctuale cât mai depline, situarea perspectivică a desfăşurărilor în curs. Provocările ce-i vin din afară, de la „umaniştii" preocupaţi de naţionalismul românesc[4], nu pot decât să-i stimuleze strădaniile, ca şi îndemnurile ori sugestiile ce rezultă din analizele întreprinse, înăuntru, de specialişti în alte domenii[5]. Abordarea naţionalismului contemporan[6] nu poate da rezultatele ce se aşteaptă fără a ţine seama de perspectiva istorică. Această perspectivă nu stânjeneşte efortul integrării europene decât dacă este rău înţeleasă, cum se întâmplă, vai, destul de frecvent. Bine pusă în valoare, istoria, ca şi tradiţia stimulează mai degrabă dorinţa de adevăr şi interesul pentru alteritate. Ea trebuie să îndemne spre

---

1. Vezi îndeosebi Gabriel Andreescu, *Naţionalişti, antinaţionalişti... O polemică în publicistica românească*, Editura Polirom, Iaşi, 1996.
2. Grupaje tematice despre naţionalism s-au publicat în *Meridian* (4, 1991), *Polis* (2, 1994), *Sfera politicii*, *Arc*, *Societate şi cultură*, *Noua revistă română*, *Xenopoliana* etc.
3. Sorin Antohi, *Exerciţiul distanţei. Discursuri, societăţi, metode*, Editura Nemira, Bucureşti, 1997; Lucian Boia, *Istorie şi mit în conştiinţa românească*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1997; Sorin Mitu, *Geneza identităţii naţionale la românii ardeleni*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1997.
4. Frederick Kellogg, Katherine Verdery, Catherine Durandin, Anneli-Ute Gabanyi, Richard Wagner etc.
5. Adrian Marino, *Pentru Europa. Integrarea României. Aspecte ideologice şi culturale*, Editura Polirom, Iaşi, 1995; *Politică şi cultură. Pentru o nouă cultură română*, Editura Polirom, Iaşi, 1996; Andrei Marga, *Filosofia unificării europene*, Editura EFES, Cluj-Napoca, 1995 (1997); Gabriel Liiceanu, *Apel către lichele*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1992 (1996); Horia-Roman Patapievici, *Politice*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1996 (1997).
6. *Cf.* Andrei Marga, *op. cit.*, ed. a II-a, p. 286-287.

nuanță, nu spre acea „linie groasă" (expresia lui Tadeusz Mazowiecki) ce se recunoaște adesea în reconstrucția trecutului[1]. Problema istorismului în raport cu avatarurile naționalismului necesită încă multe eforturi de nuanțare.

---

1. *Cf.* Vladimir Tismăneanu, „Balul mascat" (2), în *Timpul*, 1996, 5, p. 13. Un punct de vedere consensual, asupra temei, la André Fontaine, „Știri exagerate despre dispariția naționalismului", în *România Liberă*, 10.VIII.1996, p. 8; Terence Brown, „Națiune, identitate națională, naționalism", în *Litere, Arte, Idei*, V, 11.IX.1995, p. 6-7; *cf.* și Katherine Verdery, „Hobsbawm în Est (comentariu)", în *Polis*, 1994, 2, p. 70-78.

Cultură istorică și modernizare în secolul XX[1]

Această relație de termeni ar putea surprinde pe unii – și totuși, dezbaterile din ultima jumătate de secol pe tema istorismului arată că amintita relație este legitimă și chiar inevitabilă în orice cultură. K. Heussi, F. Meinecke, J. Rüsen, între alții, ne-au prevenit asupra acestui raport în spațiul german[2], dar el poate fi urmărit și în alte zone, după cum sesiza Karl R. Popper în studiul său despre „mizeria istorismului"[3]. De altfel, istorismul și modernitatea au evoluat mereu împreună, într-o osmoză ce face anevoioasă, dacă nu imposibilă, o disociere a lor categorică.

E destul să amintim că secolul al XIX-lea, supranumit și „secolul istoriei", a cunoscut victoria cea mai eclatantă a burgheziei și industrialismului. Prima expoziție universală (Londra, 1851) – despre care se spune că stârnea, în fabulosul Crystal Palace, un sentiment de teroare[4] – voia să însemne : triumful modernizării, mai ales în lumea apuseană. Spectacolul progreselor tehnice, al științei și descoperirilor de orice fel, mergea în pas cu istoria, cu discursul acesteia.

S-a întâmplat la fel și în România, unde jubileul dinastic din 1906, de pildă, i-a mobilizat nu numai pe industriași, artizani, oameni de știință și de artă, dar și pe istorici – care au avut, se știe, partea lor. Ei jucaseră un rol eminent în epoca regenerării naționale și a construcției statului modern, adesea chiar ca oameni politici[5]. Acest rol s-a prelungit, în România, până la desăvârșirea unității de stat. După 1918, se poate constata însă o anume diminuare a prestigiului lor simbolic. Societatea nu le mai acorda înalta stimă de odinioară,

---

1. Text prezentat la simpozionul Zilele Academice XX, 7 octombrie 2005.
2. *Cf.* Annette Wittkau, *Historismus. Zur Geschichte des Begriffs und des Problems*, Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen, 1992 (1994).
3. Karl R. Popper, *The Poverty of Historicism*, Routledge & Kegan Paul, Londra, 1957 ; trad. rom., *Mizeria istoricismului*, Editura All, București, 1996.
4. John H. Plumb, *The Crisis in the Humanities*, Penguin Books, Londra, 1964.
5. *Cf.* Robert W. Seton-Watson, *The Historian as a Political Force in Central Europe*, School of Slavonic Studies, University of London, Londra, 1922.

deşi istoriografia continua să păstreze o poziţie însemnată în ierarhia de interese[1]. Conştient de noua situaţie, N. Iorga cerea deschis ca istoriografia să asculte de „porunca hotărâtoare a vremilor"[2], să-şi adecveze cât mai bine discursul la realităţile ambientale. Nu era singurul care gândea astfel.

Cultură istorică şi reformă socială

Poate că textul cel mai relevant, deşi încă prea puţin cunoscut, este cel cu care debuta *Arhiva pentru ştiinţă şi reformă socială* (1919), text subscris de V. Pârvan, despre *Ideile fundamentale ale culturii sociale contemporane*[3]. În viziunea eminentului istoric, cultura socială însemna „cultivarea maselor şi socializarea personalităţilor", aşadar o sinteză produsă printr-un dublu efort de apropiere, solidarizând elitele şi masele, făcându-le să coopereze la împlinirea aceluiaşi ideal, care nu poate fi decât înnobilarea fiinţei umane prin cultură, iar cultura înseamnă istorie, ca „perpetuă devenire", libertate, democraţie. Ideea democratică nu devine însă fertilă, în această viziune, decât însoţită de ideea aristocratică, masele nu devin creatoare istoriceşte decât stimulate de elită[4]. S-ar dodândi astfel o solidaritate multiplă: socială, naţională, istorică, umană[5]. La acea dată, în prag de nouă epocă, Pârvan socotea că problema naţională se impunea ca urgentă, iar soluţia se cuvenea căutată la nivelul culturii. Fiindcă, sublinia istoricul, în sensul definiţiei lui Renan,

> naţiunea nu e un element biologic, ci unul spiritual. Individul nu se naşte ca membru dintr-o naţiune, ci devine membru efectiv al acelei naţiuni pe măsura creşterii în sufletul său a conştiinţei de solidaritate istorică, geografică, culturală, economică, etnopsihologică cu membrii aceleiaşi naţiuni"[6].

De unde nevoia de a-l forma pe linie cultural-istorică, de a-l pregăti pentru evoluţia continuă a ideii de solidarizare, de la afinitatea

---

1. *Cf.* Al. Zub, *Istorie şi istorici în România interbelică*, Editura Junimea, Iaşi, 1989, p. 314-323.
2. N. Iorga, *Generalităţi cu privire la studiile istorice*, Institutul de Istorie Universală „N. Iorga", Bucureşti, 1944, p. 139.
3. *Arhiva pentru ştiinţa şi reforma socială*, I, 1, aprilie 1919, p. 1-8; Vasile Pârvan, *Scrieri*, ed. Al. Zub, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1981, p. 353-375.
4. Vasile Pârvan, *op. cit.*, p. 356-357.
5. *Ibidem*, p. 363.
6. *Ibidem*, p. 364.

biopsihică la cea etnopsihologică, iar de la aceasta, prin revoltaţii şi marginalii contemporani, la o solidarizare spirituală. Se înţelege că astfel era exclusă orice prejudecată de ordin rasial ori naţional. Ideea naţională însăşi nu mai putea fi tratată ca un simplu „solidarism genealogic", ci ca un element dinamic, de substrat istoric şi cultural[1].

În acelaşi sens a definit Pârvan, tot atunci, în 1919, *Datoria vieţii noastre*, expusă la Universitatea din Cluj[2], datorie rezumabilă la „spiritualizarea vieţii marelui organism social-politic şi cultural-creator care e naţiunea"[3]. Pentru marele cărturar, „calitatea diferită a sufletelor naţionale e o entitate de ordin diferenţial şi potenţial, iar nu esenţial". De unde pledoaria sa pentru un pluralism al culturii, care să pună în dialog valorile umane cu specificităţile. „Cultură istorică deci, conchidea Pârvan, mergând mână în mână cu cultura filosofică şi cea artistică, toate general-umane, iar nu singularizat naţionale."[4]

Istoriografia comportă de aceea o mare răspundere, ea fiind o ştiinţă ce „se inoculează ca un ser medical", cu efecte de lungă durată[5]. În practica ei, ca şi în reflecţia asupra domeniului, se cere să existe o „atitudine istorică", una de valorizare continuă[6]. Cum, în aceeaşi viziune, „pentru istorie cultura e singurul obiect posibil"[7], cultura istorică devine un element esenţial în orice proiect formativ şi în orice construcţie socială.

Statul cultural şi criza democraţiei parlamentare

Dacă ne referim la perioada interbelică, socotită un reper de excelenţă în raport cu altele, ea a fost în realitate un interstiţiu agitat şi convulsiv, în care s-au prelungit destule slăbiciuni mai vechi ale corpului social şi îndeosebi ale clasei conducătoare. Noile formaţiuni politice, unele de caracter etnic, altele izvorâte din realităţile sociale postbelice, au dus la tot felul de structurări şi destructurări, fuziuni şi amalgamări, privite adesea de societate ca surse de frustraţie şi disperare. Viaţa politică s-a întemeiat un timp pe o dualitate (Partidul

1. *Ibidem*, p. 364-365.
2. *Ibidem*, p. 376-389.
3. *Ibidem*, p. 380.
4. *Ibidem*, p. 383, 385.
5. *Ibidem*, p. 387.
6. *Ibidem*, p. 388.
7. *Ibidem*, p. 392.

Național-Liberal și Partidul Național-Țărănesc), dar câștiga teren totodată și ideea partidelor de clasă.

Nemulțumiri profunde, mai ales la noua generație, abia ieșită din tranșee, au făcut să se nască mișcări extremiste, fie acestea de stânga sau de dreapta. Ele au pus adesea o amprentă tragică peste interstițiul amintit și au condus în cele din urmă la un regim autoritar (Carol al II-lea) și la o dictatură militară (Ion Antonescu). Analiștii perioadei remarcă, pe lângă fragilitatea vieții politice, explicabilă, un civism scăzut în masa electorală și factori externi nefavorabili stabilității sistemului[1].

Grila liberală a modernizării avea șansa de a produce în adevăr efectele scontate, pe linia unui sincronism european, însă marea criză din 1929-1933 și convulsiile social-politice succesive i-au diminuat sensibil eficiența[2]. Politica „prin noi înșine", reactivată din tradiția liberală a secolului al XIX-lea, n-a putut fi valorizată conform așteptărilor[3].

Alternativa național-țărănistă, beneficiind anume de experiența transilvană și de masivul aport rural din zonele extracarpatine, a fost încă mai mult subminată de circumstanțe. Bucurându-se de sprijinul unor nuclee intelectuale, ea ar fi putut oferi societății românești echilibrul necesar între centru-dreapta (liberali) și centru-stânga (țărăniști), asigurând o nouă „rotativă" a puterii, însă aceasta n-a mai ajuns să devină funcțională[4]. Ideea de ridicare a civilizației satului, deși consonantă cu proiectul modernizării, care însemna de fapt „occidentalizare", n-a cunoscut practic decât o împlinire parțială. Fuziunea țărănismului din Vechiul Regat cu naționalismul transilvan pare să fi rămas incompletă, iar modernizarea preconizată în spiritul acelui partid s-a dovedit imposibilă[5]. Ideea de „stat țărănesc", relansată ocazional, era de altfel anacronică, din moment ce competiția între state se producea mai cu seamă în sfera industriei și a comerțului.

Cât despre grila social-democratică a modernizării, cu toate că dispunea de o anume tradiție istorică în România și de sprijin extern, ea n-a avut șanse reale de a se impune după întâia mare conflagrație[6]. Partidul Social-Democrat se afla într-o dublă opoziție: față de o

1. *Cf.* Damian Hurezeanu, în Radu Florian, Damian Hurezeanu, Alexandru Florian, *Tranziții în modernitate*, Editura Noua Alternativă, București, 1997, p. 158.
2. *Ibidem*, p. 159-163.
3. Ioan Saizu, „Dimensiunile, caracterul și structura politicii «prin noi înșine» în perioada 1922-1928", în *Revista de istorie*, 32, 12, 1979, p. 2319-2339.
4. Damian Hurezeanu, *op. cit.*, p. 164-173.
5. *Ibidem*, p. 170.
6. *Ibidem*, p. 173-176.

societate ostilă ideii socialiste în ansamblu şi faţă de practica liberală dominantă în epocă. Alianţele pasagere, chiar şi cu naţional-ţărăniştii, n-au putut-o scoate din conul de umbră unde o plasa radicalismul ei. Stânga politică a pierdut astfel şansa de a constitui o forţă redutabilă, necesară unui echilibru de durată.

Aşa se face că regimul democraţiei parlamentare, fragil mai totdeauna, s-a prăbuşit lesne spre finele deceniului patru, sub presiunea mişcărilor extremiste din ţară şi din exterior.

Extrema dreaptă românească[1] a jucat un rol de seamă în lichidarea acelei democraţii, punându-şi amprenta asupra unei secvenţe tragice din istoria acestui secol. Anii prăbuşirii, cum a fost numit al doilea război mondial[2], şi-a recrutat actorii din ambele extreme, care nu o dată s-au pus de acord să colaboreze la o „nouă ordine", solidare în acţiunea lor antiliberală şi antidemocratică. Merită să amintim aici reproşul pe care mentorul Mişcării Legionare, filosoful Nae Ionescu, i-l făcea lui Iuliu Maniu – că n-a avut curaj, la putere fiind, „să organizeze partidul de mase şi dictatura de partid"[3].

Dictatura de partid: imperativul discontinuităţii

Sintagma se cade a fi subliniată, deoarece chintesenţia o atitudine de tip totalitar, manifestă şi la intelectuali rafinaţi ca M. Eliade, C. Noica, E.M. Cioran, pentru a nu aminti decât nume a căror notorietate face superfluu orice comentariu. Socotind că nu se mai putea limita la „consideraţiuni de filosofia istoriei", mentorul adoptă o „formulă de luptă" politică, a cărei vehemenţă se cunoaşte din paginile *Cuvântului*[4]. El recomanda „decuplarea" de Occident, cu toate consecinţele ei, în numele unui „realism" ce voia să însemne izolare, atitudine antieuropenistă, preeminenţă agrariană într-un secol ce se industrializa rapid şi se deschidea continuu. Era, în fond, un refuz al modernităţii şi o propensiune evidentă spre dictatura partidului unic[5].

---

1. *Cf.* Zigu Ornea, *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*, Editura Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 1995 (1996).
2. Damian Hurezeanu, *op. cit.*, p. 177-178.
3. *Apud* Zigu Ornea, *Fizionomii. Medalioane de istorie literară*, Editura Nemira, Bucureşti, 1997, p. 261.
4. *Ibidem*, p. 262.
5. *Ibidem*, p. 263.

Un mesianism patetic, nutrit de o imensă revoltă contra realităţilor locale, vădea concomitent E.M. Cioran, pledând pentru *Schimbarea la faţă a României* (1936). Soluţia nu putea fi ruralitatea, ca la maestrul său, ci, dimpotrivă: oraşul şi industrializarea, dezvoltate până la obsesie, plonjeul în istoria cea mai fanatică. „Nu pot iubi decât o Românie în delir", se confesa eseistul, preconizând o ieşire din matcă, în semn de protest contra unei istorii anodine, a imobilismului atribuit lumii săteşti, a resemnării percepute ca trăsătură etnopsihologică esenţială[1]. Se situa astfel în dezacord nu numai cu atitudinea lui Nae Ionescu, dar şi cu filosofia „spaţiului mioritic", pe care L. Blaga tocmai o punea în circulaţie, nu fără o anume ironie la adresa lamentativului purtător de „mantie mesianică"[2].

O asemenea pledoarie pentru ruperea de trecut (*imperativul discontinuităţii* la Cioran) nu era singulară. Nimeni nu i-a conferit însă atâta forţă şi nu a făcut din negaţie, cu atâta succes, un element de impact pozitiv. În schimb, companionul său de idei, Mircea Eliade, manifesta cea mai deplină încredere în misiunea poporului român, reînnoind-o cu obstinaţie şi afirmând-o în toate chipurile. Somptuoasa ediţie Hasdeu (1937) s-a născut tocmai din această încredere în destinul culturii române[3], destin la care avea să se refere şi mai târziu, sub cerul melancolic al exilului[4], de data asta pentru a sublinia solidaritatea legitimă dintre spiritul folcloric şi cultura savantă.

Procesele evolutive pe linia modernizării au fost blocate de al doilea război mondial, apoi încetinite un timp şi falsificate sub dictatura comunistă, în care unii identifică un nou „flux evolutiv", de un intens dramatism, „o altă paradigmă socioistorică"[5]. Este paradigma partidului-stat, prin care s-a instituit pentru aproape o jumătate de secol „dictatura proletară"[6]. Ea va sfârşi într-un totalitarism anihilant, care, neavând o legitimitate social-economică, a căutat să devină oarecum popular printr-un naţionalism de operetă. Gheorghiu-Dej, în ultimii ani ai puterii sale (1962-1964), apoi N. Ceauşescu, timp de un sfert de secol, au mizat pe această formulă, în care demagogia patriotardă se întâlnea cu ideea modernizării *à tout prix*.

---

1. *Ibidem*, p. 288.
2. *Ibidem*, p. 289.
3. Mircea Eliade, „Popor fără misiune?", în *Vremea*, 1 decembrie 1935. Vezi şi *Profetism românesc*, vol. II, Editura Roza Vânturilor, Bucureşti, 1990, p. 135-138.
4. *Idem*, „Destinul culturii româneşti" (1953), în *Profetism românesc*, vol. II, p. 139-151.
5. Damian Hurezeanu, *op. cit.*, p. 178.
6. Alexandru Florian, „Traseele modernizării în România postbelică (1944-1989)", în *Tranziţii în modernitate*, ed. cit., p. 217-316.

În plus, decizia unei rapide „modernizări socialiste", cu accent pe siderurgie şi industria constructoare de maşini, trebuia să fie o replică la tendinţa de integrare economică a zonei răsăritene. Rezultatele de la început păreau să justifice opţiunea. Mai apoi însă viciile sistemului şi-au spus cuvântul, anulându-le şi antrenând colapsul din 1989.

Un secol al modernizării sincopate şi convulsive

În mare, se poate spune că secolul XX a cunoscut în România frământări social-politice, al căror substrat era nevoia de a se desăvârşi reformele modernizării. S-a ajuns astfel la un ansamblu ce păstra trăsăturile esenţiale formate după Unirea Principatelor (1859) şi instaurarea dinastiei (1866), ansamblu subminat însă de puternice convulsii sociale. Analogia cu evoluţiile din Ungaria, Polonia, Rusia indică similarităţi, dar şi trăsături specifice, învederând o cadenţă accelerată a schimbărilor. În raport cu stările mai vechi, s-a putut vorbi despre o „ardere a etapelor", care n-a impus totuşi un nou model de modernizare. Abia primul război mondial a schimbat radical situaţia social-politică, generând evenimente capitale şi determinând mutaţii structurale, de natură să producă un nou ciclu evolutiv în civilizaţia română modernă[1].

Pentru români, acel război a fost unul de întregire a statului naţional, pe seama Imperiului Habsburgic şi a celui Ţarist. „Şocul său, observă un specialist în domeniu, a impus transformări de ordin social-economic, a creat noi stări de spirit, curente de idei, a destrămat multe din ţesuturile lumii antebelice."[2] Reforma agrară (1918-1921), noua Constituţie (1923), opera legislativă din primii ani postbelici, mai ales cea de iniţiativă liberală, au creat un nou eşafodaj social-politic, care se vădea însă instabil şi precar în comparaţie cu centrele apusene de unde veneau impulsurile modernizării[3].

Desigur, cum s-a spus deja, România Mare era „opera oamenilor României vechi"[4]. Dar ea a născut repede o generaţie care nu mai era satisfăcută de valorile produse anterior şi a căutat să propună altele.

Pe tărâm politic, criza imediat postbelică a făcut ca spectrul opţiunilor să se diversifice, îndeosebi la extrema stângă şi la complementul ei simetric, extrema dreaptă. O tensiune specifică a rezultat din aceste căutări, colorând viaţa socială şi dinamizând-o pe măsură.

1. Damian Hurezeanu, *op. cit.*, p. 143-144.
2. *Ibidem*, p. 149.
3. *Ibidem*, p. 153.
4. Vlad Georgescu, *Istoria românilor de la origini până în zilele noastre*, München, 1984, p. 248.

Pe tărâmul culturii, noua generație s-a putut manifesta mai dezinvolt, după realizarea unității naționale de stat, experimentând în diverse zone ale artei formule de avangardă[1]. S-a pledat chiar insistent pentru un stat cultural (C. Rădulescu-Motru, V. Pârvan etc.)[2] cu certe predilecții pentru noile utilaje ale științei, culturii, artei. Un ciclu de conferințe despre *Politica culturii* (1928) rămâne edificator în acest sens[3], ca și sinteza mai târzie a lui Ștefan Bârsănescu pe aceeași temă[4].

În ansamblu, se observă continuarea liniei occidentaliste prin noua serie de maiorescieni: C. Rădulescu-Motru, S. Mehedinți, I. Petrovici, P.P. Negulescu, primul făcând chiar din *Ideea europeană* un titlu de actualizare a *Noii reviste române.* G. Ibrăileanu, C. Stere, P. Zarifopol, M. Ralea țin de aceeași familie de spirite care au marcat eforturile europeniste din prima parte a secolului nostru. E. Lovinescu a făcut chiar din *sincronism* o idee obsedantă în opera sa[5], fie că e vorba de literatură sau de sociologie[6]. Era, în fond, o idee curentă, adaptată de numeroși intelectuali și susținută cu rigoare mai ales de Ștefan Zeletin în *Burghezia română* (1925), apoi în *Neoliberalismul* (1927).

Cuvântul-cheie în toată această dezbatere – ale cărei ecouri se prelungesc, actualizate, până la noi – este, desigur, *modernizarea*: proces reclamat de evoluția însăși a societății românești, dar mai cu seamă de nevoia unei rapide integrări europene după Tratatul de la Versailles. Totul se cuvenea gândit și regândit în această perspectivă. Așa au fost elaborate reformele postbelice, așa s-a ajuns la marile dispute între „tradiționalism și modernitate"[7].

Asemenea ecuații erau frecvente în epocă, semnalând un mod de a fi aporetic al culturii. Fiindcă „orice cultură autentică e polară, adică se înfățișează prin creații spirituale antinomice și complementare",

1. *Ibidem*, p. 246-247.
2. Iordan Chimet (ed.), *Dreptul la memorie*, vol. II, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1992, p. 422-436.
3. Dimitrie Gusti (ed.), *Politica culturii, 30 prelegeri publice și comunicări*, Editura Institutului Social Român, București, 1928.
4. Ștefan Bârsănescu, *Politica culturii în România contemporană*, Tipografia concesionară Alexandru A. Țarek, Iași, 1937.
5. Eugen Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, vol. I-III, Editura Ancora, București, 1924-1926; Ștefan Zeletin, *Burghezia română, originea și rolul ei istoric*, Editura Cultura Națională, București, 1925.
6. Alexandru Husar, *Ideea europeană sau Noi și Europa (Istorie, Cultură, Civilizație)*, Editura Institutul European, Iași, 1993, p. 300-310.
7. Zigu Ornea, *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*, Editura Eminescu, București, 1980.

sesiza M. Eliade[1], căutând a defini cultura română printr-o continuă tensiune între autohtonism şi universalitate, între *ethos* şi *logos*[2].

Miza unei dispute: sincronismul

Nu se poate intra aici în detaliile unei dispute de durată, în care s-au angajat cărturari de prestigiu, filosofi, literaţi, istorici, dispute ce continuă cumva până în zilele noastre. Destul să amintim că cele mai de seamă publicaţii, *Viaţa Românească*, *Gândirea*, *Cugetul românesc*, *Cuvântul*, *Revista Fundaţiilor Regale*, *Însemnări ieşene*, între altele, au luat parte la limpezirea chestiunilor respective[3].

Un istoric de autoritate, Keith Hitchins, rezumă astfel „marea dezbatere", adăugând la „europenişti" şi „tradiţionalişti" încă o cale, una mediană:

> Toţi participanţii la dezbaterea cu privire la caracterul naţional şi la căile de dezvoltare au căzut de acord cel puţin asupra unui aspect: că România cunoscuse o rapidă şi semnificativă schimbare în secolul anterior. Dincolo de retorică, recunoşteau că ţara lor începuse să semene mai mult cu Europa Occidentală. Dar nu erau unanimi în a aprecia dacă procesul de europenizare afectase structura societăţii româneşti şi dacă procesul trebuia să continue. Europeniştii accentuau schimbările structurale fundamentale şi insistau că nu există alternativă la continuarea integrării culturale şi economice în Europa, în timp ce tradiţionaliştii tratau europenizarea ca o simplă spoială de civilizaţie, care nu afectase resursele spirituale interne ale comunităţii şi care putea fi înlăturată. Ţărăniştii căutau o a treia cale de dezvoltare, care să împace democraţia politică şi tehnologia Occidentului cu structurile agrariene indigene unice[4].

Cursul evenimentelor n-a îngăduit să se tragă toate concluziile din această dezbatere, nici să se pună în valoare achiziţiile făcute în ordinea modernizării. O explicaţie judicioasă a fenomenului ar trebui să ia în seamă atât dinamismul interior al societăţii, cât şi „provocările" externe, contaminările produse de agenţii apuseni ai noului regim[5].

---

1. Mircea Eliade, „Două tradiţii culturale româneşti", în *Luceafărul*, Paris, 1, 1948, p. 21-23.
2. Al. Zub, „Logos und Ethos in der rumänischen Kultur", în *Saeculum*, Frankfurt/ München, 32, 2, 1981, p. 172-184; versiune românească în vol. *Biruit-au gândul. Note despre istorismul românesc*, Editura Junimea, Iaşi, 1983, p. 35-51.
3. Zigu Ornea, *Tradiţionalism şi modernitate...*, *op. cit.*; *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*, *op. cit.*
4. Keith Hitchins, *România 1866-1947*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1996, p. 358.
5. Damian Hurezeanu, *op. cit.*, p. 95-97. *Cf.* şi Ion Bulei, „Modernizare, modernism, modernitate la români", în *Curierul românesc*, IX, 5, 1997, p. 4.

Sugestii neoistoriste

Relaţia dintre cultura istorică şi modernizare în România secolului XX merita, desigur, o analiză mai amplă şi mai sistematică. Am încercat să o definim aici, sumar, pe seama unui moment semnificativ, interbelicul, dintr-o istorie sinuoasă, convulsivă, dramatică. Ar trebui să adăugăm că faţă de poziţiile adoptate de ideologi, politicieni, doctrinari, istoricii au ştiut, graţie poate şi meseriei lor, să păstreze un echilibru în judecată, plasându-se oarecum în situaţia miticului Anteu, care îşi refăcea puterile la atingerea cu pământul. Istoria, în definitiv, e solul unde se ascund rădăcinile prezentului şi numai pe solul ei se pot înfiripa proiecte viabile. Kogălniceanu, Xenopol, Iorga, Pârvan, la care ne-am referit mai sus, aşa gândeau, chiar şi atunci când propuneau modalităţi mai subtile de abordare a istoriei, precum „istoria serială", „istoria gândului liric", „istoriologia", pentru a nu reţine decât unele sugestii de certă actualitate.

Polemica dintre Şt. Zeletin şi G.I. Brătianu pe tema „istoriei sociale"[1] merită atenţie tocmai sub unghiul rafinării mijloacelor de anchetă şi al adecvaţiei mai stricte la nevoile lumii contemporane. Şt. Zeletin vorbea atunci de „istorism"[2], folosind un termen curent în literatura germană şi căutând să fundamenteze o concepţie oarecum nomotetică. Sensibil la ofertă, dar mai atent la fapte, G.I. Brătianu recomanda respect deplin faţă de individualitatea acestora[3]. Lecţia lui N. Iorga era încă activă consensual, deşi avea să producă în curând unele reacţii ostile din partea „noii istorii"[4].

Astăzi ar trebui să vorbim, în acelaşi spirit, de „neoistorism", ca metodă de valorizare a trecutului, preluând o sugestie formulată de Karl Erdmann în *Die Oekumene der Historiker* (1982). Nu era nici aceasta o idee nouă, de vreme ce Iorga o folosea curent, subliniind mereu nevoia de „spirit istoric", de perspectivă integratoare, de „cultură generală", ca suport al oricărei abordări retrospective, de comparatism în istoriografie[5]. Conotaţiile negative ale istorismului

---

1. Al. Zub, *Istorie şi istorici în România interbelică*, Editura Junimea, Iaşi, 1989, p. 283-301 („Spre o istorie sociologică").
2. Ştefan Zeletin, „Istorie şi istorism", în *Ideea europeană*, VII, 174, 1925, p. 1-2.
3. Gheorghe I. Brătianu, *Teorii nouă în învăţământul istoriei, cu prilejul unui studiu al domnului Şt. Zeletin*, Editura Viaţa Românească, Iaşi, 1926.
4. Al. Zub, *De la istoria critică la criticism. Istoriografia română la finele secolului XIX şi începutul secolului XX*, Editura Academiei, Bucureşti, 1985, p. 103-196.
5. N. Iorga, *Generalităţi cu privire la studiile istorice*, Institutul de Istorie Universală „N. Iorga", Bucureşti, 1944, p. 157-168, 211-228, 257-272.

sunt de dată mai recentă[1] şi ele nu trebuie să împiedice revizuirile[2].

În cazul de faţă, o asemenea perspectivă ar putea înlesni lecturi înnoitoare în spaţiul modernizării, genetic legat de evoluţia istoriografiei[3] şi de mersul ideilor. N-am făcut, momentan, decât să schiţăm câteva elemente, susceptibile de nuanţe şi aprofundări, elemente la care am mai avut ocazia să ne raportăm[4] şi care merită din plin a fi repuse în discuţie.

1. Arie Nabrings, „Historismus als Paralyse der Geschichte", în *Archiv f. Kulturgeschichte*, 65. Bd., 1993, 1, p. 157-212.
2. Jörn Rüsen, *Konfigurationen des Historismus. Studien zur deutschen Wissenschaftskultur*, Suhrkamp, Frankfurt/M., 1993.
3. *Cf.* Alexandru Boldur, *Ştiinţa istorică română în ultimii 25 ani*, Iaşi, 1946; Pompiliu Teodor, *Evoluţia gândirii istorice româneşti*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1970; *Din gândirea materialist-istorică românească (1921-1944)*, Bucureşti, 1972; Lucian Boia, *Evoluţia istoriografiei române*, Universitatea din Bucureşti, Bucureşti, 1976; *Istorie şi mit în conştiinţa românească*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1997; Ion Agrigoroaiei, Vasile Cristian, Ion Toderaşcu (ed.), *Prelegeri universitare inaugurale. Un secol de gândire istoriografică românească (1843-1943)*, Editura Universităţii „Al.I. Cuza", Iaşi, 1993; Vlad Georgescu, *Politică şi istorie. Cazul comuniştilor români, 1944-1977*, Ion Dumitru, München, 1981 (1983) (Editura Humanitas, Bucureşti, 1991).
4. *Cf.* Al. Zub, „Politische Änderung und Geschichtsdenken in Rumänien", în *AIIX*, 30, 1993, p. 1-13.

Istoria culturii la răspântie[1]

De unde o asemenea temă? De ce acum? Spre finele secolului trecut, care anunța și un final de mileniu, discuțiile cu privire la istoria și destinul culturii au cunoscut o amploare semnificativă nu numai pentru domeniul în cauză, dar și pentru așteptările slujitorilor săi în ajun de nou ciclu istoric. Dacă în alte domenii prognozele erau adesea catastrofale, ce se putea aștepta de la cultură? Să reținem aici, oricât de nesistematic, câteva elemente ale dezbaterii.

„*Cultura* e un concept supărător de divers în definiții", remarca un istoric (Peter Burke) atent la soarta cuvintelor în timp, pentru a constata că

> în secolul al XIX-lea, termenul a fost utilizat în general cu referire la artele vizuale, literatură, filosofie, științele naturii și muzică, exprimând o conștiință sporită a modurilor în care artele și științele sunt modelate de mediul lor social[2].

Sensul noțiunii de cultură s-a extins odată cu interesul celor preocupați de această dimensiune a istoriei, noțiunea însăși suferind remodelări menite a integra mai bine aspectele populare, atitudinile, basmele, festivalurile cu rost simbolic etc.[3], elemente pe care Ernst Cassirer avea să le pună atât de bine în evidență[4]. S-a pendulat mereu între elementele cantitative (școala britanică) și cele calitative (școala americană)[5], pentru a se obține finalmente o extensie și mai largă, *cultura materială* stând alături de *poetica culturii*, *formele simbolice* etc. Istoria însăși li s-a părut unora, la un moment dat, că e reductibilă la cultură[6] sau chiar la idei și mentalități, ca în ultima parte a secolului XX, ceea ce a făcut să se creadă că întregul domeniul

---

1. Text publicat în *Xenopoliana*, X, 1-4, 2002, p. 1-5; *Dacia literară*, XIV, 1, 2003, p. 1-3 („Istoria culturii la o continuă răspântie. Reflecții marginale").
2. Peter Burke, *Istorie și teorie socială*, Editura Humanitas, București, 1999, p. 141-142.
3. *Ibidem*, p. 142.
4. Ernst Cassirer, *Philosophie des formes symboliques*, vol. I-III, Éditions de Minuit, Paris, 1923-1929.
5. Clifford Geertz, *The Interpretations of Cultures*, Basic Books, New York, 1973.
6. *Cf.* Vasile Pârvan, *Idei și forme istorice*, Editura Cartea Românească, București, 1920.

evolua sub semnul ambiguității, că trebuie să vedem în categoriile mentale adevăratele structuri de adâncime[1]. Dimensiunea colectivă a fenomenului a avut și ea un moment privilegiat, dacă nu cumva îl mai are încă. Exegeții săi, cultivând interdisciplinaritatea, par însă mai dispuși acum să accepte ideea că abordările complementare și sintezele colective sunt norme de conduită în acest domeniu[2].

Dosarul disputei privitoare la conceptele de *cultură* și *civilizație*, confundate de unii, disociate de alții ostentativ, numărând sute de interpretări, adesea destul de specioase, e practic inepuizabil. Opisul definițiilor și problemelor suscitate ar presupune un studiu foarte laborios. Ajunge să menționăm că francezii folosesc termenul *civilisation* pentru fapte de cultură, pe când germanii numesc *Kultur* fapte de civilizație. Nu lipsesc nici expresiile aporetice, precum aceea de „cultură materială”[3], frecventă în textele marxizante, sau cea de „civilizație spirituală”, socotite de unii interșanjabile, de alții producătoare de confuzii[4].

Disociind rapid, pe linia unei tradiții hermeneutice deja venerabile, înclinăm a defini cultura prin elemente ce țin de atitudini, acte, creații limitate la domeniul spiritului și al intelectului, cum a procedat, la noi, Ovidiu Drîmba în *Istoria culturii și civilizației*[5], sinteză încă utilă ca sistematizare de fapte, bunuri de patrimoniu specific, semnificații etc. Termenii sunt complementari și reclamă un efort integrativ pe care istoricii l-au asumat îndeobște. Între „cultura materială” și „creația spirituală”, ambele având un spectru vast de componente, nu există frontiere netransgresabile, după cum nu există nici între structuri, mentalități, elemente simbolice, produse ale imaginarului etc., deși ele constituie domenii aparte de studiu, mai ales în ultima jumătate de secol[6]. Permeabilitatea domeniilor conexe rămâne un bun câștigat, cel puțin acolo unde „teritoriul istoriei” e abordat cu deplina recunoaștere a nevoii de a coopera cu alte științe sociale[7].

---

1. Peter Burke, *op. cit.*, p. 143.
2. *Cf.* Al. Duțu, *Literatura comparată și istoria mentalităților*, Editura Univers, București, 1982; *Dimensiunea umană a istoriei. Direcții în istoria mentalităților*, Editura Meridiane, București, 1986.
3. *Cf.* Ovidiu Drîmba, *Istoria culturii și civilizației*, vol. I, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984, p. 5.
4. *Ibidem*, p. 5.
5. *Ibidem*, p. 6.
6. Jacques Le Goff *et al.* (ed.), *La Nouvelle Histoire*, Retz, CEPL, Paris, 1978, p. 9.
7. *Ibidem*, p. 15.

Nici extensia „imperialistă", nici retranșarea parcimonioasă, ultra-specializată, în secvențe cronotropice cât mai restrânse, n-au pus discursul istoric la adăpost de îndoială, incertitudine, precaritate a concluziilor trase. El nu mai dispune de o teorie dominantă sau chiar unică, nici de un „centru" iradiant care să contamineze breasla risipită pe mapamond, precauțiile conceptuale și de metodă nu elimină dubiile născute din conștiința complexității inextricabile a realului[1].

O asemenea remarcă, făcută spre finele secolului XX pe seama istoriei ca discurs, prin raportare la fenomenul postmodern, este cu atât mai demnă de interes când e vorba de istoria culturii, dat fiind dinamismul schimbărilor în acest domeniu și relativa „ostilitate" față de istorie în ansamblu a noii generații[2]. În lumea postindustrială, s-a spus deja, cultura de orice fel reclamă un discurs legitimant. Marea narațiune a ajuns să fie speculativă sau emancipantă, pierzând acea vigoare ce i-a asigurat cândva prestigiul[3].

Nu e surprinzător că destui analiști așază epoca noastră sub semnul „ignoranței", al „crizei epistemologice", al „schimbării critice", istoriografia însăși fiind estimată adesea cu asprime, chiar și din sânul breslei, aceasta fiind preocupată, legitim, să „controleze" cu utilaje proprii terenul și să asigure o anume coerență discursului său[4].

Cultura a devenit un câmp problematic, a cărui extensie s-a produs concomitent pe orizontala conexiunii cu alte discipline și pe verticala diacroniei revelatoare de sensuri, evoluții, tipologii etc. În ultimul timp, el a evoluat de la „istoria socială a culturii" spre „istoria culturală a societății", sintagmă apărată cu fervoare de Roger Chartier[5], pe linia unei tendințe demult manifeste la școala *Annales*. Cu noile studii, problemele se multiplică, orizontul interogator se extinde și mai mult. Relația dintre *cultură* și *subcultură*, de exemplu, i-a sugerat lui Peter Burke o suită de întrebări:

> Cât de marcate sunt aceste granițe culturale? Include oare o subcultură toate aspectele vieții membrilor ei sau numai o parte? Este relația dintre cultura principală și subcultură una complementară sau conflictuală? În secolul al XVI-lea, doi evrei, dintre care unul italian,

---

1. Christoph Conrad și Martina Kessel, „Geschichte ohne Zentrum", în Christoph Conrad, Martina Kessel (ed.), *Geschichte schreiben in der Postmoderne. Beiträge zur aktuellen Diskussion*, Reclam, Stuttgart, 1994, p. 9-36 (în continuare: *Geschichte schreiben*).
2. Daniel Bell, „Kultur und Bewusstsein in der postindustriellen Gesellschaft", în *Geschichte schreiben...*, ed. cit., p. 58-70.
3. Jean-François Lyotard, „Die Delegitimierung", în *Geschichte schreiben*, p. 71-79.
4. Roger Chartier, „Zeit der Zweifel. Zum Verständnis gegenwärtiger Geschichtsschreibung", în *Geschichte schreiben*, p. 83-97.
5. Peter Burke, *op. cit.*, p. 146.

aveau mai multe în comun decât doi italieni, dintre care unul era evreu? Sunt subculturile profesionale în genere mai puţin autonome decât subculturile etnice sau religioase? Câtă vreme poate subcultura unui grup de imigranţi, cum ar fi protestanţii francezi din Londra sau din Amsterdam în secolul al XVII-lea, să rămână autonomă? Putem face generalizări cu privire la procesul asimilării (sau *aculturaţiei*) sau la cel al rezistenţei faţă de asimilare?[1]

Asemenea interogaţii există în toate registrele domeniului şi nu e de presupus că se vor diminua pe viitor. Provocările vin din orice direcţie, silindu-i pe istoricii preocupaţi de sfera culturii să se adapteze rapid. Ei sunt mai dispuşi să răspundă acum, după dialogul asumat sub cupola acelei *Maison des Sciences de l'Homme*, pe care Braudel a gândit-o spre a înlesni un asemenea dialog. Critica tradiţiei şi tentativa continuă de a reconstrui defineşte conduita istoriografică, nu alta decât aceea pe care Ranke o ilustra cu un secol şi jumătate în urmă[2]. Pe reconstrucţia lumii istorice punea nu demult accentul Rudolf Vierhaus, într-o polemică amicală cu Roger Chartier, primul valorizând tradiţiile istorismului german, celălalt spectaculoasele oferte ale „analismului" francez[3]. „Lumea vieţii" este expresia-cheie în primul caz[4], „retour au sujet" în al doilea[5]. Ambii înţeleg să acorde interesului cognitiv, ca şi metodei, un rol de seamă în discursul istorico-cultural, aflat de la un timp în certă primenire[6].

Cum să ne raportăm atunci la diagnozele prăpăstioase („temps d'incertitude", „epistemological crisis", „tournant critique" etc.) puse de unii exegeţi ai fenomenului cultural?[7] Interogaţia este numai retorică, fiindcă răspunsul oricărui profesionist al istoriei nu poate fi decât acela de a-şi presta mai departe meseria cât mai serios şi mai vigilent[8].

Riscul declinului, graţie deprofesionalizării sau vreunui interes descalificant, pândeşte istoria culturii mai mult chiar decât alte

---

1. *Ibidem*, p. 149-150.
2. Ernst Schulin, *Traditionskritik und Rekonstruktionsversuch*, Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen, 1979. *Cf.* şi Jörn Rüsen, *Rekonstruktion von Vergangenheit. Grundzüge einer Historik II*, Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen, 1986.
3. *Wege zu einer neuen Kulturgeschichte*, mit Beiträgen von Rudolf Vierhaus und Roger Chartier, Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen, 1995.
4. Rudolf Vierhaus, „Die Rekonstruktion historischer Lebenswelt. Probleme moderner Kulturgeschichtsschreibung", în *Geschichte schreiben*, p. 5-28.
5. Roger Chartier, „L'histoire culturelle entre «linguistic turn» et «retour au sujet»", în *Geschichte schreiben*, p. 31-58.
6. *Kulturbegriff und Methode. Der stille Paradigmenwechsel in den Geisteswissenschaften*. Ein Passauer Ringvorlesung, hrg. von Klaus P. Hansen, Tübingen, 1993.
7. Roger Chartier, *op. cit.*, p. 33.
8. *Ibidem*, p. 58.

sectoare ale istoriei[1]. Edmund Husserl atrăgea atenția, fără să inoveze, că știința continuă să ignore

> tocmai problemele cele mai arzătoare în epoca noastră nefericită pentru o omenire abandonată capriciilor destinului : sunt problemele ce vizează sensul ori lipsa de sens a întregii existențe umane[2].

Dar nu știința putea fi pusă în cauză, ci incultura care antrenează lipsa de judecată, iar dacă e vorba de cultură, nici ea nu ne edifică deplin asupra subiectivității noastre sau ceea ce A.N. Whitehead numea „sofismul concretului rău plasat", înțelegând prin aceasta eroarea de a lua abstractul drept concret[3], atât de frecventă într-o lume bântuită de utopii. Înapoi la concret, este un îndemn pe care filosofii au motive să-l reitereze mereu[4], ca și savanți de felul lui J. Piaget[5], iar îndemnul rămâne valabil nu mai puțin pentru istoriografie. Concluzia, de sugestie kantiană, ar fi că întregul viu nu este reductibil la părțile sale și că se află în continuă devenire. La orice nivel am considera-o, viața înseamnă proces, autogenerare, *physis*, *natura naturans*[6].

Dincolo de autonomie, plăcere, putere, subzistă problema sensului, cum sesiza mai demult Paul Ricœur, spre a conchide că raționalitatea și absurditatea crescândă coexistă în lumea modernă, că oamenii tânjesc nu numai după dreptate sau iubire, ci deopotrivă după semnificație[7]. Excesul de abstractizare, curent în lumea noastră, nu e străin de dimensiunea pasională și implică adesea resentimentul, când operează reducții depreciative (Gabriel Marcel)[8]. Dimensiunea umană e pusă mereu în pericol. Reînnoind avertismente mai vechi, analiști ai fenomenului contemporan constată că „noua ignoranță" în care se complace lumea antrenează „distrugerea culturii și, prin urmare, distrugerea umanului"[9]. Conștiința acestui fapt poate fi premisa unui remediu, căci ne aflăm „în imensul posibil care este

1. *Cf. idem*, „Zeit der Zweifel. Zum Verständnis gegenwärtiger Geschichtsschreibung", în *Geschichte schreiben...*, ed. cit., p. 83-97.
2. Edmund Husserl, *La crise des sciences européennes et la phénoménologie transcendentale*, Gallimard, Paris, 1976, p. 10.
3. *Cf.* Thomas de Koninck, *Noua ignoranță și problema culturii*, Editura Amacord, Timișoara, 2001, p. 10.
4. Alfred N. Whitehead, *Science and the Modern World*, The Free Press, New York, 1925 (ed. a II-a, 1967).
5. Jean Piaget, *Înțelepciunea și iluziile filosofiei*, Editura Științifică, București, 1970.
6. Thomas de Koninck, *op. cit.*, p. 11.
7. *Ibidem*, p. 13.
8. *Ibidem*, p. 14.
9. *Ibidem*.

umanul"[1]. Cultura, cu toată istoria ei, ar trebui să ajute la reconstrucția dimensiunii umane, la refacerea speranței, a acelei „paradigme pierdute"[2], a cărei nostalgie continuă să-i preocupe încă pe antropologi, filosofi, istorici etc.

Dacă, în ansamblu, „istoria este aceea care servește ca punct de plecare pentru orice căutare a inteligibilității", în sensul că perspectiva ei, diacronia, rămâne de neocolit în orice domeniu, cum s-a remarcat deja[3], istoria culturii se definește ca un spațiu integrator pentru multe abordări legate de creația umană[4].

Istoricul devine tot mai conștient de faptul că „în spatele documentelor se află aspirații, frământări, scheme de gândire ce trebuie reconstituite" când se dorește o înțelegere a trecutului. Dacă Lucien Febvre socotea la timpul său că „fără probleme nu avem istorie, ci narațiuni, compilații", un confrate român (Al. Duțu) a ținut să adauge mai târziu: „Nu punem întrebări profunde, nu obținem decât jocuri erudite sau fragmente de imagine"[5].

Asemenea constatări și reflecții pe seama istoriei culturii ar trebui să-i stimuleze pe slujitorii de acum ai domeniului să acorde maximă atenție atât orizontului teoretic al domeniului, cât și nevoii de a restitui, pe cât posibil sistematic, faptele, contextul, semnificațiile ce se degajă din ancheta întreprinsă. N-am făcut aici decât să identificăm câteva elemente pentru o discuție ce reclamă, evident, un alt cadru.

---

1. *Ibidem*, p. 15.
2. Édgar Morin, *Le paradigme perdu : la nature humaine*, Seuil, Paris, 1973.
3. Jean Piaget, *Structuralismul*, trad. Alexandru Gheorghe, Editura Științifică, București, 1973, p. 124.
4. *Cf.* Stephen Greenblatt, „Towards a poetics of culture", în H.A. Veeser (ed.), *The New Historicism*, New York – Londra, 1989, p. 1-14.
5. Al. Duțu, „Istoria mentalităților și istoria „propriu-zisă", în *Sud-Estul și Contextul European*, III, 1995, p. 10.

IV. Istorie şi deontologie

Istoriografia română și „spiritul Genevei"[1]

Context geopolitic

La mijlocul anilor '50 ai secolului XX, sintagma „spiritul Genevei" circula mai ales în lumea diplomatică[2], definind un nou trend în raporturile internaționale, produs după moartea lui Stalin și conturat oarecum la reuniunea geneveză din 10-23 iulie 1955. Un asemenea trend nu putea rămâne fără consecințe asupra discursului istoric, în ansamblu, dar mai cu seamă asupra celui practicat în Europa de Est.

Am încercat, cu altă ocazie, să pun în lumină, *grosso modo*, traseul urmat de istoriografia română sub regimul comunist[3]. Este locul să deschid aici o paranteză pentru a defini, pe cât posibil, momentul respectiv în sfera discursului istoric din același spațiu. O fac spre a sublinia ideea că, deși reuniunea de la Geneva a celor „patru mari" a eșuat, spiritul ei, definit ca destindere în confruntarea dintre blocuri, a stimulat speranțe ce aveau să antreneze totuși unele efecte pozitive.

Era important ca după un deceniu de la război să se producă un gest capabil să revigoreze speranțe în statele captive. Tocmai de aceea, la deschiderea conclavului, președintele Statelor Unite, Eisenhower, a căutat să aducă vorba de „națiunile aservite", însă omologul său sovietic, Bulganin, a reacționat ferm, blocând orice discuție pe această temă. *Statu quo*-ul, adică sciziunea Europei, se va menține, în pofida oricărei veleități de schimbare, încă mult timp[4]. Câștigul ținea de un joc al imaginii, la care ambele tabere știau să facă apel spre a-și salva prestigiul. Dincolo de aceasta, situația creată de al doilea război mondial se păstra cvasineatinsă. Pe când propaganda sovietică elogia

---

1. Text publicat în *Analele Sighet 9. Anii 1961-1972: Țările europene de est, între speranțele reformei și realitatea stagnării*, ed. Romulus Rusan, Fundația Academia Civică, București, 2001, p. 32-43.
2. André Fontaine, *Istoria războiului rece*, vol. III, Editura Militară, București, 1993, p. 156-193 („Spiritul Genevei").
3. Al. Zub, *Orizont închis. Istoriografia română sub dictatură*, Editura Institutul European, Iași, 2000.
4. André Fontaine, *op. cit.*, p. 180-183.

stăruitor „spiritul Genevei", Kremlinul continua să descurajeze orice veleitate de independenţă în zona pe care o domina[1]. Dublul discurs funcţiona, pe această linie, demult şi avea să rămână o normă de conduită până la finele sistemului sovietic.

Iluzia face parte din structura intimă a fiinţei noastre. La Geneva se întâlniseră „interlocutori care nu voiau decât să se lase convinşi", cum observă un istoric al Războiului Rece[2], punând întregul episod sub semnul unei reflecţii de prestigiu: „Ce victorie mai mare aşteptaţi decât să auziţi că duşmanul vostru nu vă poate învinge?"[3]. Un echilibru al terorii avea să domine lumea până la destructurarea „blocului sovietic". Cu toate acestea, Geneva adusese ceva nou, speranţa că mai-marii lumii se puteau întâlni la masa rotundă spre a negocia soluţii pentru conflictele existente şi a detensiona, la nevoie, spaţiile explozive.

Coexistenţa paşnică odată admisă ca linie de conduită, fiecare va căuta să tragă folos din ideile aflate la bază, din cele cinci principii – *pancha shila* – invocate mai apoi de oricine voia să respingă o ingerinţă externă: neagresiunea, neintervenţia, neamestecul, avantajul mutual. A fost o mişcare tactică, menită a lăsa impresia unei destinderi în relaţiile cu lumea, una al cărei mesaj esenţial era *statu quo*-ul. Iniţiativa era a Moscovei, unde Hruşciov conta pe destindere spre a relansa un sistem ineficient prin natura lui şi anchilozat încă mai mult sub dictatura stalinistă.

În România, devenită „republică populară" după abolirea monarhiei, la 30 decembrie 1947, Gheorghiu-Dej îşi consolidase deja situaţia, ajungând prim-secretar în mai 1952 şi fiind reconfirmat în decembrie 1955, ocazie cu care au fost cooptaţi în Biroul Politic N. Ceauşescu şi A. Drăghici. Discursul lui Hruşciov cu privire la stalinism l-a găsit astfel pe liderul român în situaţia de a se adapta mai lesne la noul context, fără să admită ca necesară o destalinizare în ţara sa. El promitea numai, la plenara din martie 1956, să respecte „conducerea colectivă" şi să combată abuzurile Securităţii. Tentativa lui M. Constantinescu şi I. Chişinevschi de a-l critica atunci s-a întors împotriva lor[4]. Mişcările din Polonia şi Ungaria i-au pus pe responsabilii politici din România în situaţia de a lua măsuri profilactice, pentru a evita orice reacţii coerente contra regimului. După primele valuri de represiune care au însoţit instalarea acestuia, s-a putut

1. *Ibidem*, p. 180.
2. *Ibidem*, p. 157.
3. *Ibidem*, p. 156.
4. *Cf.* Dennis Deletant, *Romania under Communist Rule*, Fundaţia Academia Civică, Bucureşti, 1998, p. 125-128.

adopta o strategie a coerciţiei preventive, prezentă mai tot timpul după 1948 şi destul de eficientă.

„Spiritul Genevei" i-a permis lui Gheorghiu-Dej să ia mai târziu o anume distanţă în raport cu Moscova, atitudine pe care succesorul său, Ceauşescu, avea să o practice şi mai mult. De remarcat că iniţiativa de a publica „scandaloasele" însemnări marxiene despre români[1] datează de prin 1957, iar finalizarea proiectului nu s-a produs decât în 1964, lucru semnificativ pentru relaţiile româno-sovietice din epocă[2].

În Occident, dezvăluiri curajoase despre sistemul comunist se făcuseră deja şi se mai făceau, însă fără urmări notabile. „Lumile" configurate după ultimul război mondial păreau definitiv reduse la necomunicare, sciziune, competiţie ostilă pe toate planurile.

În 1953, apăruse *La pensée captive* de Czeslaw Milosz, un eseu despre „logocraţiile populare"[3], rămas până acum un document de primă însemnătate. Prefaţând volumul, Karl Jaspers sublinia un fapt a cărui acceptare va întârzia multă vreme: consubstanţialitatea sistemelor totalitare, reductibile la aservirea spiritului, dincolo de lozinci, atitudini, gesturi cotidiene etc[4]. Nevoia disimulării era prezentă peste tot, iar acest tip de conduită antrena schimbări la nivelul personalităţii, fie aceasta individuală sau colectivă: neîncredere mutuală, dedublare, confuzie abil întreţinută, rolul de „om nou", jucat până la identificarea cu el, minciuna generalizată ca răspuns la condiţiile existente. Cartea lui Milosz avertiza, în opinia prefaţatorului,

> contre une foi qui présente le caractère étonnant de se défendre elle-même par le mensonge, de défendre la vérité par le mensonge, en prenant la forme de cette dialectique qui consume toute la substance de l'homme[5].

Un an mai târziu, în 1954, apărea *Dezgheţul* lui Ilya Ehrenburg, nuvelă ce descria mai curând o aspiraţie decât realitatea ca atare[6]. Autorul interpreta astfel direcţia pe care Hruşciov dorea să o imprime

1. Karl Marx, *Însemnări despre români*, Editura Academiei, Bucureşti, 1964.
2. *Cf.* Dennis Deletant, *op. cit.*, p. 153; Vladimir Tismăneanu, „Understanding national stalinism. Romanian communism in historical comparative perspective", în *Analele Universităţii Bucureşti*, istorie, XXXIX, 1990, p. 25-44.
3. Czeslaw Milosz, *La pensée captive. Essai sur les logocraties populaires*, Gallimard, Paris, 1953, 335 p.
4. Karl Jaspers, „Préface", *ibidem*, p. 7-11.
5. *Ibidem*, p. 11.
6. Vezi şi Galina Nikolaeva, *Bătălie în marş*, roman tipic pentru epoca hruşciovistă.

sistemului. Era destul de bine plasat el însuşi în sistem, pentru a primi sarcina să propună, la 6 februarie 1955, soluţionarea problemei germane prin alegeri libere, însă oferta n-a avut ecou în lumea apuseană, iar tentativa destinderii va eşua curând. Faptul că Hruşciov a permis tipărirea nuvelei lui Soljeniţîn *O zi din viaţa lui Denis Ivanovici*, pas important pe linia recuperării experienţei carcerale, nu trebuie să mire, nici să fie supraestimat ca însemnătate. Lumea dorea să iasă din încremenire, iar pledoarii contra inerţiei începeau să apară mai peste tot. În 1956, anul morţii sale intempestive, Nicolae Labiş pregătea o carte al cărei titlu spune ceva despre epocă: *Lupta cu inerţia*[1].

Fapt încă mai semnificativ, lideri comunişti din lagărul sovietic imaginau deja un comunism cu faţă umană, dacă e să parafrazăm cartea scoasă sub numele lui Imre Nagy, la Paris, după înăbuşirea revoluţiei maghiare[2].

Unii specialişti pun întâiul deceniu poststalinist sub semnul crizei, nu al destinderii[3], cum înclină alţii să considere epoca hruşcioviană. În fond, o suită de crize, între care au existat totuşi scurte perioade mai relaxate, graţie unor lideri mai deschişi, dar şi unei trebuinţe ce venea dinăuntrul sistemului. În România, situaţia părea să fie mai stabilă decât în alte zone, dat fiind că era înconjurată numai de ţări socialiste şi era imposibil de imaginat o ieşire din sistem. Este argumentul folosit de liderii săi la tratativele pentru retragerea trupelor de ocupaţie, tratative începute în august 1955, când Hruşciov a vizitat România, spre a fi puse în practică numai peste trei ani. „Spiritul Genevei" stimula o asemenea tendinţă, dar ea avea să fie blocată pentru un timp de revolta maghiară[4].

Implicaţii istoriografice

Deşi nu se referă întotdeauna expres la „spiritul Genevei", istoricii care s-au ocupat de situaţia istoriografiei sub regimul comunist observă, de regulă, timida relaxare produsă şi în acest domeniu după 1953, în pofida structurilor staliniste care s-au menţinut cvasiintacte[5].

1. Nicolae Labiş, *Lupta cu inerţia*, Editura Tineretului, Bucureşti, 1958.
2. Nagy Imre, *Un communisme qui n'oublie pas l'homme*, Plon, Paris, 1957.
3. Jean-François Soulet, *Istoria comparată a statelor comuniste din 1945 până în zilele noastre*, Editura Polirom, Iaşi, 1998, p. 87-122.
4. Dennis Deletant, *op. cit.*, p. 133-136.
5. *Cf.* Elizabeth Kridl Valkenier, „The rise and the decline of official marxist historiography in Poland, 1945-1983", în *Slavic Review*, 44, iarna 1985, p. 663-680.

S-a spus chiar că „o parțială restaurare a eticii profesionale" a putut avea loc în acel context[1], fără a se renunța totuși la dogma „legilor obiective"[2].

Cu mici nuanțe, datorate propriilor tradiții sau unor împrejurări locale, același fenomen avea loc mai peste tot în istoriografiile est-europene, după cum au arătat deja P.S. Wandycz pentru Polonia, Jiri Koralka pentru Cehoslovacia, István Deák pentru Ungaria, Keith Hitchins pentru România, Ivo Banac pentru Iugoslavia, Maria Todorova pentru Bulgaria[3], ca să nu amintesc aici decât puțini autori și să las la o parte lunga serie de analiști ai istoriografiei sovietice[4].

Cât despre discursul istoric practicat în România la jumătatea deceniului al șaselea, trebuie spus că deși s-au tipărit unele studii pe această temă, ele sunt încă insuficiente pentru a-l defini corect. Cele mai multe se referă la aspecte politico-ideologice, fiind scrise sub presiunea nevoii de a sancționa anumite atitudini incompatibile cu deontologia profesiei[5]. Abia în ultimii ani s-au inițiat studii mai riguroase, mai ales ca teze de doctorat[6], numai că și acestea păcătuiesc uneori prin caracterul incomplet al documentării. M-am aplecat eu însumi asupra unor teme, figuri, momente ale istoriografiei române din perioada respectivă[7], în speranța că le voi putea extinde și aprofunda. În această perspectivă, caut acum să evidențiez unele aspecte definitorii pentru ceea ce s-ar putea numi „spiritul Genevei" în istoriografie. Câteva elemente au și fost puse în lumină de Andi Mihalache, preocupat mai ales de prezența unor istorici din lagărul comunist la

1. *Ibidem*, p. 664.
2. Piotr S. Wandycz, „Historiography of the Countries of Eastern Europe : Poland", în *American Historical Review* (*AHR*), 97, 4, octombrie 1992, p. 1011-1025.
3. Piotr S. Wandycz, *op. cit.* ; Jiri Koralka, „Czechoslovakia", în *AHR*, 1992, 4, p. 1026-1040 ; István Deák, „Hungary", *ibidem*, p. 1041-1063 ; Keith Hitchins, „Romania", *ibidem*, p. 1064-1083 ; Ivo Banac, *Yugoslavia*, *ibidem*, p. 1084-1104 ; Maria Todorova, *Bulgaria*, *ibidem*, p. 1105-1117.
4. Vezi îndeosebi Joachim Hösler, *Die Sowjetische Geschichtswissenschaft 1953 bis 1991. Studien zur Methodologie-und Organisationsgeschichte* (Marburger Abhandlungen zur Geschichte und Kultur Osteuropas, 34), München, 1995.
5. Vlad Georgescu, *Politică și istorie. Cazul comuniștilor români, 1944-1977*, München, 1981 ; Pavel Chihaia, „Istoriografia română din exil", în vol. *Lecturi despre Țările Române în Evul Mediu*, Editura Dorul, Aalborg, 1995, p. 94-106.
6. Andi Mihalache, *Discurs istoric și ideologie în România „democrației populare"*, *1948-1965*, Iași, 2001 (dact.).
7. Al. Zub, *Chemarea istoriei. Un an de răspântie în România postcomunistă*, Editura Junimea, Iași, 1997 ; *Discurs istoric și tranziție. În căutarea unei paradigme*, Editura Institutul European, Iași, 1998 ; *Orizont închis. Istoriografia română sub dictatură*, Editura Institutul European, Iași, 2000.

Congresul Internaţional de Ştiinţe Istorice (CISH) de la Roma[1]. A reveni acum asupra lor nu este, poate, abuziv.

Trebuie spus mai întâi că etapa anterioară a istoriografiei române fusese dominată de un diletant ambiţios, Mihail Roller, a cărui poziţie în aparatul politic i-a permis să joace un rol nejustificat de mare. El a impus o linie dură, erijându-se în apărător al purităţii ideologice a discursului şi tinzând să ocupe, cu discipolii săi, tot spaţiul atribuit de regim istoriografiei[2]. A sfârşit astfel prin a jena multe interese, inclusiv în aparatul de partid, ceea ce a dus la o reacţie ostilă şi la eliminarea lui din prim-planul vieţii publice.

Dispunem acum de o mărturie făcută, din interior, de către Pavel Ţugui, fost şef de Secţie a CC al PMR, calitate în care trebuia să se ocupe de ştiinţă şi cultură[3]. A venit astfel în contact cu problemele istoriei şi deopotrivă cu factorii implicaţi în studiul sau predarea acesteia. Scriind o carte despre *Istoria şi limba română în vremea lui Gheorghiu-Dej*, el a folosit documente oficiale, presă, reviste, însemnări diverse, propria-i memorie fiind o sursă indispensabilă pentru reconstituirea climatului respectiv. La „spiritul Genevei" nu se referă nicăieri în volum, însă o anume relaxare se degajă din chiar felul cum sunt prezentate problemele sau evocaţi protagoniştii.

Apare limpede, cel puţin în orizontul descris de Pavel Ţugui, că factorii politici simţeau nevoia unei schimbări, dar şi că presiuni în acest sens erau făcute din diferite direcţii. În cazul istoriei, profesionişti de felul lui C. Daicoviciu, A. Oţetea, D. Prodan, erudiţi ardeleni cu excelente studii, nu mai erau dispuşi să suporte despotismul rollerian, mai ales că acesta începea să se sprijine pe noi forţe, recrutate dintre protejaţii săi. Momentul ca atare e semnificativ pentru tribulaţiile din domeniu, însă nu poate fi descris aici cum se cuvine. Depoziţia fostului activist, ajuns să apere valorile naţionale, rămâne indispensabilă şi trebuie coroborată, se înţelege, cu celelalte surse.

Ce ne pot spune însă publicaţiile de istorie apărute în acel an? În iulie 1955, P. Constantinescu-Iaşi subscria o broşură despre *Realizările istoriografiei române* pentru a fi pusă la îndemâna celor interesaţi

1. Andi Mihalache, „«Spiritul Genevei» şi ecourile sale în plan istoriografic" (I-II), în *Cronica*, 3, martie 2000, p. 2; 4, aprilie, p. 2.
2. Unele observaţii utile asupra contextului a făcut Florin Müller, *Politică, ideologie şi istoriografie în România anilor '50-'60*, în Constantin Buşe, Ileana Căzan (ed.), *Istorie şi societate. Culegere de studii*, Editura Universităţii din Bucureşti, Bucureşti, 1999, p. 100-124. Vezi şi grupajul tematic publicat de Şerban Papacostea în *Revista istorică*, IX, 5-6, 1998, p. 241-360.
3. Pavel Ţugui, *Istoria şi limba română în vremea lui Gheorghiu-Dej. Memoriile unui fost şef de Secţie a CC al PMR*, Editura Ion Cristoiu, Bucureşti, 1999, 301 p.

de cunoaşterea trecutului[1]. Se gândea mai ales la membrii Societăţii de Ştiinţe Istorice şi Filologice, pe care căuta să-i impulsioneze astfel. Creată în 1949, cu o secţie de istorie, societatea respectivă a reuşit abia în 1955 să tipărească un volum de articole şi comunicări pe teme de istorie social-economică şi politică, cele mai multe cu un vădit caracter tehnic[2]. Între semnatari se aflau istorici mai în vârstă, precum A. Oţetea şi V. Maciu, dar şi tineri ca Dan Berindei, S. Vianu, G. Haupt, T. Lungu. Se voia remedierea unui neajuns,

> făcând să apară, atât în domeniul istoriei, cât şi al filologiei, broşuri, culegeri de comunicări şi articole, volume de studii şi chiar periodice de specialitate[3].

Totuşi, numai în anul următor s-a putut înfiripa un periodic sub egida acelei societăţi[4], unul cu apariţie nu tocmai regulată, de care au avut grijă, iniţial, V. Maciu şi Eliza Campus, cu asigurarea că autorii „şi-au dat silinţa să expună unele aspecte ale istoriei ţării noastre pe baza concepţiei materialiste"[5]. Şi în acest volum domină contribuţiile cu caracter erudit, explicabile poate prin nevoia resimţită de profesionişti de a contribui realmente la progresul disciplinei. Menţiunea din preambul că „fiecare dintre ei răspunde direct de susţinerile sale"[6] era mai curând o măsură de precauţie pe care şi-o luau editorii decât expresia unei toleranţe ideologice.

La colaboratorii din celălalt volum, deja amintiţi, se adăugau acum P. Constantinescu-Iaşi, D. Tudor, T. Ionescu, G. Kovács, G. Ungureanu, G. Untaru, F. Killyen, R. Antofie, M. Guboglu, ultimul semnând o succintă sinteză despre orientalistica română. O menţiune aparte se cuvine făcută contribuţiei lui V. Maciu privitoare la *Activitatea istoriografică a lui N. Bălcescu*, text ce avea să traseze pentru mult timp o linie în exegeza respectivă.

Principala publicaţie de specialitate, *Studii, revistă de istorie*, avea un titlu cât se poate de neutru şi ajunsese la tomul VIII, cu şase fascicule pe an, structurate astfel încât să se poată distinge între *studii şi referate*, *discuţii*, *viaţa ştiinţifică*, *recenzii*, *note bibliografice*, *cronică*, structură ce se va menţine mult timp.

Faptul că această publicaţie apărea în Capitală o făcea mai expusă la presiuni de ordin politic. Întâia fasciculă din 1955 debuta cu nişte

1. Petre Constantinescu-Iaşi, *Realizările istoriografiei române între anii 1945-1955*, Bucureşti, Societatea de Ştiinţe Istorice şi Filologice, 1955.
2. *Comunicări şi articole de istorie*, Bucureşti, 1955, 113 p.
3. *Ibidem*, p. 3.
4. *Studii şi articole de istorie*, vol. I, Bucureşti, 1956, 322 p.
5. *Ibidem*, p. 3.
6. *Ibidem*.

„teze" despre a 50-a aniversare a primei revoluţii ruse, teze elaborate chiar de Institutul Marx-Engels-Lenin-Stalin din Moscova şi difuzate în toată zona de dominaţie sovietică[1].

Aceeaşi împrejurare a impus să se publice în fascicula amintită *Planul de cercetări ştiinţifice al Secţiei ştiinţelor istorice şi al institutelor de istorie ale Academiei RPR pe anul 1955*, plan din care se degajă voinţa clară a factorilor de răspundere de a imprima cursului universitar de istorie, ca şi cercetării ştiinţifice un spirit adecvat, cel dedus din materialismul istoric şi mai ales din opera „clasicilor" acestuia[2]. Dar şi în planul respectiv e lesne de sesizat intenţia de a plasa cercetarea într-un registru tehnic, neutru, dincolo de trimiterile doctrinare de circumstanţă. La fel se explică atenţia ce se acorda instrumentelor de lucru, care, deşi plasate la urmă, deţineau un loc preeminent în ansamblul cercetării.

Nu e cazul să întreprindem acum analiza planului de lucru, nici un examen al textelor publicate în cele şase fascicule ale revistei *Studii* din 1955. Unele aveau un caracter aniversativ, tinzând să imprime totuşi o anume viziune istorică. Altele, precum acela semnat de G.B. Fedorov despre *Slavii vechi în RSS Moldovenească*[3], aveau o finalitate mai subtilă, căci vizau reinterpretarea fundamentelor înseşi ale istoriei românilor. Elementul slav trebuia să se bucure de mai multă atenţie în explicarea etnogenezei şi a culturii medievale.

Tot astfel, rubrica *Din ţările de democraţie populară*[4], menită a consemna evenimente academice în primul rând, nu era o simplă chestiune de protocol, ci un element programatic, a cărui semnificaţie avea să se contureze mai bine în cadrul activităţilor gestionate de CAER, echivalentul economic al Pactului de la Varşovia.

Mai semnificativ încă, în acelaşi tom, pare a fi textul „Despre unele probleme privind ştiinţa istorică în RPR", subscris de un tânăr cercetător, Traian Udrea[5]. Text comandat, căci autorul pornea chiar de la iniţiativa luată de „forurile în drept" de a organiza dezbateri cu rost programatic pentru istoriografie. Deşi „tânăra ştiinţă istorică din RPR" depăşise în multe privinţe „istoriografia burgheză", autorul socotea că a venit vremea să se facă un bilanţ critic şi să se organizeze mai riguros cercetarea. Vechii istorici erau acuzaţi în bloc pentru „orientarea" lor, iar unii (C.C. Giurescu, G. Brătianu, V. Dumitrescu, I. Hudiţă, T. Sauciuc-Săveanu, I. Lupaş, V. Papacostea), învinuiţi că

1. *Studii*, VIII, 1, 1955, p. 7-23.
2. *Ibidem*, p. 25-28.
3. *Ibidem*, p. 83-92.
4. *Ibidem*, p. 93-105.
5. *Ibidem*, p. 107-121.

s-au pus în slujba fascismului[1]. Istoricii activând în institutele de resort erau invitaţi să formeze un *front*[2] în apărarea noii ordini, organizarea şi controlul fiind recomandate ca soluţii urgente. „Corespunzător unei restructurări consecvente a cadrelor, se va putea trece cu succes la reorganizarea întregului front de activitate al istoricilor."[3] Ţinta trebuia să fie „un tratat general de istorie a RPR", încă greu de închipuit, dar indispensabil în viitor[4].

Darea de seamă despre lucrările sesiunii ştiinţifice a Filialei din Cluj a Academiei, publicată în aceeaşi revistă[5], era la fel de edificatoare sub unghiul presiunii la care erau supuşi istoricii. Planurile de muncă, prezentate de C. Daicoviciu, D. Prodan, L. Bányai, T. Bugnariu, E. Gáll, I. Ceterchi, Z. Csendes, indicau acelaşi spirit şi o tendinţă de a stimula îndeosebi sectorul de istorie modernă şi contemporană, apreciat ca având o însemnătate deosebită pentru noul discurs asupra trecutului[6].

Acest discurs făcea parte dintr-o construcţie politico-ideologică mai amplă, în numele căreia se elaborau proiecte, se organizau dezbateri, la sorgintea cărora nu e greu de sesizat impulsul Moscovei, venit ritmic, instituţional[7]. Profesioniştii n-au ezitat să răspundă, punând accent pe instrumentele de lucru, pe studii monografice, analize secvenţiale, ca etape indispensabile creaţiei în acest domeniu, după cum a ţinut să observe, în replică, Dan Berindei[8]. Creaţie istorică fără documentare şi studiu meticulos nu există.

La Iaşi, revista *Studii şi cercetări ştiinţifice* avea o serie de ştiinţe sociale, încă nedivizată pe domenii mai restrânse, iar în această devălmăşie „multidisciplinară" se publicau totuşi contribuţii foarte aplicate, fie că era vorba de arheologie (A. Niţu), de medievistică (C. Cihodaru, N. Corivan, V. Neamţu, C. Turcu, G. Ungureanu) sau de epoca modernă (D. Ciurea, Al. Dima, Ilie Grămadă, G. Platon, L. Pop, V. Popovici, Al. Teodorescu)[9]. Este surprinzător chiar efortul de a evita subiectele ce obligau la ideologizarea expresă a comentariilor. Studiind formele de proprietate feudală în Moldova, C. Cihodaru

1. *Ibidem*, p. 108.
2. *Ibidem*, p. 114, 119.
3. *Ibidem*, p. 119.
4. *Ibidem*, p. 121.
5. *Ibidem*, p. 123-126.
6. *Ibidem*, p. 125.
7. *Cf.* Ar. Pagu, „«Revista de referate» asupra materialelor sosite în Institutul de Studii Româno-Sovietic", istorie, 1-2/1955, în *Studii*, VIII, 4, 1955, p. 167-170.
8. Dan Berindei, „Despre unele probleme privind ştiinţa istorică în RPR", în *Studii*, VIII, 4, 1955, p. 87-94.
9. *Studii şi cercetări ştiinţifice*, Iaşi, s. III (ştiinţe sociale), VI, 1955, 1-2; 3-4.

condamna totuşi istoriografia burgheză pentru concepţia ei idealistă şi punea accent pe „îndârjirea luptei de clasă"[1].

Acelaşi tip de conduită academică putea fi întâlnit la Cluj, unde o revistă cu titlu identic grupa contribuţii filologice şi de istorie socială, cu precizarea că s-a mers, în ultima fasciculă din 1954, până la „clasificarea tabelelor statistice", optându-se aşadar pentru teme strict tehnice, care nu puteau fi incriminate politic[2].

Mai semnificativă apare însă culegerea *Nouvelles Études d'Histoire*, prezentată la al X-lea Congres de Ştiinţe Istorice (Roma, 1955), culegere ce avea să constituie cap de serie (altele nouă au ieşit între timp)[3]. Fără a se menţiona coordonatorul, ea pare să fi fost „concertată" de P. Constantinescu-Iaşi, membru al Academiei şi figură politică destul de influentă, el subscriind textul inaugural, cel mai amplu din volum: *Aportul istoricilor români la istoriografia universală după 23 august 1944*[4]. Se regăseau în acel text mai toate elementele de legitimare a regimului: „puterea populară", „glorioasa armată sovietică", „eliberarea din lanţurile imperialismului", „lupta maselor populare conduse de partid", ca „brigadă de şoc pe frontul păcii şi socialismului"[5]. Pe acest fundal, istoricul de serviciu aşeza „cultura nouă", ca bun inalienabil al întregului popor, inclusiv ştiinţa istorică, ea însăşi nutrită de învăţătura marxist-leninistă şi îndrumată de partid. În opinia comentatorului, istoriografia română se debarasase de tot ce era fals, antiştiinţific şi antipopular mai înainte, folosindu-se de „materialismul istoric ca de o armă capabilă să impună adevărul"[6]. Noile aşezăminte, începând cu Academia şi institutele de resort, aveau misiunea să sprijine această direcţie, care însemna totodată cercetare planificată şi difuziune a rezultatelor. Facultăţile de resort, muzeele, arhivele făceau parte din acelaşi sistem, contribuind – cu metode specifice – la ambiţiosul proiect de înnoire a domeniului. Se evoca în mod expres îndemnul rostit de Gheorghiu-Dej, ca preşedinte al Consiliului de Miniştri, la şedinţa inaugurală a Academiei din octombrie 1948, îndemn ce viza crearea „tipului nou de intelectual", unul animat de concepţia materialismului dialectic şi strâns legat de viaţa practică[7].

1. Constantin Cihodaru, „Forme de proprietate feudală în Moldova", în *SCŞI*, s. III, VI, 1955, 3-4, p. 1-30.
2. Z. Csendes, „Cu privire la clasificarea tabelelor statistice", în *SCŞC*, II, 1954, 3-4, p. 597-610.
3. *Nouvelles Études d'Histoire* (I), Bucarest, 1955, 482 p.
4. *Ibidem*, p. 3-28.
5. Petre Constantinescu-Iaşi, „L'apport des historiens roumains à l'historiographie universelle depuis le 23 août 1944", în *Nouvelles Études d'Histoire* (I), p. 3.
6. *Ibidem*, p. 4.
7. *Ibidem*, p. 4-5.

Unde se plasa istoriografia în ambiţiosul proiect de schimbare a societăţii româneşti şi ce înfăptuise ea de atunci până în 1955? Care îi erau sursele de vitalitate? Fără să insiste, P. Constantinescu-Iaşi încerca să afle în vechea istoriografie naţională elemente de sprijin pentru noul discurs. N. Bălcescu era invocat consensual cel dintâi pentru democratismul filosofiei sale, ca și pentru caracterul militant al acesteia, pentru orizontul vast (instituții, idei, sentimente, obiceiuri) în care plasa viața omului. Modelul însă, modelul absolut, ireproșabil, rămânea știința sovietică, recomandată de același autor și într-un articol din revista *Studii* (1949), articol de îndrumare, desigur, cum trebuia să fie și textul bilanțier din 1955, adresat lumii savante din afară[1]. Preocuparea de a elimina reziduurile cosmopolite și de a pune la contribuție exemplele oferite de istoriografia sovietică îi părea încă actuală. M. Roller, exponentul noii direcţii, cel care gestionase politic activitatea istoricilor în ultimii ani, era încă elogiat pentru „manualul unic" (1947) și pentru efortul de „a reconsidera istoria României" pe temei marxist-leninist[2].

Faptul că tocmai atunci, în 1955, apăreau *Analele Institutului de Istorie a Partidului de pe lângă CC al PMR*, cu misiunea de a scoate în evidență „lupta clasei muncitoare din România şi a Partidului Comunist Român", nu e lipsit de semnificație[3]. Era încă un pas pe linia acelei „revoluții culturale în mers" evocate de P. Constantinescu--Iași în bilanțul amintit[4], revoluție în cadrul căreia istoriografia trebuia să joace un rol important.

Mimând cooperarea, apărând cu obstinație puritatea ideologică

Planurile istoriei, nesfârşite, se intersectează mereu. În timp ce diplomații se străduiau să lase impresia că reuniunea de la Geneva a celor „patru mari" a fost un succes, confruntările continuau să aibă loc cu orice ocazie[5]. Planul simbolic se vădea la fel de însemnat ca și planul realităților concrete. Este cazul *Congresului Internaţional de Ştiinţe Istorice* (*CISH*) care a avut loc la Roma (4-11 septembrie 1955),

1. *Ibidem*, p. 5-6.
2. *Ibidem*, p. 6.
3. Ar. Pagu, „Analele Institutului de Istoria Partidului de pe lângă CC al PMR", în *Studii*, VIII, 5-6, 1955, p. 191-194.
4. Petre Constantinescu-Iași, *Realizările istoriografiei române între anii 1945-1955*, ed. cit., p. 5.
5. *Cf.* André Fontaine, *op. cit.*, p. 182-183.

pe când sovieticii se străduiau să-şi impună punctul de vedere în chestiunea reunificării germane, invitându-l (9 septembrie) pe K. Adenauer la Moscova. Nu interesează aici planul politic.

Cât priveşte marele conclav istoriografic de la Roma, al X-lea din serie, acesta a reunit, pentru întâia oară după război, istorici din ambele „tabere", lucru semnificativ pentru încercările de a găsi totuşi soluţii de cooperare, dincolo de sistemele social-politice existente. Responsabilii de la Kremlin au permis ca mici delegaţii de istorici să ia parte la congresul amintit, pentru a semnala voinţa de dialog, dar şi fermitatea principială. Analizând episodul într-o sinteză privind congresele mondiale de istorie[1], K.D. Erdmann a pus în lumină pertinent aporiile acelei reuniuni, ca şi substratul politic al multor intervenţii. Marea noutate a congresului era însăşi prezenţa istoricilor din lagărul sovietic, prezenţă activă, în sensul situării materialismului istoric la baza investigaţiei (A.S. Sidorov) şi a criticii istorismului (A. Pankratova). Apropieri, dacă nu consens, se puteau produce numai în ştiinţele auxiliare (A. Gieysztor) sau în chestiuni de istorie mai veche, fără un substrat politic anume (C. Daicovici)[2].

Un dialog autentic între istorici cu orientări incompatibile nu se putea închipui, cu toate că se făcea mare caz de coexistenţă şi cooperare[3]. Vina nu era doar a istoricilor din estul Europei, ci a marxizanţilor din lumea apuseană, foarte sensibili încă la mesajele Moscovei[4].

Cât despre prezenţa românească la acel congres, ea a fost deja evocată de un participant, D. Prodan[5], şi analizată pe scurt de un tânăr istoric, atent şi el la ecourile „spiritului genevez" în spaţiul istoriografiei[6]. Îmi rămâne să observ că mijlocul anilor '50 a adus în acel spaţiu o briză de aer proaspăt şi că istoricii au căutat să profite de aceasta, lărgindu-şi pe cât posibil spaţiul de manevră[7]. Dincolo de alinieri ideologice şi de omagii ocazionale, avea loc un efort real de creaţie, menit să facă plauzibilă deschiderea, câtă era, spre lumea occidentală. Au fost puşi în situaţia de a lucra, consensual, oameni

1. Karl D. Erdmann, *Die Oekumene der Historiker*, Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen, 1987, p. 299-336.
2. David Prodan, *Memorii*, ed. Aurel Răduţiu, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1993, p. 74.
3. Karl D. Erdmann, *op. cit.*, p. 322-326; *cf.* şi Pieter Geyl, *Encounters in History*, Meridian Books, Cleveland/New York, 1961, p. 341-351.
4. *Cf.* Gastone Manacorda, „Curentele istoriografiei contemporane la Congresul al X-lea al ştiinţelor istorice", în *Studii*, IX, 1956, 4, p. 166-173.
5. David Prodan, *op. cit.*, p. 74-75.
6. André Fontaine, *op. cit.*
7. A se vedea reflecţiile autobiografice subscrise de Dan Berindei în *Dosarele istoriei*, *Magazin istoric* etc.

de formaţie riguroasă, profesionişti capabili să întreţină dialogul şi să coopereze. În plus, noua generaţie de intelectuali putea încă să intre în contact cu profesionalismul „bătrânilor” recuperaţi în noua etapă. Este o temă susceptibilă de aprofundare.

Între comanda totalitară și imperativul științific[1]

Reuniuni ca aceasta, menite să examineze evoluția aceluiași sistem în țări diferite, sunt mereu utile și au loc destul de frecvent în spațiul aservit de sovietici după al doilea război mondial. Au rezultat din ele, ca şi din alte demersuri, studii comparative de un interes incontestabil pentru cunoașterea sistemului comunist ca atare, însă şi pentru mai buna înțelegere a particularităților locale. Apariția unei reviste cu titlul *Komparativ*, îndată după unificarea Germaniei, semnala tocmai o asemenea tendință, ca răspuns la nevoia de abordări analogice. Între timp, ele au sporit sensibil ca număr și ca modalități de abordare. Se mai ascultă încă îndemnul braudelian : „Il n'y a pas d'histoire unilatérale"[2].

Studiile comparative asupra istoriei ca discurs au ajuns de mult timp indispensabile. Primul congres internațional de istoriografie (1900)[3] a avut în mod expres această preocupare, ocazionând chiar o publicație specială[4]. Tot atunci a inițiat H. Berr o *Revue de synthése historique*, al cărei panșant comparatist se întemeia pe ideea că o sinteză în domeniu nu poate fi obținută fără analogii, comparații, raportări sistematice la context.

Asemenea studii devin încă mai necesare în momente de criză sau în etape de tranziție, cum este aceea pe care tocmai o traversăm, fiindcă în asemenea faze schimbările sunt mai rapide, ritmul istoric mai accelerat, astfel că omul (fie şi istoric) simte o nevoie mai acută de a găsi repere capabile să-i sprijine un discurs comprehensiv, o definire mai bună a realității curente.

---

1. Text prezentat la simpozionul internațional Totalitarism, ideologie şi realitate socială în România şi RDG (sub titlul „Istoriografia română între comanda totalitară şi imperativul ştiinţific"), organizat de Institutul de Istorie „A.D. Xenopol", Goethe Zentrum şi K. Adenauer-Stiftung, Iași, 15 noiembrie 2002.
2. Fernand Braudel, *Écrits sur l'histoire*, Flammarion, Paris, 1969, p. 20.
3. *Congrés international d'histoire comparée*, Paris, 24 iulie 1900.
4. *Annales internationales d'histoire comparée*, *Congrès de Paris 1900*, I, Paris, 1901.

Această remarcă este valabilă şi când e vorba de *istoriografie*, în sensul de discurs istoric preocupat de propria-i situaţie într-un moment sau altul. Congresele mondiale de specialitate au pus mereu în lumină nevoia de comparaţie în istorie, mai ales după discursul rostit de H. Pirenne la Congresul de la Bruxelles (1923), discurs consonant cu ideile profesate în România de N. Iorga, G. Brătianu, M. Berza, Al. Boldur ş.a.[1], iar mai recent de S. Alexandrescu, P. Cornea, Al. Duţu, A. Marino, P. Teodor, pentru a nu aminti decât nume de prim ordin.

Cu atât mai mult o asemenea preocupare trebuia să existe în ultima jumătate de veac la istoricii din exil sau la specialiştii străini interesaţi de studiile est-central-europene şi sovietologie[2]. Libertatea, distanţa, metodele puse la lucru favorizau o asemenea perspectivă. Un timp, existenţa comisiilor bilaterale de istorie a permis cel puţin un dialog pe teme de interes comun, numai că acele comisii funcţionau sub strictă supraveghere şi nu puteau depăşi limitele impuse de regim. Nu cunosc nici o lucrare de substanţă care să fi rezultat din asemenea reuniuni, la fel de sterile, pe cât de discrete. Din relaţia de acest tip între istoricii români şi colegii lor din RDG nu pare să fi rezultat ceva demn de o consemnare pentru dialogul de azi.

Cu toate acestea, un studiu serios al problemei ar putea scoate la iveală elemente susceptibile să o nuanţeze cu folos. Arhivele sovietice sunt primele depozite de maximă importanţă care au permis asemenea reevaluări, dat fiind că ele dezvăluiau informaţii despre întregul sistem comunist şi raporturile acestuia cu restul lumii[3]. La rândul lor, arhivele dintr-o ţară sau alta a sistemului sovietic se vădesc indispensabile pentru orice studiu serios, spre a se evita „capcanele" existente în chiar modul lor de constituire: „Ideea trecând drept realitate, categoria abstractă folosită fără punere în discuţie şi fără confruntare cu obiectul de studiu, distorsiunea timpului istoric, dispariţia actorilor" capabili să depună mărturie etc.[4] „Moartea memoriei" ar trebui să stimuleze cu atât mai mult „naşterea istoriei", cum

1. *Cf.* Al. Zub, *Orizont închis. Istoriografia română sub dictatură*, Editura Institutul European, Iaşi, 2000, p. 55.
2. *Cf.* Volker Berghahn, „Deutschlandbilder 1945-1965. Angloamerikanische Historiker und moderne deutsche Geschichte", în Ernst Schulin *et al.* (coord.), *Deutsche Geschichtswissenschaft nach dem Zweitem Weltkrieg (1945-1965)*, R. Odldenbourg, München, 1989, p. 239-272; Alf Lüdtke, „La République Démocratique Allemande comme histoire. Réflexions historiographiques", în *Annales HSS*, 53, 1, 1998, p. 3-39.
3. Nicolas Werth, „De la soviétologie en général et des archives russes en particulier", în *Le Débat*, 77, 1993, p. 127-144.
4. *Ibidem*, p. 144.

sugera Stéphane Courtois, pe parcursul cercetărilor care aveau să alimenteze *Cartea neagră a comunismului*[1]. Istoria se întoarce astfel, adesea, contra memoriei, cum s-a putut constata îndeosebi după ce s-au deschis arhivele produse de poliţia politică oriunde a existat un regim totalitar care să impună un discurs unic asupra trecutului[2].

Présence du passé, lenteur de l'histoire ! Expresia folosită de Lucette Valensi pentru definirea situaţiei, acum un deceniu, indică cel puţin o dilemă, consumată în spaţiul istoriografiei contemporane[3]. Memoria prevala încă asupra discursului istoric, după cum avea să observe şi Jörg Baberowski, în 1998, analizând critic studiile privitoare la Europa de Est[4]. De atunci, discuţiile s-au extins şi diversificat, mai ales în revista *Osteuropa*, unde continuă să producă luări de atitudine[5].

Ende oder Wende? Interogaţia lui Stefan Troebst din aceeaşi revistă pare mai mult retorică, deoarece în istorie se constată mai degrabă *schimbări* decât *sfârşituri* reale, dacă nu survine cumva o catastrofă[6]. Accentul cade nu atât pe *Ende*, cât pe *Wende*, iar în această viziune s-a şi propus „o nouă arhitectură", urmărind deopotrivă istoria reală şi discursul asupra ei[7].

Studiile comparate sporesc în importanţă sub acest unghi. *The American Historical Review* a dedicat în 1992 un număr special istoriografiei din ţările est-europene[8], cea românească fiind prezentată de un bun cunoscător al problemei, Keith Hitchins[9], pe urmele altui istoric american, Frederick Kellogg, care tocmai publicase o sinteză istoriografică şi mai amplă[10]. R.D. Germană lipsea din analizele

1. Stéphane Courtois, „Archives du communisme : mort d'une mémoire, naissance d'une histoire", în *Le Débat*, 77, 1993, p. 145-156.
2. *Ibidem*, p. 153.
3. Lucette Valensi, „Présence du passé, lenteur de l'histoire", în *Annales ESC*, 1993, 3, p. 492-497.
4. Jörg Baberowski, „Das Ende der Osteuropäischen Geschichte. Bemerkungen zur Lage einer geschichtswissenchaftlichen Disziplin", în *Osteuropa*, 1998, 8-9, p. 784-799.
5. *Osteuropa*, 1997, 10-11, p. 1099-1114 (Assen Ignatov); 1998, 4, p. 408-416 (Thomas Bremer, Wim van Meurs, Klaus Müller); 1999, 3, p. 285-312 (Klaus von Beyme, Susanne Schattenberg) etc.
6. Stefan Troebst, „Ende oder Wende? Historische Osteuropaforschung in Deutschland. Vier Anmerkungen zu Jörg Baberowski Beitrag", în *Osteuropa*, 1999, 1, p. 71-78.
7. Nikolas Katzer, „Baustelle Osteuropa – bedarf die Osteuropäische Geschichte einer neuen Architektur?", în *Osteuropa*, 1999, 2, p. 187-194.
8. „Historiography of the countries of Eastern Europe", în *AHR*, 97, 4, 1992, p. 1011-1117.
9. *Ibidem*, p. 1064-1083.
10. Frederick Kellogg, *A History of Romanian Historical Writing*, Charles Schaks Jr. Publisher, Barkersfield, 1990 (trad. rom., *O istorie a istoriografiei române*, trad. Laura Cuţitaru, Editura Institutul European, Iaşi, 1996).

întreprinse în amintita revistă, lucru explicabil poate prin statutul deosebit al acelui spaţiu în sfera dominaţiei sovietice, însă regretabil din perspectiva celui interesat să compare, eventual, discursurile istorice produse într-o ţară sau alta.

Nota comună era discursul unic, impus de ideologia unui sistem totalitar, ale cărui avataruri aveau să producă un legitim şi constant interes, nu doar în lumea istoricilor. Friedrich Pohlmann a iniţiat o serie privind sociologia dictaturii, în cadrul căreia a editat el însuşi un volum de studii despre ideologia şi sistemul de dominaţie puse în operă de sistemele totalitare: *Marxismus-Leninismus-Kommunismus-Faschismus* (1995)[1]. S-au putut constata, comparând, elemente fasciste în ideologia comunistă şi elemente „bolşevice" în ideologia fascistă[2]. Nu erau lucruri cu totul noi. Hannah Arendt le analizase cu mult înainte (*The Origins of Totalitarianism*, 1951), iar între timp s-au produs tot felul de analize pe această linie, inclusiv asupra „miturilor" pe care se întemeia R.D. Germană[3].

Istoricii avuseseră şi ei un cuvânt de spus la închegarea sistemului[4]. Reuniţi la Kiel, în 1996, pentru a discuta pe seama propriei lor experienţe sub dictatură, unii istorici din RDG au trebuit să constate că breasla respectivă a fost destul de timidă şi reticentă după destrămarea sistemului, deşi se afla în măsură să-l cunoască mai bine decât altele, căci îi revenise chiar ei misiunea de a-l legitima[5].

La fel s-a întâmplat şi în România postceauşistă, unde „timiditatea" istoriografiei a fost pusă adeseori în cauză. Nu există nici până acum un program coerent de cercetare a perioadei respective, cu toate că s-au creat instituţii în acest scop, unele după modelul celor deja existente în landurile est-germane. *Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului*, subvenţionat de noul regim, se inspira pesemne dintr-o creaţie analoagă germană[6], după cum *Institutul Român de Istorie Recentă*, fondat mai târziu şi oarecum în replică, beneficia de sugestii multiple, olandeze în primul rând, dar şi germane. De altfel, în fruntea Consiliului Ştiinţific a fost ales, în cazul din urmă, bielefeldianul Jürgen Kocka, cunoscut îndeosebi prin studii de istorie

1. Friedrich Pohlmann (ed.), *Marxismus-Leninismus-Kommunismus-Faschismus. Aufsätze zur Ideologie und Herrschaftsstruktur der totalitären* Diktaturen, Centaurus, Pfaffenweiler, 1995.
2. *Ibidem*, p. 139-157.
3. *Ibidem*, p. 187 şi urm.
4. *Cf.* Jürgen Kocka, „Auch Wissenschoftler können lernen", în *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 25 august 1993.
5. Karl H. Pohl (ed.), *Historiker in der DDR*, Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen, 1997.
6. *Das Hannah-Arendt-Institut für Totalitarismus-Forschung*.

socială, acum şi ca preşedinte al Comitetului Internaţional de Ştiinţe Istorice[1]. De la un model german s-a pornit şi în legiferarea accesului la dosarele personale din arhiva Securităţii, fără a se obţine însă şi rezultate comparabile[2]. Problema era însă aceeaşi: *Vernichten oder Offenlegen?*[3] Ea a fost limpede pusă la diverse întâlniri cu istorici germani, precum acelea găzduite de Goethe Institut la Bucureşti sau de Goethe Zentrum la Iaşi, de Fundaţia Hanns Seidel la Sighet, de Fundaţia Konrad Adenauer în diverse centre academice.

Nu se poate continua momentan o asemenea analiză. Utilitatea ei, cu date precise şi trimiteri la texte, rămâne însă neîndoielnică, mai ales că ar include şi probleme de educaţie, cultură istorică, societate civilă, integrare în sistemul apusean de valori etc. Cercetarea istorică însăşi ar trage un folos indiscutabil, pe tărâm instituţional, ca şi sub unghiul experienţelor individuale, ambele direcţii putând fi valorizate intens.

Deocamdată, pentru discuţia de acum mi se par mai utile câteva consideraţii deontologice cu privire la discursul istoric produs în România sub dictatura comunistă[4]. Dacă pentru faza emergentă a regimului s-au produs deja analize şi restituiri cât de cât substanţiale, pentru etapa lui finală dispunem de prea puţine abordări şi nu tocmai consistente. Este o situaţie oarecum firească, dat fiind faptul că începuturile comportă întotdeauna un mai viu interes, cu atât mai mult în cazul de faţă, plasat într-un moment a cărui semnificaţie geopolitică majoră a impus abordări diverse şi persistente după schimbarea de regim. Studiul emergenţei trebuia să ajute la explicarea sfârşitului, mai ales că acesta a luat, în România, forma unui clivaj intempestiv şi dramatic. Cercetarea fazei crepusculare nu e însă mai puţin aptă a nutri reflecţia istoriografică[5].

Cu toate acestea, prea puţine tentative de analiză a etapei în discuţie s-au produs până acum, motiv pentru care nici demersul nostru de azi nu poate râvni să fie mai mult decât un crochiu menit să identifice câteva probleme şi să propună, eventual, o lectură

---

1. *Cf.* Andrei Pippidi, interviul despre IRIR.
2. *Cf.* Joachim Gauck, „Zum Umgang mit dem Stasi-Akten: eine Zwischenbilanz", în Bernd Faulenbach *et al.* (ed.), *Die Partei hatte immer Recht*, Klartext-Vlg, Essen, 1994, p. 30-41.
3. Silke Schumann, *Vernichten oder Offenlegen? Zur Enstehung des Stasi-Unterlegen-Gesetzes*, BStU, Berlin, 1995.
4. Partea ce urmează a fost comunicată la Simpozionul din Sighet (iulie 2002) cu privire la faza ultimă a regimului comunist din România.
5. *Cf.* Karl Kaser, *Südosteuropäische Geschichte und Geschichtswissenschaft. Eine Einführung*, Böhlau, Viena/Köln, 1990, p. 230-248; Gerhard A. Ritter, *Der Umbruch von 1989/91 und die Geschichtswissenschaft*, C.H. Beck'schen Verlagsbuch, München, 1995.

deontologică. Continuăm astfel un studiu din care au rezultat câteva sondaje cuprinse în volumul *Orizont închis*, sintagmă ce voia să sugereze lipsa de perspectivă, blocajul și în domeniul istoriografiei[1]. Observația se referă, evident, la discursul istoric din interior, fiindcă cel produs în exil sau de către specialiștii străini, în „lumea liberă", se derula fără impedimente serioase[2].

Dacă se admite de regulă că anii '60, marcați de politica desovietizării, începută de Gheorghiu-Dej și continuată de Ceaușescu, au adus o anume relaxare ideologică, în anii '70-'80 s-a revenit progresiv la restricții de tip totalitar-comunist cu tentă națională, ceea ce justifică epitetul de național-comunism atribuit de analiști[3]. Exaltarea spiritului național, unită cu un cult al personalității, de care beneficia îndeosebi șeful partidului-stat, a avut repercusiuni negative asupra istoriografiei, domeniu redus anume *grosso modo* la o „activitate pur ideologică", de propagandă pentru regim. În asemenea condiții, istoricul doritor să-și respecte profesia a fost silit să se refugieze în erudiție și tehnicism, dacă nu chiar să-și părăsească țara[4].

Urmarea nu putea fi decât o diminuție a domeniului însuși, supus la presiuni tot mai mari și aservit în bună măsură discursului politic. În cunoștință de cauză, unul dintre profesioniștii cei mai respectabili descrie astfel situația:

> Producția istoriografică a epocii comunismului național este vastă și compusă dintr-un șir de studii, cărți, tratate, broșuri etc. Pe baza acesteia s-au vehiculat cu lux de amănunte o serie de idei și imagini istoriografice cu totul deformate. O armată întreagă de pretinși cercetători diseminați în diferite institute vede în tezele ideologice o modalitate comodă de a se afirma și mai ales de a face carieră și bani, într-un stat în care știința autentică era urgisită. Ca atare, un asemenea gen de producție istoriografică inundă și umple diferitele reviste de specialitate, precum și librăriile cu numeroase cărți dovedite chiar de la apariție simplă maculatură ideologică[5].

---

1. Al. Zub, *Orizont închis. Istoriografia română sub dictatură*, Editura Institutul European, Iași, 2000.
2. *Cf.* Pavel Chihaia, „Istoriografia română din exil", în *Lecturi despre țările române în Evul Mediu*, Editura Dorul, Aalborg (Danemarca) (1995), p. 94-105.
3. Catherine Durandin, „Funcția istoriei și statutul istoricului în epoca național-comunismului în România", în *Lettre internationale*, ed. rom., nr. 21/primăvara 1997, p. 106-108.
4. *Cf.* Șerban Papacostea, „Clio în captivitate: istoriografia română în perioada comunistă", în *Revista istorică*, IX, 5-6, 1998, p. 253-254.
5. Apostol Stan, „Comunismul național și istoriografia. Mit ideologic și adevăr istoric", în *Revista istorică*, IX, 5-6, 1998, p. 288.

În pofida acestei situații, unele teme din istoriografia mai veche au putut fi reluate și adâncite cu profit cognitiv, iar anumite instrumente de lucru, anevoie realizabile în orice epocă, au putut fi programate ani de-a rândul, sporind zestrea documentologică a domeniului. Studii secvențiale sau mai ample au fost elaborate concomitent, în virtutea unei deontologii care își făcuse totuși loc în sânul breslei, în strânsă relație cu „valorificarea moștenirii", cu menținerea unor contacte externe, dar mai ales cu voința unor istorici de a nu pierde ceea ce câștigaseră deja în plan profesional.

Analiștii fenomenului istoriografic sunt de acord, în ansamblu, să considere că stoparea muncii la tratatul de istorie națională, început sub Gheorghiu-Dej și ajuns cu volumul IV la războiul de independență, se datora în bună măsură dorinței profesioniștilor de a nu falsifica o istorie în care unitatea națională și așezămintele democratice trebuiau să rămână pilonii cei mai tari. Aceeași atitudine, onorantă pentru istoricii implicați, explică apoi eșecul tratatului, încă mai ambițios, în zece volume, reclamat în anii '80 de Ceaușescu[1]. A fost o rezistență surdă, cu inerente apeluri la abilități diplomatice și bizantinisme, cu reculuri și „negocieri" încă prea puțin cunoscute.

Sinteza istorică, la această scară, nefiind posibilă sub regimul național-comunist, profesioniștii cei mai buni au găsit în pozitivism și în abordarea secvențială forme de expresie ce ar merita să fie studiate[2]. Dispunem până acum numai de unele considerații generale, pe seama cărora s-ar putea iniția însă cercetări mai ample și mai profunde. Analizele întreprinse de unii specialiști străini, precum Katherine Verdery[3] sau Catherine Durandin[4], reclamă toată atenția, căci ele arată totuși că

> versiunea național comunistă a plăcut și a fost unul din elementele longevității comunismului în România. Mai întâi ea a fost înțeleasă ca o emancipare antistalinistă, iar anii 1960 au fost considerați ca fiind anii regăsirii. Apoi a fost receptată ca un pol vrednic de a structura rezistența împotriva unui Occident imoral, decadent și cu pretenții hegemonice. Această versiune are o mare pondere chiar în prezent: ea părăsește terenul scrierii istoriei pentru a hrăni o parte extremistă, dar larg acceptată de opinia publică, a discursului politic. Elitele intelectuale istorice au pătruns într-un spațiu de libertate deschis curiozității lor.

1. *Ibidem.*
2. Florin Constantiniu, „Paradoxurile istoriografiei române în «epoca Ceaușescu»", în *Revista istorică*, IX, 5-6, 1998, p. 291-234.
3. Katherine Verdery, *National Ideology Under Socialism*, University of California Press, Berkeley, 1991.
4. Catherine Durandin, *Histoire des Roumains*, Fayard, Paris, 1995.

Istoria se separă de politică, ce încă mai flutură, în caz de nevoie, armele de instrumentare din trecut[1].

Cu această observaţie, Catherine Durandin îşi continuă ancheta în zona efectelor, în lunga „tranziţie" ce avea să urmeze, cu destule accente naţional-comuniste, după eliminarea lui Ceauşescu din scenă. Iar concluzia este aceea că, *volens nolens*, istoricii au jucat un rol de seamă în forjarea acelui regim şi că ieşirea din rol nu era un lucru simplu.

Mai puţin critic, dar la fel de pertinent, un specialist american, Frederick Kellogg, sesiza la rândul său, în *A History of Romanian Historical Writing* (1990), că „multe aspecte din trecutul României rămân să fie cercetate mai atent", îndeosebi perioada contemporană şi cea interbelică, a căror interpretare fusese mai adânc afectată[2]. Elogiile aduse de istoricul Kellogg cercetării româneşti în domeniu, fie ele produse chiar şi în „epoca de mercur"[3], denotă faptul că dimensiunea „pozitivistă" a istoriografiei noastre e cea care a avut ecouri mai bune în lumea din afară. Tot astfel, estimările critice întreprinse de Dennis Deletant şi Keith Hitchins, pe diverse teme sau cu privire la ansamblul istoriografiei române, indică o recunoaştere a faptului că aceasta n-a încremenit sub dictatură, ci a răspuns pe cât posibil la provocările timpului, chiar dacă făcând concesii la unele teme socotite de regim mai importante pentru legitimarea sa[4].

Exilându-se în 1977, Vlad Georgescu avea deja imaginea „noilor mituri", a kitschului istoric şi a unei istoriografii servite de culturnici, pe care avea să o editeze, la München, sub titlul *Politică şi istorie: cazul comuniştilor români, 1944-1977*[5]. Analiza întreprinsă atunci se întemeia mai ales pe texte oficiale, directive, editoriale, conturând o *vulgata* marxizantă, a cărei evoluţie ulterioară, în lipsa unei schimbări de sistem, se putea întrezări. Deocamdată, istoricul era silit să constate că orizontul se închisese, disidenţa fiind inevitabilă, iar diaspora politică o necesitate, pe seama căreia se putea închipui un avantaj în viitor[6].

1. *Idem*, *Funcţia istoriei şi statutul istoricului...*, loc. cit., p. 108.
2. Frederick Kellogg, *O istorie a istoriografiei române*, trad. Laura Cuţitaru, Iaşi, Editura Institutul European, 1996, p. 156.
3. *Ibidem*, p. 97.
4. Dennis Deletant, „Rewriting the post: Trends in contemporary romanian historiography", în *Ethnic and racial studies*, vol. 14, 1, 1991, p. 64-86; Keith Hitchins, „Historiography of the countries of Eastern Europe: Romania", în *American Historical Review*, 97, 4, 1992, p. 1064-1083.
5. Vlad Georgescu, *Politică şi istorie: cazul comuniştilor români, 1944-1977*, München, 1981 (ed. a II-a, 1983; ed. a III-a, Bucureşti, 1991).
6. *Ibidem*, p. 92.

În ţară, studiul acesta n-a putut apărea decât peste un deceniu, după schimbarea de regim, cu o postfaţă de Radu Popa, în care se consemna „degradarea continuă (între timp) a scrierii şi interpretării *oficiale*” a istoriei[1]. Vlad Georgescu avusese dreptate să observe că „dominaţia internă a unei clase nenaturale” va face ca în momentul eliberării să nu existe „posibilitatea unei reacţii viguroase”, dat fiind că însuşi „potenţialul redeşteptării” a fost redus sub dictatură[2]. Discursul istoric, chiar, a suferit o anume deprofesionalizare, acaparat cum era de veleitari şi culturnici, subminat nu numai de presiunile politice, dar şi de un declin dramatic al învăţământului[3].

Cu toate acestea, istoricii mai de seamă au ştiut să se opună atât mişcării protocroniste, cât şi tentativei de a se consacra noua viziune partinică asupra istoriei într-o vastă sinteză.

> Primele două volume ale marelui tratat – relatează Radu Popa – au ajuns chiar la tipografie şi în stadiul de corectură. Dar, spre cinstea măcar a unei părţi a autorilor implicaţi şi în special a redactorului principal al primului volum, prof. D.M. Pippidi, contrazicând totodată previziunile funeste ale lui Vlad Georgescu [vezi p. 116], volumele n-au putut fi puse nicicum de acord cu viziunea partinică şi n-au mai apărut, lăsând astfel câmp liber unor istorii general româneşti întocmite cu sârg şi fantezie, conform indicaţiilor preţioase [date] de către activiştii culturnici din preajma forului diriguitor. Şi dacă pot exprima acum liber un gând care mocneşte de un deceniu – insistă acelaşi analist –, este mai bine că nu au apărut, deoarece colectivele de zeci de autori, selecţionaţi după criterii extraştiinţifice şi încorsetaţi de cenzori şi teze oficiale, nu pot produce lucrări de calitate care să răspundă nevoilor reale ale unui popor de a-şi cunoaşte şi înţelege trecutul. Tot de aceea, adaugă Radu Popa, m-am scuturat ca de o erezie când, în urmă cu patru luni, am fost întrebat dacă n-ar fi cazul să se reia în colectiv redactarea tratatului. S-a strâns prea multă zgură care se cere îndepărtată în prealabil[4].

Am reprodus anume lungul pasaj, datat *aprilie 1990*, fiindcă el dezvăluie o stare de spirit tensionată, coexistenţa unui profesionalism preocupat de adevăr cu destui oportunişti gata să adopte conduita cea mai avantajoasă momentan. „Diletanţi şi producători de fantasme” au putut avea atunci un cuvânt greu în istoriografie[5]. Manipulând un vast instrumentar propagandistic, ei au reuşit să influenţeze anumite categorii de cititori, dacă nu şi pe unii profesionişti în căutare de spectaculos.

---

1. *Ibidem*, ed. 1991, p. 146.
2. *Ibidem*, p. 148.
3. *Ibidem*, p. 152-153. *Cf.* şi Anatol M. Petrencu, *Învăţământul istoric în România (1948-1989)*, Chişinău, 1991.
4. Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 156.
5. *Ibidem*, p. 157.

Marele tratat de istorie naţională fiind compromis, s-a căutat un substitut (firesc într-o epocă a „înlocuitorilor") pe linie „militară", unde colaboratorii puteau fi mai lesne puşi la lucru[1]. Era un gest semnificativ pentru dorinţa puterii de a impune o viziune unitară, chiar unică, asupra trecutului şi a face din acesta o sursă de legitimare. Dimpotrivă, istoricii de formaţie riguroasă şi de tărie morală s-au opus degradării domeniului, continuând să vadă în disciplina lor „o ştiinţă care îşi adună cu trudă şi maximă rigoare depozitul de date", punându-le apoi în lumină prin construcţii cât mai solide[2]. În acest spirit, istoriografia română a continuat să producă lucrări valabile şi în cele mai sumbre etape ale dictaturii, prin diverse contribuţii speciale, monografii, sinteze[3].

În toată această epocă, observă un distins specialist, a continuat să se scrie istorie, universităţile şi institutele au produs lucrări de valoare, procesul de racordare la istoriografia universală a înregistrat un anumit progres. Adevărul este că marile epoci ale istoriei naţionale au fost investigate, că întregi domenii ale istoriografiei au fost ilustrate de istorici din toate generaţiile. Pentru a fi corecţi, conchide Pompiliu Teodor, trebuie să spunem că în istoriografia deceniului IX s-a produs o polarizare: de o parte, istoricii profesionişti; de alta, cei instrumentalizaţi de directiva oficială. Presiunea a fost însă deosebită, deoarece între putere şi istoriografie s-au interpus istorici sau pretinşi istorici care au încercat să exercite un monopol asupra scrisului istoric[4].

În asemenea condiţii, latura deontologică a istoriografiei devenea cu atât mai importantă. Faptul a fost sesizat şi în celelalte ţări din sistemul comunist[5], dar el comportă în România note specifice şi o cazuistică extrem de bogată, una al cărei studiu reclamă încă multe strădanii. Ele comportă chiar o anume urgenţă, deoarece actori de seamă ai vechiului regim produc deja o versiune deformată, subiectivă, asupra întregii perioade şi – pe cale de consecinţă – asupra istoriografiei înseşi[6].

---

1. *Ibidem*, p. 162-163.
2. *Ibidem*, p. 165-166. *Cf.* şi Petre Alexandrescu, Mircea Babeş, Alexandru Suceveanu, „Denaturarea adevărului istoric", în Pavel Chihaia, *Faţa cernită a libertăţii. Douăzeci de convorbiri la „Europa Liberă"*, Editura Jurnalul literar, Bucureşti, 1991, p. 33-41; Virgil Mihăilescu-Bîrliba, „Impact of political ideas in romanian archaeology before 1989", în *Studia antiqua et archaeologica*, III-IV, 1997, p. 157-160.
3. Pavel Chihaia, *op. cit.*, p. 13 (Şerban Papacostea).
4. Pompiliu Teodor, *Introducere în istoria istoriografiei din România*, Editura Accent, Cluj-Napoca, 2001, p. 127.
5. *Cf.* grupajul tematic „Historiography of the countries of Eastern Europe", în *American Historical Review*, 97, 1992, 4, p. 1011-1117.
6. *Cf.* Dorin Dobrincu, „Memorii care disculpă comunismul în România", în *Cronica*, XXXVII, 2002, 8, p. 4.

Istoricul sub vremi sau istoricitatea discursului basarabean[1]

Istoriografia privitoare la Moldova de pe malul stâng al Prutului a cunoscut, în ultimii ani, un avânt spectaculos. Faptul se explică deopotrivă prin factori interni și prin stimuli veniți din afară. Era normal ca, după o lungă opresiune, cărturarii interesați de trecutul românesc din zona respectivă să se simtă, în fine, destul de liberi pentru a regândi şi rescrie acel trecut în conformitate cu normele uzuale din lumea apuseană, dacă nu chiar după modelele produse de aceasta în câmpul istoriografiei. Literatura domeniului a sporit substanțial în deceniul din urmă. I se adaugă acum încă un studiu de referință : *Istoricitatea istoriografiei. Observații asupra scrisului istoric basarabean.*

Autorul acestei cărți e bine cunoscut în mediile interesate de problematica istoriei și nu avea, desigur, nevoie de o prezentare atât de sumară, schematică, incompletă, redusă numai la câteva elemente de contextualizare socioprofesională. Editura care îi asigură difuziunea publică a socotit însă că un cuvânt preambular subscris de un alt profesionist ar putea fi utilă cititorului de azi, dacă nu și celui de mâine.

În adevăr, istoricul Ion Țurcanu, eminent cunoscător al trecutului românesc, din care a studiat îndeosebi fragmentul basarabean, este o personalitate al cărei nume s-a impus demult în viața socială a lumii de la răsărit de Prut, distingându-se atât prin contribuțiile istoriografice, cât și prin demersurile de ordin cultural şi politic. Ar fi imposibil să-i evocăm aici, sistematic, personalitatea. Să notăm totuși că s-a născut în părțile Lăpușnei, la Găurenii de Sus, în 1946, a absolvit istoria în 1969 la Universitatea din Chișinău, unde a și profesat un timp. A fost apoi un element activ și de prestigiu al renașterii naționale, contribuind la ceea ce singur va numi „revolta

1. Text publicat în Ion Țurcanu, *Istoricitatea istoriografiei. Observații asupra scrisului istoric basarabean*, Editura Arc, Chişinău, 2004, p. 7-10 („În loc de prefață. Istoricul sub vremi sau istoricitatea discursului basarabean"); *Timpul*, V, 61, 1, ianuarie 2004, p. 6.

istoriografică", acţiune în cadrul căreia a condus o vreme Editura Cartea Moldovenească, periodicele de profil *Patrimoniu* şi *Revista de istorie a Moldovei*, unul pentru marele public, altul pentru specialiştii în domeniu. În 1990, a fost ales deputat în Parlament, unde a deţinut chiar funcţia de secretar, din care a demisionat peste doi ani, devenind cercetător ştiinţific la Institutul de Istorie „N. Iorga" şi director al Editurii Universitas.

Un asemenea traseu implică nu numai însuşiri intelectuale cu totul deosebite, dar şi angajament civic, tărie morală, credinţă în idealul regenerării naţionale. A slujit acest ideal deopotrivă ca istoric şi om politic, aducând contribuţii notorii la împlinirea lui. Acea „cuvântare cu gura închisă"[1] pregătită pentru Congresul intelectualităţii din 9 ianuarie 1993 rămâne un document semnificativ pentru ambele ipostaze, ca şi textele adunate în volumul *Basarabia din nou în faţa opţiunii istorice* (1994). A publicat între timp numeroase cărţi, studii, articole, toate purtând marca unui spirit elevat şi erudit, a cărui preocupare continuă este să sprijine procesul redresării colective. Temele abordate sugerează un program coerent de valorizare a trecutului naţional, la nivelul restituţiei factologice, dar şi propunând o meditaţie mai înaltă pe seama acestuia.

Ca orice istoric autentic, Ion Ţurcanu n-a ezitat să caute răspuns la marile întrebări, ştiind bine totuşi că adevărul complet rămâne un ideal de neatins. A comparat momente semnificative[2], a supus unei lucide analize „opţiunea istorică" a Basarabiei, căutând a deosebi speranţa de iluzie[3], l-a interesat Marea Unire[4], ocupaţia sovietică şi mecanismul înfometării populaţiei[5], luptele anticomuniste din zonă, evocate (uneori în colaborare) pentru marele public, însă şi pentru *Arhivele totalitarismului* sau pentru *Memoria*. Relaţia dintre Stat şi Biserică sub regimul comunist a examinat-o în câteva lucrări, ca şi aceea dintre şcoală şi putere. Atitudinea faţă de ocupant l-a interesat mereu[6], sugerându-i şi o „valorizare istorică" a temei[7].

---

1. Ion Ţurcanu, *Basarabia din nou în faţa opţiunii istorice*, Editura Universitas, Chişinău, 1994 (în continuare: *Basarabia...*).
2. *Idem*, „August '39 în istorie şi actualitate", în *Literatura şi arta*, 10 august 1989.
3. *Idem*, *Basarabia...*, ed. cit.
4. *Idem*, „Cum s-a înfăptuit unirea Basarabiei", în *Patrimoniu*, 2, 1993; *Unirea Basarabiei cu România în 1918. Preludii, premise, realizări*, Tipografia centrală, Chişinău, 1998.
5. *Idem*, *Foametea în Basarabia în anii 1946-1947*, Editura Universitas, Chişinău, 1993.
6. *Idem*, *Moldova antisovietică. Aspecte din lupta basarabenilor împotriva ocupaţiei sovietice, 1944-1953*, Editura Ştiinţa, Chişinău, 2000.
7. *Idem*, „Pledoarie pentru valorizarea istorică a rezistenţei antisovietice a basarabenilor", în *Caiete de istorie*, III, 2, 2003.

O subliniere în plus se cuvine făcută pentru studiul istoriografiei propriu-zise, pe care Ion Ţurcanu a examinat-o atent, pentru a distinge între ştiinţă şi propagandă[1], a defini „revolta istoriografică" dinaintea disoluţiei sistemului comunist[2] şi problemele învăţământului istoric[3], a supune criticii sale anumite studii apusene despre Basarabia[4], a fixa conduita istoricilor din Moldova de la Răsărit de Prut faţă de marile probleme ale ţării[5] etc.

Pe aceeaşi linie de preocupări şi în acelaşi spirit, Ion Ţurcanu publică acum un mănunchi de studii, unele apărute deja în reviste, cu intenţia mărturisită de a contribui la limpezirea tagmei şi a corpului social. Cartea pe care o subscrie acum, într-un moment de maximă tensiune în spaţiul ideilor, tensiune de substrat politic, se vădea demult necesară, după cum recunoaşte autorul însuşi, constatând carenţe şi slăbiciuni de neocolit în istoriografia spaţiului pruto-nistrean, pe care preferă să-l numească „Moldova de Răsărit, adică cea referitoare la Basarabia şi Transnistria".

Apreciind că a sosit timpul unei priviri de ansamblu, analitică şi sintetică totodată, autorul şi-a pus lucrarea sub semnul unui concept care de peste un secol confruntă lumea istoricilor. O bună sugestie, care nu vine decât pe un teren de îndelungă meditaţie, l-a făcut să apeleze la ideea *istoricităţii* pentru a explora istoriografia română din spaţiul est-prutean. Este un concept care i-a preocupat mereu pe istorici, în epoca modernă şi mai ales în secolul XX, când şi reflecţia despre statutul istoriografiei, de la A. Berr şi B. Croce până la H.I. Marrou, P. Veyne, R. Koselleck şi alţi profesionişti ai domeniului, a luat forme mai sistematice.

Termenul *istoricitate*, aparent bine fixat în literatura domeniului, suscită controverse şi la ora actuală. Unii îl confundă cu *istorismul*, care în forma lui anglo-saxonă (*historicism*), distorsionată semantic de K. Popper[6], a condus la destule ambiguităţi. Se conchide acum că o asemenea utilizare a conceptului mai mult întunecă decât luminează. Îndepărtarea de sensul originar (*Historismus*, în germană) se vădeşte pernicioasă în analiza discursului istoric, după cum au sesizat

1. *Idem*, „Istoriografia din Moldova sovietică între ştiinţă şi propagandă", în *Revista de istorie a Moldovei*, 1994, 3-4, p. 3-17.
2. *Idem*, „Revolta istoriografică din Moldova sovietică la sfârşitul anilor '80", în *Revista istorică*, VI, 5-6, 1995, p. 451-470.
3. *Idem*, „Cu privire la cursul naţional de istorie în Republica Moldova", în *Săptămâna*, nr. 23-25 din 7, 14, 21 iunie 1996.
4. *Idem*, „Cât şi cum ne cunoaşte Occidentul", în *Dialog*, 1997, p. 1-6.
5. *Idem*, *Basarabia...*, ed. cit., p. 148-160.
6. Karl Popper, *The Poverty of Historicism*, Routledge & Kegan Paul, Londra, 1957.

deja, între alţii, D.E. Lee, G.G. Iggers, A. Momigliano, J. Cannon, R. Koselleck[1].

Istoricii de şcoală franceză au recurs mai degrabă la noţiunea de *istoricitate*, pe linia unei atitudini ce motivează referinţa axiologică în istorie. În altă zonă culturală, F. Meinecke n-a ezitat să pună *trendul* istorist în relaţie cu distorsiunile cu caracter naţionalist, militarist, totalitar, nihilist[2]. N. Iorga i-a spus, mai simplu, *spirit istoric*, în sensul folosit mai târziu şi de Léo Strauss[3], care presupune raportarea sistematică la orizontul epocii şi la diacronia ideilor[4]. Pledând pentru „acel *spirit istoric*, care e aşa de necesar în frământatele, revoluţionarele societăţi moderne", marele nostru savant îl definea mai întâi prin „simţul necontenit al *dezvoltării*", fiindcă „istoria e un curs", ale cărui valuri se cuvin studiate cu un sentiment al relativităţii cunoaşterii în acest domeniu şi cu „o *metodă* proprie, capabilă de a fi mutată în orice domeniu"[5].

Evident, *Istoricitatea istoriografiei*, cu un subtitlu mai tehnic, nu s-a născut dintr-o subită inspiraţie, ci pe seama unui îndelung travaliu în domeniu. Câteva capitole s-au publicat deja mai înainte. Altele au fost scrise între timp pentru a rotunji o reflecţie ce se desfăşoară cumva sistematic, de la statutul istoriografiei, surse, analiză şi sinteză, implicaţii politice, până la „cultura scrisului istoric" (sintagmă demnă de reţinut) şi unele sugestii de redresare a studiilor istorice basarabene. În fond, avem de-a face cu o „lectură" a fenomenului „sub regimul istoricităţii", cum ne previne din capul locului autorul, sensibil la dimensiunea teoretică a istoriografiei şi atent nu mai puţin la marile ei repere. Speranţa autorului e că pe această cale s-ar diminua efectele negative produse de „lipsa şcolii locale de istorie", creându-se premise durabile pentru un „nou val", dacă se poate spune aşa, analog celui produs de „revolta istoriografică" din anii '80, când slujitorii lui Clio au jucat un rol de seamă în zona pruto-nistreană, pe linia structurării unui discurs istoric armonizabil cu noile aşteptări ale populaţiei.

Fără să o spună anume, autorul urmează în studiul de faţă o linie de gândire fecundă, prestigioasă, cu trimiteri la texte din patrimoniul

---

1. *Cf.* John Cannon *et al.*, *The Blackwell Dictionary of Historians*, Blackwell Publishers, Oxford, 1988, p. 192-194.
2. *Cf.* André Julliot, Pierre Quillet, *Les philosophies de l'histoire*, Elipses, Paris, 1980, p. 121.
3. *Ibidem*, p. 125 (Léo Strauss, *Natural Right and History*, University of Chicago Press, Chicago, 1953).
4. *Ibidem.*
5. N. Iorga, *Generalităţi cu privire la studiile istorice*, ed. a IV-a, Editura Polirom, Iaşi, 1999, p. 163-164.

istoriografiei universale, de la Ranke şi Burckhardt la Aron şi Braudel, de la Colingwood la Finley, de la F. Kellogg la W.P. van Meurs, acesta din urmă fiind supus, ca şi Charles King, unei analize critice demne de un interes mai amplu. Apelul competent la istoriografia de limbă rusă aduce totodată un bun câştig în dezbaterile actuale, dat fiind că accesul la textele respective e tot mai anevoios şi pentru specialişti.

Perspectiva autorului este una critică, pe alocuri chiar excesivă, din dorinţa mărturisită de a produce un „efect terapeutic", de a constitui un îndemn pentru noua generaţie de istorici. El nu ignoră lacunele existente, nici nu exaltă reuşitele, câte există, atent cum se vrea la realităţile unui domeniu complex şi aporetic, prea întins şi prea divers ca să încapă într-o analiză ca aceasta. Lipsa unor studii speciale şi a sintezelor menite să îndrume noile evaluări constituie un dezavantaj, dacă nu un handicap, pentru oricine se încumetă a propune un tablou de ansamblu, greu de zugrăvit întotdeauna, dar mai ales în împrejurările de acum.

În viziunea lui Ion Ţurcanu, panorama istoriografiei basarabene dinaintea schimbării de statut internaţional, ca şi din anii următori, e vastă, policromă, persuasivă. Ea se distinge prin amplitudinea informaţiei, rigoarea analizei, tentativa de a găsi soluţii de redresare. Instituţional, cercetarea istorică i se prezintă, în sistemul Academiei, ca şi în cel universitar, ca fiind în plină derută, confuzie, destructurare. Diagnosticul e sever şi implică totodată competenţă şi curajul „provocării". Istoric de meserie, cu un palmares remarcabil, autorul se preocupă îndeosebi de restituţia dimensiunii istoriografice a domeniului, însă nu ignoră deloc temeiul pragmatic al iniţiativei sale, una ce urmăreşte, deschis, analiza critică şi implicit ameliorarea discursului profesionist.

Cartea aceasta comportă multiple direcţii şi niveluri de interes, fiindcă autorul a avut grijă să dea teoriei ce i se cuvine (fără preţiozităţi inutile) şi să exploreze mai deplin câmpul faptelor. Cazuistica în istoriografie nu e mai lesne recuperabilă faţă de alte aspecte ale istoriei în ansamblu, aşa cum o definea spre exemplu Marrou, deosebind între istoria-realitate şi discursul istoric[1]. Folosul unui atare demers este neîndoielnic pentru toată istoriografia română, pusă acum în situaţia de a regândi problemele în cauză. Este un beneficiu cu atât mai evident cu cât el se întemeiază şi pe un apel constant la bibliografia de limbă rusă, anevoie de găsit şi practic inaccesibilă multor istorici din dreapta Prutului. S-au mai făcut studii pe această linie (Igor Şarov[2] ş.a.), însă abia acum, prin străduinţa istoricului

1. Henri Irénée Marrou, „Qu'est-ce que l'histoire?", în Charles Samaran (ed.), *L'Histoire et ses méthodes*, Gallimard, Paris, 1961, p. 1-33.
2. Igor M. Şarov, *Basarabia în istoriografia rusă (1812-1862)*, Chişinău, 1995.

Ion Țurcanu, avem la îndemână o privire de ansamblu, atentă și la fapte, și la articularea semantică.

Rostul lucrării de față, asumat în mod expres, e deopotrivă științific, didactic și moral, pe linia unei tradiții deja venerabile. Instrument de lucru pentru profesionistul care ține să afle unde s-a ajuns în domeniu, dar și ghid pentru studiosul ce vrea să se inițieze în problema respectivă, dacă nu chiar să producă „un efect terapeutic", studiul despre *Istoricitatea istoriografiei basarabene* face parte dintre acelea care se impun și obligă.

Index

A

Abret, Helga 164
Adenauer, K. 236, 238
Afloroaie, Ştefan 26
Agrigoroaiei, Ion 215
Agulhon, Maurice 100, 149-150
Ahrweiller, Hélène 93
Airinei, Ştefan 90
Albéres, René-Marill 133
Alexandrescu, P. 152, 247
Alexandrescu, Sorin 39, 167, 177, 193, 239
Althusser, Louis 26, 129, 138
Aluaş, Ion 109
Amzăr, D.C. 198
Andreescu, Gabriel 203
Andrei, Petre 200
Anheim, Étienne 21
Ankersmith, F.R. 22, 126
Antofie, R. 231
Antohi, Sorin 22, 28, 36, 39, 53, 110-111, 130, 160, 175-176, 203
Antonescu, Ion 208
Antonescu, T. 152
Ardelean, Florin 162, 172
Ardrey, Robert 89
Arendt, Hannah 241
Ariès, Philippe 100, 111, 143, 148
Arion, Virgil 199
Armulescu, Lorena 134
Arnold, Hans 93
Aron, Raymond 24-26, 31, 58, 70, 104, 129, 133, 178, 252
Aron, J.-P. 86
Aronowitz, Stanley 127
Asachi, Gheorghe 194
Ash, Timothy Garton 50, 75
Aymard, Maurice 121

B

Baberowski, Jörg 240
Babeş, M. 152, 247
Bachelard, G. 126
Badea, Marin 114
Bahtin, M. 139
Bailyn, B. 22
Bakhurst, David 135
von Balthasar, Hans Urs 43
Banac, Ivo 77, 229
Bányai, L. 233
Barros, Carlos 29
Barthes, R. 126
Bauch, Jost 125, 127
Baudrillard, Jean 128
Baur, Karl 132
Bădescu, Ilie 90, 104
Bădina, Ovidiu 104
Bălcescu, Nicolae 102, 194-195, 235
Bărnuţiu, Simion 196
Bârsănescu, Ştefan 212
Becker, Carl 154
Bédarida, François 21, 125
Bejan, Petru 26
Bell, Daniel 218
Benjamin, W. 127
Berghahn, Volker 239
Berindei, Dan 163, 193, 231, 233, 236
Berr, Henri 20, 30, 81, 100, 141, 238, 250
von Bertalanffy, Ludwig 137
Berza, M. 107, 239
Besançon, Alain 86, 149, 176
von Beyme, Klaus 240
Bîrlea, Octavian 65
Blaga, Lucian 33, 72, 210
Blanchot, Maurice 133
Blanke, Horst Walter 24

Bloch, Marc 31, 100, 148, 157
Bocşan, Nicolae 118, 120
Bogdan, I. 102-103, 198
Bogdan-Duică, G. 199
Bohn, Thomas M. 77
Boia, Lucian 29, 36, 42, 52-53, 58, 77-78, 90, 105, 107, 124, 142, 147, 161-166, 168-172, 174-178, 193, 203
Boldur, Alexandru 201, 215, 239
Bonnaud, Robert 148
Borges, Jorge Luis 63
Borza, Sorin 68, 72
Bottéro, Jean 85
Boucheron, Patrick 21
Bourdé, Guy 132
Bourdieu, Pierre 174
Bouvier, Jean 86
Bragne, Rémi 58
Brandi, Karl 122
Braudel, Fernand 12, 14, 21, 82, 85, 87-88, 92-93, 98-100, 104, 109, 111-114, 116-122, 124, 128, 132, 138-141, 146, 148, 155-158, 166, 219, 238, 252
Braudel, Paule 121
Brătianu, Gheorghe 96, 103-104, 116, 148, 152, 194, 199, 202, 214, 232, 239
Brâncuşi, Constantin 92
Bremer, Thomas 240
Brennan, Teresa 132
Brieler, Ulrich 123, 127-128
Brook, Thomas 173
Brown, Terence 204
von Bruch, Rüdiger 124
Brückner, Aleksander 94
Buduca, Ioan 66
Bugnariu, T. 233
Bulei, Ion 52, 213
Bulganin, Nicolai Alexandrovici 225
Bunzl, Martin 123
Burchel, Graham 128
Burckhardt, Jacob 252
Burebista 83
Burguière, André 86, 124
Burke, Peter 98-101, 110-111, 216-218
Burns, Timothy 12
Busino, Giovanni 137
Buşe, Constantin 230
Buzatu, Gheorghe 199

C

Cafagna, L. 86
Callot, Émile 21, 26, 99, 132, 141, 144, 166, 177
Campus, Eliza 231
Canguilhem, G. 126
Cannon, John 124, 251
Cantemir, Dimitrie 82, 101
Carbonell, Charles-Olivier 71, 100, 124
Carlyle, Thomas 144
Carmagnani, M. 86
Carol al II-lea 208
Carr, Edward H. 12
Cassirer, Ernst 216
Călinescu, George 173, 176
Căzan, Ileana 230
Cândea, Virgil 107
Ceauşescu, Nicolae 210, 226-227, 243
Ceauşu, Mihai Ştefan 53
Certeau, Michel de 21, 86, 158
Ceterchi, I. 233
Charle, Christophe 149
Chartier, Roger 86, 99, 110, 155-159, 218-219
Chaunu, Pierre 11, 19, 41, 45, 54, 63-64, 75, 81, 85-86, 88-90, 97, 100, 114, 117, 128-129, 136, 138, 142, 148-150, 156
Chevalier, Jean-Claude 86
Chihaia, Pavel 39, 106, 150, 152, 229, 243, 247
Chimet, Iordan 212
Chircă, H. 108
Chişinevschi, Iosif 226
Churchill Winston 112
Cihodaru, C. 233-234
Cioran, Emil 201, 209-210
Cioranescu, Alexandre 202
Ciurea, D. 233
Cizek, Eugen 36, 53
Clark, Jonathan 126
Codrescu, Răzvan 201
Codrescu, Theodor 102
Cohen, Marcel 86
Collingwood, Robin G. 26, 51, 252
Compère, Marie-Madeleine 156
Comte, Auguste 179
Confucius 42
Connor, Walter 192
Conrad, Christoph 50, 218

Constantinescu, Miron 105, 226
Constantinescu-Iaşi, Petre 103, 230-231, 234-235
Constantiniu, Florin 35, 52, 244
Conta, Vasile 196-197
Conze, Werner 99
Corbea, Andrei 66, 146, 161
Corivan, N. 233
Cornea, Paul 39, 161, 239
Coseriu, Eugenio 137, 139
Cotorcea, Livia 139
Courtois, Stéphane 240
Coutau-Bégarie, Hervé 100, 128-129, 132
Cristian, Vasile 53, 215
Croce, Benedetto 26, 51, 70, 112, 250
Crowell, Steven 160
Csáky, Moritz 77
Csendes, Z. 233-234
Csetri, Al. 108
Cuţitaru, Codrin Liviu 36, 53, 130
Cuza, Alexandru C. 198

D

Daicoviciu, Constantin 230, 233, 236
Dancy, Jonathan 135
Daniélou, Jean 32
Danto, A.C. 22
Darnton, Robert 110
Davis, Natalie Zemon 100, 110
Deák, István 77, 229
Decebal 83
Degler, Carl H. 112
Deletant, Dennis 51, 76, 193, 226-228, 245
Deleuze, Gilles 129, 131-135, 137-138, 140, 155
Densuşianu, Nicolae 116
Derrida, Jean 22, 126, 132, 134, 137, 166
Descamps, Christian 26
Detiénne, M. 86
Dewey, J. 31
Dilthey, Wilhelm 31, 100, 145
Dima, Al. 233
Dinges, Martin 123
Djuvara, Neagu 11, 28, 35, 52, 58, 82, 97, 178-179, 181
Dobrincu, Dorin 247
Domenach, Jean-Marie 129, 133, 138, 140, 142
Donat, Ion 105
Dorléac, L.B. 21
Dosse, François 146-147
Dowe, Dieter 49
Dragomir, Caius Traian 137
Dragomir, Silviu 107, 201
Drăgan, Ion 109
Drăgan, I.C. 90
Drăghici, Alexandru 226
Dreyfus, Hubert L. 124
Drîmba, Ovidiu 217
Droysen, Johann G. 24
Duby, Georges 86, 148-150, 171
Duca, Ion G. 200
Dudău, Radu 25-26
Dumézil, Georges 149
Dumitrescu, Vladimir 148, 152, 201, 232
Dungaciu, Dan 90
Dupront, A. 86, 157-158
Durand, G. 174
Durandin, Catherine 75-76, 203, 243-245
Duroselle, Jean Baptiste 39, 47, 50, 71-74, 82, 139
Duţu, Alexandru 29, 36, 39, 50, 52, 107, 110, 117, 156-158, 160-162, 174, 193, 217, 221, 239

E

Ehrenburg, Ilya 227
Eisenhower, Dwight 225
Eliade, Mircea 46, 163, 176, 201-202, 209-210, 213
Elian, Al. 152
Emandi, Emil I. 90
Eminescu, Mihai 185-186, 188-190, 196-198, 200
Engels, Friedrich 115
Erdmann, Karl 30, 49, 87, 214, 236
Eribon, Didier 123-124, 140
Evans, Richard J. 100
Ewald, François 129

F

Farge, Arlette 21, 123
Faulenbach, Bernd 242
Febvre, Lucien 20, 48, 81, 98, 100, 145, 148, 221

Fedorov, G.B. 232
Fejtö, François 148-149
Ferro, Marc 38, 86, 100, 143, 145
Feyerabend, Paul 26, 41
Filipescu, Mitică 195
Filitti, Ioan G. 104, 116
Finkielkraut, Alain 199
Finley 252
Fischer-Galaţi, Ştefan 176
Florian, Alexandru 208, 210
Florian, Mircea 36, 54
Florian, Radu 49, 208
Fontaine, André 204, 225, 235-236
Foucault, Michel 20, 46, 80, 111, 123-138, 140, 155, 166
François, Michel 86
Fukuyama, Francis 12, 49, 57, 135
Furet, François 41, 49, 64, 79, 86, 88, 133, 148, 156-158, 176, 199
Fustel de Coulanges, Numa Denis 37, 41, 72, 98

G

Gabanyi, Anneli-Ute 203
Gadamer, H.-G. 22
Gáll, Ernö 104, 233
Gallino, L. 86
Gauck, Joachim 242
Geertz, Clifford 216
George, Alexandru 176
George, Pierre 108
Georgescu, Vlad 35, 65, 102, 107, 148, 193-194, 198, 211, 215, 229, 245-246
Geyl, Pieter 181, 236
Gheorghiu-Dej, Gheorghe 210, 226-227, 234, 243-244
Gherghel, Valeriu 26
Ghibănescu, Gheorghe 102
Ghibu, Onisifor 152
Ghica, Grigore Alexandru 194
Ghica, Ion 195
Ghitta, Ovidiu 53
Ghiu, Bogdan 130, 135
Gibbon, E. 180
Gieysztor, A. 236
Ginzburg, Carlo 110, 145, 158
Girardet, Raoul 149-150, 176
Girault, René 21, 125
Giurescu, Constantin C. 103-104, 106, 148, 152, 201, 232
Giurgiu, Natalia 108
Goldstein, Jan 123
Golopenţia, Anton 105
Gorovei, Ştefan S. 52, 116
Goubert, Pierre 149
Grămadă, Ilie 233
Greenblatt, Stephen 221
Grenier, Jean 135
Guattari, Félix 133-134
Guboglu, M. 231
Guéroult, M. 126
Guerreau, Alain 72, 76
Guillon, André 97
Gurowski, Adam 96
Gurvitch, Georges 139
Gusdorf, Georges 175
Gusti, Dimitrie 104-106, 212

H

Habermas, Jürgen 22, 127
Halecki, Oskar 96
Halévy, Daniel 20, 50
Hamerow, Theodore S. 22
Hamilton, Paul 136
Hanak, Harry 193
Hanrion, Régis 143
Hartmann, Karl 94
Hartog, François 143
Hasdeu, Bogdan Petriceicu 102, 161, 195-196, 210
Haupt, G. 231
Hauser, Henri 20
Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 51, 135
Heliade-Rădulescu, Ion 102, 189, 194
Henry, Louis 104
Heppner, Harald 77
Herodot 72, 144, 198
Herseni, Traian 105
Heidegger, Martin 125, 134-135, 146-147
Hesse, Hermann 41, 56, 70
Heussi, Karl 24, 205
Higounet, Charles 85
Himmelfarb, G. 22
Hitchins, Keith 43, 55, 77, 112, 176, 213, 229, 240, 245
Hlebnikov, V. 139
Hobsbawm, Eric 49, 148
Hollier, Denis 138

Homer 92
Honegger, Claudia 129
Höpken, Wolfgang 77
Horea 106, 118
Horia, Vintilă 202
Hösler, Joachim 229
Hruşciov, Nikita 226-228
Hudiţă, I. 232
von Humboldt, Wilhelm 80
Hurezeanu, Damian 54, 208-211, 213
Husar, Alexandru 212
Husserl, Edmund 220

I

Iancu, Avram 107, 117
Ibrăileanu, Garabet 212
Iggers, Georg G. 22, 24, 99, 125, 143, 251
Ignat, Mircea 36, 53
Ignatov, Assen 240
Imre, Nagy 228
Imreh, Şt. 108
Ioncioaia, Florea 26
Ionescu, Nae 209-210
Ionescu, Nicolae 196
Ionescu, T. 231
Iorga, Nicolae 20, 37, 42, 45-46, 55, 57, 73-74, 80-85, 89-90, 92, 99, 102, 104-105, 115-116, 141-142, 144-145, 148, 152, 161, 170, 179-180, 198-202, 206, 214, 239, 251
Iorgulescu, Mircea 168
Isopescu, Claudiu 202
Ivanisević, Alojz 77

J

Jaeger, Friedrich 23-24
James, W. 31
Jaspers, Karl 135, 227
Jeanneney, Jean Noël 145
Jelavich, Barbara 112
Jenkins, Keith 12, 126-127
Jones, Colin 123
Julia, Didier 124
Julia, Dominique 86, 124, 156
Julliard, Jacques 86
Julliot, André 251

K

Kalwut, Hilmar 128
Kamienski, Henryk 96
Kammen, M. 22
Kant, Immanuel 125, 185
Kaplan, Steven L. 21
Karnoouh, Claude 176
Kaser, Karl 242
Katzer, Nikolas 240
Kelley, Donald R. 51
Kellogg, Frederick 55, 76, 112, 203, 240, 245, 252
Kessel, Martina 50, 218
Killyen, F. 231
King, Charles 252
Kipling, Rudyard 97
Kiriţescu, Constantin 152
Kisielewski, Stefan 96
Klossowski, Pierre 135
Kocka, Jürgen 99, 241
Kogălniceanu, Mihail 55, 101-103, 151, 180, 194-195, 198, 200, 214
Kojeve, Alexandre 135
Koninck, Thomas de 220
Koralka, Jiri 77, 229
Koselleck, Reinhart 68, 72, 136, 143, 147, 250-251
Kovac, Dusan 77
Kovács, G. 231
Krasiński, Zygmunt 96
Kremer-Marietti, Angèle 127-129
Kriegel, Annie 149
Krol, Marcin 96-97
Kuhn, Thomas 22-23, 136
Kula, Witold 115

L

La Blanche, Paul Vidal de 90
Labiş, Nicolae 228
Laborie, Pierre 145
Labrousse, E. 100, 114
Lacan, J. 126, 132, 137
LaCapra, D. 22, 126
Lambrior, Alexandru 197
Lamprecht, K. 99, 102
Langlois, Charles 180
Lapedatu, Alexandru 103, 152, 201
Lardreau, Guy 148
Laurian, August Treboniu 196

Lazăr, Gheorghe 194
Lăzărescu, Dan A. 160
Le Bon, Sylvie 129
Le Goff, Jacques 43, 86, 99-100, 111, 121, 125, 149-150, 162, 217
Le Rider, Jacques 135, 147
Le Roy Ladurie, Emmanuel 86-87, 111, 117-119, 128, 148, 158
Lee, D.E. 251
Lefebvre, Georges 69, 88, 99, 157
Lefort, Claude 148
Lemny, Ştefan 53
Leroi-Gourhan, André 86
Lévi-Strauss, Claude 20, 124
Lévy, Bernand-Henri 127-128
Lévy, Paul-Élie 155
Liess, Otto Rudolf 95-96
Liiceanu, Gabriel 203
Lipp, Carola 23
Livezeanu, Irina 200
Lorenz, C. 55
Lovinescu, Eugen 76, 104, 212
Lowenthal, David 58-59
Lucian din Samosata 11
Lüdtke, Alf 239
Lukan, Walter 77
Lungu, T. 231
Lupaş, Ioan 101, 121, 201, 232
Lupaşcu, Silviu 26
Lyotard, Jean François 218

M

MacHardy, Karin J. 22
Maciu, V. 231
Madgearu, Virgil 104, 200
Maier, Charles S. 86, 128
Maier, Christian 128
Maiorescu, Titu 102, 142, 151, 196-198
Manacorda, Gastone 236
Mandache, Bogdan-Mihai 26
Mandrou, R. 158
Maniu, Iuliu 209
Mannheim, K. 24, 26, 135
Manoilescu, M. 104
Manolescu, Nicolae 52, 151
Marcel, Gabriel 220
Marès, Antoine 29, 75
Marga, Andrei 173, 178, 203
Margolis, Joseph 145, 172
Marino, Adrian 39, 161, 168, 176, 203, 239
Marrou, Henri Irénée 12, 19-21, 31-32, 42-43, 48, 69, 71, 85, 142-144, 167, 177, 250, 252
Martin, H.-J. 100
Martin, Hervé 132
Martin, J.-C. 21
Martin, Mircea 130
Marx, Karl 227
Massim, Ioan C. 196
Matore, George 89
Maurois, André 170
Mazowiecki, Tadeusz 204
Mayor, Federico 93
Mâciu, M. 104
Megill, Allan 123, 134
Mehedinţi, Simion 105, 212
Meinecke, F. 24, 205, 251
Merleau-Ponty, Maurice 139
van Meurs, Wim 77, 240, 252
Michelet, Jules 98, 148, 180, 194
Michelson, Paul 176
Mickiewicz, Adam 194
Mihalache, Andi 154, 229-230
Mihăilescu, Dan C. 168, 172
Mihăilescu, Vintilă 105
Mihăilescu-Bîrliba, Virgil 247
Milosz, Czeslaw 227
Minard, P. 21
Mitu, Sorin 53, 175, 203
Momigliano, Arnoldo 72, 251
Moniot, Henri 86
Montbrial, Thierry de 39
Montinari, Mazzino 135
Morin, Édgar 221
Mornet, Daniel 156
Munslow, Alun 12
Müller, Dieter 95
Müller, Florin 53, 230
Müller, Klaus 240
Müller, Rainer A. 124
Müller-Funk, Wolfgang 49
Mungiu-Pippidi, Alina 191
Munteanu, Basil 202
Munz, Peter 50
Mureşan, Alexandru V. 173
Mureşanu, Camil 76
Murgeanu, Gheorghe 105
Murgescu, Bogdan 37-39, 54, 76

N

Nabrings, Arie 215
Nastasă, Lucian 36, 54, 103, 116

Neamțu, V. 233
Necak, Dusan 77
Neculau, Radu 26
Negruți-Munteanu, E. 108
Negulescu, Petre P. 212
Nemoianu, Virgil 176
Nichitelea, Pamfil 114
Nichtweiss, Johannes 115
Nicoară, Simona 29, 36, 53, 161, 169, 171
Nicoară, Toader 29, 36, 53, 161, 171
Nietzsche, Friedrich 46, 125-127, 134-135, 147
Nikolaeva, Galina 227
Nipperdey, Thomas 25
Nisbet, Robert A. 98
Nistor, I. 152
Nițu, A. 233
Noica, Constantin 133, 186, 201, 209
Noiriel, Gérard 21, 30-31
Nolte, Ernst 69, 72, 79, 136, 145
Nora, Pierre 43, 50, 86, 89, 125, 136, 149-150, 153-154, 171

O

Odobescu, Alexandru 194
Oexle, O.G. 24
Oghină-Pavie, Cristiana 98
Onciul, Dimitrie 198
Oprescu, Dan 36, 54
Ornea, Zigu 104, 200, 209, 212-213
Ortoleva, Peppino 128
Oțetea, Andrei 107, 114-115, 230-231
Ozouf, Jacques 86
Ozouf, Mona 86, 147, 149, 156

P

Pagu, Ar. 233, 235
Paladino, Paolo 50
Panaitescu, Petre P. 92, 107, 115, 152, 201
Pankratova, A. 236
Panu, Gheorghe 102-103, 116, 152, 196
Papacostea, Șerban 76, 152, 230, 243, 247
Papacostea, Victor 232
Papiu-Ilarian, Alexandru 102
Pascu, Ștefan 108
Pașaliu, Iulian 136
Patapievici, Horia-Roman 203
Patlagean, Evelyne 162
Pătrășcănoiu, Cristian 78
Pârvan, Vasile 13, 51, 68, 73, 141-142, 199, 206-207, 211, 214, 216
Pecican, Ovidiu 27, 53
Peirce, C.S. 31
Pericle 180
Perrot, Michelle 149-150
Pestre, Dominique 146
Peter, J.-P. 86
Petit, Jacques-Guy 98
Petrencu, A.M. 246
Petrescu, Liviu 173
Petrovici, I. 212
Peukert, Detlev 99
Piaget, Jean 135-136, 220-221
Pippidi, Andrei 29, 36, 39, 54, 69, 75-76, 161, 179, 242
Pippidi, D.M. 246
Pirenne, Jacques-Henri 85, 89-90, 148, 239
Platon, Alexandru-Florin 26, 36, 53-54, 76, 98, 162, 167-168
Platon, Gheorghe 108, 233
Pleșu, Andrei 78, 196
Plumb, John H. 56, 81, 122, 179, 205
Plutarh 144
Pohl, Karl H. 241
Pohlmann, Friedrich 241
Polanyi, Karl 125
Poliakov, L. 87
Pomata, Gianna 87
Pomian, Krzysztof 132
Pop, Adrian 36, 53-54
Pop, Ion Aurel 53, 78
Pop, L. 233
Popa, Radu 246
Popovici, V. 233
Popper, Karl 24-26, 192, 205, 250
Portelli, A. 87
Portelli, Constantin 36, 54
Preshlenova, Roumiana 77
Prochasson, Christophe 146, 154
Prodan, David 33, 39, 43-44, 101-102, 106, 112-122, 152, 230, 233, 236
Proust, Marcel 69
Puha, Elena 36, 54

Q

Quillet, Pierre 251
Quinet, Édgar 148, 151, 194

R

Rabinow, Paul 124
Radu, Gheorghe Gr. 36, 54
Ralea, Mihai 212
Ranke, Leopold von 57, 81, 101, 112, 122, 142, 151, 180, 200, 219, 252
Rădulescu-Motru, Constantin 200, 202, 212
Răduţiu, Aurel 107-109
Râpeanu, Valeriu 152
Reagan, Ronald 93
Reinhardt, Volker 125
Reisch, George A. 26
Remond, René 149-150
Renan, Ernest 148, 206
Renouvin, Pierre 39, 72
Revel, Jacques 86, 119, 123-124, 158
Revelli, M. 86
Riabciuk, Mikola 97
Ricœur, Paul 31-32, 147, 176, 220
Rickert, H. 99
Rieffel, Rémy 146
Ritter, Gerhard A. 242
Ritter, Harry 124
Roche, Daniel 21, 86, 99
Roller, Mihail 230, 235
Rorty, R. 135
Rosetti, R. 103, 116, 152
Rosetti, R.R. 152
Rossi, Pietro 25, 125
Roşca, Dimitrie D. 202
Roşu, Nicolae 201
von Rotteck, Karl 196
Rousseau, Jean-Jacques 145
Rudnytki, Ivan L. 97
Rüsen, Jörn 22-25, 27, 128, 136, 143, 166, 205, 215, 219

S

Saizu, Ioan 208
Samaran, Charles 12, 43, 48, 69, 74, 85, 125, 143, 148
Sartre, Jean-Paul 41, 133, 135
Sauciuc-Săveanu, T. 232
Savigny, Friedrich Karl 101, 151, 196
Schattenberg, Susanne 240
Schischkoff, Georgi 129
Schnapp, Alain 86
Scholtz, Günter 136
Schulin, Ernst 44, 68, 77, 219, 239
Schumann, Silke 242
Scorpan, G. 107
Scott, J.W. 54
Sedillot, René 133
Seignobos, Charles 180
Serra, Maurizio 149
Serres, Michel 86
Seton-Watson, Robert W. 179, 193, 205
Shiner, Larry 123
Sichère, Bernard 127
Sidorov, A.S. 236
Simenon, Georges 97
Simion, Eugen 146
Simionescu, Paul 107, 109
Simonescu, Dan 107
Slavici, Ioan 152
Smith, George B. 12
Solcan, Mihai-Radu 192
Soljeniţîn, Alexandr 228
Sombart, Werner 99-100
Sosa, Ernest 135
Soulet, Jean-François 50, 228
Spengler 100
Spinei, Victor 116
Stahl, Henri H. 105-106, 109, 115
Stalin, Iosif Visarionovici 225
Stamatu, Horia 202
Stan, Apostol 243
Starobinski, Jean 86
Stănculescu, Florea 36
Stănescu, E. 107
Stere, Constantin 212
Stoianovich, Traian 92
Stratone, N. 36, 54
Strauss, Léo 251
Stubbs, William 112
Sturdza, Mihail 194
Suceveanu, Al. 152, 247
Sundhausen, Holm 77
Supan, Arnold 77

Ş

Şandor, Dorel 66
Şarov, Igor M. 252
Şincai, Gheorghe 101
Ştefănescu, Alex 168
Ştefănescu, Sabba 105
Ştefănescu, Ştefan 108
Ştirbei, Barbu 194

T

Tăutu, Ionică 194
Teodor, Pompiliu 39, 52-53, 107, 116, 119-120, 175, 215, 239, 247
Teodorescu, Al. 233
Theodorescu, Barbu 152
Thierry, Augustin 180
Tibi, B. 162
Tismăneanu, Vladimir 204, 227
Tito, Iosip Broz 95
Tocqueville, Alexis de 98, 156
Toderașcu, Ion 215
Todorov, Tsvetan 148-149
Todorova, Maria 77, 229
Tohăneanu, Cecilia 36, 53, 172
Tomoioagă, Radu 102
Topolski, Jerzy 29, 144
Torouțiu, Ilie E. 142
Touraine, Alain 154
Toynbee, Arnold 42, 50, 70, 100, 129, 133, 136
Tranfaglia, Nicola 43, 86, 125
Trebici, Vladimir 105
Treptow, Kurt W. 19
Trevelyan, George 112
Triulzi, A. 87
Troebst, Stefan 240
Troeltsch, Ernst 24-25
Tucidide 99, 144, 180
Tudor, D. 231
Turcu, C. 233
Turliuc, Cătălin 26

Ț

Țeposu, Radu G. 66
Țugui, Pavel 230
Țurcanu, Ion 248-250, 252-253
Țurlea, Petre 116

U

Udrea, Traian 232
Ungureanu, G. 231, 233
Untaru, G. 231
Urban, Rudolf 93
Urechia, V.A. 152, 195
Ursu, Ion 103, 152
Uscătescu, George 202

V

Vaihinger, Hans 79
Valensi, Lucette 240
Valéry, Paul 48, 97
Valkenier, Elizabeth Kridl 228
Varga, Eugen 115
Vattimo, Gianni 146
Vâlcu, Cornel 137
Vâlsan, George 105
Veca, S. 86
Veeser, H.A. 221
Veit-Brause, Irmline 23-25
Veliciu, D. 107
Verdery, Katherine 107, 112-113, 164, 176, 203-204, 244
Verdeș, I. 107
Veyne, Paul 20-21, 26, 31, 58, 71, 86, 88, 125, 127-129, 136, 138, 143, 145, 166, 171, 178-179, 250
Vianu, S. 231
Vianu, Tudor 76
Vico 12, 80
Vida, Gherman 101
Vidal-Naquet, Pierre 86, 148
Vierhaus, Rudolf 219
Vilar, Pierre 20, 31, 86
Virilio, Paul 90
Vovelle, M. 100, 156
Vulcănescu, Mircea 33
Vulcănescu, Romulus 109

W

Wachtel, Nathan 86
Wagner, Richard 203
Wahl, Jean 135
Waldenfels, Bernhard 129
Wallerstein, Immanuel 92, 117, 156
Wandycz, Piotr S. 77, 229
Weber, Eugen 201
Weber, Max 19, 26, 99
Weeks, Jeffrey 123
Wehler, Hans Ulrich 99
Werth, Nicolas 239
White, Hayden 24, 27, 110, 123, 126, 143
Whitehead, Alfred N. 220
Widgery, Alban G. 42
Wielopolski, Aleksander 96
Wilder, Thornton 44-45, 79

Winock, Michel 133, 149
Wittkau, Annette 23-24, 205
Wittgenstein, Ludwig 132

X

Xenopol, Alexandru Dumitru 14, 28, 51, 102-103, 139, 141-142, 148, 151, 161, 194, 197-199, 214

Z

Zane, Gheorghe 104
Zarifopol, Paul 212
Zăstroiu, Remus 151
Zeletin, Ştefan 103-104, 116, 212, 214
Zerner, H. 86
Zub, Alexandru 11, 13, 26, 29, 51, 78, 84, 99, 101-104, 109-110, 115-116, 120, 122, 131-132, 142, 147-148, 151-153, 160-161, 163, 170-171, 181, 191-193, 196, 199, 201, 206, 213-215, 225, 229, 239, 243